

DIE

SOSIALE GEWETE

VAN DIE

AFRIKAANSSPREKENDES

C. C. NEPGEN

1510073

R 40

DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE
AFRIKAANSSPREKENDES.

DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE AFRIKAANSSPREKENDES.

DEUR
C. C. NEPGEN, M.A., B.D., Ph.D.

Uitgegee deur
CHRISTEN-STUDENTE VERENIGING VAN S.-A.

Verkrygbaar by
C.S.V.-BOEKHANDEL,
Posbus 25, Stellenbosch.
en
POSBUS 8459, JOHANNESBURG.

GEDRUK IN SUID-AFRIKA DEUR
PRO ECCLESIA-DRUKKERY, STELLENBOSCH.

1938

INHOUD

HOOFSTUK I.

Inleiding.	Bls.
1. Die Aard van ons Onderzoek	1
2. Die Insameling van Getuienis	3
A. Persoonlike Ervaring en Waarneming	3
B. Getuienisse van Skrywers oor die Karakter van die Afrikaner	4
C. Biografieë	5
D. Suid-Afrikaanse Geskiedenis	6
E. Die Afrikaanse Letterkunde	7
F. Sinodale Besluite	8
G. Ander Bronne	8
Resumè	9
Nota in verband met die gebruik van die woord „Afrikaner”	10

DEEL EEN.

Die Sosiale Gewete in die Algemeen.

HOOFSTUK II.

Sedelikheid.

1. Sedelikheid is Algemeen	13
2. Sedelike Verskille	13
3. Sedelikheid en die Samelewing	14
4. Sedelikheid en die Self	15
5. Wat is Sedelikheid?	15
6. Die Gewete	17
Resumè	20

HOOFSTUK III.

Die Ontwikkeling van Sedelikheid by die Indiwidu.

1. Gewoonte-moraal:	
a. Die Etos van 'n Samelewing	21
b. Die Houvas van die Gewoonte	22
c. Die Verswakking van Gewoonte as Sedelike Norm	23
d. Die Ontstaan van Sedelike Verwarring by Gebrek aan Algemene Reflektiewe Beginsels	23
2. Reflektiewe Moraal:	
a. Verswakking van Gewoontes spoor aan tot Nadinking oor Sedelike Beginsels	25
b. Sosiale en Sedelike Ontwikkeling	26
Resumè	30

HOOFSTUK IV.

Die Sosiale Gewete.

1. Die Aard van die Samelewing	31
2. Wat is die Sosiale Gewete?	
a. Die Sosiale Gewete aktueel slegs in Indiwidue in die Samelewing	32
b. Omskrywing van die Sosiale Gewete	33
c. Die Sosiale Gewete vergelyk met die Indiwiduele Gewete	34
d. Die Sosiale Gewete en die Gewoontes	35
e. Die Sosiale Gewete en die Publieke Opinie	36
f. Die Sosiale Gewete en die Erkende Deugde	41
Resumè	43

INHOUD.

DEEL TWEE.

Vormende Faktore.

HOOFSTUK V.

Die Oorsprong van die Afrikaner.

1. Historiese Perspektief	47
2. Die Voorvaders van die Afrikaners	48
3. Karakter van Eerste Koloniste	50
4. Die Trek na die Binnelande	52
5. Isolاسie	54
Resumè	56

HOOFSTUK VI.

Die Bybel en die Sosiale Gewete van die Afrikaner.

1. Die Invloed van die Godsdienst	58
2. Die Bybel vergoed die Gemis van Kerklike Bearbeiding	59
3. Die Bybel en die Huisgodsdienst	61
4. Voorliefde vir die Ou Testament	64
5. Die Ontvangs van die Afrikaanse Bybel	65
Resumè	66

HOOFSTUK VII.

Calvinisme en die Afrikaner

1. Die Afrikaner is Calvinis	67
2. Wat is Calvinisme?	69
3. Verbasterde Calvinisme	72
4. Calvinisme 'n Volkstradisie	74
Resumè	75

HOOFSTUK VIII.

Die Psigologies-Religieuse Atmosfeer van die Afrikaner.

1. 'n Sielkundige Dubbelstemming	77
2. God Regeer	78
3. Berusting	80
4. Volharding	83
5. Fatalisme	86
6. Afrikaner Flegma	88
7. Godsdienstige Sanksies	90
Resumè	92

HOOFSTUK IX.

Die Psigologies-Religieuse Atmosfeer van die Afrikaner (Vervolg).

1. Roeping	93
2. Neiging tot Isolاسie	95
3. Konserwatisme	98
4. Superioriteitsgevoel	102
5. Individualisme	104
Resumè	110

HOOFSTUK X.

Historiese en Politieke Faktore.

1. Die Historiese Bydrae	111
2. Die Genetiese Faktor	112
3. Reaksie teen die Beleid van die O.I. Kompanjie	114
4. Konstitusionele Invloede	117
5. Die Afrikaner en Gelykstelling met Inboorlinge	119
6. Vermeerderde Kontak	122
7. Reaksie teen Poging tot Anglisasie	123
Resumè	128

INHOUD.

HOOFSTUK XI.

Omgewing en Kultuur.

1. Verkeersmoeilikhede	129
2. Die Sielkunde van die Veld	133
3. Die Afrikaner is 'n Boer	135
4. Kontak met Inboorlinge	139
5. Kulturele Invloede	143
Resumè	148

DEEL DRIE.

Die Sosiale Gewete in Werking.

HOOFSTUK XII.

Afrikaner Karaktertrekke.

1. Inleiding	151
2. Godsdienssin	152
3. Konserwatisme	154
4. Waardigheidsbesef	155
5. Die Afrikaner staan op sy Regte	157
6. Landelike Realisme	158
7. Reaksie-stemming	160
8. Slimmigheid	161
Resumè	162

HOOFSTUK XIII.

Inrigtinge.

1. Die Inrigting as 'n Etiese Norm	163
2. Inrigtinge waarop die Afrikaner nadruk lê	164
3. Die Familie	166
4. Die Kerk	171
5. Die Skool	176
Resumè	181

HOOFSTUK XIV.

Die Huwelik en Aanverwante Sake.

1. Die Geslagslewe uit 'n Etiese Oogpunt	182
2. Sedelike Reinheid 'n Volksdeug	183
3. Die Huwelik	186
4. Egskeiding	190
Resumè	194

HOOFSTUK XV.

Sosiale Patologie.

1. Die Aard van Sosiale Patologie	196
2. Misdadigheid	198
3. Drankmisbruik	200
4. Dobbelary	206
5. Armoede	210
Resumè	214

HOOFSTUK XVI.

Is die Afrikaner Eerlik?

1. 'n Volkswaak?	215
2. Getuienisse van voor die Einde van die 18e Eeu	216
3. Getuienisse van Later Datum	218
4. Die Antwoord op ons Vraaglys	220
5. Die Getuienis van die Taal	223
6. Ons Bevinding	225
Resumè	227

INHOUD.

HOOFTUK XVII.

Sosiale Kleurdiskriminasie.

1. Maatskaplike Realisme	228
2. Handhawing van die Superioriteit van die Blanke ..	229
3. Iets uit die Geskiedenis van Kleurdiskriminasie ..	233
4. Waarop berus Rassediskriminasie?	236
Resumè	240

HOOFTUK XVIII.

Besluit.	241
Bibliografie	245
Register	250

HOOFSTUK I.

INLEIDING.

1. Die Aard en Omskrywing van ons Onderzoek.

Die werklikheid is een geheel. Ons benader dit, egter as ons wetenskaplik ondersoek doen, van uit 'n besondere, beperkte oogpunt. Diskriminasie van aandag is noodsaaklik om enigsins intellektueel beheer te verkry, hoe beperk dit ook al mag wees, oor 'n deel van die ingewikkelde en veelsydige geheel.

Maar die werklikheid is nie homogeen nie: dit is veelsydig nie net in 'n kwantitatiewe, maar ook in 'n kwalitatiewe sin. Elke geval van diskriminasie van aandag veronderstel 'n skaal van waardes en 'n waardeerder. Daar is aspekte van die werklikheid wat, uit die oogpunt van die waardeerder, dit wil sê van persoonlikheid, van on-eindig meer waarde en betekenis is as andere. Die blote materiële, hoe belangrik dit ook al mag wees uit andere oogpunte, en hoe seer die sedelike en geestelike ook al daardeur geaffekteer word, is in verband met die begrip van persoonlikheid, van minder belang as die etiese en geestelike.

En in die wêreld van die etiese, is daar ook weer werklikhede wat uitstaan bo ander, en wat sleutelbegrippe is om toegang te verleen tot die beter verstaan van die gedraginge van die mens. *Die gewete, hoe ook al omskryf, moet as so 'n sleutelbegrip van uitstaande belang en betekenis beskou word in enige etiese studie; en waar die ondersoek gaan oor die etiese aspekte van die saamlewe van 'n groep of nasie, moet die algemene norms en konstante sentimente, wat die lede van die besondere samelewing gemeen het, en wat dien as basis vir die welsyn en voortbestaan van die samelewing, dit wil sê, die sosiale gewete, van primêre waarde geag word.*

In die wyere begrip van die sosiale siel of psigê, neem die etiese en by name die sosiale gewete 'n fundamentele plek in.¹ Immers tog in die algemene norms wat die saamlewe van 'n groep moontlik maak en wat die grondeise vir die voortbestaan van die samelewing is, en wat deur die sedelike ervarings beproef is as waardevol, word die individualiteit en karakter van die samelewing uitgedruk.

Dit is in hierdie studie ons oogmerk om hierdie belangrike aspek van die Afrikaner volk siel te probeer beskryf en te waardeer. *Ons*

¹ Sien Mecklin, *Social Ethics*, p. 5 en ook p. 18.

DIE SOSIALE GEWETE.

studie is dus essensieel 'n etiese. Maar aangesien die sosiale gewete nie reg begryp en gewaardeer kan word nie, sonder dat dit in verband geneem word met die geheel van die sosiale psigê, waarvan dit 'n onderdeel vorm, is dit noodsaaklik om ook andere as etiese bestanddele van die volksiel in aanmerking te neem. Sielkundige, sosiologiese en historiese besonderhede sal noodsakelikerwys 'n plek moet kry in ons ondersoek.

By die behandeling van 'n onderwerp soos die waarmee ons ondersoek hom besighou, is 'n volkome objektiwiteit moeilik moontlik. Die feite-materiaal wat ingesamel word, en van waarde vir die ondersoek na die inhoud van die sosiale gewete van die Afrikaner beskou word, word as sulks uit 'n groot massa besonderhede, ooreenkomstig die persoonlike oordeel van die ondersoeker uitgekies en gewaardeer. Hierdie subjektiewe faktor, egter, skyn onvermydelik te wees in 'n etiese studie, waarin nie net sedelike feite nie, maar ook sedelike oordele moet geld. Deur, egter, die versamelde feite-materiaal so verskeie en so uitgebreid moontlik te maak, en in die bewerking daarvan die historiese perspektief in aanmerking te neem, is daar gepoog om die subjektiewe element tot 'n minimum te bring.

Die term „sosiale gewete” het nog nie 'n helemale vaste konnotasie verkry nie, en derhalwe het ons dit nodig geag om in 'n korte behandeling oor Sedelikheid, die Gewete in die algemeen, en die Sosiale Gewete in die besonder, ons opvatting en gebruik van die begrip „sosiale gewete” enigsins te omskryf en van ander begrippe waarmee dit in verband staan en waarmee dit verwar kan word, te onderskei.

Ons het ons onderwerp beperk tot die ondersoek, beskrywing en waardering van die sosiale gewete van die *Afrikaanssprekende Afrikaner*. Daar is, so meen ons, genoegsame gronde om van die volksgewete van die Afrikaanssprekendes te spreek in onderskeiding van die ander rasse in Suid-Afrika. Die Afrikaner het 'n eie volks-indiwiðualiteit, en hy is hom ook van sy selfheid bewus.² *Die Afrikaanssprekende Afrikaners vorm 'n eenheid met 'n eie volksiel en 'n eie doelbewuste lewensrigting.*

Die gewete van die enkeling, sowel as die sosiale gewete is byna in sy geheel 'n produk van die verlede. Sedelike norms en sosiale

² Vergelyk Cust, *The Dutch in South Africa*, in die *North American Review*, 1900, p. 199: „The historical and racial factors in South Africa have combined to evolve organic social and political types which are to be found nowhere else in the world.” Sien ook 'n lesing van Prof. Brummer oor „De Afrikaanse Volksziel,” waarin hy konstateer dat die Afrikaners die enige deel van die bevolking in Suid-Afrika is wat „Zielkundig genoegzaam geïsoleerd zijn van Europa en genoegsame nationale eigendommelikheid en zelfbewustheid bezitten” om 'n volk te wees.

INLEIDING.

gebruike is die resultaat van ervaringe van die verlede. Dit is derhalwe nodig om na te gaan wat die vernaamste faktore is wat meegewerk het tot die ontstaan en ontwikkeling van die besondere kompleks van lewensverhoudinge wat ons met die Afrikaner aard vereenselwig. In hierdie verband moet ongetwyfeld nadruk gelê word op die godsdienste in die algemeen, en die Calvinisme in die besonder as 'n uitstaande vormende faktor in die wording van die Afrikaner. Ook het etnologiese, suiwer politieke, kulturele en geografiese invloede belangrike bydraes gelewer tot die vorming van die volksiel van die Afrikaner.

By die behandeling van die inhoud van die volksgewete het ons die ingesamelde gegewens behandel onder sekere algemene hoofde. Ons het hier uitgegaan van die feit dat die sosiale gewete veral deur die volksdeugde en swakhede weerspieël word; en dat elke deugd uit die aard daarvan in verband staan met 'n inrigting of inrigtinge waarin dit aangekweek word.³ In sy houding teenoor andere rasse, veral teenoor die inboorling-rasse, word die sosiale gewete van die Afrikaner ook op onmiskenbare wyse geopenbaar. Die standpunt wat 'n volk as volk inneem teenoor die eise van sedelike reinheid en waarheid verskaf ook waardevolle aanduidinge van die inhoud van die volksgewete. En eindelik het ons probeer om iets van die optrede van die volksgewete op te merk in die wyse waarop gereageer word teenoor sosiale patologiese verskynsels.

2. Die Insameling van Getuienis.

A. Persoonlike Ervaring en Waarneming, of Ruwe Induksie.

Dit moet as 'n voordeel geag word as die ondersoeker eerste-handse ervaringskennis het van sy onderwerp. Die daaglikse lewe onder sy volksgenote gee oorvloedige geleentheid nie alleen vir die waarneming van die uitinge van die Afrikaner gewete nie, maar ook vir die opdoen van persoonlike ervaringe van die werking van die volksgewete. In die aanrakinge wat die alledaagse lewe tussen sy eie mense meebring, word nie alleen algemene mensekennis verkry nie, maar kan daar ook ontstaan 'n min of meer juiste en duidelike bewussyn van die inhoud en krag van die volksoortuiginge en ideale. Dat die persoonlike opvattinge insake die inhoud van die volksgewete, deur die werking van onbewuste strominge wel vatbaar is vir allerlei foute, en ook bloot staan aan verwringende subjektiewe invloede, is nie te ontken nie; maar wanneer die persoonlike waar-

³ Mecklin, *Social Ethics*, p. 422.

DIE SOSIALE GEWETE.

neminge oor 'n wye deel van die volkslewe strek, en voldoende gekontroleer word deur getuienisse uit verskeie ander rigtinge, kry dit besondere waarde. Die ruwe induksie verskaf deur die persoonlike ervaringe en waarneming van die sosiale gewete in werking dien gevolglik nie alleen om vrugbare rigtinge vir die ondersoeker aan te dui nie, maar as ook 'n addisionele getuienis, wat saam met getuienis uit ander bronne, van werklike positiewe waar is.⁴

B. Getuienisse van Skrywers oor die Karakter van die Afrikaner.

In die werke oor Suid-Afrika is daar 'n besonder ryke voorraad van opmerkinge en beoordelinge insake die sedelike lewe en karakter van die Afrikaner. Daar is 'n lang reeks reisbeskrywinge wat terloops interessante en frappante mededeling doen oor die praktyke en sede van die koloniste in die binnelande van Suid-Afrika. Dan is daar ook 'n oorfloed van werke wat spesiaal die gewoontes en karakter van die Afrikaners beskryf. Sulke werke gee ons 'n insig in die toestande op kultureel, maatskappelik en ekonomies gebied, en verstrek besonderhede oor allerlei strekking in verband met die Afrikaner.

Die waarde van sulke getuienisse as bewysmateriaal is, oor die algemeen geneem, dieselfde as die van die persoonlike waarneming van die ondersoeker. Dáárop moet ook gewys word dat die vreemdeling sien dikwels trekke raak, wat die volksgenoot, omdat hy daar so gewoon aan is, nie opmerk nie. Waar dan sulke getuienisse so veelvuldig moontlik ingesamel is, kry dit 'n bewyskrag van hoë waarde. Natuurlik die moontlikheid vir foute is hier sterk aanwesig: bykomstige oogmerke beïnvloed gewoonlik die gewone skrywer; oppervlakkige kennis van die Afrikaner gee aanleiding tot verkeerde weergawe van sy karakter. Dit is ook nie op grond van 'n groot getal getuienisse, sonder meer, of by meerderheid van stemme dat die waarheid kan vasgestel word nie. Sommige skrywers maak losse, ongegronde beweringe, of verdraai selfs die waarheid as gevolg van vooroordeel, of politieke bybedoelinge.⁵ Vele van die Engelse skrywers, veral sedert 1880, het met spesiale bybedoelinge oor Suid-Afrika geskryf; en die ondersoeker moet altyd krities met sulke skrywers te werk gaan, en alleen wanneer uit andere bronne hulle beoordelinge gestaaf word, daar bewyswaarde aanheg.

Tog selfs deur sulke onsimpatieke getuienisse word daar 'n nie

⁴ Vergelyk Heymans, *Psychologie der Vrouwen*, pp. 22—25.

⁵ Sien bv. Cumberland, *What I think of South Africa*, p. 137; Hillegas, *Oom Paul's People*, p. 88.

INLEIDING.

onbelangrike bydrae gelewer vir ons ondersoek: daardeur word die ondeugde van die volk helder voor die aandag gebring en beklemtoon.

Dan ook is daar, onder hierdie hoof, getuienisse, wat slegs op 'n klein onverteenvoerdigende groep toepasselik is. Maar deur getuienisse in te win van skrywers uit verskillende tydperke, en omtrent toestande uit streke wat ver van mekaar verwyder is, kan enigsins die maat van geldigheid van sulke gegewens beoordeel word.

Ook moet dit onthou word, in hierdie verband, dat 'n besondere groot deel van die gegewens onder hierdie hoof verkry, *slegs terloops* deur die betrokke skrywers gegee is. Sulke gegewens bevat die getuienis van toeskouers wat wel nie sonder vooropgevatte meninge waargeneem het nie; maar wat tog nie bewus soek om 'n wanvoorstelling te gee nie. Hulle getuienis het die waarde van elke bona fide waarnemer, wat geen byoogmerk het om die waarheid te vertroebel nie.

C. Biografieë.

Elke gewone lid in 'n samelewing vertoon in mindere of meerdere mate die besondere, kenmerkende trekke van sy volk. Vooraanstaande persone en leiers geniet vertroue en hoogagting van die volk veral omdat hulle in 'n hoë mate die erkende volksdeugde verteenwoordig en beoefen. Leiers vertolk in hulle lewe en optrede wat in die hart van die volk omgaan. Ons kan dus verwag dat lewensbeskrywinge veral van leiers en invloedryke persone wat in wye kringe onder die Afrikaners vereer is, vrugbare gegewens sal verskaf vir ons ondersoek.

By die behandeling van die aparte gegewens insake die karaktertrekke van die Afrikaner, is daar gevaar om te vergeet dat elke trek 'n agtergrond, 'n geskiedenis het, en 'n deel uitmaak van 'n ingewikkelde sisteem waarin selfs teenstrydige elemente 'n plek het. Die gewete tog is nooit 'n afgeronde, logiese eenheid; dit is eerder 'n *mélange*, 'n mengsel van sedelike oortuiginge en sentimente wat langs die pad byeengemaak is. By die behandeling van die gegewens verskaf deur lewensbeskrywinge, word die ondersoeker gedurig onder die indruk gebring van hierdie waarheid: elke trek in die volkskarakter moet in sy sosiale verband, en in sy historiese perspektief, beoordeel word.

Maar, aan die ander kant, juis omrede die waarheid so ewe genoem, is die biografiese gegewens vir die juiste vorming van 'n oordeel oor die volksgewete, in 'n belangrike opsig onbevredigend. Lewensbeskrywinge, in die reël, beklemtoon die goeie trekke van die volkskarakter soos dit in belangrike persone op te merk is, terwyl

DIE SOSIALE GEWETE.

die minder gunstige trekke van die deursnee-mens daar nie so sterk op die voorgrond kom nie.

Dat biografiese gegewens, egter, 'n groot mate van betroubaarheid het, lê voor die hand; en is deur ander ondersoekers ook as sulks bevind. Heymans, bevoorbeeld, sê in sy „Psychologie der Vrouwen”: „En inderdaad hebben reeds ondernomen onderzoekingen getoond, dat over 't geheel door biographisch en door enquette-materiaal dezelfde correlaties aan 't licht gebracht worden.”⁶ Nie so seer wat betroubaarheid betref as wel in volledigheid skiet die biografiese gegewens te kort. Nie te min veral om andere gegewens insake die uitstaande deugde van 'n volk te versterk en te illustreer, is biografiese materiaal van uitstekende waarde.

D. Suid-Afrikaanse Geskiedenis.

Dit is veral in moeilike keerpunte in die geskiedenis van 'n volk dat die diepste oortuiginge en geesteskrag van 'n volk, soos vertoon in die optrede van hulle wat dan die deurslag gee, duidelik te voorskyn kom. Prof. N. J. Brummer sê in sy lesing oor „De Afrikaanse Volksziel”: „Een krisis, 'n geweldige schok is er soms toe nodig om het hart van de Afrikaner bloot te leggen en hem aan zichzelf te openbaren.” Dit is derhalwe nodig dat die ondersoeker na die inhoud van die sosiale gewete van die Afrikaner, kennis moet neem van die wyse waarop die Afrikaner volk gereageer het tydens die keerpunte in sy geskiedenis.

Dit is veral die grondtrekke, die wortels van die Afrikaner karakter wat duidelik aan die lig kom in tye van groot maatskaplike ommekeer en krisis. Die omstandighede waaronder die Groot Trek voorberei en deurgevoer is, die botsinge met die inboorlinge, die aneksasie van die Transvaal, die Boere-Oorlog, en ander uitstaande insidente in die volksgeskiedenis, verskaf geleenthede om die diepste gewaarwordinge van die volksiel waar te neem.

Verder gee die geskiedenis ons die agtergrond, die omgewing, die omstandighede te sien, waaronder die volksgewete ontwikkel het. Die besondere trekke van die Afrikaner aard, van sy individualiteit het 'n eie wordingsgeskiedenis. Om die Afrikaner te verstaan moet sy geskiedenis bestudeer word. Sir Conan Doyle sê tereg: „No one can know or appreciate the Boer who does not know his past, for he is what his past has made him.”⁷ Nie alleen deur sy isolasie en deur die verbreking van byna alle gemeenskap met die Europese kultuur, maar ook deur sy besondere omgewing — geografies en

⁶ p. 35.

⁷ The Great Boer War, p. 2.

INLEIDING.

antropologies — is hy geword wat hy is. Ook moet dit in aanmerking geneem word dat hoewel daar min verbinding tussen die uitgewekenes in die binnelande van Suid-Afrika en die Europese kultuurlewe was, tog het die Afrikaner 'n Europese kultuur- en godsdienstradisie met hom saam geneem in die binnelande en daar in sy isolasie bewaar.

E. Die Afrikaanse Letterkunde.

Die uitbeelding van die volkslewe in sy letterkunde is vir ons ondersoek van veel belang. Die toestande waaronder 'n volk lewe, sy tradisie en gebruike, sy moeilikhede en probleme, sy aspirasies en ideale, lê voor die hand as die materiaal wat deur die skeppende verbeelding van die letterkundige kunstenaar gebruik word. Veel in die letterkunde is 'n weerspieëling van die volkslewe, en in besonder van die volksgewete: dit is die *karakteristieke* meer as die *eksen-trieke* wat in die letterkunde veral uiting vind. Prof. F. Malherbe beweer van die Afrikaanse letterkunde, „....Die Afrikaanse letterkunde is meer as belletrie, meer as Engelse literatuur wat in hierdie land geskryf word — dit gee uitdrukking aan die siel van 'n eie volk. Dit is 'n nasionale verskynsel en 'n nasionale inspirasie.’”⁸

Wat in die Afrikaanse letterkunde insake die volksgewete meegedeel en aangedui word, kan nou wel nie sonder meer nie as bewysmateriaal dien; maar om te bevestig wat uit andere bronne omtrent die sosiale gewete ingesamel is, of om te illustreer hoe die volksge-wete funksioneer, is die bydrae van die letterkunde onmisbaar.

Dan ook is daar nog 'n ander aspek waarop hier gewys moet word. Ewe as in die droom die onvervalste kleure van die gewete waarneembaar word, en dikwels geheime wroeginge en onbewuste aspirasies, onderdrukte begeertes en drifte aan die lig bring, so, meen ons, kan ons aanneem dat gewetenselemente in die onderbewuste van die volksiel, dikwels in die verbeeldingswêreld van die letterkunde uiting vind. Oor hierdie aspek van die Afrikaanse letterkunde is daar 'n interessante opstel uit die pen van Prof. R. F. Hornle.⁹ Hy behandel daarin enige van ons letterkundige werke waarin die skrywers gekleurde helde en heldinne idealiseer teen 'n sombere agtergrond van die tragiese gevolg van rassevermenging. Dan verklaar hy: „Dit lyk vir my asof dit 'n verskynsel is van kompensasie vir 'n onbewuste gevoel van skuld.... Dis hierdie skuld wat op ons lê, maar wat ons nie bewus wil toegee nie; ons onderdruk dit, en dus

⁸ Sien sy toespraak voor die F.A.K. Kongres te Johannesburg gehou in 1934.

⁹ Die Huisgenoot, 14 Dec. 1934.

DIE SOSIALE GEWETE.

dra ons dit onbewus. Maar juis omdat dit altyd op die agtergrond van ons volksiel skuil, probeer ons om dit te verminder en te verlig deur die kleurling te idealiseer.... nie in die praktiese lewe nie, maar wel in die kuns.’’

F. Sinodale Besluite.

In die Acta van die sinodes van die Nederduits Gereformeerde Kerke kom daar dikwels voor besluite wat te doen het met die bestryding van sosiale euwels en ander volkswakhede. In hierdie besluite kry ons — soos ook te verwagte is — nie veel besonderhede wat kan dien as positiewe boumateriaal vir die beskrywing van die volksdeugde nie. Ons kry hier veral aanduidinge insake bestaande onwenslike praktyke, en volkswakhede. Tog is dit vir ons van belang om by die tekens van bewuswording van die aanwesigheid van sosiale patologie, op te merk die funksionering van die volksgewete, ten minste soos verteenwoordig in sy kerklike leiers. Dit is, so skyn dit ons, nie onredelik aan te neem dat in die kerklike leiers, ons in ’n besondere sin die weergawe het van die beste in die volksgewete.

G. Suid-Afrikaanse Wette.

Uitgaande van die veronderstelling dat die beginsels vasgelê in die wette van ’n land die volkswil uitdruk, en so uitinge van die volksgewete verteenwoordig, is dit ook nodig om wette wat betrekking het op sulke sake as die huwelik, geslagsverhoudinge, rasseverhoudinge en andere sake van belang vir die volkswelvaart, te raadpleeg. In Suid-Afrika egter, waar die Engelssprekende seksie van die bevolking byna net so groot is as die Afrikaanssprekende bevolking en Engelse ideale dikwels die deurslag gegee het in die regering van die land, kan die beginsels in die wette van ons land vasgelê nie sonder meer geld as bronnemateriaal vir ’n studie van die Afrikaanssprekende se volksgewete nie. Tog waar dit duidelik is dat die Afrikaanssprekende seksie hom heelhartig verenig met die strekking van ’n besondere wet, kan so ’n wet tog ook ’n aandeel gegee word in die akkumulatiewe bewys vir die een of ander trek in die volksgewete.

H. Andere Bronne.

Ons het probeer om deur ’n vrae lys wat ons in betreklik groot getalle uitgestuur het, ons feitemateriaal te vermeerder. Die resultaat is egter heel power gewees. Afgesien daarvan dat die antwoorde

INLEIDING.

meestal onvolledig was, het maar ongeveer 50 persone geantwoord. Ons het dan ook so te sê geen gebruik van hierdie antwoorde gemaak nie.

Ander bronne wat ons hier net noem is die sensusopgawes, die offisiële jaarboeke en korrespondensie in die publieke pers.

Resumè.

Ons studie is 'n etiese, waarby egter sosologiese feite ook in aanmerking geneem moet word. Omdat die sosiale gewete die vrug is van die volkservaringe van die verlede, moet die ondersoek na die inhoud daarvan, die historiese perspektief altyd in aanmerking neem. Die feitemateriaal, ingesamel uit 'n tal van bronne, is van so 'n onderskeie aard dat die subjektiewe element tot 'n minimum gebring is.

Nota in verband met die gebruik van die woord „Afrikaner”:—

Hoewel die woord *Afrikaner*, in die reël slegs as 'n naamwoord gebruik word, het ons dit in hierdie studie absoluut nodig gevind om dit dikwels as 'n adjektief te besig. Die woord *Afrikaans* doel nie noodwendig net op wat tot die Afrikaanssprekendes behoort nie: die Afrikaanse volk kan ook Engelssprekende Afrikaners insluit. In hierdie sin word dit dikwels in die pers gebesig. Om telkemale in plek van b.v. die Afrikaner karakter, die Afrikaner vrou, die Afrikaner publieke opinie, die Afrikaner sosiale gewete, ens., te praat van Afrikaanssprekende of die Afrikaner se karakter, se vrou, ens., is tog te lomp. En hoewel die woord *Afrikaner* in die Woordeboek van Bosman en van der Merwe nie as adjektief aangegee word nie, gebruik Prof. Brummer dit ook as adjektief; hy praat in sy brosjure oor „De Afrikaner en de onzedelikheid”, van die Afrikaner huisgesin, die Afrikaner kind, die Afrikaner lewe, ens. Hierdie gebruik van die woord *Afrikaner* as adjektief, en met 'n ander konnotasie as die van die woord *Afrikaans* het ons onvermydelik in hierdie studie gevind.

DEEL EEN.

Die Sosiale Gewete in die Algemeen.

HOOFSTUK II.

SEDELIKHEID.

1. Sedelikheid is Algemeen.

Dit is 'n waarneembare daadwerklikheid dat daar nergens 'n ras of mensegroep te vinde is, wat nie sy eie besondere gebruike, gewoontes en sedes het nie. Selfs by die mees agterlike samelewings bestaan daar gewoontes en gebruike wat kontrolerend geld as reëls en norms vir die alledaagse gedrag; en ooreenkomstig hiermee word die handeling, bewus of onbewus beoordeel as goed of sleg, as reg of verkeerd. En ook die kultuurmens van die moderne tyd ontgroeï hom nie aan die eise van die sedelikheid nie. By die primitiewe rasse is dit die gewoonte en die oorlewering, in die reël nou verbind aan godsdienstige sanksies en oorweginge, wat direk of indirek dien om rigting te gee aan die gedraginge van die enkeling sowel as van die groep. Sedelikheid is op hierdie stadium gewoonte-moraal. Met die ontwikkeling van die beskawing word langs die weg van 'n toenemende selfstandigheid en redelikheid gediskrimineer tussen die onderskeidene waardes van die gangbare gebruike en gewoontes; die uiterlike oorlewerde norms word geleidelik vervang deur meer innerlike, persoonlike en redelike oorweginge. *Sedelikheid neem so 'n meer redelike vorm aan; en word nou minder deur die eenvoudig-gebruiklike beheer.* Dit is trouens 'n hoër vorm van sedelikheid as die gewoontemoraal van die primitiewe mens.

Elke individu en elke samelewing leef en het sy bestaan in 'n sedelike dampkring, 'n kompleks van gebruike en sedelike verhouding, 'n etos. Teenoor sy besondere sedelike atmosfeer mag die mens hom krities en selfs vyandig stel; maar as persoon en lid van die samelewing kom hy nooit daartoe om hom geheel daarvan los te maak nie. As hy dit sou doen, sal hy ophou om redelike mens en persoon te wees. *Sedelikheid is natuurlik: dit is eie aan die wese van die mens.*

2. Sedelike Verskille.

Dit is 'n ewe waarneembare feit dat daar geen eenstemmigheid is nie insake die uitsprake oor wat goed en wat sleg is, oor wat reg en wat verkeerd is en oor goeie en slegte gewoontes en gebruike. Van volk tot volk, en in dieselfde volk, van eeu tot eeu, is daar afwykende beskouinge oor sedelike waardes na gelang ander maatstawwe gebruik

DIE SOSIALE GEWETE.

word, en ander tradisies en omstandighede die etos, die sedelike dampkring kleur. Morele kodes is inderdaad die resultaat van 'n lang en veelsydige proses van maatskaplike ontwikkeling, waarby allerlei faktore, suiwer geografies sowel as maatskaplik en sielkundig, saam gewerk het, en aan elk besondere volkskode sy besondere vorm en kleur en inhoud, waardeur dié afwyk van elk andere, gegee het.

Sedelikheid, so blyk dit dus, vereis nie univorme gewoontes en gebruike nie. Ewe min as wat afwykende opvattinge en oordele oor wat in 'n besondere geval waarheid is, nie die redelikheid van die mens vernietig nie, en ook nie in stryd is met die werklikheid van die waarheid nie, strek ook die feit van afwykende sedelike gebruike en oordele om te weerlê dat die mens in wese sedelik is, of ook dat sedelike onderskeidings objektiewe werklikheid besit.

Hoe meer die sedelike opvattinge en gebruike aan die rede onderwerp word, dit wil sê, hoe meer die sedelike lewe onder wetenskaplike behandeling gebring en gerasionaliseer word, des te meer is daar hoop, om altans in fundamentele begrippe, tot meer eenstemmigheid te kom.¹

3. Sedelikheid en die Samelewing.

Slegs in die samelewing is sedelikheid moontlik. 'n Sedelike wese is ondinkbaar sonder 'n samelewing. Die mens is 'n sosiale wese, en die groepinstink is fundamenteel in sy samestel. Ewe as daar geen natuurmens is wat buite alle kontak en verband met sy medemens lewe nie, so is daar ook geen sedelike handeling nie anders as in verband met die gemeenskap waarvan die mens lid is. Maar aan die ander kant, is daar geen samelewing moontlik nie tensy op 'n basis van sedelikheid. Sonder die band van sedelike verhoudings, kan geen versameling van eenhede tot 'n maatskappy, 'n societeit gevorm word nie. By 'n masjien is daar 'n meganiese verband tussen die verskillende dele, waardeur dit as 'n eenheid funksioneer. Dit is 'n geval van 'n *meganiese eenheid*. Maar in die samelewing is 'n groep van *persone*, wat tot 'n eenheid gebind word deur gemeenskaplike ideale, sentimente, oorleweringe, sedes en gewoontes — 'n *sedelike eenheid*. Selfs 'n groep van individue wat vir 'n tydelike oogmerk tydelik saam funksioneer, doen dit in terme van sekere aangenome reëls; en nog meer geld dit van die samelewing self. Van 'n familie tot 'n nasie vereis selfs die blote bestaan daarvan dat daar sekere

¹ Vergelyk G. L. Duprat, *Morals*, p. 11: „Now the primary character of science is that it brings minds into agreement by furnishing them with the universal and necessary principles.”

SEDELIKHEID.

erkende voorskrifte of aangenome gewoontes sal wees waarvolgens die optrede van die lede van die samelewing afsonderlik en gesamentlik beheer en bestuur moet word. Die voorskrifte of sedes (mores) is die „conditions of gregariousness”, soos W. K. Clifford dit noem. *Die fundamentele probleem van die samelewing is om hierdie voorwaardes vir saam te lewe, langs die weg van die opvoeding van die gemeenskappelijke gewete, so te rasionaliseer en te veredel dat die lede van die samelewing die geëentheid en die middele sal hê, en geïnspireer sal word om die hoogste ontwikkeling van persoonlikheid bewus te beoog; en in die mees vrugbare verhoudinge tot mekaar te staan.*

4. Sedelikheid en die Self.

Sedelikheid is eie aan die wese van die mens; en sedelikheid is moontlik alleen in 'n samelewing. Die logiese aanvangspunt vir die etiek is derhalwe 'n ontleding van die aard van die mens as 'n self-determinerende lid van die samelewing. Tereg word dan ook veel nadruk gelê op die ingebore neiginge van die mens wat ten grondslag lê van alle sedelikheid en van die ontwikkelde karakter. Om die diepere roersele van menslike handeling te begryp, is dit, onder ander, noodsaaklik om 'n oorsig te neem van die impulse, neiginge en psigiese vermoëns waaruit en waardeur die ingewikkelde karakter van die individu gevorm en opgebou word. Die sielkunde het hier 'n baie nuttige taak te verrig deur aan te toon hoe daar 'n genetiese en organiese verband is tussen b.v. die verhewe ideale van die regverdige en sy gewone ingebore neiginge. Maar nooit mag buite die mens gestel word nie *die Ego, die Self*, wat by elke stadium van sy ervaring en ontwikkeling 'n integrale eenheid is. Nooit — dit moet altyd onthou word — is die mens slegs 'n meganiese versameling of bondel van reaksies van ingebore instinkte en impulse nie.² Die Self, die persoon is 'n self-organiserende, lewende eenheid, en as sulks kan dit nie verklaar word as 'n blote kompleks van neiginge en emosies nie. *Sedelikheid kan alleen reg verstaan word wanneer gewoontes en gebruike, motiewe en ideale sowel as die ingebore neiginge en impulse as uiting van 'n persoon, 'n self-organiserende Self, opgevat word.*

5. Wat is Sedelikheid?

(a) Elke groep of samelewing, so het ons gesien, het sy eie gewoontes en sedes, wat die aangenome maniere of vorme is waarop

² Sien J. A. Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 259: “The self is never, not even in its earliest and crudest stage of development, a mere bundle or collocation of instinctive impulses. The most rudimentary self is a sentient organism.”

DIE SOSIALE GEWETE.

die indiuidue saamleef en in hulle verhoudinge met mekaar optree. Die nakoming van hierdie sedes of vereistes vir die saamlewe is *objektiewe sedelikheid*; terwyl die dispoisie of gesindheid om die lewe volgens sulke sedes, en sedelike beginsels in te rig, *subjektiewe sedelikheid* genoem kan word.³ Hierdie twee aspekte van die moraliteit mag logies wel onderskei word, maar kan in die aktiewe lewe nie geskei word nie; dit is twee kante van een en dieselfde werklikheid. Die innerlike rigtinge van die wil, die subjektiewe, persoonlike verhoudinge van die self, is vir die sedelikheid net so — indien nie nog meer — belangrik as wat die uiterlike nakoming van die objektiewe sosiale eise is vir gesonde saamlewe. Inderdaad in die geskiedenis van die ontwikkeling van die sedelike lewe word die nadruk geleidelik verskuif van die uiterlike reëls en sanksies na die persoonlike en subjektiewe verhoudinge: gewoonte-moraal word vervang deur redelike sedelikheid; en die plek wat die indiuidu in sy samelewing inneem, word geleidelik minder bepaal deur die gangbare gewoontes en meer deur suiwer etiese beginsels. Die mens word so sedelik autonoom.

(b) Sedelikheid sluit dus in, behalwe die nakoming van uiterlike sosiale voorskrifte en gangbare sedes, en, by 'n latere stadium van ontwikkeling van die sedelike lewe, die bewuste erkennung, van reflektiewe beginsels as etiese norms, ook nog die dispoisie, of die gevoel van verpligting, van obligasie tot sulke nakoming. Daar is derhalwe as 'n wesenlike element in sedelikheid, die „*feit van verpligting*,” die besef dat 'n sekere daad gedaan behoort te word, of dat 'n sekere verhouding aanvaar behoort te word.

Hierdie gevoel van verpligting mag sielkundig wel herlei word tot meer elementêre dispoisies en aangebore neiginge, en mag ook selfs in verband gebring word met die beweginge van die mees eenvoudige en rudimentêre organismes; tog is dit 'n essensiële grond-element in die gedraginge van die sedelike Self. In die reël word hierdie gevoel van verpligting eers tot bewussyn wakker geroep deur die eise van die groepslewe in die familie, of deur die eise van die saamverkeer in dieselfde omgewing; en dan openbaar dit hom uiterlik in die gehoorsaamheid aan hierdie voorskrifte en eise. Die bewussyn van hierdie gevoel is te wyte aan die opwekking en organisasie van die sosiale instinkte, en kom tot sy hoogste ontwikkeling as dit hom vertoon nie as 'n drang deur omstandighede van buite nie, maar as 'n spontane toewyding aan verhewe ideale, as 'n ongekunstelde lojaliteit aan universele beginsels.⁴

³ Sien Prof. Carveth Read, *Natural and Social Morals*, p. 3.

⁴ Sien W. MacDougal: *Social Psychology*, p. 382; Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 273.

SEDELIKHEID.

Pligsgevoel, hoe dit sielkundig ook al gekondisioneer is, is dus meer as 'n blote sielkundige feit. Dit is nie slegs 'n meganies veroorsaakte drang nie: *dit is essensieël ook 'n sedelike waardasie*. Pligsgevoel is nie net 'n deeltjie tussen ander deeltjies in 'n meganiese versameling van disposisies en impulse nie: *dit is die uiting van 'n Self, van 'n persoon wat altyd in al sy handeling en verhoudinge 'n integrale eenheid is*. Elke besondere gevoel van plig is die uiting van sedelike persoonlikheid, en nie slegs die reaksie van 'n instink nie, of ook die werking van 'n besondere „sedelike fakulteit” nie.

(c) Nou verbind met wat so ewe gesê is, is daar 'n verdere element in sedelikheid, *die sedelike oordeel*. Elke geval waar pligsgevoel aanwesig is, veronderstel ook 'n sedelike oordeel. Om verplig te gevoel om 'n sekere daad te verrig, of 'n besondere houding in te neem, sluit in, bewus of onbewus, die oordeel dat die besondere daad of houding goed of reg is. Die sedelike oordeel is, dus baie duidelik eweëns 'n essensiële bestanddeel van sedelikheid.

Elke sedelike oordeel is volgens 'n norm, 'n standaard. Wat is die standaard, die norm, die kriterium waarvolgens ons sedelike dade moet ewalueer? Wat is die ideaal, die hoogste doel wat in die sedelike lewe beoog moet word en wat moet geld as hoogste maatstaf, vir alle sedelike oordele? Dit is die taak van die etiek, die wetenskap van die sedelikheid, om hom, onder ander, met hierdie vraag besig te hou. Die probleem van die etiese ideaal, word verskillend deur verskillende skole behandel. In die ideaal van self-realisasie, so kom dit ons voor, is daar opening vir die volste bevrediging van al die eise van persoonlikheid. In die gedurige, gesonde sedelike ontwikkeling van die individu, lewende in die samelewing, in die rigting van volkomene verwerkliking van homself — *van sy ideale self* — *in die realisasie van persoonlikheid in 'n gemeenskap van persone*, is daar 'n ideaal wat al meer en meer as 'n maatstaf vir sedelike oordele behoort te geld.⁵

6. Die Gewete.

Sedelikheid sluit dus in, aan die een kant, 'n objektiewe sy, wat bestaan in die nakoming van oorgelewerde sedes en etiese norms; en, aan die ander kant, 'n subjektiewe sy, wat ook weer twee aspekte vertoon, naamlik, pligsbesef en waarderingsoordele.

(a) By die behandeling van die individuele gewete val die nadruk sterk op die subjektiewe aspekte van die sedelikheid — op die persoonlike, innerlike houding teenoor wat goed of sleg, reg of verkeerd is; en op die inhoud en strekking van sedelike oordele. Hier-

⁵ Leighton: *The Individual and the Social Order*, bl. 318.

DIE SOSIALE GEWETE.

die aspek van die sedelikheid — die werking van die gewete — is 'n fundamentele feit van oorweënde belang in die sedelike lewe. Hoe dit ook al omskryf word; welke definisie daarvan al mag gegee word; en hoe die oorsprong daarvan uit 'n biologiese, of sosiologiese, of sielkundige, of filosofiese standpunt ook al voorgestel mag word, *die feit van die gewete* as 'n onloënbare element in ons sedelike ervaring, kan niemand redelikerwyse ontken nie. 'n Normale mens sonder die besit van 'n gewete is nie dinkbaar nie: hy sou 'n krank-sinnige, of 'n ondier, of 'n robot moet wees, maar 'n letterlik gewetenlose wese sou geen normale mens wees nie. Selfs in die oudste aan ons bekende letterkunde, waarin die woord gewete nog nie voorkom nie, is reeds die begrip, die idee, die feit van die werking van die gewete duidelik aanwesig.⁶ Trouens die sentrale probleem in alle letterkunde word verskaf deur die feit van die gewete. Die gewete setel in die sentrum van die mens se ervaring.

Selfs sulke opvattinge insake die gewete as die volgende: van die materialis dat dit „a spasm of the diaphragm” is;⁷ of van die sinikus, dat „Religion is a Cloak, and conscience a pair of breeches”;⁸ of van die pessimis wat die gewete as 'n eienaardige mengelmoes van minderwaardige bestandele beskryf: „Een vyfde vrees vir ander mense, een vyfde bygeloof, een vyfde vooroordeel, een vyfde ydelheid en een vyfde gewoonte”;⁹ of ook die van die sielkundige wat beweer dat dit maar net is „a by-product of the gregarious instinct”¹⁰ — selfs sulke eienaardige en ongewone opvattinge lewer bewys vir die *feit* van die aanwesigheid van die gewete in die ervaring.

Wat sy oorsprong ook al mag wees; wat sy aanwesigheid in die ervaring ook al mag postuleer; welke sielkundige, etiese en filosofiese probleme in verband daarmee staan — sake wat ons nie hier behandel nie — die gewete is 'n fundamentele faktor in die sedelike ervaringe van die gewone mens.

(b) Ons moet egter by die erkenning van die gewete as 'n wesenlike element in die sedelike lewe, dit nie voorstel asof die gewete 'n misterieuse entiteit of afsonderlike fakulteit is, wat apart en onafhanklik van die karakter en normale bewussyn van die mens optree nie; en wat dan as 'n onfeilbare sedelike orakel sy uitsprake doen. Die uitsprake van die gewete is, soos selfs by 'n oppervlakkige ondersoek blyk, nie uniform nie. Dit verskil na gelang die omgewing en die tradisie waarin dit gevorm is, verskil; en ook verskil die ge-

⁶ Sien G. L. Richardson, *Conscience*, Hoofstuk 2.

⁷ Charles Bradlaugh, aangehaal deur Richardson, *Conscience*, p. 61.

⁸ Swift, *Ibid*, p. 27.

⁹ Schopenhauer, *Ibid*, p. 27.

¹⁰ Trotter, *Ibid*.

SEDELIKHEID.

wete in sy kwaliteit, intensiteit, sensitiwiteit en inhoud van mens tot mens. Selfs 'n oppervlakkige waarneming bring aan die lig dat die gewete dikwels onkundig en nie selde nie onredelik is in sy oordele. Kant is dus al te seker verkeerd as sy woorde sonder verdere kwalifikasie toegepas moet word op die gewete van die gewone mens. Hy beweer: „Die gewete is nie iets wat verkry moet word nie; en dit is nie 'n plig om dit te verkry nie; maar elke mens het dit in hom van die begin af. 'n Feilbare gewete is 'n hersenskim'”.¹¹ Die gewete kom nie, soos Athene uit die kop van Zeus, volwasse te voorskyn nie. Elke persoon verskil van elke ander in die aard en krag van sy aangebore vermoëns, van sy instinkte en impulse; en by geen persoon geld dieselfde prikkels in sy omgewing in dieselfde mate as vir 'n ander nie. Wanneer iemand 'n sedelike oordeel uitspreek, doen hy dit onder die druk van 'n unieke kompleks van persoonlike neiginge in wisselwerking met 'n unieke omgewing. Die gewete van elke mens het 'n eie geskiedenis wat nooit dieselfde is as die van andere nie. Vir die sedelike waarde van die gewete is dit nie noodsaaklik dat dit in sy uitsprake geheel onfeilbaar en uniform met die van andere gewetens sal wees nie. Die gewete of sedelike selfbewus-syn vereis wel 'n objektiewe *sedelike* orde en sedelike onderskeidings, wat namate die mens meer homself *as persoon* realiseer, na mate hy meer gelykvormig word aan wat sy ideale Self voorstel, helderder en juister in die gewete gereflekteer word.

*Die gewete word deur ons opgevat as die autonome Self dinkende, voelende en handelende in sake van gedrag.*¹² Aangesien by alle sedelike handeling of gedrag 'n doel beoog word, wat deur die sedelike Selfs, bewus of onbewus, as 'n *To deon* — 'n saak wat behoort te wees, — homself voorstel, so moet by die begrip van die gewete ingesluit word die gebruikmaking, soms bewus, soms onbewus, van 'n sedelike standaard of standarde waarvolgens die sedelike Self oordeel. Hierdie standaard verteenwoordig die ideale Ego of Self. Sodat die uitsprake van die gewete dan is die eise wat die ideale Self stel aan die gewone minder georganiseerde Self. Namate dat hierdie Ego-ideaal gerasionaliseer en verlig word, en namate dit effektiewe kontrole verkry, word die mens meer homself, word hy minder afhanklik van die prikkelende eise van die ondergeskikte drifte en impulse, en ook van die dwang van die konvensie of die groep-moraliteit. „Conscience in the highest sense, is the rational moral individuality which transcends the actual social conscience

¹¹ Sien Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 271. Vergelyk ook Butler, *Sermons II*.

¹² Vergelyk Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 272.

DIE SOSIALE GEWETE.

and, thus, is the creative and progressive factor in moral progress.''¹³

Formeel is die gewete dan, die Self wat verpligtinge gevoel; sedelike oordele van goedkeuring of afkeuring oor dade, motiewe en karakter uitspreek, en tot sedelike handeling besluit. Saaklik is die gewete die besondere norms of spesifieke soorte van gedrag, wat geld as maatstaf van wat reg of verkeerd is.¹⁴

Resumè.

Om 'n regte begrip te verkry van wat sedelikheid is, en om die aard en funksie van die gewete te verstaan, is dit nodig om 'n duidelike opvatting van die Self te besit. Die Self is 'n autonome eenheid, 'n persoon, wat nie kan verklaar word as 'n blote kompleks van neigings en emosies nie; en ook geen betekenis het nie behalwe in verband met andere persone. Sedelikheid kan voorgestel word objektief as die naderkoming van gangbare gewoontes, en subjektief as die disposisie en die gevoel van verpligting om konform aan die aangenome gebruike te handel; 'n verdere element in die sedelikheid is om alle gedraging volgens een of ander skaal van waardes, bewus of onbewus, te beoordeel. Die Self verkerende onder die drang van 'n gevoel van verpligting, of oordelende oor die waarde van gedraging, is die gewete. Die gewete is nie 'n misterieuse fakulteit nie: dit is die autonome Self wat dink, voel en handel in sake van gedrag.

¹³ Ibid, p. 275.

¹⁴ Ibid, pp. 272, 273.

HOOFSTUK III.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

1. Gewoonte-Moraal.

(a) Die Etos van 'n Samelewing.

Elke samelewing of groep van mense wat saamleef, saam funksioneer, word tot 'n sosiale eenheid gevorm deur die inter-stimulasies en wederkerige reaksies van die aangebore instinkte en emosies, die gewoontes en gedagtes van die lede van die groep. Deur die proses van wederkerige prikkelig en onderlinge reaksies, word die groep tot 'n funksionele eenheid gevorm, wat, in sake van sosiale belang en in betrekking tot sake van fundamentele waarde, volgens min of meer gereelde vorms of gewoontes koördineer. Elke groep het so sy eie gebruike, gewoontes en sedes ooreenkomstig waarmee dit op 'n eie karakteristieke wyse homself handhaaf en funksioneer.

Die individu is altyd lid van 'n samelewing met sy besondere gebruike en gewoontes, en met sy eie min of meer algemeen gangbare opvattinge en sedelike verhoudinge—met sy besondere *etos*. Die etos van 'n groep of samelewing is die sosiale koördinasie gesien uit die oogpunt van die moraliteit. Dit is die sedelike kleur of stemming of dampkring waardeur dit van alle andere sosiale groepe onderskei word.¹

Terwyl dit haas onmoontlik is om die etos, die sosiale dampkring, van 'n groep, in besonderhede te analiseer, is dit nogtans 'n allesdeurdringende invloed by die vorming van die gewoontes, en van die sedelike uitsig en karakter van elke afsonderlike lid in die samelewing. Die individu word gebore, en groei op en word gevorm in die besondere dampkring van hierdie sedelike tradisie, en onbewus, maar ook bewus, assimileer hy in mindere of meerdere mate die inhoud van die groepsetos. Deur suggestie, deur navolging en imitasie en deur die drang van die groepinstink, pas hy homself progressief aan by sy omgewing; en ook die samelewing deur sy godsdienstige, sedelike

¹ Sien Mackenzie, *Manual of Ethics*: „The ethos of a people, then, we may say, constitutes the atmosphere in which the best members of a race habitually live,....it constitutes the universe of their moral activities,” p. 355.

DIE SOSIALE GEWETE.

en staatkundige sanksies insister op sulke aanpassing, sodat die gewoontes, die strekking en inhoud van die sedelike bewussyn van die individu grotendeels maar net is die weerkaatsing, uit 'n besondere hoek, van die gangbare sedelike opvattinge en gebruike; „an echo of the tribal self,” soos W. K. Clifford dit uitdruk. Die etos is so die *matrix* van die sedelikheid van die gewone mens.

(b) Die Houvas van die Gewoonte.

Dit is duidelik dat wat so ewe gekonstateer is dat gewoontemoraal, dit wil sê, die sosiale beheer van die lewe deur die uiterlike drang van gangbare maatskaplike gewoontes en gebruike, in primitiewe samelewings, waar die individu nog nie die selfstandigheid van optrede, wat 'n meer ontwikkelde samelewing moontlik maak, geniet nie, die reël moet wees. En ook is dit duidelik dat by die kind met sy meer plastiese vermoëns, sy passief ontvanklike gemoed, sedelikheid vir 'n groot deel bestaan in die spontane nakoming van die gangbare sedes in sy omgewing. Maar selfs in 'n ontwikkelde omgewing laat die volksgewoontes en die tradisionele opvattinge hulle nog altyd baie sterk geld in die sedelike lewe van die gewone mens. Die bekende houvas van die tradisionele en van die konvensionele verseker wel, aan die een kant, die behoud van waardevolle resultate van die gesamentlike sosiale ervarings van vorige geslagte, maar is teweens 'n swaare dooiekrag, 'n stywe remskoen wat gewenste vooruitgang in meer wetenskaplike opvattinge en ontwikkeling in sedelike norms onnodig strem. Die „man op die straat,” die sogenaamde „average man”² is die indeks van die sosiale psigê, die beliggaming van die groepsself, die draer van die tradisionele sedelikheid.

„Deep in the breast of the Average Man,
The passions of ages are swirled,
And the loves and the hates of the Average Man
Are old as the heart of the World—
For the thought of the race as we live and we die
Is in keeping the Man and the Average high. ”

Selfs in 'n ontwikkelde moderne staat is wetgewing wat nie voldoende rekening hou met die volksetos nie, feitlik magteloos en wardeloos. Die gewoonte dus, selfs in die hedendaagse beskawing bepaal grotendeels die inhoud en gehalte van die individuele sedelike lewe.

² Vir 'n interessante behandeling van die betekenis van die „Average Man,” sien Mecklin, *Social Ethics*, pp. 6—12.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

(c) Die Verswakking van Gewoonte as Sedelike Norm.

Sedelike ontwikkeling, egter, vereis dat gewoonte-moraal al meer en meer opening en geleentheid sal verskaf vir die wysiging en vervanging van bestaande praktyke, en vir die toelating van nuwe sedelike verhoudinge wat meer in coreenstemming is met reflektiewe, redelike beginsels.³ Sedelike vooruitgang word gekenmerk deur 'n geleidelike verskuiwing van die nadruk op uiterlike norms na die bewuste beklemtoning van innerlike redelike beginsels van sedelike onderskeidings; die uiterlike gesag van die gewoonte en die sede-kode of wet maak allengs plek vir die vrye beoefening deur die individu van sy eie redelike oordeel oor gedraging; en vir die toepassing van reflektiewe beginsels.

Die gewoontes en sosiale voorskrifte, wat eers feitlik onbewus en sonder enige navraag of rasonale beswaar stiptelik gehoorsaam was, word by die ontwikkeling van die beskawing en die opkoms van nuwe en ingewikkelde toestande geleidelik meer die voorwerp van kritiek en beoordeling; en onder die toets van die gewete, verlig deur nuwe kennis en geoefen deur die prikkeling verskaf deur nuwe omstandighede en probleme, word vele van die ou oorgelewerde gewoontes en invloedryke sanksies, die een na die ander, as nutteloos oorboord gegooi, of as dwaas, of selfs as onsedelik verklaar. Dit is byvoorbeeld nog maar 'n paar eeue gelede dat die verbranding van hekse deur kerk en staat goedgekeur en beoefen was;⁴ en slawerny is maar slegs 'n klein honderd jaar gelede in die Britse Ryk deur die verligte gewete, gelei deur meer humane en reflektiewe beginsels, afgeskaf. Voor die soeklig van die toenemende kennis het dit geblyk dat gebruike, eerbiedwaardig ten gevolge van groot ouderdom, nie trots kan wees op hulle afkoms nie, en dat vele soms hooggeroemde elemente in die sedelike tradisie maar net 'n glos, 'n verdraaiing is van suiwere sedelikheid, gesien uit 'n meer reflektiewe standpunt.

(d) Die Ontstaan van Sedelike Verwarring by gebrek aan Algemene Reflektiewe Beginsels.

Desnieteenstaande is die gewoontes en konvensies, die sedelike tradisie tog van besondere, aktuele belang in die sedelike en maatskaplike vooruitgang van die mens. Elke gewoonte is 'n werklike of

³ Vergelyk Muirheid, *Elements of Ethics*, pp. 68—88; en Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 18.

⁴ In 1727 is in Skotland toordery nog met die dood gestraf. Dit is die laaste keer dat onder Britse gesag soiets gedaan is. Sien Lecky, *History of Rationalism in the 18th Century*, II, p. 331.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

vermeende oplossing van 'n praktiese sedelike probleem; en as sulks dien dit as beproefde en erkende middel om aan die proses van saamlewe rigting en vorm te gee, en om sulke saamlewe moontlik te maak met 'n groot mate van doeltreffendheid. Maar die tradisionele, die gangbare gewoontes as sedelike norms kan alleen, ten minste gedeeltelik, bevredig so lank as wat ou gevestigde sosiale omstandighede voortduur. So lank die samelewing stabiel, konservatief bly, mag die oorgeërfde uiterlike norms nie effektieke kritiek uitlok nie, maar in so 'n samelewing neem die sedelike lewe dan ook maar 'n baie nederige vlug. Nuwe omstandighede, egter, bring nuwe probleme voor die aandag van die sedelike bewussyn, probleme wat nie in terme van die oorgelewerde sedes opgelos kan word nie. Onder sulke omstandighede ontstaan daar noodwendig botsing tussen die eise van die afsonderlike dele van die tradisie en word daar uitgesien na 'n meer algemene beginsel om die afsonderlike aansprake van die tradisie te versoen, of om noodsaaklike wysinge in die aangenome gebruike aan te bring. Hierby kom nog dat in die moderne wêreld die samelewing so uiters kompleks en veelsydig geword het, en dat die sosiale koördinasies gedurig so vinnig wissel dat daar geen sprake is van n' doeltreffende toepassing van enige uiterlike sedelike kode nie. Mecklin wys ook hier op: „Where rapid changes take place so that the ethical norms inherited from the past do not have time to adjust themselves to the present there will always be moral maladjustment. There will arise spheres of activity which the ethical ideals of the past do not completely cover or for which they are utterly inadequate. The result will be that so far as these new areas are concerned we shall have moral indifference, perhaps moral anarchy.”⁵

Daar ontstaan, as gevolg van hierdie toestand, pynlike onsekerheid en verlammeende vertwyfeling in die gemoed van die individu. Terwyl sulke tye van vertwyfeling of krisis in die reël dikwels in die lewe van die gewone mens voorkom, is daar ook tydperke in die geskiedenis van elke samelewing, wanneer die tradisionele opvattinge en gebruike aan die wankel raak—'n tydperk van skerpe sifting, van sedelike krisis, wanneer die oorgeërfde fondamente van die sedelikheid hard geskud word.

„Where is any certain tune,
Or measured music in such notes as these.”

Dit was so 'n tydperk van sedelike vertwyfeling en skeptisisme wat die optrede van die Sofiste in Griekeland verklaar.⁶ Die ou

⁵ Mecklin, *Social Ethics*, p. 77.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

lojaliteite en norms was in die smeltpot van verwarring en onsekerheid; en het by die verval van die tradisionele maatstawwe direk gelei tot die soek na rasionele beginsels. In die uitwerking van hierdie beginsels het Socrates, Plato en Aristoteles 'n leidende aandeel geneem, en duidelike rigting aangewys vir die behandeling van sedelike vraagstukke—'n rigting wat vandag nog van groot belang vir ons is. Dit was ook so 'n tyd van krisis wat die profete van die agste eeu voor Christus laat besef het dat die drukkende gewig van serimoniële en tradisionele vorskrifte nie die ontwaakte sedelike bewussyn, kan bevredig nie. „Sal die Here 'n welbehag hê in duisende van ramme....? Sal ek my eersgeborene gee vir my oortreding?... Hy het jou bekend gemaak, O mens, wat goed is; en wat vra die Here van jou anders as om reg te doen en liefde te betref en ootmoedig te wandel met jou God?''⁷ Dit is so 'n tyd waarin ons nou verkeer, 'n tyd van niks-verskonende kritiek en onstuimige gisting. „There have been ages of moral conflict, and there have been ages of moral skepticism. This age is both. Practically, men are resolutely fighting for a multitude of ideals so there is moral conflict; theoretically, they are in great doubt, and there is moral skepticism.'' ⁸

2. Reflektiewe Moraal.

(a) Verswakking van Gewoontes Spoor aan tot Nadinking oor Sedelike Beginsels.

Vertwyfeling en skeptisisme, wat 'n negatiewe houding is teenoor fundamentele sedelike eise, kan nooit permanent bevredig nie; en is ook nooit die laaste woord insake die fundamentele dinge van die lewe nie. Skeptisisme staan altyd self-veroordeeld as 'n onvoldoende en onvrugbare poging om tot die werklikheid te kom. Verdere reflektiewe inspanning sal die verwarrende en verlammeende disintegrasie veroorsaak deur die bewuswording van die ondoeltreffendheid en onbuigbaarheid van die gewoonte-moraal, of deur die engheid en ongeskiktheid van tradisionele ideale, oorwin en lei tot voller en meer bevredigende integrasie van die sedelike lewe. In ander woorde, die omstandighede waaronder gewoonte-moraal, in al sy vorms waar-

⁶ Vergelyk Muirhead, *The Elements of Ethics*; „New ideas, new interests, new demands, had produced a vague restlessness and dissatisfaction with older forms of thought and life. In the hands of the Sophists the criticism which was the life and breath of the time spread from attacks on external forms and abstract theories to the ideas of right and wrong, justice and injustice, piety and impiety," p. 9.

⁷ Miga 6: 7 en 8.

⁸ Hudson, *The Truths we live by*, p. 3.

DIE SOSIALE GEWETE.

in uiterlike wette, voorskrifte of tradisies rigting moet gee in die sedelike lewe, sy eertydse houvas verloor, is gunstig vir die ontstaan en vorming van 'n meer reflektiewe rigting in die moraal. Die onsekerheid en pynlike vertwyfeling wat ervaar word in die gaos van die verbrokkeling van die oorgeërfde is die gebcortesmarte van 'n nuwe sedelike orde waarin die reflektiewe, in teenstelling met die eenvoudig-gebruiklike groter seggenskap sal geniet.

(b) Sosiale en Sedelike Ontwikkeling.

Twee aspekte in die opkoms van 'n meer reflektiewe moraal is duidelik aan te wys. Eerstens vooruitgang in die sosiale omgewing gaan *pari passu* gepaard met 'n reflektiewe ontwikkeling in die sedelike bewussyn; en tweedens die toenemende bewuswording van die betekenis van persoonlikheid is tegelykertyd 'n vooruitgang in reflektiewe sedelikheid.

(1) By die ontwikkeling van die samelewing van 'n betreklik eenvoudige, primitiewe groep tot 'n groot komplekse moderne staat, of groep van state, word die maatskaplike interstimulasies en onderlinge reaksies, die sosiale koördinasies al meer en meer veelvoudig en veelsydig, sodat eindelik die geëefende sedelike bewussyn slegs deur die meer intensiewe beoefening van orde-bringende sedelike begrippe enigsins raad weet met die legio van sedelike probleme wat hulle in die moderne samelewing voordoën. Deur die toepas van reflektiewe beginsels en gevrywaar teen die onnodige belemmering deur die stremmende dwang van onvrugbare tradisies en gebruike, kan daar enigsins orde gebring word in die skynbare verwarring van wisselende sosiale reaksies. Geen onbuigbare gewoonte, geen beperkende voorskrif, geen algemene wet of kode, kan hier selfs in die verste verte voorsien in die snel veranderende eise van die komplekse moderne samelewing nie. Ook die gewete, in so ver dit slegs die blote weergawe is van die gewoonte-moraal van 'n groep, of waar dit as 'n wet (hoe verhewe ook) opgevat is, kan nie in 'n ontwikkelde samelewing effektief funksioneer nie.⁹

Die reflektiewe bewusyn wat in so 'n sosiale milieu die rigtende sedelike beginsels moet ontwerp, doen dit nie, en kan dit ook nie doen nie, sonder om gebruik te maak in mindere of meerdere mate van dele van die versamelde lewenswysheid van die verlede. Tradisionele elemente word gevolglik in ooreenstemming met die van nuwe eienaardige omstandighede en nuwe sosiale interkorrelasies tot hoër meer toepaslike sedelike beginsels gereorganiseer. En as, soos maklik

⁹ Vergelyk Muirhead, *Elements of Ethics*, p. 87.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

kan en dikwels ook gebeur, die reflektiewe sedelike bewussyn nie tred hou nie met definitiewe ontwikkelinge of wysiginge in die samelewing, ontstaan daar sekere kringe in die maatskaplike lewe waarin die erkende en gangbare moraal geheel of gedeeltelik nie meer toepaslik is nie, en waarvoor daar nog nie nuwe toepaslike norms gevind is nie. Mecklin wys op hierdie verskynsel in Amerika: „The moral anarchy that has emerged in some phases of big business of recent years and made the trust anathema in the minds of many good people, is merely the result of men trying to live their lives and conduct their affairs in situations for which there are no accepted and authoritative ethical norms.”¹⁰

Die probleem van saam te lewe is dus die probleem om 'n progressiewe sedelike maatstaf te vind wat toepaslik is in elke fase van ontwikkeling van die samelewing, en wat kan rigting gee by al die menigvuldige sedelike probleme wat gedurig opnuut opkom in 'n veelsydige, groeiende maatskappy. By die behandeling van hierdie probleem val die nadruk met toenemende intensiteit op die oorde-lende Self; dit wil sê, soos reeds aangedui is, die sedelike norm word geleidelik maar seker van die uiterlike na die innerlike, van die gewoonte en tradisie na reflektiewe beginsels verskuif; en die bindende wet maak plek vir die besielende ideaal. Ons kan derhalwe sedelike vooruitgang as volg formuleer: *Sedelike vooruitgang bestaan daarin dat 'n steeds toenemende getal persone in 'n samelewing, daartoe opgewek, onder ander, deur die drang van die nuwe vraagstukke van 'n groeiende sosiale omgewing, daartoe kom om in terme van bewuste redelike beginsels 'n alles-insluitende, meer toepaslike en meer genoegsame ideaal vir die sedelike lewe helderder te formuleer en met toewyding na te streef.*

(2) Ons kom so tot die tweede aspek van die opkoms van die reflektiewe moraal, naamlik die toenemende bewuswording van die betekenis van persoonlikheid.

Vir ons doel hoef ons hier nie lank stil te staan nie, en maar net op die vernaamste punte te let.

In primitiewe groepe handel die hele groep as 'n eenheid, en kry die individu as individu, so te sê, geen erkennig nie, en is sy doen en late geheel deur die gewoontes en gebruike van die groep omskryf en gekontroleer.¹¹ H. Fosdick beskryf hierdie toestand in die primi-

¹⁰ Social Ethics, p. 79.

¹¹ Sien „Die Soeklig,” Feb. 1935, p. 36: „Veel stryd en bloedvergieting was nodig voordat die mens sy regmatige vryheid, op persoonlike, maatskaplike en staatkundige gebied bereik het en die geskiedenis van die vryheidsbeweging vorm 'n roemryke... in die opheffing van die menseras.”

DIE SOSIALE GEWETE.

tiewe gemeenskap. „Primitive tribal life was absolutely collective, mass control by custom and taboo, no individual rights, no individual conscience, no individual religion—mass mind, mass conduct, mass control.”¹²

Hoe noodsaaklik en nuttig so 'n sisteem ook al mag wees vir die behoud en voortbestaan van die groep in primitiewe omstandighede waar een groep in gedurige stryd om die bestaan is met andere groepe, die eise van die sedelikheid laat hulle egter duidelik geld in die rigting van 'n toenemende erkenning van die wesenlike regte van die individu. Histories is die geleidelike ontwikkeling van die samelewing gewees van 'n toestand waarin die gewoontes en taboes alles beheers en individuele inisiatief so goed as geheel uitgeskakel is, na 'n toestand waarin *die sosiale welsyn meer en meer berus op die doeltreffende erkenning van die persoonlike vryheid, van die maatskaplike regte en verantwoordelikhede van die individu as persoon.*¹³

Die bewuswording in wyere kringe van die inherente en onvervreembare regte wat in die individu as persoon gevestig is, het aan die een kant gelei tot die verswakking van die sterke houvas wat die tradisionele sedes het op die sedelike optrede van die individu; en aan die ander kant het dit die individu aangeprikkel tot kragtige persoonlike inisiatief en selfstandige optrede. Die selfbewuswording van die individu as *persoon* is die basis van sedelike sowel as maatskaplike vooruitgang.

Maar die stryd vir sedelike vooruitgang is nie net om los te kom van die onredelike kwelling van die boeie van verouderde konvensies nie. Met die opkoms van die masjien en die ontstaan van die grootskaalse industrie, word die optrede van die individu in vele opsigte belemmer en aan harde, beperkende bande gelê. 'n Ekonomiese tirannie wat, dank sy die vernuftige tegniek wat deur die moderne wetenskap moontlik gemaak is, beskik oor die vermoë om so te sê tot in die oneindige die lewensprosesse te meganiseer, is besig om die individu in terme van die meganisme van die moderne besigheidswêreld te standardiseer—van hom 'n wese te maak wat min verskil van 'n robot. Die hedendaagse beskawing wat op die masjien en op die gemeganiseerde industrie berus word gaandeweg ingewikkelder; ekonomiese en sosiale kollektiwisme skyn oral veld te win, en so kom dit, dat deur die alles-oorheersende invloed van die „mass-mind,” die beoefening van sedelike individualiteit nie so algemeen

¹² The Secret of a Victorious Life, p. 86.

¹³ Vergelyk Leighton, The Individual and the Social Order, p. 376.

DIE ONTWIKKELING VAN SEDELIKHEID BY DIE INDIWIDU.

is as wat dit behoort te wees nie.¹⁴

Ewe as dit alleen is deur die erkenning van individualiteit en persoonlikheid dat van die konserwatiewe gewoontes, wat noodsaaklike vooruitgang verhinder en soms geheel versmoor, daar vrykoming is, so is dit ook deur die bewuste erkenning van die onvergelyklike waarde van die individu in die samelewing dat die heerskappy van die masjien en van die „mass-mind,” of groep-drang nie onbeperk sal wees nie. *Die redelike en heldere insig van die sosiale en sedelike implikasies van persoonlikheid is die noodsaaklike voorwaarde vir die nasionalisering van die sosiale verhoudinge, en verskaf die omstandighede vir die daarstelling van 'n basis waarop alle faktore in die samelewing kan gewaardeer word.*

Dit is slegs, egter, by sy optrede in die samelewing dat die individu homself erken as persoon; en dit is slegs in sosiale verhoudinge, slegs by die aktiewe deelname aan die proses van saamlewe dat ook die sosiale erkenning van die waarde van die enkeling geskied. „We have found ourselves, when we have found our station and its duties, our function as an organism in the social organism.”¹⁵ Regte bestaan slegs in die samelewing; en die regte van die een persoon veronderstel dus sowel die regte van ander persone, en voorts ook sy verpligtinge teenoor die regte van ander. Die samelewing word so by die erkenning van die absolute waarde van die afsonderlike persoon 'n koninkryk van persone. „Produce great persons, the rest follows.”¹⁶

Die deursnee van die sedelike bewussyn van die gewone mens, dit wil sê, die sosiale gewete, vertoon die sedelike norms en tradisies wat in die geskiedenis van die samelewing van wesenlike waarde bevind is. Hierteenoor mag daar nie ligtelik opgetree word nie; want die presumpsie is altyd ten gunste van wat reeds waardevol bevind is. Tog vereis sedelike vooruitgang die oorskryding, die „transkendsie,” van die gewone deursnee-gewete. „Conscience, in the highest sense, is the rational moral individuality, which transcends the actual social conscience, and, thus is the creative and progressive factor in moral progress. The individualisation of conscience premises strong social feelings, since its discoveries always are directed towards the conditions of a more ideal society.”¹⁷

¹⁴ Reaksies teen die invloede wat strek om die individu te standardiseer bly dan ook nie uit nie. Die grondslag van die hele nuwe opvoeding, dat die kind 'n uitgesproke neiging, 'n innerlike drang tot selfontwikkeling aan die dag lê is een van die belangrikste aanduidings van die reaksie. Sien Peter Petersen, *Die Nieu-Europese Opvoedingsbeweging*, p. 115.

¹⁵ Bradley, *Ethical Studies*, p. 48.

¹⁶ Walt Whitman.

¹⁷ Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 275.

DIE SOSIALE GEWETE.

Reflektiewe moraal bereik so sy hoogtepunt in persone wat in besit is, in 'n buitengewone maat, van sedelike insig en sedelike moed, en wat onwrikbare lojaliteit aan verhewe persoonlike en sosiale ideale beoefen. Sulke persone is die sout van die aarde. Deur hulle diepere insig in die ware vereistes van die samelewing word die gewone mens ook geprikkel tot diepere sedelike nadinking en ook gelei tot diepere insigte. Langsaam maar seker word die nuwe waarhede deur die sosiale gewete geabsorbeer, maar daardeur ook gedurig gewysig; en so word dit die gemeengoed van die samelewing, die draad en inslag van die gewete van die gewone mens.

Resumè.

Die etos of sedelike dampkring van 'n samelewing is oorspronklik die enige rigtinggewende faktor in die sedelikheid. Gewoontes en gebruike, gewoonlik versterk deur godsdienstige en tradisionele sanksies, kontroleer die sedelike lewe in minder ontwikkelde samelewings. Met die ontstaan van nuwe sosiale omstandighede, kan die tradisionele, egter, nie meer aan die eise van die tyd voldoen nie; dan ontstaan daar onsekerheid, verwarring en skeptisisme. By skeptisisme kan die sedelike mens hom ook nie berus nie. Dan kom daar 'n verskuiwing van die nadruk: die uiterlike geld nie meer so sterk as norm nie; terwyl meer innerlike, reflektiewe oorweginge deurslag gee insake sedelike handeling. Sedelike ontwikkeling bestaan dan daarin dat 'n toenemende getal persone daartoe kom om in terme van bewuste redelike beginsels probleme in verband met die gedrag sal behandel. Maar dit bring van self met hom mee dat daar 'n toenemende waardering sal wees van persoonlikheid. Reflektiewe moraal bereik sy hoogtepunt in persone wat in besit is, in 'n buitengewone mate, van sedelike insig in die onvergelyklike waarde van persoonlikheid, en besiel is met 'n onwrikbare lojaliteit aan die handhawing van hierdie waarde van die persoon.

HOOFSTUK IV.

DIE SOSIALE GEWETE.

1. Die Aard van die Samelewing.

As ons 'n juiste en duidelik omlynde begrip van die term „Sosiale Gewete” wil vorm, dan is dit noodsaaklik dat ons sal nagaan wat eintlik die aard van die samelewing is. Die sosiale gewete is aktueel alleen in individue wat saam funksioneer in die samelewing. Alleen dus as ons 'n duidelike voorstelling het van hoe afsonderlike persone tot 'n werkende eenheid in die samelewing saamgebind is, sal dit vir ons moontlik wees om aan die gemeenskaplike sedelike toon, dit wil sê, die sosiale gewete, 'n duidelik omlynde betekenis te heg.

Die samelewing, soos ons dit hier verstaan, bestaan uit persone, redelike, sedelike wesens, wat — welke andere verhoudinge daar ook al nog meer mag wees — in psigiese relasies tot mekaar staan. Om aan 'n samelewing te behoort vereis meer as net fisiese nabyheid en geografiese aangrensing. *Die essensie van 'n samelewing bestaan in wederkerige psigiese prikkeling gepaard met die gepaste onderlinge reaksies.* Deur 'n psigiese nexus van wederkerige prikkelinge en reaksies word afsonderlike individue tot 'n funksionele eenheid van min of meer blywende geestelike verhoudinge gevorm. Saam te lewe kan derhalwe omskryf word as 'n psigiese proses van permanente sosiale koördinasie en integrasie. Hierdie koördinasie van afsonderlike persone vind plaas, in die eerste instansie, deur die wederkerige stimulering van die ingebore instinkte, en die opwekking van die daarby-gaande emosies. Instinkmatige reaksies tussen die lede van 'n samelewing gee weer aanleiding tot die inneem van bepaalde min of meer permanente verhoudinge en onderlinge ko-addaptasies. Die instinkmatige interaksies tussen persone word spoedig gemodifiseer deur die gewoontes en gebruike wat reeds gangbaar is in die omgewing of opnuut ontstaan het; en nog later word dit verder vervorm en gerasionaliseer onder die invloed van meer reflektiewe beginsels. Deur die wederkerige opwekking van die aangebore neiginge en die daarop volgende terugwerkinge en aanverwante emosies en sentimente, deur die kontrolerende invloed van gewoontes en deur die gemeenskaplike voorligting van die rede word die bedrywigheide van persone in die samelewing tot 'n veelsydige werkende eenheid gekoördineer,¹

¹ Sien onder andere Ellwood, *Sociology in its Psychological Aspects*, Hoofstuk 15; Albion Small, *General Sociology*, Hoofstuk 24.

DIE SOSIALE GEWETE.

Objektief vertoon hierdie koördinasie hom in „folk-ways”, gewoontes, konvensies, en sedewette, in institusies en in sosiale organisasies. Maar ook subjektief, dit wil sê, in die onderlinge mentale verhoudinge van die lede in die samelewing, word die sosiale proses noodwendig gereflekteer. In die gevoelens wat die lede in die samelewing teenoor mekaar koester en wat hulle in sosiale situasies gemeen het; in die gemeenskaplike sentimente waardeur die lede verbind word aan algemene sake van maatskaplike belang, in die onderlinge mededeling van kennis, in die algemene wisseling, beoordeling en onderskrywing van oortuiginge en opinies, word die aparte lede subjektief tot 'n psigiese eenheid gevorm.² Dit is uit hierdie subjektiewe koördinerende elemente in die maatskaplike psigê dat die sosiale gewete georganiseer word.

2. Wat is die Sosiale Gewete?

(a) Die Sosiale Gewete aktueel slegs in Indiwidue in die Samelewing.

Ons is gewoon om te spreek van die sosiale siel, of sosiale gemoed of sosiale bewussyn, terwyl elkeen tog goed weet dat daar geen ander bewussyn is afgesien van die van indiwiduele lede in die samelewing nie. Daar is geen misterieuse sosiale super-psigê wat sou bestaan apart van indiwiduele persone nie.³ Tog bestaan daar in 'n baie reële sin 'n nexus van gemeenskaplike opvattinge en sentimente, en 'n kompleks van onbewuste onderlinge verhoudinge, waardeur die afsonderlike bewussyne tot 'n mentale eenheid gebind word. Dit is op grond van hierdie gemeengoed op geestelike gebied dat die benaming sosiale siel geregverdig kan word. „The phrase soul of a people is valid if used to designate the community of traditions, memories, purposes and hopes shared in by the members of a nation acting in their coöperant and corporate capacities.”⁴

So ook is daar geen sosiale gewete of sosiale sedelike bewussyn afgesien van die gewetens van afsonderlike persone nie. Daar is egter, elemente in die sedelike bewussyn van die lede van die samelewing wat deur almal, bewus of onbewus, as die minimum van gemeen-

² Vergelyk M. Davis, *Psychological Interpretation of Society*, p. 9: „The essence of society is adaptation...Millions of brains co-ordinate themselves and function in many ways as one brain. The how of this marvel is for Sociology.”

³ Vergelyk Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 399. Sien ook Bosanquet, *Philosophical Theory of the State*, p. 155.

⁴ Ibid, p. 401.

DIE SOSIALE GEWETE.

skaplike vereistes om saam te lewe, aanvaar word; en dan is daar ook die algemene norms wat in die gewete van die gewone mens, van die deursnee-lid van die samelewing, ontwyfelbare geldigheid besit. *Aan hierdie liggaam, of kompleks van gemeenskaplike sedelike oortuiginge, die fundamentele vereistes vir die samelewing, word die benaming Sosiale Gewete gegee.* Dit bestaan en funksioneer, egter, slegs in die sedelike bewussyn van individue in die samelewing.

(b) Omskrywing van die Sosiale Gewete.

Dit is noodsaaklik, egter, dat ons begrip van die sosiale gewete meer definitief sal wees, en dat dit nie verwar sal word met ander begrippe wat daar verwant aan is nie. Die term dui maar een aspek aan van die subjektiewe faktore wat tot die sosiale bewussyn of siel behoort.

Leighton wat nie bepaald onderskei tussen die gewone individuele en sosiale gewete nie, gee die volgende beskrywing van die gewete: „The contents of a mans conscience.... are determined first by the education in the individual mind of the social values and imperatives current in the moral tradition of his people, time and culture. Thus far the individual conscience is the reflexion of the inherited and prevailing customs, rules and opinions of social groups. This may be called the actual social conscience.”⁵ Hierdie opvatting, so kom dit ons voor, deurdat dit nie genoegsaam onderskei tussen die individuele gewete en die gevoelens, sentimente en opinies wat individuele gewetens gemeen het, is nie bepaald genoeg nie. Die individuele gewete is seker nie geheel en al, en sonder niks meer nie, net ’n refleksie van maatskaplike sedelike opvattinge nie. As ’n selfdeterminerende persoon vertoon die individu reaksies wat uniek en persoonlik is. Die gewete, nie net in sy hoogste ontwikkeling nie, maar selfs by die primitiewe mens oorskry en vertoon afwykinge van die sedelike opvattinge wat gemeenskaplik is. Hierdie oorskryding deur die gewete van die gewone persoon en veral van besonder begaafde siele van wat gangbaar gemeenskaplik is, is die skeppende en progressiewe faktore in die sedelike vooruitgang van ’n samelewing.⁶

Die opvatting van Mecklin in sy werk oor „Social Ethics” is meer definitief en word ook deur ons hier gevolg. Hy omskryf die sosiale gewete in die volgende woorde: „It is possible, then, to define the social conscience in general as that body of comprehensive

⁵ *The Individual and the Social Order*, p. 274.

⁶ *Ibid*, p. 275.

DIE SOSIALE GEWETE.

ethical norms, that are integral parts of the moral sentiments of the members of the group, that enjoy unchallenged authority in the settlement of ethical issues and that insure the continuity and the integrity of the group's life.''⁷

Om 'n meer volledige begrip te verkry van die sosiale gewete is dit nog nodig om dit te vergelyk met en te onderskei van die individuele gewete, die gewoonte en die sedewet, en die publieke opinie.

(c) Die Sosiale Gewete vergelyk met die Indiwiduele Gewete.

Die sosiale gewete is saamgestel uit die breë, inklusiewe sedelike norms, oortuiginge en sentimente wat direk in verband staan met die mees fundamentele eise van die samelewing.. Dit het betrekking op daardie aspekte van die sedelikheid wat in die eerste instansie die voortbestaan en handhawing van die samelewing geld. Dit sluit in die algemeen sedelike beginsels in die nakoming waarvan die samelewing *as 'n geheel* optree vir die behoud van sy identiteit en vir die bevordering van sy meerdere welsyn. Met ander woorde die sosiale gewete voorsien die samelewing, of liever die samelewing voorsien homself deur die sosiale gewete van die noodsaaklikste sedelike vereistes of norms waarvolgens dit moontlik is dat indiwidue op die mees vrugbare en doeltreffende wyse kan saamlewe, sonder onnodige wrywing en verydeling van persoonlike waardes.

Dit is duidelik dat daar veel is wat gemeen is aan die sosiale gewete en die gewete van die gewone indiwiduele persoon in die samelewing. Die sosiale gewete bestaan nie, en is nie dinkbaar nie afgesonder van die afsonderlike persone. Maar tog is die sosiale gewete nie identies met die gewete van die indiwiduele lid van die samelewing nie. Die indiwiduele gewete sluit in, behalwe die tradisionele, diepgewortelde sedes, en die gemeenskaplike sentimente en ideale, ook nog elemente wat suiwer persoonlik, indiwidueel en eksentriek is, en wat van persoon tot persoon verskil.

Die indiwidu is meer krities en laat ook meer buigbaarheid toe in die behandeling van etiese vraagstukke as wat die maatskaplike toepassing van die breë algemene norms van die sosiale gewete moontlik maak. Die sosiale gewete is uit die aard van die saak baie meer konserwatief en staties, en berus vaster op die tradisionele as wat dit die geval is met die indiwiduele gewete. Die sosiale gewete beweeg hom stadiger, en is in 'n veel minder mate gekoördineer en georganiseer tot 'n afgeronde sisteem, as wat dit die geval is met die indiwiduele gewete. Dit is ook minder plasties, en het minder

⁷ p. 119.

DIE SOSIALE GEWETE.

aanpassingsvermoë onder nuwe, ongewone omstandighede, sodat wanneer 'n nuwe beskawing skielik in verband gebring word met die sosiale gewete van 'n minder ontwikkelde groep, of van 'n primitiewe ras, dit maar sekere enkelinge is wat hulle kan aanpas by die nuwe omstandighede; die massa handhaaf die ou tradisies soms vir baie lang tydperke. Die vaart van die volksiel, die psigiese impetus van die massa hou nog lank aan, hoewel al meer en meer met weifelende skrede, in die tradisionele rigting. Daar ontstaan almeer ongerymdhede in die gedraginge wat te wyte is aan 'n verdeelde volksgewete; en in die gemoed van die gewone lid kom daar sedelike verwarring. Na verloop van 'n lang tyd, soms van eeue, verkry die volksgewete eers weer sy gesonde balans.

(d) Die Sosiale Gewete en die Gewoontes.

Aangesien die sosiale gewete berus op die tradisie, en in nou verband staan met die gevestigde gewoontes wat uit die lang verlede afstam, is dit ook nodig om die verband aan te wys tussen die volksgewoontes en die volksgewete.

Die gewoonte, in 'n breë sin, sluit in (a) sosiale norms wat, nóg deur die wet van die land, nóg deur die sedelike bewussyn, as verpligtend en as noodsaaklik vir die handhawing van die maatskappy geag word; (b) norms wat van so veel sosiale belang beskou word dat dit in duidelike wette vasgelê word en deur dwang gehandhaaf word; en (c) norms van algemene sosiale belang, wat as sulks in die sedelike bewussyn van die groep aan 'n gevoel van verpligting verbind is.⁸ Die sosiale gewete sluit slegs die aspekte van die gewoonte in wat 'n duidelike sedelike kleur en strekking het, en waaraan daar 'n gevoel van sedelike verpligting in die gemoed van die gewone deurslagmens gebind word.

Gewoontes as norms van die handeling, wat nog deur die wet van die land nóg deur die sedelike bewussyn as verpligtend geag word, het nogtans 'n baie sterk houvas op die gedraginge van die gewone mens. Deur die ingebore drang om na te volg en deur die eise van die groepsgevoel, tesame met die natuurlike begeerte om die ongerief wat, soos die gewone ervaring wys, volg op die verbreking van erkende gewoontes, te vermy, het die gewoonte 'n kragtige invloed oor die handeling van die gewone mens. Die konvensies het vir die meeste mense diktatoriale gesag! Maar die sosiale gewete aan die ander kant spreek met 'n *sedelike* gesag. 'n Sterk gevoel van verpligting, wat ontbreek by die louter gewoonte-handeling, is kenmerkend van die uitsprake van die sosiale gewete.

⁸ Vergelyk Wundt, *Ethics*, Deel I, p. 151.

DIE SOSIALE GEWETE.

Die sosiale gewete is ook nie identies met die wette van 'n land nie, en moet daarvan onderskei word. Wette as sulks, net soos die gewoontes, mag sedelik, onsedelik of ook non-sedelik wees. In so ver 'n besondere wet direk in verband staan met die fundamentele vereistes vir die handhawing van die samelewing, neem dit onvermydelik 'n sedelike kleur aan, en kry dit sy reg om tot die kompleks van die sosiale gewete toegelaat te word. Die grondbeginsels of sentrale norms van die wette van 'n land vorm 'n baie belangrike deel van die sosiale gewete. Indien 'n wet aangeneem mag word onder die drang van 'n verbygaande publieke opinie, direk in stryd met die grondbeginsels wat 'n deel uitmaak van die sosiale gewete, word dit voor die hof van die volksgewete as onsedelik veroordeel. En al word so 'n wet deur die geweld van die politieke gesag in werking gebring, op die duur sal dit kragteloos word en in onbruik geraak. Die sosiale gewete, en nie die individuele gewete, of die aanspraak en dwang van die louter gebruiklike nie, is in die laaste instansie die gesaghebbende maatstaf van wat as van fundamentele waarde vir die behoud en handhawing van die samelewing geag moet word.

(e) Die Sosiale Gewete en die Publieke Opinie.

(i) Publieke Opinie en Sosiale Gewete: Twee Aspekte van die Maatskaplike Siel.

Die sosiale gewete kan gemaklik verwar word met wat gewoonlik die publieke opinie genoem word: hierdie is twee aspekte van die sosiale psigê en moet duidelik onderskei word.⁹

In die sosiale siel is daar 'n groot onbepaalde samevloeiing en opeenhoping van die mees verskeidene geesteselemente. Daar is onder ander die erkende en beproefde beginsels en sedelike sentimente wat betrekking het op die bestaan en voortbestaan van die samelewing; en dit verteenwoordig 'n baie waardevolle voorraad van belegde sedelike ervaring uit die verlede. Daar is die onbelynde massa van gewoontes en gebruike en konvensies van allerlei kleur en geur en ouderdom, verbind deur 'n mindere of meerdere intensiteit van gevoel; maar dan is daar ook 'n onbepaalde versameling van oortuiginge en opinies, vooroordele en eksentrieke opvattinge, van simpatieë en anti-patieë, wat alles te same 'n eienaardige mengelmoes, 'n complexio oppositorum, vorm.

Dit is duidelik dat dit in algemene terme moontlik is om te

⁹ Gillin en Blackmar in hulle bekende handboek oor Sosiologie versuim om hierdie onderskeiding te maak, en gevolglik het hulle geen plek vir die sosiale gewete nie. Sien pp. 407—412 (3de edisie).

DIE SOSIALE GEWETE.

onderskei tussen die min of meer blywende elemente — die waardevolle voorraad van belegde sedelike kapitaal, die sedelike erfgoed uit die verlede — gesetel in die sentrum van die sosiale bewussyn; en aan die ander kant die meer plastiese, veranderlike elemente aan die periferie van die gemeenskaplike bewussyn. *Hierdie vloeibare, onbepaalde massa van gelowe, oortuiginge, opinies, simpatieë en antipatieë verskaf die inhoud van die publieke opinie*; terwyl die min of meer bestendige en georganiseerde fundamentele oortuiginge en sentimente, wat in nou verband staan met die essensiële eise van sosiale bestaan en welsyn, en wat deur die gewone deursnee-lid van die samelewing as van ontwyfelbare waarde erken en gehandhaaf word, is die sosiale gewete. Ons haal Mecklin in hierdie verband aan: „Public opinion is more immediately concerned with the ideas and the innovation of individuals. The social conscience represents the tested conclusions of the social order. Public opinion paves the way for the work of the social conscience. The ideas suggested originally by individuals are tossed to and fro at the level of public opinion and gradually undergo a generalizing process through which they become.... elements in the social conscience and function as principles in the predicates of social judgments.”¹⁰

(ii) Die Publieke Opinie sluit ook andere as Etiese Elemente in.

Hoewel dit in die geval van iedere besondere inhoudselement van die groepsiel nie altyd dadelik moontlik is nie om met sekerheid te bepaal of dit tot die sosiale gewete, dan wel of dit tot die publieke opinie behoort, is die verskil tussen die tweebegrippe redelik duidelik genoeg om dit in die algemeen te handhaaf. Terwille van meerdere duidelikheid, egter, moet ons nog op 'n paar ander aspekte van die saak let.

Die publieke opinie sluit veel meer in as suiwer sedelike sake. Oor enige kwessie, insluitende etiese probleme, intellektuele vraagstukke, ekonomiese onderneminge, sosiale hervorming, administratiewe wysinge, en wat dies meer sy, moontlik tot in die oneindige, in een woord, oor enige kwessie wat moontlik groepsbelangstelling kan opwek, spreek die publieke opinie hom uit. Die sosiale gewete, aan die ander kant, is 'n deur-en-deur etiese begrip en staan eintlik alleen in verband met die direkte vereistes en essensiële voorwaardes vir die gesonde funksionering van die individu as 'n sedelike wese in die samelewing.

Indien die publieke opinie opgevat word as die totale inhoud

¹⁰ Social Ethics, p. 151.

DIE SOSIALE GEWETE.

van die maatskaplike bewussyn, dan kan die sosiale gewete daarvan onderskei word as die etiese fase van die publieke opinie. Dit is egter beter om die publieke opinie in die engere sin te verstaan soos hierbo aangedui is. Maar ook in hierdie geval sluit dit in 'n onbepaalde mengelmoes wat dit maak tot 'n psigiese konglomeraat waarin sedelike oordele wel 'n plek het, maar naas en tussen elemente wat nie direk met die moraliteit te doen het nie. In hierdie sin is die sedelike elemente in die publieke opinie nog nie as beproefde oortuiginge van die groep erken nie en vorm dit nog nie 'n erkende deel van die sosiale gewete nie.

(iii) Die Publieke Opinie is Opinie.

Voor die finale regbank van die volksgewete het die publieke opinie, in so ver dit etiese kwessies geld, nog nie sy kredensiale verwerf nie om te kan toetree tot die erkende voorraad van sedelike sentimente waaruit die sosiale gewete bestaan. Die publieke opinie is dikwels wispelturig, onvertroubaar, en altyd veranderlik; dit is onderhewig aan geweldige aanvalle van histeriese opgewondenheid. Omdat dit op die oppervlakte van die volksiel setel, word dit dikwels gedrywe nou in een en dan weer in 'n ander rigting deur die wisselende winde van omstandighede. Demagoë en agitatore kan deur kunstig te speel op die vooroordele en persoonlike belange van lede of groepe van lede van die samelewing maklik die publieke opinie na hulle persoonlike verkiesing en verlange, wysig en eksploiteer.

Die sosiale gewete aan die ander kant is meer 'n permanente, gekoördineerde kompleks van blywende etiese sentimente en oordele, 'n sisteem van beproefde etiese norms. Die sosiale gewete vertoon 'n groot mate van bestendigheid, wat in teenstelling met die onbestendigheid van losse opinies, verbonde is aan ontwyfelbare oortuiginge. Dit is die handhawer van die beproefde, waardevolle, blywende sedelike verhoudinge in die samelewing, Dit is die getroue bewaarder van sedelike waardes en sedelike wysheid; en is op die duur die hoogste hof van appél in sake van maatskaplike vraagstukke. Waar die publieke opinie in stryd kom met die sosiale gewete, is dit die publieke opinie wat, hoewel dit vir 'n tyd deurslag mag gee, tog eindelik gewoonlik moet swig voor die impetus van die volksgewete. Die sosiale gewete is dus ook die kalmerende, rigtinggewende faktor in die samelewing: dit hou 'n volk in 'n bestendige koers, en verskaf so die kenmerkende trekke in 'n volk. En dit is wanneer die publieke opinie in ooreenstemming is met die ideale en vereists van die volksgewete, in dieselfde koers beweeg as die volksgewete, dat dit vir die sosiale gewete veral moontlik is om vrugbaar te funksioneer, en om in aktiewe sosiale optrede uiting te vind.

DIE SOSIALE GEWETE.

(iv) Die Publieke Opinie is die Norm-vormende en die Sosiale Gewete die Norm-toepassende element in die Volksiel.

Nog op 'n ander belangrike onderskeid tussen die sosiale gewete en die publieke opinie dien hier gewys te word. Hierdie onderskeid bring duidelik in die lig die onderskeie funksies van hierdie twee aspekte van die maatskaplike bewussyn of siel. Die publieke opinie is naamlik veral die normskeppende, terwyl die sosiale gewete die norm-toepassende aspek is van die maatskaplike sedelike lewe. So opgevat mag ons die onderskeid as volg stel: die publieke opinie verskaf ons die onderwerp, terwyl die volksgewete sorg vir die predikaat van maatskaplike oordele insake etiese kwessies.

Die publieke opinie vereis nie dat daar 'n volkome algemene ooreenkoms in sake wat die aandag van die publiek geniet sal bereik wees nie; maar slegs dat daar 'n sekere mate van organisasie van die opinies van individue teenoor 'n sosiale agtergrond sal plaasgevind het. Hierdie organisasie vind plaas deur onderlinge mededeling, en wederkerige wisseling van gedagtes, sowel as deur velerlei onderlinge suggesties en die inwerking op die gemoed deur allerlei bykomstige omstandighede. Opinie, ook sosiale opinie is maar „Knowledge in the making.” Gewoonlik eers wanneer dit, in so ver dit met etiese kwessies te doen het, tot rypheid gekom het, en deur die „appersepsie-massa” van die sosiale gewete gemodifiseer en geassimileer is, word dit as 'n integrerende deel van die sosiale gewete, as 'n geldende sedelike norm erken en toegepas.

Die publieke opinie lewer dus deur 'n proses van sosiale toesis gepaste boustof vir die uitbou en geleidelike ontwikkeling van die sosiale gewete. Die volksgewete word telkemale by die ontvangs van sulke beproefde nuwe materiaal daardeur enigsins gewysig en gemodifiseer. Die volksgewete is in hoë mate bestendig; maar dit is nie staties nie.

Dit moet egter nie so opgevat word asof die publieke opinie die enigste bron is waaruit die sosiale gewete sy inhoud put nie. Daar is by voorbeeld onder ander ook elemente in die volksgewete wat suiwer instinkmatige reaksies is. Maar hoemeer die samelewing ontwikkel en die fasiliteite vir interkommunikasie en interstimulasie vermeerder, en die gemeenskaplike selfbewussyn sterker word, word die verhoudinge tussen die publieke opinie en die volksgewete nouer en vrugbaarder; en is daar 'n meer doeltreffende uiting en toepassing van die erkende norms van die sosiale gewete.¹¹

¹¹ Vergelyk Gillin and Blackmar, *Outlines of Sociology*: „Also before sound judgment may be expressed in public opinion a common thought must be engendered regarding ideals and a program necessary to reach them.” (p. 411).

DIE SOSIALE GEWETE.

Die sedelike gesondheid, die lewenskrag en die vooruitgang van die samelewing hang grotendeels af van die regte verhouding van die publieke opinie tot die sosiale gewete. Waar die sosiale gewete nog nie in terme van verligte beginsels georganiseer, gerasionaliseer, en verfyn is nie, (soos dit die geval is by onontwikkelde, primitiewe rasse), en die nuwe verligting van 'n vreemde beskawing te vinnig die tradisionele sosiale omgewing deurdring en wysig, ontstaan daar 'n pynlike gaping tussen die vaste, oorgeërfde oortuiginge van die volksgewete, wat 'n impetus het om in die tradisionele koers voort te gaan, en die esoteriese publieke opinie wat deur die nuwe beskawing in snelle wording geroep is. Die gevolg is dat die gevoel van verpligting in verband met eerbiedwaardige gebruike, deugde en inrigtinge aanmerklik verswak word; en dat onbeproefde idees en vreemde norms, opgeraap uit die publieke opinie wat nou deur die nuwe sosiale omgewing in aansyn gebring word, ou lojaliteite verdring, maar egter nie sonder 'n gevoel van sedelike verdeeldheid nie. In so 'n geval is die bydrae wat die publieke opinie vir die sosiale gewete bring so seer versnel, en in vergelyking met die gevestigde inhoud van die volksgewete so rewolusionêr dat die vereiste wysinge in die sosiale gewete nie geredelik kan uitgevoer word nie. Daar ontstaan dan sedelike gaos, en maatskaplike ontwrigting en verwarring.

(5) Aan die Sosiale Gewete meer as aan die Publieke Opinie is die gevoel van verantwoordelikheid verbind.

Die gevoel van verpligting, so het ons opgemerk,¹² is 'n wesenlike element van die sedelikheid. Die besef van maatskaplike verantwoordelikheid is ewe eens 'n wesenlike bestanddeel in die sosiale gewete. By die publieke opinie mag die gevoel van verantwoordelikheid ook aanwesig wees, en is dit ook in 'n groot mate aanwesig na mate die algemene ontwikkeling van 'n volk hoogstaande is; maar die aanwesigheid van die gevoel van verantwoordelikheid is nie 'n kenmerkende bestanddeel van die publieke opinie nie. Publieke opinie is trouens berug vir sy wispelturigheid, sy ongestadigheid en sy gebrek aan verantwoordelikheid.

Dat die sosiale gewete 'n sterk besef van verantwoordelikheid sal vertoon, is wat ons kan verwag as ons die aard en funksie daarvan in gedagte hou. Die sosiale gewete tog berus op die mees natuurlike en fundamentele reaksies van die aangebore instinkte en neiginge, en is saamgestel uit oortuiginge, sentimente en psigiese elemente wat in die stryd om die bestaan, en in die ontwikkeling van die ras, be-

¹² Sien p. 16.

DIE SOSIALE GEWETE.

proef en getoets is as die mees waardevolle geestesgoed en volkswysheid.

Die verantwoordelikheidstrek van die sosiale gewete kan ook daaruit opgemerk word dat dit intens verbind is met die mees fundamentele inrigtinge van die samelewing, en die mees prinsipiële vereistes van die sedelikheid. Die grootste gedeelte van die sosiale gewete het betrekking op die mees wondervolle inrigtinge soos die familie, die huwelik, die kerk en die staat. Inderdaad kan die sosiale gewete nie gedink word sonder hierdie inrigtinge, wat ons met reg met Hegel en Bosanquet as „objective mind”, of „ethical ideas”,¹³ as veruitwendige aspekte van die sosiale gewete moet beskou. Dit is die sosiale gewete se plig om hierdie inrigtinge waarin dit, so te sê, gekristaliseer is, te beskerm en te handhaaf.

Die publieke opinie aan die ander kant het nie so 'n etiese kleur nie, en omdat sy bestanddele nog nie permanent 'n plek in die volksiel verower het nie, mis dit die sedelike impetus en verantwoordelikhedsgevoel wat veral die kenmerk is van die sosiale gewete. Die publieke opinie is dikwels onredelik, inkonsekwent, emosioneel, en handel dan sonder die sedelike perspektief wat die aanduiding is van 'n verantwoordelikhedsin.

„Zuschlagen kann die Masse
Da ist sie respektable;
Urtheilen gelingt ihr miserabel.” — *Goethe*.

(f) Die Sosiale Gewete en die Erkende Deugde.

Vir ons doel is die betekenis van die term sosiale gewete genoegsaam aangedui deur wat reeds gesê is. Dit moet onderskei word van die oorgelewerde gebruike en gewoontes, sowel as van die publieke opinie en die individuele gewete; maar ook moet die verband van hierdie onderskeie aspekte van die maatskaplike psigê nie uit die oog verloor word nie.

Uit die aard van die sosiale gewete as die organisasie en integrasie van die fundamentele sedelike waardes tot 'n dinamiese sedelike sisteem, is dit af te lei dat daar 'n noue verband moet bestaan tussen die volksdeugde en volksgewete.

Die sosiale gewete het nooit, wanneer dit funksioneer, die oog op die enge, private belange van afsonderlike persone nie. Dit ken nie die persoon in 'n abstrakte sin nie, maar alleen as een tussen vele. Die Maatskappy waartoe individue behoort en nie die individu in sy persoonlike belange is die voorwerp van die sosiale gewete. Dit is

¹³ Bosanquet, *Philosophical Theory of the State*, p. 297.

DIE SOSIALE GEWETE.

onpartwdig in sy optrede en in die handhawing van wat in die volksbewussyn aangeneem word as die essensiële maatskaplike belange. 'n Norm wat deur die sosiale gewete toegepas word, beoog altyd die handhawing en die bevordering van die welsyn van die samelewing as geheel; dit is onverskillig oor die private, werklike of vermeende belange van die individu as individu of van die besondere ondergeskikte groep. In ander woorde, die gereelde nakoming van die beginsels van die sosiale gewete is niks anders nie as die beoefening van die erkende deugde van die volk. Die aangenome deugde van 'n volk behoort tot die sisteem van die etiese sentimente wat ons saamvat onder die benaming sosiale gewete.

Deugde is sekere blywende hoedanighede in die karakter van die gewone deursnee-mens,¹⁴ wat deur die samelewing goedgekeur word, en van waarde geag word as nodig vir die welsyn van die samelewing. In die erkende deugde van 'n volk soos ons dit in die gemiddelde lid van die samelewing aantref, het ons dus die waarde-oordele van die sosiale gewete.

Die bestaan van 'n deug veronderstel by die gewone lid van die samelewing die aangebore vermoë of aanleg om die besondere trek, wat die sosiale gewete van so veel waarde ag, aan te kweek; maar ook vereis die moontlikheid van 'n deugsaam lewe 'n gunstige sosiale omgewing waarin die besondere trekke, wat as deugde gereken, gevorm en aangemoedig word. In ander woorde die deugde van 'n volk vereis, en veronderstel die gesonde werking van die volksgewete. Elke sosiale omgewing druk deur die funksionering van sy sosiale gewete sy besondere stempel af op die karakter van die gewone mens, en sorg daarvoor dat die aangebore neiginge en aanleg, en die sentimente en onderlinge verhoudinge tussen die lede van die samelewing op 'n besondere wyse georganiseer word. Die deugde is derhalwe 'n goeie weergawe van die sosiale gewete,

Dit volg uit wat so ewe gesê is dat elke samelewing sy eie kenmerkende ewaluasie van volksdeugde het. Hieromtrent het ons treffende voorbeelde uit die geskiedenis. As ons die deugde, wat hooggeag word deur die Griekse samelewing, soos dit ons deur Plato en Aristoteles voorgestel word, naamlik vrygewigheid, vernaamheid, grootsheid, geestigheid, vriendskap, geregtigheid, moed, en selfbeheer,¹⁵ vergelyk met die deugde wat in die Christelike omgewing ontstaan het, blyk dit baie duidelik hoe daar onder invloed van die christelike wêreld- en lewensbeskouing feitlik 'n totale transwaluasie van die deugde plaasgevind het. In die christelike sedelike bewus-

¹⁴ Vir 'n goeie behandeling van „the average man,” sien Mecklin, *Social Ethics*, pp. 6—12.

¹⁵ Sien *Nicomachean Ethics*, Bk. 2, pp. 48—52. (Vertaling van Peters).

DIE SOSIALE GEWETE.

syn, of christelike sosiale gewete neem nederigheid en self-vernederling die plek in van die Griekse deugde van grootsheid en vernaamheid, (highmindedness); in die plek van liberaliteit, deur Aristoteles beskryf as matigheid in die ontvang en uitgee van geld,¹⁶ word deur die eerste christelike gemeenskappe as 'n deug vereer onverskilligheid insake aardse besittinge; en die deugde van lydsaamheid, sagmoedigheid, en goedhartigheid (charity) kry 'n oorwegende belang in die christelike skaal van deugde, terwyl in die Griekse moraal die nadruk bepaaldelik val op die robuste deugde van fisiese moed en manlikheid. Vir Augustinus is die deugde van die Grieke en Romeine maar net blinkende euwels, *splendida vitia*.¹⁷

Elke sosiale gewete ontwikkel sy eie besondere skaal insake die waarde van deugde. Die deugde wat deur 'n samelewing erken word as volksdeugde vorm 'n baie belangrike deel van die sosiale gewete, en kan as 'n taamlike betroubare indeks van die inhoud en kwaliteit van die volkskarakter beskou word.

Resumè.

Die samelewing, uit 'n sielkundige oogpunt beskou, is 'n psigiese nexus van wederkerige prikkeling en reaksies van afsonderlike individue. Deur hierdie onderlinge prikkeling en reaksies word die individue tot 'n funksionele eenheid van min of meer blywende geestelike verhoudinge gevorm. Die sosiale gewete is die sedelike aspek van hierdie psigiese nexus. Dit is aktueel, egter, slegs in afsonderlike persone in die samelewing.

Die sosiale gewete moet onderskei word van die individuele gewete, wat behalwe gemeenskaplike ook unieke, persoonlike elemente bevat, wat op 'n unieke wyse georganiseer word; die sosiale gewete word gevorm tot 'n kompleks uit die gemeenskaplike sedelike oortuiginge en sentimente, wat direk in verband staan met die fundamentele eise vir die voortbestaan en handhawing van die samelewing.

Die sosiale gewete staan ook in verband met die volksgewoontes en wette van 'n land, maar moet hiervan onderskei word veral daarin dat dit slegs met die wesenlike etiese waardes te doen het. Tussen wat gewoonlik genoem word die publieke opinie en die sosiale gewete is daar ook 'n noue en interessante relasie. Hulle is altwee aspekte van die sosiale psigê, waartussen egter daar duidelike verskille bestaan. Die publieke opinie is 'n onbepaalde konglommeraas, 'n *melange* van wisselende psigiese elemente, terwyl die sosiale gewete

¹⁶ Ibid, p. 49.

¹⁷ Die geskiedenis is vol van sulke gevalle van rewaluasie van die deugde. Daar mag hier nog net op gewys word dat by die opkoms van die moderne industrialisme deugde soos doeltreffendheid, omsigtigheid en eerlike werkmanskap al meer en meer die nadruk ontvang.

DIE SOSIALE GEWETE.

'n suiwer inhoud het wat 'n groot mate van bestendigheid besit. Etiese elemente in die publieke opinie word dikwels deur die sosiale gewete aangeneem as waardevol vir die welsyn van die samelewing; en derhalwe kan die publieke opinie funksioneel beskou word as 'n normvormende faktor in die sosiale psigê, en die sosiale gewete as die normtoepassende faktor. Wanneer die publieke opinie in ooreenstemming is met die fundamentele sedelike oortuiginge van 'n volk, is die sosiale gewete in 'n gunstige geleentheid om vrugbaar te funksioneer.

Eindelik, die sosiale gewete word gereflekteer in die inrigtinge van 'n samelewing as ook in die erkende deugde wat nou verbind is met die inrigtinge. In die erkende deugde van 'n samelewing het ons die waarde-oordele van die sosiale gewete.

DEEL TWEE.

Vormende Faktore.

HOOFSTUK V.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

1. Historiese Perspektief.

In elke samelewing is, in die laaste instansie, die maatstaf om sedelike probleme te besleg die gemeenskaplike oortuiginge en sentimente wat deur die deurslagmens gekoester word. Hierdie gemeenskaplike oortuiginge en sentimente, so het ons gesien, is die sosiale gewete. Dit is die gesamentlike resultaat van die reaksies van die sosiale eenhede teenoor die gemeenskaplike omgewing in sake van gedrag. Dit veronderstel 'n lang proses van wording. Sedelike oortuiginge is gesaghebbend in die maatskaplike lewe net so ver as wat dit in die weefsel van die sielelewe van die gewone mens ingewerk is. Dit kom dus hier op neer: Die sedelike maatstaf wat in die samelewing gebruik word by die beslegting van sedelike vraagstukke van die hede is die resultaat van maatskaplike ervarings insake sedelike situasies van die verlede. „Hence we have the somewhat paradoxical situation that the measures of moral values applied by the common man to the problems of today, are for the most part the products of the organisations of moral sentiments that took place in the past.”¹ Wil ons die sosiale gewete van die Afrikaanssprekende Afrikaner reg verstaan, moet ons derhalwe dit probeer sien in sy historiese perspektief.

Die Afrikaner het 'n eie individualiteit, 'n eie karakter ontwikkel, wat hom onderskei van sy Engelssprekende mede-Afrikaner, en ook van alle andere volke. Henry Cust beweer tereg: „The historical and racial factors in South Africa have combined to evolve organic and social and political types which are to be found nowhere else in the world.”²

Die invloede wat die Afrikaanssprekende gemaak het tot wat hy is, is van onderskeie aard. Daar is godsdienstige, politieke, geografiese, etnologiese, ekonomiese, sosiale en kulturele faktore wat elk sy bydrae gelewer het. Hierdie vormende faktore is, egter, nie van mekaar te skei nie: hulle het almal saamgewerk in een en dieselfde historiese proses. Tog is dit moontlik om, en ook noodsaaklik dat die onderskeie invloede, wat nie van mekaar geskei moet word nie, onderskei sal

¹ J. M. Mecklin, *An Introduction to Social Ethics*, p. 23.

² In 'n artikel in the „North America Review” van 1900 oor „The Dutch in South Africa,” p. 199.

DIE SOSIALE GEWETE.

word, en dat 'n poging sal gemaak word om aan te toon wat die besondere bydrae van elk van die faktore is, tot die vorming en ontwikkeling van die sosiale gewete van die Afrikaner. Wanneer die nodige diskriminasie tussen die respektiewe invloede teen die agtergrond van die Suid-Afrikaanse geskiedenis gestel word, kan die gevaar van die kenmerkende deugde en gebreke van die Afrikaners as *disjecta membra* voor te stel, enigsins vermy word.

2. Die Voorvaders van die Afrikaners.

Die stamlys van die Afrikaanssprekende Afrikaner begin in die jaar 1657. Vyf jaar nadat Jan van Riebeeck aan die Kaap van die Goeie Hoop aan wal gestap het, het die Raad van Sewentien nege van sy dienaars onder streng beeprkende voorwaardes toegelaat om vry burgers te word.³ Hulle was die eerste blywende blanke bewoners van Suid-Afrika. Hulle was die klein begin van 'n nuwe nasie—die Afrikaner volk.⁴ Hierdie nege burgers, wat almal getroud was, is toegelaat om in die Liesbeek-vallei op klein plasies van ongeveer dertien morg elk te boer.

Die eerste Suid-Afrikaners was boere. Treffend is dit dat Van Riebeeck vasgestel het dat die koloniste „edelliede” sou kon word slegs deur eers boere te wees: „Want wy connen hier geen edellieden werden voordat wy eerst goede Boeren geweest syn.”⁵ Nie alleen het die meeste Afrikaners boere in hulle nering gebly nie, maar ook in hulle algemene gewoontes en uitsig op die lewe vertoon hulle die karakteristieke trekke van die boer. Opmerklik is dit dan ook dat nog vandag die Afrikaanssprekendes Boere genoem word.

Die Oos Indiese Kompanjie was eers van plan om self te boer; maar toe dit weldra geblyk het dat dit nie sou betaal nie, is besluit om aan 'n aantal van sy dienaars verlof te gee om as vryburgers te gaan boer. „So sien ons ook dat die allereerste koloniste almal, sonder uitsondering bestem was vir die boerdery; hul moes hul verbind om graan te verbou en vee aan te hou, en om geen ander middel van bestaan te seek nie dan die boerdery.”⁶ En toe in die begin van 1678 die vryburgers verlof gekry het om hulle ten ooste van die Kaapse vlakte ter woon te vestig, het die veeboer sy verskyning gemaak. As veeboer het hy al dieper en dieper die binnelande ingedring en die pionier geword van die beskawing in Suid-Afrika. Soos die groot geslagte van voortrekkers wat op hulle sou volg, en

³ Walker, *A History of South Africa*, p. 39; Gie, *Geskiedenis van Suid-Afrika*, deel I, p. 70.

⁴ Sien Theal, *History before 1795*, deel II, p. 61.

⁵ Sien Gie, *Geskiedenis*, deel I, p. 70.

⁶ L. Fouche, *Die Evolütie van die Trekboer*, p. 2.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

wat die vaandel van beskawing tot in die hart van Afrika gedra het, was ook hierdie vroeë baanbrekers veeboere.

Hoewel dit gestipuleer was dat die koloniste nie buite die bestek van die toenmalige grense van die nedersetting sou gaan nie, kon hulle egter nie weerhou word om spoedig dieper in die binnelande in te dring nie. Daar was by hulle die natuurlik drang om meer van die onbekende dele te sien, maar ook was daar die aantreklikheid van die jag, wat onweerstaanbaar dieper en dieper in die wilde wêreld ingelok het. Ook die handel met die Hottentotte, veral in beeste, het die verspreiding van die koloniste na die binnelande aangemoedig. Hierdie handel was wel streng verbied: tussen 1658 en 1680 is die plakkaat teen die handel in beeste met die inboorlinge nie minder as sestiën keer herhaal nie.⁷ Maar hierdie handel was te voordelig vir die koloniste om hulle deur plakkate terug te laat hou om daarvoor steeds die grense oor te steek. Die lewensomstandighede waaronder die Afrikaner gevorm sou word het reeds van betekenis begin word; en weldra sou die trek ooswaarts en noordwaarts regtig begin, en sou die trekkers in die binnelande, onafhanklik en byna geheel afgesonder van die orige wêreld, 'n unieke tiepe van volkskarakter vertoon.

In die jaar 1679 met die koms van Simon van der Stel is die aantal vryburgers aanmerklik vermeerder, en is die nedersetting uitgebrei na Stellenbosch, Drakenstein en Franschhoek. Veral in 1688 met die aankoms van die Hugenate, is daar 'n vrugbare element bygevoeg by die wordende nasie. Die Franse vlugteling wat maar ongeveer twee-honderd siele getel het, en slegs een-sesde van die hele vryburgerbevolking uitgemaak het, is betreklik spoedig geheel met die ouere bevolking saamgesmelt;⁸ maar desnietemin het hulle 'n ryke en blywende bydrae tot die vorming van die karakter van die Afrikaner gelever. Toe in 1707 die tydperk van ondersteunde immigrasie feitlik ten einde gekom het,⁹ het die bevolking van vryburgers 1,641 getel, en hiervan was daar nie minder as 820 kinders nie.¹⁰ Gedurende die agtiende eeu was die inkomelinge van elders nooit groot in getalle nie, en is hulle ook maklik deur die gevestigde bevolking geabsorbeer.

Dit is waarskynlik nie moontlik om met enige mate van noukeurigheid, op grond van die nasionale herkoms van die onderskeie elemente van die Afrikaanssprekende volk, die trekke in die volkskarakter voldoende te verklaar nie; maar dit is tog ook nie van belang ontbloot nie dat die herkoms van die Afrikaner hier genoem

⁷ Walker, *History of South Africa*, p. 47.

⁸ In 1730 was die proses reeds voltooi. Sien Walker, *History*, p. 84.

⁹ Ibid, p. 69.

¹⁰ Ibid, p. 69.

DIE SOSIALE GEWETE.

sal word. Volgens Theal het daar tussen die jare 1652 en 1795, na luid van die kerkregisters, 1,575 persone wat families gehad het in die Kaap aangekom. Hiervan was 816 Hollanders, 146 Franse, 854 Duitsers en 159 uit andere nasies afkomstig.¹¹ Volgens Coolenbrander was die afkoms van die Afrikaners in 1806 as volg: ruim 50 per cent uit Nederlanders; 27 per cent uit Duitsers; 17 per cent uit Franse en 5½ per cent uit andere nasionaliteite.¹²

Hierdie elemente is tot 'n min of meer homogene volk, die Afrikaanssprekende volk, spoedig saamgesmelt. Hoewel daar so 'n groot persentasie van ander elemente as Nederlanders was, is die Hollandse invloed in die vorming van die Afrikaner tog oorwegend gewees. Nie alleen was die omgangstaal die Nederlandse nie, maar ook „Nederduitsch Gereformeerd was de Kerk; Nederduitsch Gereformeerd was de school; Nederduitsch het huisgezin. By dit Hollandsche trio kwam de Hollandse Regering en het Hollandsch-Romeinsch recht. De beoefening van kunsten en wetenschappen vond of in Holland plaats, of men deed het op Hollandsche wijze.”¹³ Hierby moet ook in aanmerking geneem word dat die Duitsers wat in hierdie tyd na Suid-Afrika gekom het, oorwegend uit die dele van Duitsland afkomstig is wat aan Nederland grens. Theal trek die aandag hierop: „The German male settlers were chiefly from the borderland where high and low Teuton blood is intermingled, and in religion, language and sentiment, they were as near to the people of Amsterdam as to those of Berlin.”¹⁴

3. Karakter van die Eerste Koloniste.

Ons het nie veel gegewens aangaande die sedelike gedrag en karakter van die grondlêers van die Afrikaner volk nie; maar uit wat ons het, is daar genoegsaam grond om ons gerus te stel. Ons eerste Afrikaanse voorouers was, met enkele uitsonderinge, manne en vroue wat baie gunstig vergelyk met pioniers in ander lande. Theal bevestig dit: „And assuredly the men who built up the European power in South Africa were, in those qualities which ought to command esteem no whit behind the pioneers in any colony in the world.”¹⁵

Dubieuse karakters onder die koloniste sou 'n gevaar gewees het vir die Kompanjie. Nie alleen sou ongewenste koloniste die

¹¹ History before 1795, deel III, p. 427.

¹² De Afkomst der Boeren, p. 7. Sien ook Spoelstra, Het Kerkelijk en Godsdienstig Leven der Boeren, p. 14.

¹³ Spoelstra, Het Kerkelijk en Godsdienstig Leven der Boeren na den Grooten Trek, p. 15.

¹⁴ History before 1795, deel II, p. 370.

¹⁵ Ibid, p. 373.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

nedersetting benadeel nie, mar ook sou hulle die belange van die Kompanjie groot skade kon berokken. Slegs persone van goeie sedelike gedrag en van die Gereformeerde godsdiens is as koloniste toegelaat. Ryklof van Goens wat in 1657, d.w.s. in die jaar toe die eerste vryburgers toegelaat is, die Kaap besoek het, het bepaal dat alleen getroude manne van goeie karakter, en van Nederlandse of Duitse aïkoms toegelaat sal word om nedersetters te word.¹⁶ Dit was die oorwoë beleid van die Kompanjie om geen twyfelagtige karakters in die land los te laat nie.¹⁷

Kommissaris Hendrik Adriaan van Rheede, Heer van Mydrecht, het in 1685 die Kaap besoek. In sy rapport oor die aangeleenthede van die nedersetting lees ons: „Van een goed begin werd wat goeds verwagt, gelyk van deese Colonie mede moet werden verstaen. Want veel menschen hier aan te brengen, daer men naderhand niet van soude weesen gedient, of mede verleegen syn, soude (qualyk begonnen) geen vrugt belooven. Derhalven sal na deesen onder 't garnisoen of van de passeerende schepen geen personen in vrydom gestelt, en alhier als burgers ter woon toegelaeten werden, dan persoenen onder 't resort van de generaliteyt gehoorende, weesende niet van de Roomse religie nog van een quaad leeven voor soveel men weten kan, mitsgaders, die aen d'Ed. Comp. of op haer uitrekening meer dan 3 á 4 maenden te quaad syn.... 't welk UEd. by deesen g'ordinneert werden exacttelyk na te koomen.... Ook en behoorden degeenen die reets vry geworden, en door debauché en ongereegelt leeven niet en konnen voldoen aen 't goede oogmerk omtrent de Colonie begreepen, alhier niet gedult te werden, maer na 't vaderland versonden.”¹⁸

Daar was tog ten spyte van die nougesetheid in die toelating van nedersetters, onder die koloniste ongestadige karakters, mense van los gewoontes. Van Rheede sinspeel op die sulkes in sy rapport; en Theal sê van die koloniste aan die Kaap in 1687: „The thriftless and unstable burghers who had given so much trouble in the earlier days of the settlement had died out or returned into the Company's service, and their places were occupied by a more industrious class of men.”¹⁹ En weer by 'n oorsig van die toestande in die kolonie aan die einde van die dienstyd van Simon van der Stel in 1699, sê hy: „Mixed with these worthy colonists was a sprinkling of men of loose habits, mostly deserters from the garrison in Capetown, or from ships, or who had been discharged from the Company's service

¹⁶ Ibid, p. 64.

¹⁷ Sien Gie, Geskiedenis, deel I, p. 102.

¹⁸ Aangehaal in die Gedenkboek van Stellenbosch (1929), pp. 54, 55.

¹⁹ History before 1795, deel II, p. 327.

DIE SOSIALE GEWETE.

without proper caution. These men professed to be employed by the farmers, but were in general vagabonds and a pest to the community.'’²⁰

Hierdie los karakters was die uitsonderinge en kan nouliks tot die grondlêers van die Afrikaner volk gereken word nie. Hulle was in die reël nie blywende nedersetters nie. Daar was 'n proses van uitskakeling waardeur die mindergewenste elemente verhinder is om meer as 'n minimum aandeel te kry in die opbou van die nuwe nasie. Die publieke opinie van die eintlike koloniste, wat waardige en godsdienstige mense was, het hom verset teen die lewenswyse van sulke dubieuse karakters. By 'n oorsig van die vernaamste persone wat teen die begin van die 18e eeu hulle in Suid-Afrika gevestig het, laat Theal hom as volg uit: „In the records many more names than those here given are found, but they are individuals who did not remain long in South Africa. The law of survival of the fittest was here in operation, for those who were not adapted to become useful colonists were speedily obliged to return into the Company's service. The men might indeed be said to have been discharged on probation, and, in addition to this process of selection, a wastrel was very unlikely to obtain a wife among the farmer's daughters, so that the permanent colonists were a picked body of steady and well-conducted men.'’²¹

4. Die Trek na die Binnelande.

Wat vir ons in verband met die wording van die Afrikaner tenminste van net so veel belang is as sy afkoms, is die betreklik spoedige verspreiding van die koloniste na die binnelande, en hulle byna volkome isolasie deur die verbreking van byna alle bande met die kultuurlewe, nie alleen van die buiteland nie maar ook selfs met die van Kaapstad. Die Afrikaner is vir 'n groot deel van sy samestel die produk van 'n kompleks van invloede wat op hom ingewerk het in sy afsondering in die binnelande van Suid-Afrika. „The peculiar essence of the Boer....is not only the product of an amalgamation of French and Dutch blood, but also the creation of the South African sun and soil.'’²² In sy afsondering onder die pionierstoestande, het hy met beslistheid probeer behou so veel van sy geestesgoed as wat hy kon, maar origens is dit die besondere Suid-Afrikaanse omgewing en toestande wat die Afrikaner gemaak het wat hy is. „From the time the settlers began to spread out from the coast to the dry lands of the interior, a great change came upon

²⁰ Ibid, p. 391.

²¹ Ibid, p. 504. Sien ook Gie, Geskiedenis, deel I, p. 114.

²² Battaliou, Letters on South Africa, p. 2.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

them, and the distinctive South African type of character and habits began to appear.”²³

Gedurende die eerste half-eeu van die geskiedenis van die neder-setting aan die Kaap was die bewindhebbers baie angstig dat die vryburgers nie buite die toenmalige grense van die kolonie sou gaan nie, maar dit was ’n onmoontlik bepaling. Die handel in beeste met die inboorlinge was te voordelig; en ten spyte van die strengste dreigemente, vervat in veelvuldige plakgate, is daar tog geduriglik lang togte deur vryburgers na die binnelande gemaak. Dan ook was daar die aantreklikheid van die jag. Spoedig het vele koloniste meer aandag aan die jag as aan die landbou gegee; en het hulle ’n harts-togtelike liefde aangekweek vir ’n vrye lewe in die vrye natuur. „Die koloniste lewe in die allerheerlikste grootwild land van die hele wêreld—die ware jagters-paradys—en hulle ontwikkel al spoedig ’n hartstogtelike liefde vir die jag as sport.”²⁴ Maar ook noodgedwonge deur die gevare wat die aanwesigheid van roofdiere byna elke dag oplewer was hulle verplig aan die jag deel te neem. Die stryd teen die wilde diere het sy merk gemaak op die Afrikaner. „Leeus en tiere doen daeliks hulle troppe skape skade aan, en moet geskiet word. Die boer van die dae moet met die roer in die hand lewe.”²⁵

Langsamerhand het die jagterslewe so ’n betowering gekry vir die meeste koloniste dat hulle nie meer geskik was vir die aanhoudende werk op die boereplaas nie. Hulle het begin rondtrek en rondswerf. Simon van der Stel het hieroor baie bekommerd geword; en ons lees in ’n plakkaat, uitgegee in Augustus 1690: Die Goewerneur „....doen te weten hoe dat men in ervaring is gekomen, dat verscheidene deser ingesetenen haar niet ontsien nog schromen, en principalyk die ten plaeten landen gehuijvest zijn, tegen de voorgaande geëmaneerde placeaten, by nacht en ontijde buijtenposten ter sluijk te passeran, en in het land zee-koeijen en ander grov wild te gaan schieten;....behalven dat vele deser ingesetenen, daar van haar dagelijcx werk komen te maken, en daar over den luyaard spele, en den akkerbouw t’enemaal laten varen.”²⁶ Die sielkunde van die jagterslewe het duidelik blykbaar begin word in die karakter van die koloniste. Tereg merk Dr. Wilcocks op: „Die jagters lewe is daarop bereken om ’n geestelike habitus te ontwikkel, waarby veel gesock word na, of gewag word op ’n gunstige geleentheid wat hom per geluk mag aanbied.”²⁷

²³ Bryce, *Impressions of South Africa*, p. 105.

²⁴ Fouche, *Die Evolusie van die Trekboer*, p. 8.

²⁵ Ibid, p. 8.

²⁶ Plakkaat Boek K. Argief.

²⁷ Die Armblanke, p. 8.

DIE SOSIALE GEWETE.

Die bewindhebbers aan die Kaap het gedurende die eerste vyftig jaar van die nedersetting aldaar, nie veel aanmoediging gegee aan veeboerdery nie. Inteendeel is daar van tyd tot tyd plakkate uitgevaardig om veeboerdery te belet of strengelik te kontroleer en te beperk. Maar dit was alles tevergeefs. Dit was voordeliger as die tuinbou, en die veeteelt het ten spyte van die houding van die owerheid al meer en meer byval gevind. Die strenge regulering van pryse vir landbouprodukte in belang van die Kompanjie en tot nadeel van burgers; die gebrek aan arbeidskragte, en die moeilikhede verbonde aan die vervoer oor die Kaapse sandvlaktes na die Kaap,²⁸ die enigste mark—dit alles het meegewerk om die koloniste 'n afkeer te laat kry teen die landbou.²⁹

Die vermeerdering van vee vereis gedurig nuwe weivelde; en derhalwe moes die veeboer altyd dieper en dieper die binnelande in. Die veeboer word langsamerhand gewoon aan rondtrek: die trekboer het sy verskyning gemaak. Die plakkate teen die swerwers-gewoonte van die trekboere bereik net so min as die verbiedinge teen die jag: die verspreiding van die nedersetters na die binnelande gaan maar gestadig en onkeerbaar voort. Een van die plakkate, gedateer 22 Januarie 1692 lui as volg: „....En om te beletten dat niemand der vryluyden aan Stellenbosch of Drakensteyn geseten, sig buyten de gestelde respective limiten en landscheidingen ter neder sla, of 't minste vee daar buijten kome te weiden, so sal een ieder met zijn vee nadat 't overdag te velde zal zijn geweest, en geweid zal hebben, verpligt weesen alle avonden 't synen huisje te keeren, op verbeurte van gezeide vee in geval hy gevonde word agt etmalen na malkander met 't selve van huijs gebleeven te zijn.”³⁰ Die uitwerking van sulke beperkende plakkate was nie veel meer as om die neiging, wat al reeds posgevat het by vele van die Afrikaners, om die regering te beskou as 'n selfsugtige, onnodige bemoeial, sterker te laat word; en om origens hulle aan te moedig om allerlei vernuftige planne uit te dink om uit die moeilikheid te kom en die owerheid te kul. Sommige het maar net dieper die binnelande ingetrek om verder weg te wees van die oorsaak van beperking en moeilikheid.

5. Isolاسie.³¹

Toe in die jaar 1678 ook plase vir bebouing ten ooste van die Liesbeek, in die streek van Hottentots-Holland, aan burgers toegeken is,³² was die streek van Hottentots-Holland, aan burgers toegeken die ruwe binnelande, tot 'n isolاسie van die nedersetters, wat met hom saamgebring het die verswakking, indien nie die gehele verbreking

²⁸ Eers in 1843 is daar 'n harde pad oor die Kaapse sandvlaktes gemaak.

²⁹ Sien Fouche, *Evolutie van die Trekboer*, p. 9.

³⁰ *Plakkaatboek, Kaapse Argief*.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

van alle kulturele en beskawingsbande met die orige wêreld.

Hoe dieper die koloniste in die binnelande ingedring het, ooswaarts en noordwaarts, hoe meer hulle in die binnelande begin rondtrek het, of hulle gevestig het in eensame uithoeke, het hulle ook al meer en meer kontak, nie net met Europa nie, maar ook met Kaapstad en omstreke, verloor. Slegs wanneer dit noodsaaklik was, byvoorbeeld vir huweliksbevestiging of vir die aankoop van wat nie self verskaf kon word nie, of elders nie kon verkry word nie, is 'n reis uit die binnelande na die Kaap geneem. Die eise van die pionierslewe, wat in die geval van die Afrikaanse koloniste soms halfnomadies was, sluit nie veel kultuurbenodighede in nie. Net die allernodigste werd aangeskaf. Bestendige wonings te bou dink die pionier nie aan nie: met die eenvoudigste beskutting stel hy hom tevrede. „Hulle timmer dan ruwe huisies, hartebeesthuisies, saam, van klei en riet, of leef eenvoudig in hulle groot ossewa—presies soos ons boere vandag nog doen as hulle trek met hulle vee.”³³ Van die inwoners in die binnelande omstreeks die einde van die 18e eeu, sê Lichtenstein: „....The colonists of very many parts were from the very nature of the country compelled to follow a sort of Nomade life, and take up their abode in winter at a distance of several days' journey from their summer residence. There were even some families who had no fixed abode (though this was against the express orders of the government), but who moved from place to place with their household and cattle, living in their waggon or under tents, only remaining in the same spot as long as they could find provender and water for their cattle, and anything whereupon to subsist themselves.”³⁴ Die voortrekker is iemand wat met min moes klaarkom, en wat die vermoë moes ontwikkel om altyd 'n plan te kan maak. Hy moes instaat wees om homself te kan help. In die afgesonderdheid van die lewe in die binnelande was die Afrikaner verplig om eenvoudig te lewe; maar by sy eenvoudigheid het hy die deug van selfstandigheid sterk ontwikkel. Hierdie trek word dan ook, en nie geheel ten onregte, bestempel as „die wortel van die Afrikaanse volkskarakter.”³⁵

Die pioniers moes klaarkom sonder die geriewe van die beskawing; en ongelukkig moes hulle ook die seëninge van die skool en van die kerk ontbeer, sodat daar soms groot gevaar was dat hulle tot algehele verval sou geraak. Van Imhoff, wat in 1743 die Kaap

³¹ Oor hierdie onderwerp word later breedvoeriger handel. Sien Hoofstuk IX.

³² Gie, Geskiedenis, deel I, p. 95.

³³ Fouche, Die Evolutive van die Trekboer, p. 9.

³⁴ Lichtenstein, Travels, I, p. 29 (V.R.S.).

³⁵ Sien Prof. N. J. Brummer, Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter, 'n lesing gelewer te Stellenbosch, 1913.

DIE SOSIALE GEWETE.

besoek het, verklaar dat hy „met verwondering en leet wesen hadde ontwaard hoe wijinig werk aldaar (d.w.s. in die buite distrikte) van den publiquen godsdienst word gemaakt, en so ook in welke groote sorgelooshijd en onwetenhijd een groote gedeelte der buijten luijden in dien opsig leeven, sig aan den godsdienst wijinig of niet bekreunende, invoegen dat het aldaar eerder na eene versameling van blinde heydenen als naar een Colonie van Europeërs en Christenen komt te gelyken.”³⁶ Gelukkig het die pioniers, ten spyte van hulle „verafwonentheyd”³⁷ van die middelpunte van beskawing, ’n kragtige godsdienstige tradisie met hulle saamgeneem in die binnelande. Hulle het nie verval nie; maar het tot verhaal gekom. Cole, wat in die middel van die neëntiende eeu geskryf het, sê: De Hollanders (lees Afrikaners) zyn zeer godsdienstig. Hoe ver zy ook van eene kerk verwyderd zyn, zullen zy nooit in gebreke blyven den Sabbathdag met allen eerbied door te brengen.”³⁸

So het daar in die loop van die 18e en 19e eeue in die binnelande van Suid-Afrika ’n volk met ’n eie individualiteit en karakter ontstaan, ’n nasie wat wel die godsdienstige tradisie wat sy voorouers in veel stryd verkry het, gehandhaaf het; maar origens byna geheel onaangetas deur die Europese ontwikkeling, onder die Afrikaanse son, in ’n Afrikaanse omgewing, tussen hordes van barbare, het hy sy eie volksaard gevorm. Hy het gebreek met die kultuur van sy vaderland, behalwe in so ver dit gedra is in sy Statebybel; hy het gebreek met die besonder handelstradisie van die Hollander; hy het sy rug gedraai op die seevaart-gewoontes van sy Europese familie; hy het die taal van sy Franse stamgenote afgeleer; en selfs die Nederlandse taal het hy vervorm in sy eie Afrikaans. In die eenzaamheid van sy „verafwoonentheijd” het hy homself geword—’n Afrikaanssprekende Afrikaner.

Resumè.

Om die karakter van die Afrikaner te begryp moet hy gesien word teen die historiese agtergrond van sy verlede; en moet die onderskeie invloede waaronder hy gevorm is in aanmerking geneem word.

Dit was die oorwoë beleid van die Oos Indiese Kompanjie om geen dubieuse karakters as nedersetters aan die Kaap toe te laat nie. Los karakters was die uitsondering. Dit kan derhalwe, sonder enige

³⁶ Sien Resolusies Pol. Raad No. 35, pp. 79—81, K. Argief.

³⁷ Hierdie uitdrukking kom voor in ’n brief van die Kerkraad aan „Cabo de Goede Hoop,” gedateer 23 Aug. 1743, en gerig aan die Classis van Amsterdam. Sien Spoelstra, Bouwstoffen, Deel I, p. 200.

³⁸ Myn Verblyf aan de Kaap de Goede Hoop, p. 102.

DIE OORSPRONG VAN DIE AFRIKANER.

twyfel, bevestig word dat die voorvaders van die Afrikaners van goeie sedelike gedrag was, en dat hulle gunstig kan vergelyk word met pioniers in ander dele van die wêreld.

Die eerste Afrikaners was boere, en as boere het hulle die binnelande ingetrek, en Suid-Afrika geëuropaniseer. Die karakteristieke trekke van die Afrikaners het ontstaan op die platteland, waar hulle in isolasie, byna sonder enige kulturele en beskawingsbande met die orige wêreld, as baanbrekers in 'n oerwêreld die boerdery beoefen het. Onder pioniersomstandighede, lewende as boere is die verskillende elemente waaruit die nedersetters bestaan het, saamgesmelt tot 'n unieke, homogene volk.

HOOFSTUK VI.

DIE BYBEL EN DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE AFRIKANER.

1. Die Invloed van die Godsdiens.

Dit moet veral aan die invloed van die godsdiens toegeskryf word dat die Afrikaner in die wilde binnelande van Suid-Afrika, afgesonder van die Europese beskawing, en omring deur barbaarse hordes, nie verwilderd geraak het nie, of in verbastering ontaard het nie. In sy isolasie, in 'n omgewing wat wild was en in baie opsigte verwilderend moes gewerk het, het die baanbrekers so veel van hulle Europese tradisies agtergelaat, en het hulle hulle so aangepas by die suiwer Suid-Afrikaanse toestande, dat hulle tot 'n unieke nasie gevorm is; maar hulle godsdiens het hulle behou, en daardeur en daarby, alles wat in hulle karakter en lewensuitsig kenmerkend is. *Die sosiale gewete van die Afrikaner is godsdienstig gekleur.* Wat Mecklin van die Amerikaanse nasie beweer, kan miskien met nog sterker beklemtoning van die Afrikaner volk gesê word: „But an intensive study of the background of American ideals....will show that no other spiritual element in our national life has exercised an influence at all comparable with that of Puritanism....”¹ Uit 'n suiwer sosiologiese oogpunt kan daar moeilik 'n beter voorbeeld genoem word van die sosialiserende en beskawende en konserverende invloed van die godsdiens as die Afrikaner volk. „Dink ons daar genoeg aan,” sê Tobie Muller, „dat dit grotendeels die godsdienssin van ons vaders was, wat hulle daarvoor bewaar het om hul ras te meng met die massa heidene, waaronder hulle verkeer het? Dit is daaraan te danke dat ons nog 'n blanke beskaafde Kristennasie is, en nie 'n bastervolk, soos in Suid-Amerika met die Europeane gebeur het. Vergeet nooit dat die godsdienstige erwe van ons vaders....die fondament is, waarop al wat gesond en sterk is in ons sosiale lewe, gebou is.”²

Die plek wat die godsdiens, al is dit soms maar net as 'n tradisie en nie as 'n lewende ervaring nie, in die lewe van die Afrikaner ingeneem het en grotendeels nog inneem, is so 'n belangrike dat die karakter van die Afrikaner nie begryp kan word nie tensy daar met sy godsdienssin rekening gehou word. „Als wij de ziel van dit volk

¹ Social Ethics, p. 24.

² B. B. Keet, Tobie Muller, p. 160.

DIE BYBEL EN DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE AFRIKANER.

wensen te bepalen, sonder voor zijn religie 'n prominente plaats in te ruimen, zou het zijn 'n opvoeren van Hamlet sonder die prins erby.''³ Die tipiese Afrikaner se hele doen en late is godsdienstig georiënteer: die godsdiens beheers sy uitsig op die lewe. Sy godsdiessin kan as een van sy uitstaande trekke beskou word; en al is dit dat erken moet word dat daar 'n groot mate van vormelikheid dikwels in sy godsdiens aangetref word, tog moet ons ook met Preller instem „Dat oor die algemeen die godsdiens van die Afrikaner in alle opregtheid en vaste morele oortuiging nagestreef word, en dat dit die lewensopvatting sowel as die lewe geheel en al beheers.'”⁴

2. Die Bybel Vergoed die Gemis van Kerklike Bearbeiding.

Selfs so laat as in die eerste helfte van die laaste eeu het die Kerk dit nie moontlik gevind om die tred van die trekkers by te hou nie. In die vorige eeu het die Kerk nog minder daarin geslaag om die baanbrekers in hulle verspreiding in die binnelande doeltreffend op te volg. Die pioniers in die binnelande het nie alleen hulle kontak met die beskawing en kultuur van Kaapstad en Europa nie kon volhou nie: hulle moes vir 'n groot mate ook toesien om klaar te kom sonder enige gereelde bearbeiding deur die georganiseerde Kerk. Maar die Bybel en 'n sterke godsdienstige tradisie, Calvinisties gekleur, het hulle met hulle saamgeneem in hulle afsondering. Verstoek van kerklike voorregte, en sonder die voorligting van geestelike leidsliede het hulle onder die drang van hulle godsdienstige tradisie, as vanself, 'n des te groter plek toegeken aan die lees van die Heilige Skrif. In die kommervolle lewe in die ruwe binne lande, in die gevaarlike stryd teen wilde diere en wilde mense, onder die beproewing wat siekte, ontberinge en rampe dikwels veroorsaak het, by die versugtinge van die siel in sy „ver afwoonentheyd” na die verkwikkinge van opvoeding en beskawing, het die baanbrekers as vanself hulle gewend na die aanbidding van die God van hulle vaders, en het hulle geleer om troos, leiding en geestesvoedsel te soek in hulle kosbare State-Bybel, die een Boek wat die Afrikaner op elke skof van sy geskiedenis vergesel het. Was die godsdiens by vele van die eerste koloniste meer iets formeels,⁵ onder die bange druk van die baanbrekerslewe in die binnelande het die godsdiens en die lees van die Skrifte van wesenlike betekenis geword vir die volk, en het dit, oor die algemeen, 'n werklike krag uitgeoefen.

Ons moet daar nadruk op laat val dat dit veral die lees van die Bybel was, en nie die seldsame aanraking met die georganiseerde

³ Prof. N. J. Brummer in 'n voorlesing oor „De Afrikaanse Volksziel.”

⁴ Historiese Opstelle, p. 125.

⁵ Prof. J. Marais, Geschiedenis der N.G. Kerk in Zuid-Afrika, pp. 21, 22.

DIE SOSIALE GEWETE.

kerk, wat die godsdienssin en die godsdienstradisie by die Afrikaner aangemoedig en gehandhaaf het. Na die kolonie al byna honderd jaar oud was, is Rodesand as vierde gemeente eers in 1743 gestig, en Swartland as vyfde in 1745.⁶ Nie voor 1792 is die sesde gemeente gestig, en wel te Graaff-Reinet. „Het spreekt dus vanzelf, dat de kolonisten in de meer afgelegen streken van de kolonie zo goed als geheel van geestelike hulp verstoken waren.”⁷ Weens gebrek aan 'n doeltreffende kerklike organisasie, en die haas onmoontlikheid, selfs onder gunstige omstandighede, om die steeds rondtrekkende en wegtrekkende pioniers op te volg en geestelike voor te lig, het die Kerk as sulks hom nie lewendig laat geld nie. Hierby kom nog dat die bestaande gemeentes dikwels vir lang tydperke vakant was; en die versugtinge wat die vakante gemeente van Graaff-Reinet in 'n brief, gedateer Februarie 1802, „Aan den Eerwaarden Kerkenraad van Cabo de Goede Hoop,” slaak, gee 'n aanduiding van wat die ander binnelandse gemeentes ook dikwels moes gevoel het: „De zugt tot den Godsdienst en het belang der gemeente verplicht ons, ons tot U.E.E te wenden en U.E.E. onder het oog te brengen, het noodlot dezer gemeente, daar dezelve....verstooken is van de bedieninge des H.Euangeliums, door het gemis van eenen leeraar, hetwelk de cnkunde, die hier reeds zo groot is, nog steeds meer en meer de overhand doet neemen.”⁸

En dit lyk ook nie of die openbare prediking in die wordingstyd van die Afrikaner volk baie doeltreffend was nie. Hierdie onvrugbaarheid van die prediking was nie altyd aan harde harte van die hoorders te wyte nie. M. C. Vos spreek van die eredienste omstreeks die jaar 1770 as volg: „Wanneer ik maar kon, moest ik, en wel tweemaal iederen rustdag, naar de kerk; maar kwam er, (gelyk het doorgaans met het grootste getal der toehoorders gaat), zo wys uit, als ik er ingegaan was. Dit is zeker meestal de schuld der toehoorders zelve, maar ook menigmaal van de predikers, die niet genoeg studeren, om naar de vatbaarheid hunner toehoorders te prediken, en derzelfde aandacht gaande te houden.”⁹

Vele van die geestelike leidsliede van die 17e en 18e eeue maak nie 'n gunstige indruk nie. In 'n skrywe aan die Classis van Amsterdam onder datum 14 April 1751, laat die sogenaamde „gecombineerde Kerkvergadering” hom as volg uit: „Wy moeten ons cok verwonderen dat hun WelEd.Achtbare geerne sien zouden, dat deeze

⁶ Vir die uitgestrektheid van hierdie gemeentes, sien Spoelstra, *Bouwstoffen*, deel II, p. 530.

⁷ F. C. Dominicus, *Het Huiselik en Maatschappelik Leven van de Zuid-Afrikaner*, p. 89.

⁸ Sien Spoelstra, *Bouwstoffen*, deel II, p. 613.

⁹ *Merkwaardige Verhaal*, pp. 4, 5.

DIE BYBEL EN DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE AFRIKANER.

gemeintens voorsien wierden, met zoodaenige predikanten, die tevooren in het vaderland in dienst geweest zijn; want wy moeten betuygen, dat wy, zoo degeene die hier geweest zijn, als die wy nae Batavia hebben zien vertrekken, geensints onder waerdigste hebben konnen tellen....en wy verzoeken nogmaels op het vriendelijkste, dat UWelEw. gelieven zorg te draegen, dat ons geen onbequaeme of van een eregrlijk leeven worden toegezonden;....zonder genootsaekt te zijn, onkundige vossen te gebruyken, die de wijngaert des Heeren bederven....”¹⁰

Ook moet onthou word dat die predikante destyds amptenare van die Kompanjie was. „De geesteliken vatten in veel gevallen hun bediening op, of het 'n wêreldlik ambt was, en beschouwden zoals de meeste ambtenare van de Kompanjie, de Kaap slechts als een door-gangshuis naar een betere betrekking.”¹¹

3. Die Bybel en die Huisgodsdien.

Dat die Afrikaner volk met reg bestempel kan word as 'n godsdienstige volk, moet derhalwe nie toegeskrywe word aan die arbeid van die georganiseerde kerk nie. Die herhaalde gebruik wat die Afrikaner gemaak het van die Bybel is veral die sout, die konser-verende invloed gewees, waardeur hy in die tydperk van sy gevaarlike afgesonderdheid, bewaar is van die bederf van verwildering en verbastering. Die lees van die Bybel meer as enige kerklike voorligting wat hy mag geniet het, is die bron van lig wat in sy wordingstydperk aan hom sy rigting aangewys het, en inhoud en kleur aan sy dink-wêreld gegee het.

„Ons vaders was Calviniste en die geskiedenis bewys tog seker dat juis die Calviniste meer as enig ander deel tuis is in Gods Woord, ja Gods hele Woord.”¹² As Calviniste wat wars was van enige priesterlike tussenkoms, en wat alle nadruk gelê het op die Skrif as leidraad vir lewe en leer, het die vaders van die teenwoordige Afrikaners, by die afwesigheid van gereelde kerklike bearbeiding, en van andere voorligting, hulle des te meer verlaat op die voor-skrifte van die Bybel. Maar dit is in die huisgesin, in die familie-lewe dat die Bybel veral sy invloed uitgeoefen het: *Die Bybel is vir die Afrikaner 'n familieboek*. By die afwesigheid van die kerk as middelpunt van die gesamentlike uiting van godsdienstige aspirasies, en by die gemis van die skool as die inrigting om voorligting te gee, en aan die nuwe geslag die tradisies van die voorvaders oor te maak,

¹⁰ Spoelstra, *Bouwstoffen*, deel I, pp. 239, 240.

¹¹ Dominicus, *Het Huiselik en Maatschappelik Leven van de Zuid-Afrikaner*, p. 88.

¹² O'Kulis, *Doppers*, p. 27.

DIE SOSIALE GEWETE.

het die familie ook die plek van hierdie inrigtings moes inneem; en die plek wat die Bybel in die kerk en in die skool moes inneem, het dit in die Afrikaner huisgesin ingeneem. Die Bybel het veral deur die gebruik daarvan by die huisgodsdienste sy vat gekry op die Afrikaner volk. Elke egte Afrikaner huisgesin was 'n gemeente waarin die Bybel, dikwels heel kinderlik en naïef opgevat, die maatstaf vir die etiese lewe verskaf het, en die gesinslede voorsien het met vrugbare dinkbeelde en verhewe ideale. Elke egte Afrikaner huisgesin was ook 'n skool waarin die Bybel die middel was vir kultuurontwikkeling en beskawing.

In verband met die godsdienstige lewe van die pioniers in die 18e eeu, sê C. G. Botha: „The grazier was regular in holding family worship both morning and evening and said grace with devoutness before and after meal. The Bible, the great guide in the farmer's life, was frequently the only literature in his house; he was acquainted and could discourse about the lives of the patriarchs of old of which he was a fair prototype.”¹³ Cole sê in verband met die gebruik van die Bybel deur die Afrikaners in die binnelande die volgende: „Hoe ver zij van een kerk verwijderd zijn, zullen zij nooit in gebreke blijven de Sabbatdag met allen eerbied door te brengen. In bijna elke huisgezin wordt iederen avond een gedeelte van den Bijbel aan de huisgenoten en de knechts en meiden voorgelezen. Het is waarlijk niet het minst aangename schouwspel in de Kolonie om in het grootste vertrek....soms veertig of vyftig personen te zamen te zien terwijl allen....met godsdienstige aandacht luisteren naar de woorden van het heilig Boek, en zamen stemmen in gebeden en gezangen tot den groten Vader van het gansche menschdom.”¹⁴

Die gereelde gebruik van die Bybel, en die goeie gewoonte om huisgodsdienste te hou, en om Sondae „boeke te vat,” het in die loop van die wordingsgeskiedenis van die Afrikaner byna algemeen geword. Ander boeke as die Bybel het die mense in die binnelande maar baie selde in hande gekry, sodat die Afrikaners met reg kan genoem word, wat sy wordingsgeskiedenis betref, die nasie van die een Boek, die Bybel. Die hele dinkwyse van die Afrikaner is deurtrek met die gedagtes van die Skrif. Die Bybel was die Afrikaner se leesboek sowel as sy leerboek. Rondom die familietafel, of op die ope veld langs die tenwta, wat soms vir jare as rondtrekkende woning moes dien, het die Afrikaner sy kultuur sowel as sy godsdienste ontvang. „Die prente, die aanskouingslesse (van die Bybel) is diep in die kindersiel van die Afrikaanse Boerkind gegraveer daar in die veldtent en in die eensame hartebeeshuis, waar hy haas niks anders

¹³ *Social Life in the Cape Colony*, p. 85.

¹⁴ *Myn Verblijf aan de Kaap de Goede Hoop*, p. 102.

DIE BYBEL EN DIE SOSIALE GEWETE VAN DIE AFRIKANER.

te lees en te sien had van die buitewêreld....Goddank, dat ons ou volk die ou Boek so verstaan en waardeer het en daarnaas die opvatting had, dat hulle self daardie uitverkore volk van God was, dat hulle aan daardie sedewette verbonde was, dat hulle verplig was tot gehoorsaamheid, maar ook reg had op daardie beloftes, dat dit hulle God was en dat Hy hulle sou lei en bewaar op hulle wege.”¹⁵

Deurdronge met die dinkbeelde van die Skrif, waarmee hy reeds van kindsbeen af bekend gemaak was, en sonder enige kennismaking met die Europese gedagte-wêreld, het die Afrikaner nie net sy religie, maar ook sy tydelike aangeleenthede en politiek in die raamwerk van die Skrif wou inrig. Die Bybel was vir vele—en is vir sommige vandag nog—nie net die kanon of reël vir godsdienstige waarhede, en die maatstaf vir die etiese lewe nie, maar ’n soort ensiklopedie ook vir sekulêre aangeleenthede en vir algemene informasie. „They have found in the Bible all their theology, all their history, all their science, in a word all their literature.”¹⁶ Dr. Schonken in sy boek oor „De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Overleveringen,” bevestig dit. „Die Bybel is de leidraad en wegwyzer (van die Afrikaner) in het dagelijksche leven, zowel in geloofzaken, in de politiek, by het onderwys, by de rechtspraak, in een woord in ’t gehele denken.”¹⁷

As gevolg van die plek wat die Bybel onder die Afrikaner nasie in sy wordingstydperk ingeneem het, en veral as gevolg van die invloed van die Bybel in die familie-lewe, kan die sosiale, kulturele, en etiese waarde van die Skrif moeilik oorskat word in ’n poging om die Afrikaner gemoed te verstaan. Ons volstaan egter hier met ’n paar getuigenisse: „Als men de geschiedenis dier Boeren aan de meest Oostelijke grenzen van de Kolonie bestudeert van 1790 tot 1820, dan verwonderdt men zich inderdaad dat dit deel onzer landgenoten niet tot gehele wetteloosheid, ja zelfs tot bandeloosheid is overgegaan, vooral als men in aanmerking neemt, dat er tusschen zich bewogen een aantal weggelopen schurken van allerlei slag....Dat zy zulks niet werden, is alleen toe te schryven aan hun innigen godsdienstigen zin: hun hangen aan de Bijbel....Hoe ruw zij ook mochten zijn, en hoe onbeschaafd ook in menig opzicht, hun Bijbel bleven zij lezen, en hun geloof aan Gods Woord bleef onverzwakt.”¹⁸ „Dat ons volk in die binnelande,” skryf Tobie Muller, „nie heeltemal verwilderd en ongeletterd geword het nie, het ons te danke aan die godsdiens. Want hoe eenvoudig ons voorouers ook al somtyds was, het die meeste tog altyd daarvoor gesorg dat hulle nageslag die Bybel sou kan lees. In

¹⁵ O’Kulis, Doppers, pp. 25, 26.

¹⁶ Regan, Boer and Uitlander, p. 3.

¹⁷ p. 31.

¹⁸ Van Oordt, Paul Kruger, pp. 10, 11.

DIE SOSIALE GEWETE.

die woeste wilde streke en afgeleë eensame plekke waarheen ons vaders getrek het, was daar meestal geen skole te vind nie, geen boeke of selfs koerante om hul verstand vir algehele verstomping te bewaar nie. Maar amper oral was die Bybel die laaste skans wat ons volk beskerm het teen 'n volslae ongeletterde barbarisme.''¹⁹

4. Voorliefde vir die Ou Testament.

Veral was dit die Ou Testament wat die pioniers met voorliefde gelees het. Die meer primitiewe toestande wat die Ou Testament beskryf, sowel as die uitverkiesingsgedagte wat daar so sterk op die voorgrond kom, het weerklank gevind in die gemoed van die Calvinistiese baanbreekers. Ewe as die ou Israeliete in die wildernis rond geswerf het, en vir hulle selfbehoud as 'n uitverkore volk van God teenoor die omringende heidene altyd op hulle hoede moes wees, en hulle van alle vermenging moes wag, so moes die Afrikaners ook in die woeste verkeer, en dikwels bedreig deur heidense hordes, en die gevaar van verbastering. Veral in die beproewinge wat kort voor en kort na die Groot Trek deurgemaak moes word, is die invloed van die Ou Testament op die Afrikaners sterker geword. Die oortuiging dat hulle die uitverkore volk is, het byna algemeen geword. „Want alle emigranten waren van een denkbeeld beziel: zij waren Gods volk, dat door God geleid werd uit het land der slavernij naar het land der vryheid. In het midden van de woeste wêreld tusschen briesende leeuwen en huilende wolven voelden zij dat het slechts Gods hand was, die hen behoedde in het gevecht met de barbaren; en was een ieder overtuigd dat God met hen streed, en dat Hem de eer der overwinning toekwam.”²⁰ O’Kulis bevestig dit: „By hulle het dit vas gestaan, dat hulle die uitverkore volk was.... Die coreenstemming (tussen die Trekkers en die Israeliete) is verrassend, wonderlik;.... Daardie gedagte was 'n kragtige opvoedingsmiddel, die kompas en die roer van die nasionale skip deur die onbekende lewens-see van Suid-Afrika.”²¹

Hierdie voorliefde vir die Ou Testament het vrugbaar ingewerk op die karakter van die Afrikaner, veral daarin dat dit hom laat bewus word het van die roepingsidee wat in die uitverkiesingsleer opgesluit is. Hy het bewus geword van 'n roeping, en het die swaarkry wat in die nakoming van die roeping sy lot was, met be-

¹⁹ Dr. B. B. Keet, Tobie Muller, p. 159. Die letterkunde oor die Afrikaner is deurspek met verwysinge na die gebruik van die Bybel in die binnelande. Sien o.a. Borchers, *Memoirs*, p. 51; Lichtenstein, *Travels*, deel I, p. 176; J. C. Chase, *The Cape of Good Hope*, p. 135; Mackinnin, *South African Traits*, p. 81; Stuart, *De Hollandsche Afrikanen*, pp. 137, 208; ens.

²⁰ Van Oordt, Paul Kruger, p. 27.

²¹ Doppers, pp. 20, 21.

rusting en moed kon verduur. In sy geskiedenis van „Onse Kerk in die Trans-Gariep,”” wys Dr. Gerdener ook hierop: „Was die Calvinisme van daardie stoere Voortrekkers ook dikwels meer lief vir die Ou Testament as vir die Nuwe, vir die openbaring van die geregtigheid van God as vir Sy genade, dit het nogtans in dae van druk en kommer besiel tot berusting en tevredenheid, en gestaal tot durf en daad.”²²

5. Die Ontvangs van die Afrikaanse Bybel.

Hoewel dit nie ontken kan word nie dat, nou dat die pioners-toestande nie meer bestaan nie en die Afrikaner ook meegesleur word deur die moderne lewensomstandighede en rigtinge, die Bybel nie meer so 'n uitstaande plek het in die vorming van die dinkwêreld van die Afrikaner nie, as toe dit gegeld het as sy enige kultuurboek, tog beïnvloed die Bybel vadag nog in 'n belangrike mate die lewe van die Afrikaner. Die Bybeltradisie word nog hooggeag: die Bybel is nog die belangrikste sedelike en geestelike invloed by die Afrikaner.

Hierdie ereplek wat die Bybel nog in ons land inneem is baie duidelik bewys deur die wyse waarop onlangs die uitgawe van die Bybel in Afrikaans begroet is. Die aankoms van die eerste besending Afrikaanse Bybels op 29 Mei 1933 het deur die hele Suid-Afrika 'n intense belangstelling opgewek; en op 27 Augustus 1933 is daar met die grootste geesdrif by die offisiële verwelkoming van die Afrikaanse Bybel oral feesgevier. Dr. Dreyer skryf in die Jaarboek vir 1934 hieromtrent die volgende: „Ver weg die vernaamste en belangrikste gebeurtenis in die afgelope jaar vir ons Kerk en volkslewe was die voltooiing van die langverwagte Afrikaanse Bybelvertaling en die aankoms op Maandag, die 29e Mei van die eerste besending Afrikaanse Bybels, waarop later aflewering van tienduisendtalle gevolg het—so groot was die verlange na Gods Woord in ons eie taal. En met watter uitbundige geesdrif en vreugde op 27 Augustus d.a.v. deur die lengte en breedte van Suid-Afrika die Bybel kerklik in ontvangs geneem werd, is nog vars in die geheue van almal.”²³

Die aanvraag na die Afrikaanse Bybel was so groot dat die uitgewers nie kon tred hou daarmee nie. Ds. H. P. M. Steyn, sekretaris van die Britse en Buitelandse Bybelgenootskap verklaar: „Die Afrikaanse Bybel het 'n groter afset gehad as wat enige eerste uitgawe van die Bybel in 'n nuwe taal beleef het.”²⁴ Hoe merkwaardig hierdie feit is, en hoe duidelik dit bewys welke ereplek die Bybel vandag nog het by die moderne Afrikaner, kan alleen reg gevat word

²² p. 78.

²³ p. 45.

²⁴ Sien Die Burger, 6 Mei 1935.

DIE SOSIALE GEWETE.

as dit onthou word dat daar nog maar 922,000 persone, ongeveer, aan die drie Afrikaanssprekende kerke behoort.²⁵

Resumè.

Uit 'n sosiologies-etiese oogpunt het die religie so 'n unieke betekenis gehad in die vorming van die sosiale gewete van die Afrikaner, dat daaraan 'n prominente plek in hierdie studie moet toege staan word.

Die godsdiens van die Afrikaner is in die tydperk van sy isolasie, toe die karakteristieke trekke van sy karakter gevorm is, gekonserveer deur die lees van die Bybel, en nie so seer deur die optrede van die georganiseerde Kerk nie. Teen die agtergrond van sy Calvinisties-godsdiensige tradisie het die lees van die Bybel, en veral van die Ou Testament, hom so beïnvloed dat dit sy hele dink-wêreld gekleur het. Dit is egter in die huisgesin, in die familielewe, deur die huisgodsdiens dat die Bybel veral sy merk gemaak het op die karakter van die Afrikaner. Die Bybel is vir die Afrikaner 'n familieboek.

Die geesdriftige ontvangs van die Afrikaanse Bybel dui aan dat die Bybel nog vandag vir die moderne Afrikaner groot betekenis het.

²⁵ Offisiële Jaarboek, No. 17.

HOOFSTUK VII.

CALVINISME EN DIE AFRIKANER.

1. Die Afrikaner is Calvinis.

Dit word met reg byna algemeen aangeneem dat onder die invloede wat vormend ingewerk het op die karakter van die Afrikaanssprekende Afrikaner, Calvinisme 'n uitstaande plek ingeneem het; en dat die Afrikaner in merg en been, Calvinisties is, of ten minste was. „Ons is Calviniste,” of, „Ons Calvinistiese lewensbeskouing is die siel van ons godsdiens en volkslewe,” is uitdrukkinge wat in die wandel sowel as van die kansel dikwels gehoor word. D'Arbez in sy boek oor die lewe van Calvyn, gaan selfs so ver as om te beweer: „Toch, nergens op aarde leeft het werk van Calvyn sterker dan in Zuid-Afrika, waar de geest van Calvyn nog niet verzwakt is door de invloed van de twintigste eeuw, zoals maar te dikwels het geval is geweest en nog is, in de landen van Europa. Zo Johannes Calvyn heden ten dage uit zijn onbekend graf aan het meer van Genève zou kunnen opstaan, en zich weder op de aarde zou bewegen, dan ware ongetwyfeld het verre Zuid-Afrika het enige land, waar hy de grondbeginselen van de leer waarvoor hy heeft geleefd en gestreden, nog zuiver en onvervalst van kracht zou vinden.”¹ Hierdie verklaring is ongetwyfeld oordrewe, maar dit kan in kern tog ook nie weerlê word nie.

Die Afrikaanssprekende Afrikaners is direkte afstammeling van Calviniste. Die Kaapse volksplanters is die oorbrenners gewees van 'n sterk Calvinistiese tradisie. Coolenbrander sê: „In 1806.... was de afkomst der kolonisten voor ruim 50 procent Nederlanders, voor 27 procent Duits, voor meer dan 17 procent Frans en voor ongeveer 5½ procent van andere nationaliteiten. Dit moet nog (d.w.s. in 1902) ten naastenby de bloedmenging der Boeren bevolking van de Republieken zijn....”² Die Afrikaner nasie stam dus vir goed die helfte af van die Calvinistiese Geus. Vir die Hollander wat in die stryd teen die Roomse Spanje krag geput het uit sy Gereformeerde godsdiens, het Calvinisme „lewensessens” geword. Van Vloten gebruik sterke taal, maar sê tog nie te veel as hy beweer: „Wat het licht voor onze ogen, de lucht voor onze longen is, is het

¹ Het Leven van Johannes Calvyn, p. 1.

² Afkomst der Boeren (1902), p. 7.

DIE SOSIALE GEWETE.

Calvinisme geweest voor de wording van onze staatkundige en burgerlijke vryheden.”³

Wat die Hugenate-element betref, wat ruim een-sesde van die Afrikaner bloed uitmaak, is dit juis Calvinistiese oortuiging gewees wat hulle in botsing gebring het met die Roomse owerheid in Frankryk, en wat hulle met lewensgevaar en met verlies van alle besittinge uit hulle vaderland laat trek het om eindelijk in Suid-Afrika hulle tuiste te vind. En wat ons Duitse voorvaders betref is dit genoeg om daarop te wys dat hulle meestal met Hollandse vroue getroud was en afkomstig was uit die grensstreke tussen Holland en Duitsland.⁴ Hulle het ten minste nie vyandig gestaan teenoor die Calvinistiese beskouinge nie, en is spoedig geheel vereenselwig met die orige van die bevolking. Seker is dit dat Lutheranisme nie merkbare spore in ons volkskarakter nagelaat het nie.⁵

Op die fondament van 'n Calvinistiese lewensbeskouing dan is die volksplanting aan die Kaap aangelê. „Die volksplanting aan die suidpunt van Afrika was in rudimentêre sin 'n klein Calvinistiese staatjie.”⁶ En met hierdie lewensbeskouing is die stoere voorvaders van die Afrikaner nasie na die binnelande getrek; daar het hulle in afsondering van die groot buitewêreld, dog in besit van 'n vrugbare tradisie, onder Gods bestier en bewaring vir hulle en hulle nakomelinge 'n tuiste gemaak; daar het hulle *Afrikaners* geword. In die oortuiging van die waarde van hulle godsdienstige opvattinge het hulle koers gehou. Die Afrikaner karakter is gestaal geword deur die Calvinisme wat, volgens wyle President Steyn, die „lewensessens” van die Afrikaner is. „Vandat Van Riebeeck aan Tafelbergs voet landde tot Paul Kruger aan Lehmanstrand de adem uitblies, was dit de kracht die grote dingen in Zuid-Afrika gewrocht heeft.”⁷

³ Sien „Die Stigting van die Kristelik-Nasionale Bond van Calviniste in Suid-Afrika, p. 34.

⁴ Theal sê: „The female immigrants—except the Huguenots—were practically all from the Netherlands. The German male settlers were chiefly from the borderland where high and low Teuton blood is intermingled, and in religion, language, and sentiment they were as near to the people of Amsterdam as to those of Berlin.” (History of South Africa before 1795, Deel II, p. 370).

⁵ Tot die einde van die 18e eeu het daar so goed as geen ander lewensrigting as net die Gereformeerde hom in Suid-Afrika kon laat geld nie. „Wat niet ‚Gereformeerd’ was, werd niet als wettig of echt erkend. . . . Een Lutherse gemeente werd niet erkend. . . .” (Marais, Geschiedenis der N.G. Kerk, p. 94).

⁶ Dr. J. D. du Toit: Sien Die Stigting van die Kristelike-Nasionale Bond van Calviniste in Suid-Afrika, p. 35.

⁷ Pres. Steyn, Sien sy lewensbeskrywing deur N. J. van der Merwe, Deel II, p. 197.

2. Wat is Calvinisme?

Daar is baie dikwels nie helderheid oor die betekenis van die woord Calvinisme nie. Dit is nie alleen die gewone mens wie se opvatting insake hierdie begrip gewoonlik onseker en vaag is nie; selfs ontwikkelde persone, en soms ook predikante, is nie altyd so seker wat eintlik alles onder die term verstaan word nie. Dit is derhalwe nodig dat ons ons hier daaraan sal waag om 'n korte omskrywing te probeer gee van Calvinisme, sodat ons enigsins meer bepaald kan wees oor die sin waarin die Afrikaner Calvinisties is; en ook sodat ons die besondere bydrae van die Calvinisme in die vorming van ons volkskarakter beter kan vasstel.

In konfessionele sin, sê Dr. A. Kuyper, „verstaat men onder Calvinist, een beslist aanhanger van het dogma der Voorbeschikking.”⁸ Maar om Calvinisme so op te vat, is om *een* grondleerstelling van die Calvinisme te laat geld vir die gehele stelsel, wat ongetwyfeld wyer is as die predestinasie-idee, hoe belangrik dié ook al mag wees. „In the mind of most people the doctrine of Predestination and Calvinism are practically synonymous terms. This, however, should not be the case, and the too close identification of the two has doubtless done much to prejudice many people against the Calvinistic system.”⁹

Calvinisme en Gereformeerde geloofsbelydenis word dikwels as sinonien gebesig.¹⁰ Ongetwyfeld is die Gereformeerde leer Calvinisties in die sin dat Calvyn in die optrek daarvan die leidende gees was; en die „stroombed” vir die verdere ontwikkeling daarvan aangedui het. Maar hoe groot die gees van Calvyn ook al was, die Gereformeerde leer het nie met hom finaliteit bereik nie. Die Gereformeerde stelsel is wel Calvinisties, maar is ook wyer in inhoud as die besondere bydrae van Calvyn. *Calvyn is nie die toetsteen van die Gereformeerde waarheid nie.*

Calvinisme kan opgevat word òf as 'n leerstellige stelsel, òf as 'n lewensrigting. As stelsel dui Calvinisme vir ons aan die begrippe, en in besonder die teologiese begrippe wat Calvyn tot 'n geheel ontwerp het. „The Calvinistic system has specially five distinct doctrines. These are technically known as the “Five Points of Calvinism;” and they are the main pillars upon which the superstructure rests.”¹¹ Hierdie fundamentele begrippe of leerstellinge is die algemene be-

⁸ Het Calvinisme, p. 5.

⁹ Boetner, The Reformed Doctrine of Predestination, p. 7.

¹⁰ Dit skyn die standpunt te wees van Kuyper. Volgens hom is „Onder Calvinisme te verstaan...die voleinde evolucie van het Protestantisme, die in die 16e eeuw de levensontwikkeling van ons geslacht in een nieuwe en hoogere phase heeft geleid.” (Het Calvinisme, p. 35).

¹¹ Boetner, The Reformed Doctrine of Predestination, p. 59.

DIE SOSIALE GEWETE.

dorwenheid van die gevalle mens, vrye uitverkiesing volgens die absolute wil van God, beperkte verlossing, onweerstandelike genade, en die volharding van die heiliges.¹²

As die vaders van die Afrikaner volk in die binne lande 'n toets moes deurstaan insake hulle kennis van so 'n teologiese stelsel, sou hulle moeilik kon deurgaen as Calviniste. Maar Calvinisme is nie net 'n intellektuele sisteem nie: *dit is ook 'n lewensrigting*. Die *grondbeginsels* van die Calvinistiese teologie openbaar 'n wonderlike krag in die alledaagse lewe, en laat hulle geld as 'n dinamiese faktor in alle verhoudinge in die samelewing. J. M. Mecklin sê: „The finality of Calvinism, its logical coherence, its combination of intense political and religious loyalties with a high sense of duty, its emphasis of prudence and thrift in practical affairs, all united to lend it an appeal not shared by any other creed of Protestantism.”¹³ Calvyn het nie hierdie grondbeginsels ontdek nie; maar dit is deur hom en sy medewerkers en opvolgers beter as elders tot 'n stelsel opgestel; en deur die Gereformeerde teologie is dit as 'n *vormende krag* in die lewe van die Wes-Europese volke gebring. Calvinisme as sisteem en as lewensrigting kan nie vanmekaar geskei word nie. Tog die geskiedenis het oervloedig bewys dat, terwyl die godgeleerde stelsel van Calvyn as „geschlossenste systematische Werk das die Reformation hervorgebracht hat,”¹⁴ moet geag word, dit nog meer deur sy sedelike en geestelike beroep as deur sy strenge logika, meer as 'n lewensrigting dan as 'n intellektuele stelsel hom laat geld het.

Calvinisme as n' lewensrigting is 'n sedelike en geestelike krag wat vir velerlei ontwikkeling vatbaar is. As 'n lewensrigting en nie soseer as 'n afgeslote verstandelike stelsel dui dit aan „het stroombed....waarin de Reformatie zich voortbewoog voor zoover ze noch Luthersch, noch Anabaptisch, noch Sociniaansch was.”¹⁵

Ongetwyfeld die sleutelgedagte van die Calvinistiese lewensrigting is die erkenning van die *absolute soewereiniteit* van God in die gehele lewe sowel as in die skepping. Van Calvyn verklaar Karl Heussi: „Der beherrschende Gedanke seines theologischen Systems war die Idee der unumschränkten gottlichen Freiheit oder des unermesslichen Selbstverherrlichung Gottes. Von dieser Idee empfing

¹² Dr. J. D. du Toit in 'n artikel in Koers in die Krisis, noem vier grondbeginsels van die Calvinisme: „Altyd en orals moet die Woord van God ons verlig met sy klare en onvervalste skynsel;” die absolute soewereiniteit van God; partikuliere uitverkiesende genade; en gemene gracie.

¹³ Social Ethics, p. 25.

¹⁴ Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte, p. 264.

¹⁵ A. Kuyper, Het Calvinisme, p. 6. Sien ook p. 27 waar Kuyper sê dat Calvinisme, „noch een kerkelyk, noch een theologisch, noch een sektarisch begrip” is, maar 'n tendens „om de ontwikkeling van ons menschelyk geslacht te leiden. Sien voorts Het Zoeklicht, Oktober 1925, p. 305.

CALVINISME EN DIE AFRIKANER.

die gesamte Schöpfung Calvins ihr eigentümliches Gepränge.¹⁶ Nie die noodlot, nie 'n blinde noodsaaklikheid, maar God, die Skepper, wat in Jesus Christus as Vader aanbid word, is die absolute Bestierder en Onderhouer van almal en van alles. Hy is die oorsprong van alle lewe en bestaan; en Sy heerskappy sluit alles in. Die laaste doel van alle bestaan, sien die Calvinis in die onvoorwaardelike selfverheerliking van God. „God schafft das Gute wie das Böse um seine gottliche Ehre zu erweisen.”¹⁷ *Soli Deo Gloria!*

As die Absolute Soewerein beoefen God 'n *vrye uitverkiesing*, waardeur sondaars, gedruk deur die skuld van hulle sonde, besondere genade ontvang om gered te word. Die Calvinis is bewus van homself as 'n uitverkorene: hy is in Gods plan opgeneem om ook in die wêreld 'n bepaalde plek in te neem, 'n bepaalde doel te verwerklik en 'n bepaalde roeping na te volg. Kom wat wil: hy is in die hand en ender die bestier van sy God, Wat vir hom deur vreugde of droefheid, deur voorspoed of tragedie sal lei en sal gebruik tot Sy eer. Ons haal Heussi hier weer aan: „Diesem Gedanken entspringt eine grosse Aktivität gegenüber der Welt, ein starker Heroismus und eine unversöhnliche Häute im Kampf für die Ehre Gottes. Im Werken für Gottes Sache sieht der Calvinist einen Beweis für seine Erwählung.”¹⁸ *As uitverkorene is die Calvinis hom bewus van 'n roeping*; en dat sy lewe alleen dan waarde het as hy bly op die pad wat lei na die nakoming van die roeping. Sy hele lewe, sy hele persoonlikheid moet gewy wees aan die uitvoering van sy „godlike roeping.”¹⁹

Waar Calvinisme posvat word spoedig 'n houding van demokratiese *individualisme* ontwikkel. Voor die soewereine God, Wat geen aanemer van persoon is, staan almal gelyk. Regstreeks voor God geplaas, het die ryke teenoor die arme, die sterke teenoor die swakke, die geleerde teenoor die eenvoudige, die koning op sy troon teenoor sy nietigste onderdaan, volstrek niks te pretendeer nie. „Daarom moest het Calvinisme consequent in de democratische opvatting van het leven zyn uitdrukking vinden.”²⁰ Saam met hierdie nadruk op die gelykheid van almal, gaan die nadruk op die enkele siel. Elke persoon is verantwoordelik direk aan God. Die besef van uitverkies

¹⁶ Kompendium der Kirchengeschichte, p. 264.

¹⁷ Ibid, p. 264.

¹⁸ Ibid, p. 265.

¹⁹ Sien die Gereformeerde Huweliksformulier. Hierdie gedagte van vokasie het deur Calvinisme groot invloed uitgeoefen op die industriële wêreld. Heussi sê: „Der puritanische Seitenzweig des Calvinismus (hat), besonders auf nordamerikanischen Boden, durch seine religiös bedingte rastlose Erwerbsarbeit einen Beitrag zur Entstehung des modernen Kapitalismus geleistet.” (p. 266). Sien ook die deeglike werk van J. M. Mecklin, Social Ethics, Hoofstuk II.

²⁰ A. Kuyper, Het Calvinisme, p. 19. Vgl. Boettner, The Reformed Doctrine of Predestination, p. 391.

DIE SOSIALE GEWETE.

te wees bo so vele andere, en om 'n roeping te hê, deur God self verorden, laat die sin vir die waarde van die enkele persoon sterk vooruitstaan. Calvinisme bring die siel regstreeks voor sy God; die Calvinis is in die laaste instansie in 'n ontsettende alleenheid met sy God.²¹

3. Verbasterde Calvinisme.

As die geestelike verhewenheid, die sedelike erns en die logiese samehang en finaliteit van die Calvinistiese stelsel in oënskou geneem word, word dit duidelik waarom dit in die geskiedenis so 'n belangrike plek ingeneem het en so 'n groot invloed uitgeoefen het. Maar aan die ander kant is dit ook nie te ontken, dat deur die verbastering en mismaking daarvan, dit nie altyd so 'n geseënde invloed gehad het nie. Soms deur die nadruk op een enkele aspek te lê, met verbygaan van andere belangrike eise van die stelsel;²² soms deur die godsdienstige en sedelike agtergrond van die Calvinisme uit die oog te verloor; en soms ook deur dit meer as 'n verstandelike stelsel dan as 'n sedelike en godsdienstige bewerking te aanvaar, word Calvinisme in 'n verkeerde daglig gestel. So weldadig as wat Calvinisme in sy suiwere vorm is, is die verbasterde edisie daarvan nadelig in sy uitwerking.

Calvinisme is een geheel, en sodra die grondbeginsels daarvan apart, as *dissecta membra*, behandel word, is daar gevaar dat dit sal ontaard in 'n karikatuur. Die soewereiniteit van God is ongetwyfeld in die Calvinistiese tempel die uitstaande hoeksteen; maar hierdie hoeksteen is geen logiese abstraksie nie, geen blote skolastiese spekulاسie nie. *Dit is 'n godsdienstige en sedelike begrip*; dit kan nie in afsondering van die religieuse en sedelike korrelasies behandel word nie, sonder om die hele stelsel te verlaag tot iets geheel anders. Die albestier van God en die vrye uitverkiesing moet gedink word, nie sonder inagneming van die werklikheid van roeping en persoonlike verantwoordelikheid nie. As die geloof in die albestier van God losgemaak word van die besef van roeping en sedelike verpligtinge, kry ons 'n *verbasterde Calvinisme*, wat moeilik te onderskei is van fatalisme.

Die enkeling kry in Calvinisme 'n sterke beklemtoning, en so lank dit op 'n duidelike godsdienstige basis berus, en die godsdienstige sanksies dit heilig en kontroleer, is dit 'n vrugbare bron van sedelike krag; dit dra dan by om 'n sterk verantwoordelikeheidsgevoel in die lewe te roep en te bestendig. Maar sodra die sentrale gedagte

²¹ Sien Mecklin, *Social Ethics*, p. 45. Ook E. Baker, *National Character*, p. 204.

²² Sien Hulst en Hemkes, *Neo-Calvinisme*, p. 24.

DIE SOSIALE GEWETE.

van die absolute heerskappy van God meer as 'n verstandelike begrip en minder as 'n sedelike werklikheid geld, begin Calvinisme ook as 'n koördinerende faktor minder van krag te wees. Beroof van sy godsdienstige en sedelike strekking verloor dit sy krag om maatskaplike eise te laat geld, en gee dit aanleiding tot 'n uiteenspattende individualisme. Mecklin merk op dat in die Amerikaanse volk, deurdat Calvinisme losgeraak het van sy godsdienstige agtergrond dit gelei het tot „stark individualism.”²³ „With the loss of a vivid sense of the fundamental moral unity of life and its essential rationality went the discrediting of the corresponding comprehensive scheme of values that included the smallest details of existence.”²⁴ En weer „Hence centrifugal expedience became the order of the day, as exhibited in unregulated individualism in politics and religion and unrestricted competition in business.”²⁵

Op 'n ander afwyking van die regte pad, waartoe verbastering van Calvinisme lei, wil ons hier nog wys. Die nadruk wat deur Calvinisme op die enkeling gelê word; die gevoel van eie waarde en eie betekenis wat die gedagte van persoonlik uitverkies te wees, by hom opwek—gepaard met 'n gebrek aan sedelike erns, werk 'n gesindheid van superieure fariseïsme in die hand. Hierby kom nog dat die lewensideaal, wat deur Calvinisme voorgehou word, besonder hoog en verhewe is. Dit kan geen die minste kompromie met die tweede beste nie. Wanneer iemand nou, meer op grond van sy verband met 'n kerk, of familie of volk as op grond van persoonlike en godsdienstige ervaring, bewus is van die klem wat op hom as begunstigde, as uitverkorene val, kom daar maklik 'n lelike gaping tussen belydenis en lewe. Dr. Bouma, editeur van „The Calvin Forum,” verklaar dat dit nie ontken kan word nie „dat aan Calvinisme dikwels weinig waarde toegeken is, nie alleen deur ongelowiges en ateïste nie, maar ook deur sekere christelike groepe. Hiervoor is Calviniste moontlik self verantwoordelik. Hulle het hulle geloofsoortuiginge hemelhoog geprys, en het intussen vergeet dat die op aarde geopenbaar moet word as 'n lewende krag.” En verder: „Die leer van die uitverkiesing word by vele 'n oorsaak van verskoning van hulle farisese onverskilligheid aangaande die redding van die medemens, aangaande die doen van sendingwerk en die verlossing en toewyding van die lewe in al sy omvang.”²⁶

²³ Social Ethics, p. 47.

²⁴ Ibid, p. 30.

²⁵ Ibid, p. 28.

²⁶ Sien Die Kerkbode, 13 Nov. 1935, p. 937. Mecklin wys op dieselfde gevaar. „The institutional life of Calvinistic communities took on a singularly impersonal and coldly logical character. Men shared their ideas but not their feelings.... Calvinistic theory became a ballet of bloodless logical

4. Calvinisme 'n Volkstradisie.

Vir die handhawing van 'n volkstradisie was die toestand, waaronder die Afrikaners in die binnelande van Suid-Afrika verkeer het, baie gunstig. Daar was geen mededingende kultuur nie. Die gaping in beskawing tussen die pioniers en die inboorlinge was te groot, om maklik enige verbastering in ras of in tradisie *spoedig* toe te laat. Die Hottentotte en Kaffers met wie die trekkers gedurig in aanraking gekom het, het noodwendig nie 'n verheffende invloed op ons vaders uitgeoefen nie; en die sedelike swakkelinge in wie die volkskarakter swak was, het soms aan hierdie invloed beswyk.²⁷ Sulkes het verlore geraak vir die Afrikaner nasie: hulle is deur die Afrikaner publieke opinie uitgestoot. Aan die ander kant het die gevaar van die omringende neertrekkende barbarisme juis aanleiding gegee tot 'n instinkmatige houding van selfverdediging, tot 'n vaster gehegtheid aan eie geestelike besittings, en tot die handhawing van 'n strenge maatskaplike afskeiding. Uit 'n drang tot selfbehoud het die trekker sy eie geestelike erfenis as sy enigste wapen teen degenerasie en verkaffering bewus hoër begin waardeer: hy het homself bewus begin word as die draer van 'n geestelike kultuur. Hy het onder die besef gekom dat daar geen ander alternatief vir hom is as die tussen handhawing van sy tradisies en verkaffering.

As daar nou nog by kom, soos dit die geval was met die trekkers in die binnelande, dat hulle so goed as geheel geïsoleer was van alle andere kultuur-tradisies, dan is dit te verstaan dat die Calvinistiese tradisie, met sy roemryke verlede en met sy inherente sedelike krag, 'n besonder sterke houvas op die Afrikaanse pioniers moes hê. Hierdie tradisie het hulle, wel nie sonder wysiginge nie, lewendig gehou en gehandhaaf.

En dit was nie so seer deur die werksaamhede van die georganiseerde Calvinistiese Hervormde Kerk nie dat hierdie tradisie in die lewe gehou is. Soos elders aangetoon,²⁸ het die Kerk in die 18e eeu, en vir 'n groot mate selfs in die eerste vyftig jaar van die 19e eeu, nie veel gedoen, of kon doen nie, om die Afrikaners in die binnelande godsdienstig te bearbei. Die impetus van die oorspronklike tradisie was, egter, sterk genoeg om die trekkers na die verste dele by te bly. Nie so seer deur die pastorale bedrywigheid van die Kerk nie, maar deur die huislike en persoonlike lees van die Bybel en veral

categories... In communities with Calvinistic traditions the tyranny exercised over the imaginations of men by glittering abstractions in business or politics together with a singular moral indifference towards the glaring injustices of the immediate social situation is a fact only too familiar to the social reformer." (Social Ethics, pp. 46 en 47).

²⁷ Sulkes was altyd uitsondering en het selde voorgekom.

²⁸ Sien Hoofstuk VI.

CALVINISME EN DIE AFRIKANER.

van die Ou Testament,²⁹ is die Calvinistiese tradisie gevorm en in die lewe gehou. By die verdere uitbreiding van die volksplanting in die agtiende eeu na die Binnelande toe het die pioniers en grensbewoners nie alleen teenoor die sentrale regering in die Kaap en die kultuurlêwe losser te staan gekom nie, maar ook teenoor die Kerk. „Hulle het egter Calviniste gebly deurdat hulle bewaar gebly het by die Gereformeerde Leer deur die invloed van die Bybel, die belydenisskrifte en Gereformeerde outeurs.”³⁰

Met sy Calvinistiese oorleweringe sterk in sy bewussyn, het die afgesonderde trekker, omring deur heidene soos die Israeliet deur Kanaaniëte, na sy Bybel gegaan vir troos en voorligting; en, uit die Ou Testament veral, het hy weer sterker tot die oortuiging gekom dat God regeer en dat God ook die trekkers soos vir die Israeliete uitverkies het as Sy volk in teenstelling met die heidene wat hulle omring. Paul Fredericq het in 1875 geskryf: „De Boeren zijn streng godsdienstig en houden vast aan de oud-gereformeerde letterlyke verklaring van de Schriften. Zy meenen het uitverkoren volk te zijn en de beloften van de Bybel zijn, gelooven zy, alleen op hen van toepassing.”³¹

Resumè.

Die Afrikaner het die Calvinistiese opvatting as 'n tradisie van sy voorsate uit Europa ontvang, en dit in die binnelande gekoester. Hierdie godsdienstige rigting, met sy sterk beklemtoning van uitverkiesing en roeping het die geestelike danmpkring verskaf waarin die Afrikaner gevorm is.

Calvinisme is sowel 'n leerstellige stelsel asook 'n lewensrigting. Wie die Calvinistiese lewensrigting toegedaan is, hoef, egter nie noodwendig 'n duidelike begrip te hê van al die stelling wat Calvinisme as 'n leersisteen insluit. Die Afrikaner het Calvinisme meer as lewensrigting dan as stelsel geken. Die sleutel-gedagte van Calvinisme is die erkenning in die lewe van die soewereiniteit van God, wat o.a. beoefen word in die uitverkiesing. Maar aan die uitverkiesing is daar 'n keersy verbind die besef van roeping. As geroepene staan

²⁹ Vergelyk Heussi: „Wie der Gott Calvins Altestamentliche Züge auf weist, so empfing die calvinistische Frömmigkeit überhaupt einen starken Altestamentliche Einschlag.” (Kompendium der Kirchengeschichte, p. 265).

³⁰ Ds. J. V. Coetzee in Koers in die Krisis, p. 57.

³¹ Zuide-Afrika, p. 18. Sien ook Prof. D. Mackenzie wat sê: „No one who has freely and for years mingled with this people can doubt that they have persuaded themselves by some wonderful mental process that they are God's chosen people, and that the blacks are the wicked and condemned Canaanites over whose heads the divine anger lowers continually....they are God's people and their enemies are His enemies.” (South Africa, p. 158).

DIE SOSIALE GEWETE.

elke persoon individueel voor God: alleen in die laaste instansie aan God verantwoordelik.

Deur nadruk eensydig op die soewereiniteit van God te lê, en sonder om reg te laat wedervaar aan roeping en verantwoordelikheid; of deur Calvinisme slegs as 'n verstandelike stelsel te aanvaar sonder aan die sedelike en geestelike eise, wat daarmee in verband staan, reg te laat geskied, of ook deur die nadruk te sterk te laat val op die individu ten koste van die maatskaplike verband, en so 'n verbroke-lende individualisme met sy onbeepunkte kompetisie in die hand te werk, ontstaan daar 'n vorm van Calvinisme wat as baster- of pseudo-Calvinisme bestempel moet word.

HOOFSTUK VIII.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER VAN DIE AFRIKANER.

1. 'n Sielkundige Dubbelstemming.

Die Afrikaner, so het ons gesien, is gevorm onder die koesterende invloed van die Calvinistiese tradisie, wat weer gevoed en lewendig gehou is deur die huisbybel en die huisgodsdienst. Oor die werklikheid en krag van die invloed van hierdie Bybel-Calvinisme-tradisie kan daar by iemand wat enigsins ernstig aandag gegee het aan die geskiedenis en karakter van die Afrikaanssprekende Afrikaner geen twyfel bestaan nie. Hierdie tradisie is die psigologies-religieuse atmosfeer waarin hy sy bestaan het, en is die fondament waarop die volksetos vasgelê is. Om die sosiale gewete van die Afrikaner te verstaan is dit noodsaaklik om hierdie geestelike dampkring van naderby te bekyk.

In hierdie tradisie word daar in die gemoed van die tipiese Afrikaner nadruk gelê sowel op die goddelike voorbeskikking en goddelike uitverkiesing as ook op die idee van roeping. By die egte Calvinis is daar 'n wisselwerking tussen hierdie twee gedagtes. Mooi en baie kenmerkend bring Langenhoven die invloed van hierdie gedagtes in die lewe van die baanbreker uit:

„Kom daar tegenspoed, siekte of dood, daar's 'n Vader daarbo
Wat liefhet en weet. Dreig daar gevaar, ons verag elke mag op aarde.
Die Almag wat gans die Heelal in die holte hou van Sy hand
En sonnestelsels oor peillose afgronde slinger, het elke stap
Van die grootste en kleinste van ons van Ewigheid voor alle Ewig-
heid vas bepaal.

Dreig dan, o vyand, jou ergste....jy kan maar die wil uitvoer
Van God wat regeer. Maar ons aangaande, kom lief of leed,
Kom wel of wee, ons dank Hom vir vreugde en dank Hom vir droef-
heid;

Ons volg sonder stilhou of uitdraai die weg wat Hy skryf in ons hart.
Ons buig voor Hom en voor Hom alleen; Hy 't ons geroep en ons
gaan.”

In die gemoed van die Afrikaner is die keersy van sy geloof dat God regeer die oortuiging dat hy 'n roeping het. „God regeer” en daarom

DIE SOSIALE GEWETE.

„Wees sterk
Daar's 'n nasie te lei,
Daar's stryd te stry,
Daar's werk!”

Daar is 'n wisselwerking tussen hierdie twee gedagtes. Die oorbeklemtoning van die een of ander aspek in hierdie sielkundig-godsdienstige atmosfeer, lei tot 'n patologiese toestand, tot 'n verbasterde Calvinisme, wat eintlik nie meer Calvinisme is nie. Die oorbeklemtoning van die voorbeskikkingsidee gee aanleiding tot 'n fatalistiese gelatenheid; die oortuiging van uitverkies te wees sonder 'n lewendige besef van verantwoordelikheid lei tot 'n waansinnige superioriteitskompleks en 'n sieklik sedelike en godsdienstige fariseïsme; terwyl weer aan die ander kant as die nadruk te sterk val op die roepingsidee kan daar maklik ontstaan 'n verbrokkelende individualisme, en 'n sekulêre humanisme.

Hierdie twee aspekte van die Calvinisme, wat by ons volk as 'n vrug van die kerkhervorming en die gebruik van die huisbybel aanwesig is, noem Prof. Brummer 'n „godsdienst-psychologiese dubbelstemming.”¹ Die twee kante kan wel onderskei word, maar behoort aan een-en-dieselfde stemming: Hulle moet nie in die lewe geskei word nie.

In hierdie hoofstuk gaan ons let meer op die voorbeskikkingsgedagte, hoewel ons soms ook, uit die aard van die saak moet heenwys na die ander kant van die dubbelstemming. In die volgende hoofstuk probeer ons dan die invloed van die roepingsidee na te gaan.

2. God Regeer.

Die opperheerskappy van die Opperwese is 'n grondwaarheid in elke rigting van die Christelike Kerk; maar nêrens word daarop so 'n nadruk gelê as in die Calvinisme nie. Die soewereiniteit van God eis van die mens absolute gehoorsaamheid aan die verordeninge van God soos bekend gemaak in die Skriftuur, en soos aangedui in die natuur. Omdat God regeerder is, en Gods wil die grond is van alle moraliteit, van alle pligte en regte, moet daar baie nadruk gelê word op godsdienstige sanksies. Maar aan die ander kant, strek die geloof in die soewereiniteit van God om die gelowige te verseker dat niks by toeval gebeur nie; dat elke gebeurtenis, hoe pynlik ook al, deel uitmaak van 'n grootse, alwyse, en onbegryplik verhewe plan, wat eindelik tot verheerliking van God en tot werklike saligheid van die uitverkorenes volvoer word.

¹ In sy lesing oor Die Afrikaanse Volksziel.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

Hierdie grondidee van die Calvinisme dat God regeer, dat God die lotgevalle van die nasies so wel as van elke afsonderlike persoon bestier, is diep gegrif en beslis aktueel in die gemoed van die Afrikaner; dit vorm die middelpunt van die Afrikaanse godsdienstige bewussyn. Die woorde wat hy onder teleurstellinge en by beproewinge instinkmatig uitspreek is: God regeer; God beskik; God weet wat die beste is; of

„Diepe wysheid zijn uw paden,
.....
Zijn ze zuurheid, zijn ze zoetheid,
Wy aanbidden, zwijgen stil:
Want de wezenlike Goedheid,
Maakt het goed met dat zy 't wil.’’²

In sy lewensbeskrywing van President Steyn sê Dr. van der Merwe: „Die twee woorde ‚God regeer,‘ het President Steyn in hierdie tyd oneindig veel troos verskaaf. Aan meer as een het hy dit per brief of per telegram meegedeel. Sy gemoed het daarin alleen rus gevind dat daar ’n Almagtige Hand is wat uit gaos kosmos sal te voorskyn bring.’’³

Die vrome Afrikaner, wat ook die beste in die volk tipeer, het ’n sterke besef van die werklikheid van die voorsienigheid van God. Hy is geen sekularis nie. Kinderlik, naïef, maar tog met alle opregtheid hou hy rekening daarmee dat God regeer. Sy voorspoed en sukses maak hom nie opgewonde en selfverheffend nie: dit is net deur die voorsienigheid van die genadige God dat hy sy voorspoed geniet. Sy donkerste ervarings laat hom nie in wanhoop neersink nie: die mens wik, maar God beskik; God sal nog uitkoms gee; en God weet wat die beste is. Hierdie trek merk ons baie duidelik op in die Anglo-Boere oorlog. Preller wys hierop: „Die oorlog het hy aanvaar, en volgehou as die wil van die Voorsienigheid; by Vereeniging het hy sig neergelê en die hoof gebuig onder gebed en gesang, as by die onverbiddelike.’’⁴ Ook Emily Hobhouse, wat met die duisende Afrikaanssprekende moeders en kinders in die smeltkroes van die oorlog in noue aanraking gekom het, getuig hoe die Afrikaner vrou haar swaarkry met moed en volharding verduur het as haar deur God opgelê. Sy sê: „The great mass have borne their unprecedented trials with a silent heroism which has astonished many who have witnessed it. Two things have united to produce

² Gesang 20.

³ Deel II, p. 333.

⁴ Historiese Opstelle, p. 125. Vergelyk Van Oordt, Paul Kruger, p. 27.

this endurance. First the depth of their religious feeling, which took all as from the Higher Power, refusing to blame the human instrument; and secondly that proper pride which forbade any exhibition of feeling before their enemy. Thus often they welcomed with hymns of praise every opportunity of suffering for their country.”⁵

„Soos ons vadere vertrou het,
leer ook ons vertrou, O Heer:
Met ons land en met ons nasie
sal dit wel wees—God regeer.”⁶

3. Berusting.

Vir wie die albestier van die algoede God nie maar net 'n blote spekulasie is nie, maar 'n vaste lewenshouding uitdruk, word dit 'n onwankelbare grond vir kalme berusting. Een van die mees kenmerkende trekke by die deursnee-Afrikaner, veral van die ouere stempel is 'n houding van stille berusting. Met Job van ouds vertroos die Afrikaner homself in tye van druk en beproewing met die woorde: „God het gegee, God het geneem. Mag die Naam van die Heer geprys word.” Wat oor hom kom, dra hy nie slegs as die onvermydelike nie, maar ook as die beste wat God oor hom beskik het. Onder allerlei plaë, rampe en beproewinge berus hy in die oortuiging dat, al verstaan hy dit self nie, Gods wil vir hom tog die beste is, en dat alles eindelik sal meewerk ten goede. Onder die bekendste gesange, wat duidelik weerklank vind in die Afrikaner gemoed is ongetwyfeld die volgende:

„Ons hart verheugt zich, dat by God
't Bestuur is van geheel ons lot,
Dat Hij ons vreugd of ongeval,
Naar wy behoeven, zenden zal.

God kent alleen het naaste pad,
Dat uitloopt op de hemelstad;
Hy weet, wanneer in ons gemoed,
Of smart, of blydschap voordeel doet.”⁷

Tesame met die gedagte dat dit die mens pas om te berus omdat God alles in die lewe vir die *beste* bestier, was daar by die Afrikaner van een of twee geslagte terug 'n sterk puriteinse houding wat die

⁵ The Brunt of the War, p. 316.

⁶ Langenhoven.

⁷ Gesang 20.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

wêreld as tugskool vir die ewigheid geag het.⁸ Lyding en swaarkry is nodig om die mens te louter en te vorm vir 'n hoër bestaan. „Ons volk was 'n godsdienstige volk en die swaartepunt van hul lewe was in die hemel....Aardse goed was 'n handvol stof wat alleen aan die mens geleen is solank as hy hier skool gaan vir die hemel. Die aardse lewe was 'n tugmiddel vir die ewigheid. Hy moes elke dag sy kruis opneem sodat sy gedagtes kan gevestig bly op die onsienlike dinge en hy aan die wêreld kon sterwe.”⁹

Die berustingshouding by die Afrikaner vertoon hom ook in 'n vermyding van alle uitbundige uitgelatenheid: hy is nie dartel opgewonde by sukses nie, maar ook nie wanhopig neerslagtig by teleurstelling of verliese nie. Dit was sonder enige selfverheffende ophef dat die Transvaalse burgers in die Eerste Vryheidsoorlog die vrug van hulle oorwinnings aanvaar het. Met selfbeheer vermy die Afrikaner alle vertoon van eksultasie. Sy blye gevoel stort hy sonder veel opgewondenheid uit voor sy God. Onder swaarkry berus hy in kalmte, maar hy laat hom ook nie maklik in wanhoop dooddruk nie. Ramsay MacDonald wat onmiddellik na die Boere-Oorlog Suid-Afrika besoek het en toestande ondersoek het, beskryf hierdie houding van gelatenheid: „A quiet impassive man leaning on a stick, or puffing a pipe, told a tale of ruin and death as though it had all happened a century ago and he had nothing to do with it.”¹⁰ En weer: „They (d.w.s. die burgers by hulle tuiskoms op hulle verwoeste plase), are silent and phlegmatic. They look at you as though your presence was not felt by them; they speak without passion; they discuss affairs as though the war and its consequences were of no more burning interest than a case that had been tried in a Landdrost's court.”¹¹ En Paul Samassa bevestig dit: „Der Bur ist nicht sentimental, er nimmt den Tod als eine Fugung des Himmels hin.”¹²

Die berustingshouding is egter nie maar 'n passiewe-kannie-anders gelatenheid nie. Die Afrikaner besiel deur die grondgedagte van sy godsdiens dat God sy hele lewe bestier met 'n wyse doel, het moed om te verduur. *Hy berus met 'n wil.* Hy het 'n vermoë om swaarkry deur te staan ontwikkel soos min ander nasies. Alleen wanneer in die oog gehou word, die lang lydensgeskiedenis van die Afrikaner, kan hy reg verstaan word. „Nur....unter Berücksichtigung seiner Leidensgeschichte vom ersten Trek bis in Neuzeit hinein, ist eine gerechte Beurteilung möglich....”¹³

⁸ Hierdie puriteinse trek hoewel minder sterk is nog by vele veral op die platteland aanwesig.

⁹ Prof. Brummer, in *Die Soeklig*, 15 Mei 1935, p. 113.

¹⁰ What I saw in South Africa after the War, p. 15.

¹¹ Ibid, p. 13.

¹² Das Neue Südafrika, p. 213.

¹³ Dr. W. Vallentin, *Die Buren und ihre Heimat*, p. 65.

DIE SOSIALE GEWETE

Sy geskiedenis is 'n oefenskool gewees om in vertroue op sy God te leer om te verduur. Sy geskiedenis is somber gekleur deur die verduur van ontberinge, van teleurstellinge, van verdrukkinge, rampe en pyn. Die toestande waaronder die Afrikaner gevorm is, was nie alleen aan velerlei ontberinge onderhewig nie, maar was so wisselvallig en onseker dat hy nie lank vooruit kon reken of planne maak nie: hy moes gedurig optree in onverwagte omstandighede. „Alles rondom hom was onseker. Daar was gevare aan alle kante. Hy was nie seker van sy toekoms hier op aarde nie. Die natuur was teen hom; die gediertes was teen hom; die wilde barbare was teen hom; die goewernement was teen hom.”¹⁴ Op die grense was die gevaar van rowery en moord deur die barbare geen denkbeeldigheid nie. Die gesukkel en swaarkry op die trekpad waarop ons volk so lank moes verkeer, en wat gekulmineer het in die Groot Trek, toe sulke smartlike wonde onverwags deur die ruwe wreedheid van die barbare hulle toegedien is, is maar die gewone gang in die geskiedenis van ons volk gewees. Dan was daar ook die skerp druk van 'n vuige lasterpropaganda. „The wholesale slander and misrepresentation with which the Boers of South Africa have been pursued cannot be outlived by them in a hundred years.”¹⁵ Daar was ook die vernedering wat verduur moes word as gevolg van die feit dat die Engelse owerheid hulle maar altyd wou verengels, en hulle taal en tradisies geminag het. Die ontsettende lyding en ontbering van die Anglo-Boere-Oorlog, toe nie alleen groot dele van Suid-Afrika verwoes is, en byna 30,000 vroue en kinders beswyk het nie, maar ook die ideaal van onafhanklikheid ingeskiet is, was vir die Afrikaner 'n strenge oefenskool om te verduur. „Is daar,” so vra Genl. J. C. Smuts, „ooit 'n tafereel van vreesliker lyde voor die wêreld ontrol?.... En tog volhard die vrouens op die wonderbaarlikste wyse, amper geen brief word uit hierdie gevangeniskampe deurgesmokkel nie of dit moedig die mans aan om te volhard tot die dood....”¹⁶ Die Afrikaner het 'n groot vermoë om te ly omdat sy uitkyk op die lewe hom laat hoop vir die betere dag wat God in Sy voorsienigheid sal verwerklik.

In verband met hierdie berustingshouding rus daar op die Afrikaner 'n *weemoedskadu*.¹⁷ Hy verkeer onder die indruk dat swaarkry 'n noodsaaklike element in die lewe is; en hy neem die beker van lyding ferm in sy hand, stil by die aanblik van wat die Voorsienigheid vir hom beskik—„hushed in the presence of destiny

¹⁴ Prof. Brummer in *Die Soeklig*, Mei 1935, p. 113. Sien ook Fuller, *South Africa at Home*, pp. 145 en 146.

¹⁵ Hillegas, *Oom Paul's People*, p. 88.

¹⁶ Sien B. B. Keet, *Tobie Muller*, p. 115.

¹⁷ Vergelyk C. B. Spruyt, *Afrikaners en Nederlanders*, p. 38.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

itself.”¹⁸ Gedurende die vredesonderhandelinge te Vereeniging in 1902, het Genl. de la Rey uitgeroep: „U spreek van geloof! Wat is geloof? Here, U wil, nie my wil, geskiede! Ek vernietig my onder Gods wil!”¹⁹

Hierdie weemoedskadu in die samestel van die Afrikaner kom ook uit in die grondtoon van die gesprekke op die boereplaas, waar die bure saamgekom het en op eg Afrikaner manier saam gesels. Tussen veel vermaaklikhede word daar altyd die sombere bastone gehoor, wat in verband staan met ’n ontwikkelde sin vir die tragiese. Die geskiedenis van die Afrikaner was ’n lydensgeskiedenis, ’n heroiek-tragiese worstelstryd; en die vertroosting wat sy pyne versag het, en sy trane gedroog het, was altyd die versekering dat God regeer. By hierdie versekering het hy berus met ’n sug van weemoed waarin daar egter ’n duidelike element van hoop is. Die Afrikaner kan die ligsy van die lewe goed raaksien, maar die donker kleure het vir hom meer betekenis. Terwyl hy nog in die krag van sy lewe is, het hy reeds sy doodkis aangekoop: dit is nou daar êrens op die solder opsy gesit.²⁰

4. Volharding.

Calvinisme het ongetwyfeld veel bygedra om die Afrikaner met moed te besiel om kalm te ly en te verduur; maar dit gee hom ook moed om in die gesig van die moeilikste teenslae voort te sukkel, aan te hou, weer te probeer en te volhard. Die Afrikaner besit ten spyte van sy weemoedstemming ook ’n kanniedood optimisme. Calvinisme spoor aan om die gebeurtenisse van die lewe met berusting uit die hand van die Albestierder te ontvang en daarin te berus; maar dit stel ook voorop die gedagte dat God nie sonder ’n welwillende bedoeling handel nie. Elke mens het ’n roeping om te vervul: daar is ’n taak om te verrig; ’n stryd om te stry. Die Calvinis gevoel dat hy uitverkies is om, kom wat wil, ’n roeping te vervul. „Waar de leer der voorbeschikking tot berusting, byna tot trage onverschilligheid voert daar komt de uitverkiezingsleer om tot vertrouwen, tot medewerking met ’t Opperwezen te manen, en om blymoedig de goede stryd des geloofs te aanvaarden.”²¹

¹⁸ Die uitdrukking is van J. T. Molteno.

¹⁹ Kestell, Christiaan de Wet, p. 143.

²⁰ Sien Fuller, *The South African at Home*, p. 148.

²¹ Prof. Brummer in ’n lesing oor „De Afrikaanse Volksziel.” Hy gaan dan voort om te sê: „Deze godsdienst-Psychologiese dubbelstemming is uit de Hervormatoriese krisis herkomstig en is ons volk tot heden toe bygebleven. Ook waar men dit psychologiese feit ietwat verschillend zou omschryven of aksentueren blijft ’t toch dezelfde levensfaktor by gans het volk.”

DIE SOSIALE GEWETE.

In 'n lewe van ontberinge op die eensame Karo, op die oneindige vlaktes of in afgesonderde woninge in die bergklowe, het die Afrikaner daartoe gekom om by elke terugslag maar weer te begin in die hoop dat dit tog eindelik alles sal regkom. Aanhou win. Wie volhard, sal uiteindelik 'n heerlike uitkoms ervaar. As die nood op die hoogste is, is uitkoms ook gewoonlik naby. Wanneer die oortuiging by hom gevestig is dat hy hom op die pad van Gods leiding bevind, gee die godsdienstige sanksies hom 'n volhardende taaiheid wat tot oorwinning lei.

Hierdie trek in die Afrikaner karakter is op sommige bladsye van sy geskiedenis helder aangeteken. Ons merk dit op by die Voortrekkers wat in die aangesig van die somberste moordtonele, die aanwesigheid van 'n oorweldigende mag van bloeddorstige Soeloes, en ten spyte van die ontmoediging veroorsaak deur die houding wat die Engelse regering ingeneem het teenoor die Trekkers, tog volhard het met 'n „onweerstaanbare en onverskrokke gees.”²² In die donkerste oomblikke het die baanbrekers, sonder hulp en sonder raad, tog volhard. „Here often the Trek had no hope of help from others, no one to rely upon except themselves—and their God.”²³ Theal beskryf die stemming van die Voortrekkers onmiddellik na die groot moord in die begin van 1838: „Their earnest deepseated religion supported the men this hour of distress, and gave a tone to all their proceedings.... From that sorrowstricken camp went up their cry to the God of heaven, that He would not forsake His people nor let the heathen triumph over them. After this the discussion was not what was expedient for them to do, but what is was their duty to do. The resolution they arrived at was that they ought to punish the murderers of their friends.”²⁴

Ons merk dieselfde trek op by die vaderlanders in die Transvaal, na die Shepstone anneksasie, wat, ten spyte van die grootste ontmoediging, en na herhaalde mislukte poginge, geweier het om te rus voordat hulle volksvryheid herstel sou wees: hulle het selfs met 'n handjie vol burgers die magtige Engeland aangedurf.²⁵ In die Boere-Oorlog het hierdie moed en aanhouvermoë ten sjyde van die grootste moeilikhede en die bitterste ontberinge die wêreld verbaas laat staan; en dit was selfs toe die burgers tot die uiterste nood gedryf was, en byna 30,000 vroue en kinders die lewe ingeskiet het, nog moeilik om hulle te beweeg om die wapens neer te lê. Die reaksie van die taktiek gevolg deur die Engelse bevelvoerder om die

²² Gie, Geskiedenis, deel II, p. 326.

²³ Jeppe, The Kaleidoscopic Transvaal, p. 75.

²⁴ History from 1795 to 1872, deel II, p. 366.

²⁵ Sien F. L. Cachet, De Worstelstryd der Transvalers, p. 533, en Gie, Geskiedenis, deel II, p. 495.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

wonings in die Transvaal en Oranje Vrystaat te verbrand en die weerlose vroue en kinders op te spoor en in konsentrasie kampe saam te bring, was 'n geheel andere as wat daarmee beoog is. „The intention was to undermine the moral of the fighting-men; but the effect was exactly the opposite, from what I saw. Instead of weakening, they became only the more resolved to hold out, and this policy instead of shortening the war, prolonged it by a year or more.”²⁶ Die „Times History of the War” bevestig hierdie bewering. „The Dutch race is not one that can be easily beguiled by threats, and farm-burning as a policy of intimidation totally failed, as anyone acquainted with the Dutch race and the Dutch history could have foreseen.”²⁷ Ons merk ook hierdie trek van kanniedood-optimisme op in die wyse waarop die burgers, na hulle terugkeer tot hulle verwoeste plase, die hand weer aan die ploeg geslaan het. Wel nie sonder die beklemming van 'n donkre weemoedskadu nie, maar tog met moed en vasberadenheid het hulle begin te werk en te stry vir 'n nuwe Suid-Afrika. „Those men who had come through fire and water were masters of themselves, and they seemed hushed in the presence of destiny itself. Those were the reactions of great men from the passions of war to the passion of service to their country.”²⁸ In die Acta van die Sinode van die Kaapse N.G. Kerk van 1903 spreek die Assessor hom uit oor die wyse waarop die burgers weer 'n nuwe begin maak: hy „bewondert den moed en de geloofskracht, waarmede 't volk over de Vaal de handen weer aan het werk slaat.”²⁹

Die Afrikaner is 'n boer, en dit is as boer onder die moeilikste omstandighede, dat hy hierdie trek veral betoon, 'n trek wat hom ook goed te staan kom, in sy stryd om die bestaan in so 'n ongunstige en onsekere omgewing. „Als er ergens teugelloze willekeur kon worden aangewezen dan verbeeldde de Afrikaanse natuur die ten overvloede. Van niets was men zo zeker als van de volstrekte onzekerheid van alles.”³⁰ As die droogte nie alle hoop ontnem nie, dan verwoes 'n watervloed die landerye; as die sprinkane nie alles verniel nie, dan is daar nog die gevaar van die haël, of van roes of 'n ander plaag. En ook die veeboer het geen sekere bestaan in die binnelande nie. Tog die meeste Afrikaners hou met 'n taaie volharding aan; behou hulle selfstandigheid; en gaan selfs goed vooruit. Sy godsdiens is ook hier vir hom 'n inspirasie. „Gepaard met die geloof dat die mens selfs magteloos is, gaan ook die geloof in 'n Hoër Beskikking waarop die mens moet vertrou, wat nie alleen die droë jare gegee

²⁶ D. Reitz, *On Commando*, p. 148.

²⁷ Aangehaal deur Reitz, *On Commando*, p. 149.

²⁸ Sir James T. Molteno, *Further South African Recollections*, p. 166.

²⁹ *Acta*, 1903, p. 26.

³⁰ Prof. N. J. Brummer, *De Afrikaanse Volksziel*.

DIE SOSIALE GEWETE.

het nie maar wat ook genadig sal wees en verlossing sal gee.... Die geloof dat die droogte die Here se wil is, dat Hy alles om beswil doen, al kan die mens sy planne nie deurgrond nie, kan so dien as troos en aanmoediging; en dit kan as verkeerd en sondig beskou word as daar in sulke tye minder as gewoonlik gesaai word, omdat dit 'n gebrek aan vertroue in die Opperwese beteken.''³¹

Wat Generaal J. C. Smuts, met 'n juiste siening van die verband van hierdie taaie volhardingstrek van die Afrikaner met sy geloof in 'n Hoër Beskikking, verklaar van President Paul Kruger, berus om noukeurige waarneming: „He typified the Boer character both in its higher and lower aspects and was no doubt the greatest man—both morally and intellectually—which the Boer race has so far produced. In his iron will and tenacity, his never-say-die attitude towards Fate, his mystic faith in another world, he represented what is best in all of us. The race that produced such a man can never go down, and, with the help of God, it never will.''³²

Die Afrikaner kan volhard en is ewe onuitroeibaar as die besembos:

„Laat dan mense en diere, droogte en viere
Met al wat hul kwaad het versin,
Maar kom om te kap, te brand en te trap—
Ek leef en sal lewe; my doodkry is min.''

5. Fatalisme.

Baie nou verbind met 'n houding van vrome berusting in die beskikking van God, en 'n onversaagde hoop dat alles eindelik tog sal reg kom, is 'n houding van trae onverskilligheid, van gee-nie-om passiwiteit wat min of meer as fatalisties moet bestempel word. Berusting in wat is, in wat as Gods beskikking aanvaar word, kan gemaklik, by die afwesigheid van 'n besef van roeping, eensydig beklemtoon word; dan word die gevoel van persoonlike verantwoordelikheid verswak;³³ dan word daar aangekweek die habitus om die lewensomstandighede met siniese tevredenheid te aanvaar; dan ontstaan daar 'n verlammeende fatalisme (of iets wat feitlik fatalisme is) wat sê: „God het dit beskik oor my. Wat kan ek anders doen as om my daarby neer te lê? Kla help tog nie!’’ Hierdie gedweë houding dui natuurlik nie aan 'n deurdagte lewensbeskouing nie: dit is 'n geestelike habitus, 'n sielkundige toestand wat deur verskeie

³¹ R. Wilcocks, *Die Armblanke*, pp. 34, 35.

³² Sien Millin, *General Smuts*, p. 71.

³³ Sien R. Wilcocks, *Die Armblanke*, p. 35.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

omstandighede, maar na ons mening, veral deur verbastering van die Calvinistiese tradisie ontstaan het by vele Afrikaners.³⁴

Selfs in sy moed om aan te hou en te verduur is daar dikwels by die Afrikaner 'n duidelike element van fatalisme. Sy hoop dat alles nog sal reg kom, is dikwels onredelik blind, gevoed nie deur duidelike oorweginge nie, maar deur onbewuste geestesstrominge; dit is dikwels 'n verloëning van sy plig wesenlike toestande te erken. Abstraksies neem dan die plek in van plig en inspanning; beginsels word hoog geroem, maar ongelukkig deur die lewe verloën.³⁵ Dan teer hy op die kapitaal van 'n vroom vervloë godsdienstige geloof, en volg hy 'n onpraktiese ideaal; dan word sy onversaagde hoop 'n ondeug, en sy moed om aan te hou in die ingeslae koers, niks anders as 'n (indien ons die paradoks mag gebruik) gedweë hardkoppigheid nie.³⁶

Die bekende Afrikaanse eenvoudigheid van lewenswyse is, na ons mening, vir 'n aansienlike mate toe te skryf aan hierdie fatalistiese element in sy karakter. Die wisselvallighede van die pionierslewe, en die moeilikheid om in die afgeleë dele die nodige geriewe aan te skaf, het seker sy deel bygedra om die Afrikaner in die binnelande gewoon te maak aan 'n eenvoudige lewenswyse.³⁷ Ongetwyfeld het die puriteinse strekking van die Calvinistiese tradisie ook 'n gesonde klem gelê op eenvoudigheid in die lewe. Maar waar die godsdienstige sanksies nie meer gesond funksioneer nie; en die houding van traë onverskilligheid die ondernemingsgees paraliseer, daar word elke lewensstandaard hoe primitief ook hoog genoeg geag.

Hoever hierdie fatalistiese trek by die Afrikaner posgevat het, is nie maklik om te sê nie. By die armblanke, wat 'n al groter wordende proporsie van die Afrikaanse nasie uitmaak, is die suurdeeg van traë gelatenheid baie sterk aanwesig. Die menigvuldige teenslae wat hom tot die getal van armeblankes gedoem het, het by hom laat ontstaan 'n neerdrukkende gevoel van magteloosheid. Hierby het sy gebrek aan voorbereiding vir die stryd van die moderne lewe hom sy magteloosheid nog meer laat voel. Hy kan homself nie help nie: hy sal maar berus. Sy vaders het op God vertrou, en onder die besef

³⁴ Ibid, p. 35. Dr. Wilcocks wys hier verder daarop dat hierdie fatalistiese trek by ons volk deur sommige predikante genoem word 'n „verkeerde Calvinisme.”

³⁵ Sien Mecklin, *Social Ethics*, p. 47.

³⁶ Die verset wat vroeër taamlik dikwels voorgekom het teen alle wetgewing wat die uitroeiing van brandsiekte en sprinkane beoog, lewer hiervoor vele voorbeelde. Sien Bryce, *Impressions of South Africa*, 379; Hofmeyr, *Het Leven van J. H. Hofmeyr*, p. 520.

³⁷ Vergelyk met die eenvoudigheid van die tipiese Afrikaner van die binnelande die beskrywing wat F. le Valiant gee van die grootse lewe in die Kaap teen die einde van die 18e eeu. Sien ook *Reize naar de Kaap de Goede Hoop* deur Cornelius de Jong.

DIE SOSIALE GEWETE.

van 'n roeping, hulle plig gedoen. Hy self het hierdie vertroue groteliks verloor, al praat hy nog daarvan.³⁸ Origens het hy geen kwellinge of bekommernis nie, en ook geen aandrang of hoop om iets anders te wees as wat hy is nie en is hy hom nie bewus van 'n roeping nie. Kan ons aanneem dat hierdie sieklike, verbasterde Calvinisme wat by die meeste Afrikaner armblankes aangetref word, in die samestel van die deursnee-Afrikaner 'n wesenlike element is? Daar skyn grond te wees om hierdie trek by die armblanke nie as heeltemal onafrikaans te moet bestempel nie. Die hele uitkyk van die Afrikaner op die lewe, en veral op die donkere sy van die lewe, laat vermoed dat tensy dit deur andere faktore geneutraliseer word, die berustingshouding by die deursnee-Afrikaner hom vertoon in 'n fatalistiese gelatenheid, sodra hy in die stryd van die moderne lewe of onder rampe tot *moedeloosheid* geraak. Wanneer die godsdienstige sanksies verswak, en die bewussyn van persoonlike roeping deur, en persoonlike verantwoordelikheid aan die Voorsienigheid minder gevoel word, word die houding aangeneem dat God, Wat as 'n noodlot opgevat word, verantwoordelik is vir die huidige toestand. Teenoor wat beskik is staan die mens magteloos. Gegronde op die voorbeskikkingsidee van die Calvinis, maar sonder die godsdienstige sanksies daarvan, ontstaan daar by die *moderne* Afrikaner, en nie net by die armblanke nie, 'n soort van fatalistiese humanisme wat sedelik taamlik onverskilligheid aan die dag lê.

6. Afrikaner Flegma.

Die Afrikaner is flegmaties; hy raak nie maklik opgewonde nie. Sy toewyding aan 'n saak openbaar hom nie in lawaaierige emosies nie; sy leed en droefheid dra hy kalm. Sy entusiasme skommel nie op die oppervlakte van sy bewussynstroom nie, maar in die stille dieptes van sy wese; sy afkeer en griewe word met 'n selfbedwang wat van karakterkrag getuig, so veel moontlik die swye opgelê. Dieselfde oorsake wat hom die moed gee om te verduur, en om aan te sukkel ten spyte van herhaalde teenslae, en wat hom soms laat oorgaan tot 'n houding van trae onverskilligheid oor wat met hom gebeur, het in samewerking met die oorgeërfde neiging tot flegma wat reeds sy voorouers gekenmerk het,³⁹ by hom laat ontstaan 'n baie duidelike stoïese selfbedwang, 'n sterke emosionele ingetoëndheid. Die indruk wat die terugkerende boere na die oorlog in 1902 op Ramsay MacDonald gemaak het, beskryf hy as volg: „....But they are silent

³⁸ Sien Prof. Brummer in Die Soeklig, Mei 1935.

³⁹ Sien F. L. Cachet, De Worstelstryd der Transvalers: „De Transvalers hebben een goed deel van het Hollandsche phlegma in hun karakter.... Het duurt lang eer zy tot handeling komen, doch weten dan ook, tot op zekere hoogte, door te tasten.” (p. 415).

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

and phlegmatic. They look at you as though your presence was not felt by them; they speak without passion; they discuss affairs as though the war and its consequences were of no more burning interest than a case that had been tried in a Landdrost's court.'⁴⁰ Van die wederontmoeting van familieleden wat vir jare mekaar nie gesien het nie, en nou onder die somberste toestande mekaar terug vind, sê hierdie skrywer: „There too, the same magnificent suppression of feeling is shown.”⁴¹ Dr. Vallentin, wat met diepe mensekennis oor die Suid-Afrikaner skryf, gee van hierdie flegma van die Afrikaner 'n mooie skets. „Auf den ersten Blick scheint es daher oftmals, als ob etwas Scheues, Menschenfeindliches in seinen Charakter liege. Bei näherer Bekanntschaft jedoch schwindet dieses, und man sieht den einfachen Naturmenschen vor sich, der mit einer bewundernswerten Ruhe die Leiden und Freuden des Daseins hinnimmt. Aus dieser Ruhe ist oftmals fälschlich gefolgert worden, der Buer sei gefühllos. Dem ist nicht so. Unter dem rauhen Aeusseren schlägt ein warmes Herz.... Ruhig und bedächtig ist der Buer und lässt heftige Gemütsbewegungen nicht gern zum Durchbruch gelangen. Auch in Gefahren bleibt er kaltblütig, bewahrt seine Geistesgegenwart....”⁴²

Omdat die sielelewe van die Afrikaner hom nie maklik op die oppervlakte ten toon stel nie, is hy dikwels nie verstaan, dikwels verkeerd begryp en dikwels belaster. „To get to his heart, you have to go through a weary wilderness.”⁴³ „De Afrikaner draagt zyn hart zelden op zyn mouw gespeld, maar als iets heiligs in de binnekamer verzegeld. En dit doet hy voorwaar niet opzettelik; neen, hy weet zelf niet wel wat er op de bodem van zyn hart, of in de ziel van zyn volk, schuilt. Een krisis, 'n geweldige schok, is er soms toe nodig om 't hart van de Afrikaner bloot te leggen en hem aan zichzelf te openbaren. De geestes-elementen welke aan zyn gedrag de doorslag geven, zyn meestal onderbewuste stromingen, sublimale bezittingen. Dit verklaart dan ook wel waarom 'n vreemdeling byna altoos mistast

⁴⁰ What I saw in South Africa after the War, p. 13.

⁴¹ Ibid, p. 13. MacDonald wys ook op die volgende: „In the times of their greatest victories their transports were chastened by the thought that it was God and not they to whom victory belonged.” (p. 16). Davitt, die skrywer van The Boer Fight for Freedom, kenskets die Afrikaner as volg: „The Boer is neither emotional nor magnetic in his temperament. He is deliberate in thought and in action and rarely influenced by passion; cool and calculating in all his acts whether making a bargain in a market, or a laager on a battlefield.” (p. 37).

⁴² Die Buren und ihre Heimat, pp. 71, 72.

⁴³ R. MacDonald, What I saw in South Africa after the War, p. 13. Vergelyk Samassa, Das Neue Südafrika, „Und als ich einmal einen verständlichen Mann, der schon ein Menschenalter unter diesem Volke lebte, um sein Urteil frug, da meinte er je genauer er es kennen gelernt habe, desto rätselhafter erscheine es ihm.” (p. 182).

DIE SOSIALE GEWETE.

waar hy het waagt om 'n karakterskets van dit volk te geven. Hy werpt slechts de meest in het ooglopende uiterlikheden op het doek en konkludeert dan losweg tot allerlei schrille ongerymdheden.... Vandaar al die letterkundige spotprenten, welke voorgeven fotografieën te zyn van 't Afrikaanse volk.''⁴⁴ Omdat die Afrikaner sy sielelewe weet vir homself te hou, het hy dikwels in besigheid en andere onderhandelinge 'n taktiese voorsprong. Somassa wys hier op. „Sein zuruckhaltendes Wesen, seine grosse Selbstbeherrschung machen den Buren zum geborenen Diplomaten.''⁴⁵

Nog een aanhaling gee ons hier om aan te toon dat agter die flegma van die Afrikaner daar sterke sublimale strome is wat met selfbeheer in bedwang gehou word. In 1904 skryf Gen. Smuts aan Mej. Hobhouse oor die houding van die Transvalers teenoor die administrasie van die land onder Lord Milner insake die importasie van Chinese. Daar is 'n skynbare onverskilligheid oor wat die owerheid doen. „But truly such apathy ought to give Lord Milner greater pangs than the fiercest opposition. For beneath this apathy there burns in the Boer mind a fierce indignation against this sacrilege of Chinese importation....''⁴⁶ Die ou mense het die spreekwoord gehad wat hierdie trek by die Afrikaner mooi uitbeeld: Stille waters, diepe grond: onder draai die duiwel rond.

7. Godsdienslike Sanksies.

Die Calvinis dink aan God as Voorbeskikker en Albestierder; maar God is vir hom 'n persoonlike Soewerein wat net soos aardse regeerders ook Sy „ordonnansies'' vir Sy onderdane uitvaardig. Hierdie ordonnansies is vasgelê in die wette van die natuur, maar boweal in die verordeninge van die Skriftuur. Die Bybel is nie net die reël en maatstaf vir die geloofsinhoud nie, maar ook vir die alledaagse handel en wandel. Dit is dus te verwagte dat die Afrikaner, veral van die ouere stempel, Bybelse uitsprake sal trag toe te pas op alle lewensvraagstukke. Dit was die Bybel wat aan die Trekkers in die binnelande, waar hulle feitlik geen ander boeke in die hande gekry het as net die Bybel, kleur en inhoud aan hulle gedagte-wêreld gegee het.⁴⁷ „Die Bibel bildet die Richtschnur fürs Leben, und die Bibel was das einzige Buch, das jeder während der Zeiten der Not mit sich führte, von Kap bis jenseits des Vaalflusses.''⁴⁸ Nie alleen in religieuse en etiese aangeleenthede nie, het hulle die Skrif as reël geneem; maar dit was ook sy handboek om allerlei sekulêre kennis aan

⁴⁴ Prof. Brummer in sy lesing oor „De Afrikaanse Volksziel."

⁴⁵ Das Neue Südafrika, p. 224.

⁴⁶ S. G. Millin, General Smuts, p. 192.

⁴⁷ Vergelyk Hoofstuk VI.

⁴⁸ Vallentin, Die Buren und ihre Heimat, p. 66.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

hom mee te deel. „De Bybel is de leiddraad en wegwyser in het dagelyksche leven, zoowel in geloofzaken, in de politiek, by het onderwys, by de rechtspraak, en in een woord in 't gehele leven.”⁴⁹

Ook in die staatslewe, en in die politiek het die Afrikaner die Bybel as rigsnoer wou gebruik. Dit sien ons veral in die gewese republieke van die Transvaal en Vrystaat. In 'n proklamasie gedateer 18 Julie 1846, en onderteken deur A. H. Potgieter, C. J. Eloff en T. J. van der Walt, staan die volgende: „Aangaande de wetten waarna wy zullen geregeerd moeten worden zal by de aankomste van het Publiek geïnformeerd worden, na de Suwereine regel van Gods Woord die de reegel van ons leven is waarin wy nimmermeer dwaalen kan het welk wy reeds te lang versuymd heeft.”⁵⁰ Onder die Voortrekkers en vir 'n lang tyd in die geskiedenis van die gewese republieke was die leiers op maatskaplik en staatkundig gebied ook die voormanne in kerklike en godsdienstige aangeleenthede. Godsdienstige sanksies het gegeld ook in staatkundige aangeleenthede. Die sterwende A. W. J. Pretorius skryf aan die lede van sy krygsraad: „Beschermt uw kerk; als de Christelijke godsdienst onder u begint te kwynen, zal uw staat te gronde gaan, en zal de zegen van uw land en volk afgenomen worden, zoodat gy niet in staat zult zyn in eenige zaak te slagen.”⁵¹ „Toen de voormannen op politiek gebied met elkander begonnen te stryden, was het niet te verwonderen dat de stryd langamerhand ook op kerkelyk gebied overging. In kerk zoowel als in staat haalde men Bybelteksten aan om zyne positie te verdedigen....”⁵²

Oor die gewoonte by die Afrikaner om die Bybel tot grondslag van die lewe te neem, hoef ons nie hier veel meer te sê nie. Ons het reeds in 'n vorige hoofstuk⁵³ gewys op die plek van die Bybel in die vorming van die karakter van die Afrikaner. Die Bybel is nie alleen die kultuurbron van die Afrikaner gewees in vorige geslagte nie, maar dit kleur vandag nog sy dinkwêreld, en beïnvloed nog, ten spyte van die opkoms van sekularisme, veel van sy gedraginge. Dat die Kerk vandag nog so 'n sterke houvas op die volk, veral op die platteland, het, is 'n aanduiding dat die Afrikaner nog groot waarde heg aan godsdienstige sanksies.

⁴⁹ Schonken, *De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen*, p. 31. Vgl. Baker, *National Character*, p. 189, waar hy sê van die Skotse Calviniste: „If England lived by its common law, to Scotland the Calvinistic interpreted Bible was a divine rule of life.... Scottish nationality united in a church.”

⁵⁰ Gerdener, *Bouwstowwe vir die Geskiedenis van die Ned. Ger. Kerke in Transgariep*, p. 539.

⁵¹ Van Oord, Paul Kruger, p. 76.

⁵² Ibid, p. 80.

⁵³ Hoofstuk VI.

DIE SOSIALE GEWETE.

Resumè.

Daar is 'n sielkundige dubbelstemming in die gedagte-wêreld van die Afrikaner. Sy godsdienstige tradisie word gekenmerk deur die wisselwerking van die twee grondgedagtes, die voorbeskikking of goddelike determinasie van alles en die besef van 'n besondere plek te hê, 'n roeping te hê om te vervul in die lewe.

Die aanname van 'n goddelike determinasie is sterk aanwesig by die Afrikaner in sy uitkyk op die lewe, en die karakteristieke trekke in sy karakter gee duidelike blyke hiervan. Onder ander vertoon die invloed van hierdie gesindheid hom in 'n houding van berusting, en onderworpenheid aan swaarkry. Hy verduur in die stellige hoop en vertroue dat die Albestierder alles nog sal laat meewerk ten goede; en daarom vertoon die Afrikaner 'n taaie volhardings-vermoë.

Waar die gedagte aan en besef van 'n roeping nie sterk in die bewussyn is nie, is daar gevaar dat die berustingshouding oorslaan tot fatalisme.

Die Afrikaner raak nie maklik opgewonde nie. Omdat hy in moeilikhede op sy God vertrou. Wat alles bestier, wanhoop hy nie maklik nie. Omdat by voorspoed hy aan God die eer daarvoor gee, is hy stil en beskeie.

Omdat die godsdiens en veral die Calvinistiese rigting daarvan so 'n groot bydrae gelewer het tot sy vorming, tel godsdienstige sanksies baie in die lewe van die Afrikaner.

HOOFSTUK IX.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER VAN DIE AFRIKANER. (Vervolg).

1. Roeping.

Calvinisme het sy merk gemaak in die wêreld. Waar dit posgevat het, het dit die hele lewe beïnvloed, nie net deur 'n passiewe houding van kalme berusting aan te kweek nie, maar ook deur 'n kragtige sedelike optrede in maatskaplike en in industriële bedrywigheid aan te moedig. Hierdie vrugbaarheid is toe te skryf aan die nadruk wat dit lê op die idee van *roeping*. Waar die geloof in die voorbeskikking van die Opperwese oorbeklemtoon word, ontstaan, so het ons gesien, die neiging tot 'n houding van onverskillige gedweeheid. Maar wanneer God beskou word nie as 'n noodlot, maar as 'n persoonlike Soewerein, Wat die mens medearbeider maak in die uitvoering van Sy raad, en Wat die mens uitverkies nie net om gered te word, maar ook om 'n taak in die lewe te verrig, ontstaan daar 'n sterk besef van *roeping, van vokasie*. Uit sy vertroue dat hy persoonlik uitverkies is, of dat hy behoort tot 'n groep of nasie wat uitverkies is, ontstaan daar by die mens die oortuiging dat hy waarde het in Gods huishouding. Hoeveel hy te verduur ook al mag hê; hoe moeilik die lewenstaak en die geloofstryd ook al mag wees; hy aanvaar dit alles blymoedig in die volle versekering dat hy 'n roeping het. Hy gaan met moed die toekoms in, al is die hede ook nog so somber.¹

Die lektuur van die Afrikaners in die binnelande was feitlik beperk tot die Bybel; maar die Bybel het hulle dan ook intens gelees. Daaruit het hulle die inhoud van hulle gedagte-wêreld vir 'n baie groot deel gekry. Die geskiedenis van die Israeliete, wat deur God geroep was om die godsdiens van die ware God in die Beloofde Land te vestig en te beoefen, het vir die Trekkers in die wildernisse van Suid-Afrika 'n groot aantreklikheid besit. Hulle het diep onder die indruk gekom dat so veel in hulle eie lotgevalle met die Bybelse geskiednisse ooreenstem. „Die ooreenstemming”, sê O’Kulis, „is verrassend, wonderlik.”² „Die prente, die aanskouingslesse is diep in die kindersiel van die Afrikaanse Boerkind gegraveer daar in die

¹ Vergelyk E. Baker, *National Character*: „The doctrine of calling was a cardinal doctrine of Puritanism,” p. 208. En weer: „Work was considered as something sacramental—an outward and visible sign of an inward struggle to do the will of the Lord.” (p. 207).

² Dr. O’Kulis, *Doppers*, p. 21.

DIE SOSIALE GEWETE.

veld-tent en in die eensame hartebeeshuis, waar hy haas niks anders te lees en te sien had, van die buitewêreld.”³ Dit is dus te verstaan dat die trekkers in die binnelande in die raamwerk van die Ou Testamentiese geskiedenis hulle eie toestand en roeping voorgestel het. Hulle het nie allene gestreef om die voorskrifte van Gods Woord na te kom nie; maar ook het hulle die beloftes van God aan die Israeliete van ’n beloofde land vir hulle self toegeëien; en hulle self as ’n uitverkore volk met ’n besondere roeping beskou. „By hulle het dit vas bestaan, dat hulle die uitverkore volk was. Dieselfde gedagte was ook by die Afrikaners van die vroeër tyd, maar die Doppers en hul geesverwante het beslister en langer die standpunt behou.”⁴ In die reeds aangehaalde brief van Andries Potgieter aan sy krygsraad, word deur sy bewoording hierdie gedagte helder vooropgestel. „De Heer zegene u in alles; de liefhebbende Vader geve u wysheid in alles, zoodat gy wyselyk het volk des Heeren kunt leiden.... En gy, myn broeder die my opvolgen zult, leid Gods volk in nederigheid....”⁵ Hulle self is Gods volk, terwyl hulle in die inboorlinge gesien het die Kananiete, Gam se geslag, wat moet hout dra en water skep, en met wie daar geen vermenging moet plaasvind nie. „Als er iets is, dat de Afrikaansche Boeren steeds onderscheiden heeft van de zoogenaamd beschaafde Engelschen, dan was het de behandeling van de kleurlingen. Volgens het idee van den Boer behoort de Kaffer, de Hottentot, die Boesman tot een lager ras dan de Blanke. Zy dragen, zooals men het wel eens noemt, het merk van Kain; God, de Heer, heeft hen bestemd als ‚waterdragers en houthakkers’.”⁶

Cachet staan by die feesviering te Paardekraal, Des. 1881, en beluister die Afrikaner in sy diepste gedagtes. Wat hy hoor, onder ander, is die versekering dat daar ’n roeping is vir die Afrikaner: „Wy hebben een roeping te vervullen, en Hy, Die ons naar het schoone land geleid heeft; Die ons telkens, en vooral nu weer, uit den worstelstryd overwinnend heeft doen opkomen, zal ons in staat stellen, aan die roeping te beantwoorden. Dit geeft moed voor de toekomst.”⁷ En O’Kulis, wat die innerlike roersels van die Afrikaner goed gevoel het, roep uit: „So was die ou Boervolk sig self bewus van sy hoogheilige roeping en bestemming en in hierdie besef het hulle gelukkig gevoel en tot alles instaat.”⁸

Dat dit aan hierdie roepingsdrang ten minste gedeeltelik, toegeskryf moet word dat die Afrikaner hom so sterk teen vermenging

³ Ibid, p. 25.

⁴ Ibid, p. 21.

⁵ J. F. van Oordt, Paul Kruger, p. 77.

⁶ Ibid, p. 13.

⁷ De Worstelstryd der Transvalers, p. 581.

⁸ Doppers, p. 31.

met die inboorlinge verset het en nog verset; en dat hy alle poginge om hom te laat angliseer te bo gekom het, en 'n eie lewendige individualiteit handhaaf, kan met rede aangevoer word. Sy konserwatisme wat hom gehou het in die koers van die ontwikkeling, en handhawing van die tipiese Afrikaner gees; as ook sy houding van superioriteit teenoor vreemdelinge en sy neiging tot afsondering waar hy hom self kan wees, staan in verband met sy oortuiging dat hy iets te doen het, en dat God vir hom 'n roeping het. Hy het 'n toekomstak. „Myne is my eie, nie om te verwaarloos nie, maar my eie om te handhaaf, want God het dit aan my toevertrou.”⁹

2. Neiging tot Isolاسie.

Dat die Afrikaner in sy hele geskiedenis 'n duidelike neiging getoon het om hom te isoleer, en vandag nog verkies om in afsondering van andere nasies met afwykende tradisies en ideale, sy eie heil uit te werk, is seker ten dele altans, toe te skryf aan sy diepgewortelde, hoewel dikwels onbewuste, besef dat hy 'n eie taak te vervul het. Dit is in afsondering van die vreemde beskawing en kultuur en lewensbeskouing van die onafrikaanse buitelanders, en veral van die Engelse, wat hy gevrees het, en aan die ander kant, van die neertrekkende barbarisme van die inboorlinge, wat hy verag het, dat hy gevoel het dat hy hom sal kan vrywaar teen besmetting en homself sal kan handhaaf.

Dit is 'n merkwaardige feit, wat vir die sosioloog wel bekend is, dat waar Calvinisme posvat, hierdie neiging tot afsondering hom gewoonlik vertoon. Calvinisme druk met 'n sterke klem op die direkte en persoonlike verantwoordelikheid van sy siel voor God. Dit sonder die siel af in 'n verskriklike alleenheid voor sy God. Bewus, dan, van 'n heilige roeping waarvan hy by God moet rekenskap gee, trag die Calvinis hom te verset teen alle invloede wat hom mog hinder in die nakoming van sy roeping. Hierdie verset kan die vorm aanneem van besliste kraginspanning; maar dit vertoon hom ook in die onttrekking van die wêreldse en verkeerde invloede, en die poging om sy roeping in eensaamheid te vervul.¹⁰

Was die Afrikaner nie altyd duidelik bewus van die besondere inhoud van die taak wat op hom gelê is nie, en van wat hy eintlik

⁹ Langenhoven, *Aan Stille Waters*, p. 450.

¹⁰ Sien Mecklin, *Social Ethics*, „Most significant was the tendency of Puritanism to throw the individual back upon his own resources. In Bunyan's masterpiece there are but three actors, God, the Devil, and one anxious heart....For the Puritan the deepest community is found not in institutions, or corporations, or churches, but in the secrets of the solitary heart,” (p. 45). En E. Baker, *National Character*, sê „The Puritan held loneliness as a virtue,” (p. 206). En weer: „The Puritans mortified themselves of joys, of luxuries and even of comforts.” (p. 209).

DIE SOSIALE GEWETE.

wou bereik, hy het in elk geval met meer helderheid gevoel wat *hy nie wou wees nie*, en wat hy moes vermy; en deur 'n proses van diskriminasie het hy gedurig getrag om hom te onttrek aan invloede en toestande wat, na sy mening, skadelik is vir die voortbestaan van sy volkskarakter, en vir die uitvoering van sy roeping. „Prakties het die afsondering hom op alle gebiede openbaar. Die Dopper (en met hom die gewone Afrikaner) had 'n voorgevoel, so vas gewortel, dat niemand dit uit sy siel kon kry nie, dat die Engelsman ons volk sal denasionaliseer en so eindelik van sy godsdiens sal beroof. Op die manier sou die volk ontrou wees aan sy bestemming en roeping en Gods toorn op sy kop haal.... Nou wel, vir hierdie denasionaliseringsproses was die Dopper altyd bang en het hom daarvan afgesonder op alle gebied.”¹¹

Die Groot Trek was die poging van 'n groot deel van ons volk om hulle te onttrek aan toestande waaronder hulle hulle self moeilik kon handhaaf. Inderdaad is die hele geskiedenis van die Afrikaner gekenmerk deur 'n besliste poging om homself te handhaaf. „Protesteerende en trekkendes, lydene en strydende, zyn zy al dieper het land ingetrokken, en hebben zy landstreek aan landstreek, voor de beschaving des Christendoms, gewonnen, en er de banier van wettelyke vryheid geplant. De leuze is steeds geweest: Tegen verdrukking protesteeren, zoo lang mogelyk; doch, tot het uiterste gebracht, vechten, zoo dapper mogelyk.”¹² By 'n oorsig van die redes vir die Groot Trek kom dit baie duidelik uit dat die Afrikaner onder die toe bestaande omstandighede hom nie tuis gevoel het nie, en nie kans gesien het om homself te bly nie. „Die Afrikaanssprekende bewoners van die Oostelike distrikte het 'n opgekropte gevoel van ontevredenheid met en verbittering teen die Britse bewind in hulle omgedra, en die mees algemene oorsaak hiervan was die oorheersende invloed wat die negrofiliste uitgeoefen het. Die gelykstelling van kleurling en blanke het teen die hele lewensopvatting van die Boere ingedruis... ”¹³ Die doel van die Trek was om 'n woningsoord te bekom waar dit moontlik sou wees om in ooreenstemming met eie volksaard en tradisies hulle self te bestuur.

Nou in verband met die neiging tot afsondering is die trek om die onbekende, die vreemde en die nuwe¹⁴ te wantrou. Onder die besef dat sy selfstandigheid bedreig word, en dat hy deur onnodige kontak met vreemde en moontlik skadelike invloede verhinder kan word om op sy ingeslaë weg voort te gaan, neem die Afrikaner, veral

¹¹ O'Kulis, Doppers, pp. 38, 39.

¹² F. L. Cachet, De Worstelstryd der Transvalers, pp. 28, 29.

¹³ Gie, Geskiedenis vir Suid-Afrika, Deel II, p. 293. Sien ook die *Manifes van Retief*.

¹⁴ Sien volgende paragraaf in sake die konservatisme van die Afrikaner.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

van die ouer garde, 'n sterk agterdogtige houding in teenoor die vreemdeling. Die welbekende leuse van Paul Kruger, wat op sy beste die ou Afrikaner, verteenwoordig, is welsprekend van hierdie houding: „Wees getrou, maar vertrou niemand.” „Nu is achterdocht, die niets anders is dan eene overdrevene voorzichtigheid, een bepaald deel van ons Afrikaansch Boerenkarakter. Een Afrikaander Boer schenkt niet gauw zyn vertrouwen aan iemand....”¹⁵ Die Afrikaner vertoon die neiging om geografies afgesonderd te wees; maar ook seek hy graag om so veel moontlik hom deur 'n geestelike afskeiding af te sluit van andere rigtinge.¹⁶

Ook in sy politieke optrede was en is dit vandag nog die neiging van die Afrikaner om in isolasie sy tradisies te probeer handhaaf en sy aspirasies te probeer verwerklik. „Selfs in die politiek in Transvaal, in die Vrystaat, en in die ou Kolonie het die Dopper hom altyd afgesonder van die Engelsman as 'n sedelik en geestelik gevaar.”¹⁷ Maar dit is nie net waar van die Doppers, dit is waar van die deursnee-Afrikaner in wie die Afrikaanse gees vaardig is, dat hy nie graag met vreemdelinge onder dieselfde politieke kombers wil slaap nie. Die bekende konsiliasie propaganda van wyle Gen. Botha is 'n reaksie teen hierdie neiging tot afsondering. Die klein mate van permanente sukses van hierdie propaganda is 'n duidelike aanduiding van die krag van die isolementdrang by die Afrikaner. Ook die betreklike geringe sukses van die onlangse poging om die Nasionale en Suid-Afrikaanse partye te laat saamsmelt, is, afgesien van andere moontlike redes, toe te skryf aan hierdie trek by die Afrikaner om homself te wees, en om hom te isoleer van invloede wat hom van sy tradisionele koers kan afbring. Die kern van die Afrikaner nasie seek vandag nog om hom te onttrek aan alles wat hom moontlik kan denasionaliseer. Langs die pad van afskeiding seek hy om uit te skakel alle werklike of vermeende onafrikaanse invloede, en om homself te handhaaf en sy toekoms te verseker. „Die ideaal van afskeiding”, roep Dr. D. F. Malan uit, „wat 140 jaar lank die rigting aangewys het van die Afrikaner volk, mag nie afgesweer word nie—Al wat van ons geëis word, is getrouheid aan die oortuiginge en ideale van ons volk.”¹⁸ En waar geografiese afsondering nou nie meer moontlik is nie, vertoon die neiging hom baie sterk by die Afrikaner om hom te handhaaf deur kultuurvereniginge, en sulke beweginge as die Afrikaner Spoorwerkers Bond en die Bond van Afrikaner mynwerkers.

¹⁵ J. F. van Oordt, Paul Kruger, p. 803.

¹⁶ Sien ook Spruyt, Afrikaners en Nederlanders, p. 7; Bryce, Impressions of South Africa, p. 329.

¹⁷ O'Kulis, Doppers, p. 42.

¹⁸ Sien Die Burger, 9 Julie 1935.

3. Konserwatisme.

Die Afrikaner is konserwatief.¹⁹ Hieroor kan daar geen twee beskouinge wees nie. Onder die trekke in die Afrikaner karakter, is dit sy konserwatisme veral wat stof verleen het aan onsimpatiek gesindes om hom te bespot. Selfs Olive Schreiner, wat origens nie onbillik is in haar evaluasie van die Afrikaner, maak in haar „The Story of an African Farm,” die bespottelike Tant Sannie die mond-stuk van die konserwatisme van die Afrikaner: „You see if the sheep don't have scab this year!...It's with all these new inventions that the wrath of God must fall on us....My mother boiled soap with bushes, and I will boil soap with bushes. If the wrath of God is to fall upon this land,” said Tant' Sannie, with the serenity of conscious virtue, “it shall not be through me. Let them take their steam-wagons and their fire-carriages, let them go on as though the dear Lord didn't know what he was about when he gave horses and oxen legs—the destruction of the Lord will follow them. I do not know how such people read their Bibles. When do we hear of Moses or Noah riding in a railway? The Lord sent fire-carriages out of heaven in those days: there's no chance of His sending them for us if we go on in this way.”²⁰ Hierdie voorstelling is 'n blykbare karikatuur van 'n opvallende trek in die Afrikaner karakter; en tog die skryfster het raak gesien deur die trek te laat saamval met die godsdienstige oortuiginge. Dit is nie te wyte aan sy godsdiens nie, maar is tog diep daarin gewortel. Die Afrikaner konserwatisme het vir 'n groot mate sy houvas te danke aan die sterke erkenning van godsdienstige sanksies; en in die godsdiens nog meer as in die daelikse lewe het die diep ingewortelde konserwatisme hom laat geld.²¹

Die Afrikaner is konserwatief, maar dit is nie weens 'n aangebore agterlikheid of onvatbaarheid vir vlugge vooruitgang nie, dat hy hom so sterk vasklem aan die bekende en tradisionele nie. „The conservatism of the Boer has in it nothing of the nature of mental ossification, and that he has preserved his pliability intact, is shown by the peculiar facility with which when the time comes, the Boer leaps in one generation from the rear of the seventeenth century thought and action to the forefront of the nineteenth....It would almost seem as though that very dogged strength of character which for ages has made him capable of retaining his hold upon the old,

¹⁹ Vergelyk: Garret-Fisher: „The Boer of the Transvaal presents a remarkable instance of a population that has been almost stationary for two centuries in manners, customs and education.” (The Transvaal and the Boers, p. 34). Sien ook: Schreiner, *Thoughts on South Africa*, pp. 256 en 299.

²⁰ p. 296.

²¹ Sien Doppers, deur Dr. O'Kulis, p. 128.

when the necessity of doing so passes, makes him equally resolute to grasp the new.''²² Die Afrikaner het dit in hom, wanneer die tydsomstandighede dit vereis, en die nodige prikkeling aanwesig is, om hom te vereenselwig met die mees moderne.

Ongetwyfeld is die tradisionele behoudenhed van die Afrikaner vir 'n aansienlike mate toe te skryf aan sy isolasie in die binnelande. Gedurende die tydperk van sy vorming was daar byna 'n totale afwesigheid van enige prikkelende kontak met die strominge in die groot wêreld. Die omvang van sy gedagte-wêreld was noodwendig nie groot nie. Sy belangstelling was meestal beperk tot die strenge eise van die stryd om te bestaan en tot die voorligting en vertroosting wat sy Bybelgodsdiens hom aangebied het. Aan sy geestelike erfgoed het hy met beslistheid vasgehou in die oortuiging dat dit 'n kosbare besitting is. Hy het bewus geword van sy eie, hoewel hy nie bewus was van die strominge in die groot wêreld nie. En as hy ook soms met die groot wêreld enigsins in aanraking gekom het, het hy 'n verhouding van wantroue daar teenoor aangeneem.

Die geneigtheid by die Afrikaner om behoudend te wees het egter ook 'n diepere godsdienstige agtergrond. Hy is konserwatief nie net omdat prikkeling tot nuwerwetsheid ontbreek het nie, maar omdat hy, in die lig van sy godsdienstige oortuiginge, by die vashou aan die tradisionele die koers gesien het waarop hy homself sou kon handhaaf en aan sy roeping sou kon beantwoord. Hy is konserwatief omdat hy verkies om dit te wees in sy eie belang en vir sy eie behoud. Sy sin vir sy roeping het hom in die ou paaie gehou. In sy isolasie het die Afrikaner 'n eie individualiteit ontwikkel; hy het baie sterk gevoel dat hy nie is soos die inboorlinge wat hom omring; en ook het hy vreemd gevoel nie net teenoor die vreemdelinge uit die buiteland nie, maar ook teenoor alle besigheidsmense en amptenare. Hy was bewus van homself as anders as al die ander mense: hy was nie een van 'n klomp nie. Dit was vir hom 'n uitgemaakte saak dat hy deur die Voorsienigheid beskik was om anders te wees as ander mense. Die aanneem van nuwighede, waardeur hy sy individualiteit sou kan verloor, was as 't ware instinktief as goddeloos bestempel.²³ Sy roeping deur die Voorsienigheid hom opgelê sou hy alleen kon nakom as hy hom sou hou aan wat hy van

²² Olive Schreiner, *Thoughts on South Africa*, p. 259. Sien ook M. Davitt, *The Boer Fight for Freedom*, p. 37. Hy wys op die wonderlike latente vermoëns wat soms so onverwags by die gewone Afrikaner aan die lig kom.

²³ Sien *De Kerkbode*, 1865, pp. 365, 366 waar 'n brief van Sarel Cilliers verskyn. Onder andere sê hy: „Lang reeds... was ik in diep gepeins over den drukkende toestand van het geheele land, en het kwam my voor dat de inwoners van Zuid-Afrika zich aan een groot kwaad hebben schuldig gemaakt, waarom de Heilige God van den hemel vele zegeningen van volk

DIE SOSIALE GEWETE.

sy vaders oorgeërf het, en hom nie vereenselwig met vreemdes of kaffers nie. Die Dopper is ongetwyfeld uiters in sy konserwatisme, maar wat van hom gesê is, is grotendeels waar van die deursnee-Afrikaner van 'n geslag gelede: „Die Dopper het altyd goed geweet, dat hy verskil van ander, dat hy eienaardig is, dat hy daarom bespot en verguis word as bekrompe; maar hy wou beslis liever homself wees as een van 'n lot....hy het sig liever beperk tot die ene nodige en die allerbeste, as om sig in die grenslose te verloor.”²⁴

Onder die huidige toestande van saamlewe is die mens noodgedwonge om hom te onderwerp aan die prikkeling van 'n woelige en veelsydige omgewing. Die mens word *nolens volens* gesleep in die maalstroom van beweginge en rigtinge wat nie te danig eerbiedig staan teenoor die oorgelewerde nie. Die Afrikaner, onder die drang van die moderne lewensbeskouinge en die moderne lewenspraktyke, verkeer in 'n oorgangstadium, waarin sy karakter ernstig op die proef gestel word.²⁵ Vir vele het die veelsydige kontak met die moderne wêreld gelei tot ekonomiese, maatskaplike en sedelike ondergang. Die armlankedom sou stellig nie so 'n intense probleem opgelewer het nie, as die Afrikaner hom makliker kon aanpas by nuwere omstandighede. Losgeruk ook van die fundamente van die ou sedelike en godsdienstige lewe, word daar onder die Afrikaanssprekende Afrikaners 'n toenemende hoeveelheid van misdadigheid bespeur. Maar aan die ander kant is daar goeie rede om aan te neem dat die Afrikaner, oor die algemeen, met behoud van wat werklik waarde het in sy verlede besig is om hom te oriënteer in sy nuwe wêreld, en dit sonder om sy verlede te verloën.

Konservatisme weens die afwesigheid van suggestiewe prikkeling van die groot-wêreld is vandag feitlik uitgeskakel; maar konserwatisme as 'n bewus-aangenome lewensrigting is iets heel anders, en kan getuig van vastheid van karakter. Om vas te hou aan wat eie is, al is dit oud en eenvoudig, om die gesonde erfenis van die vaders hoër te ag as die nuwerwetse wat daarmee nie strook nie, kan, as dit nie net 'n onredelike vasklemming aan die oue net as oue is nie, 'n prysenswaardige deug wees. Die gehegtheid van die Afrikaner aan sy taal, sy Kerk, en sy nasionalisme sowel as die opbloeï van die Afrikaanse kultuur en die toenemende belangstelling in die volks-geskiedenis is aanduidinge dat hy sy individualiteit soek te handhaaf,

en land weert, en zoo vele plagen en oordelen over dit land laat komen, en zelfs plagen van welke ik in den Bybel niets geschreven vind....Het boos hart is voor pracht in onze huizen, alles moet statieus zyn....De fraaiste en zwierigste paarden begeren wy voor onze wagens en seretten... en denken er niet aan: Keurt Koning Jezus het goed?”

²⁴ Dr. O'Kulis, *Doppers*, p. 52.

²⁵ Dr. O'Kulis, *Die Boervrou*, p. 175.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

en angstig is om hom self nie te verloor in die nuwe wêreld nie. Diep in sy siel sluimer nog die Calvinistiese gedagte aan 'n roeping; en hy vermoed dat deur op die ingeslane weg voort te gaan hy moontlik sy bestemming kan bereik.

Omdat hierdie roepingsidee, waardeur die Afrikaner veral beïnvloed word om aan die oorgelewerde so 'n groot waarde te heg, 'n godsdienstige oorsprong het, is dit te verwagte dat in die godsdienste nog meer as elders, sy konserwatisme hom sal laat geld. Wat Prof. John Murray destyds gesê het van die Doppers is vandag in 'n mate nog waar: „Die diepgewortelde konserwatisme het nuwighede in die godsdienste nog meer weerstaan as in die daelikse lewe.”²⁶ Die Kerkgeskil wat in verband gestaan het met die optrede van Prof. J. du Plessis van Stellenbosch, het duidelik aan die lig gebring hoe hierdie gewig van kerklike konserwatisme alle vorm van nuwe oriëntering seek te dwarsboom. By 'n oorsig van die Du Plessis-saak laat Senator F. S. Malan hom aldus uit: „Dat ons Kerk in die opvatting van sy leer oorwegend behoudend is, het andermaal duidelik by die behandeling van die Du Plessis-saak geblyk, en niemand wat met die geskiedenis van die Christelike Kerk bekend is, sal dit in hom wraak nie. Maar hierdie natuurlike konserwatisme moet nie daartoe lei die vrye evangeliese rigting....in gevaar te bring nie.... Hoe diep ongelukkig sal dit wees as die opkomende geslag van wetenskaplike onderlegde seuns en dogters van ons volk sig nie meer tuis gaan voel in die Kerk van hul vadere nie?”²⁷ In 1930 het 'n aantal professore en lektore, lede van die N.G. Kerk 'n verklaring ingedien waarin die volgende o.m. voorkom: „Hulle voel....dat die Kerk nie altyd ten volle aan die eise van die tyd voldoen nie, en nie altyd die nodige voorsiening maak in hulle behoeftes en in die behoeftes van diegene wat hulle verteenwoordig.”²⁸

Konserwatisme in die sin van die handhawing van die tradisionele net omdat dit tradisie is, en die skuwing van nuwe lig net omdat dit nuut is, kan op die duur in die moderne wêreld hom nie handhaaf nie. Die geweldige reaksie teen die optrede van Prof. du Plessis soos gesien in die besluite van verskeie sinodes, die oprigting van 'n propaganda-blad vir die bestryding van alle werklike of vermeende modernistiese opvattinge en die ywer van die s.g. Calvinistiese bonde, is aan die een kant getuie vir die werklikheid van die konserwatisme van die Afrikaner, maar is aan die ander kant 'n duidelike aanduiding dat die Afrikaner ook op godsdienstige gebied sterk bewus word

²⁶ Sien Dr. O'Kulis, *Doppers*, p. 128.

²⁷ *Ons Kerk en Prof. du Plessis*, pp. 277, 278.

²⁸ *Ibid*, p. 279.

van rigtinge wat dreig om die tradisionele stroombedding enigsins te wysig in coreenstemming met die eise van die dag.

4. Superioriteitsgevoel.

'n Interessante trek van die Afrikaner, wat baie nou verbind is aan sy neiging tot afsondering en konserwatisme, is 'n houding van superioriteit. Ongetwyfeld is hierdie trek vir 'n groot deel te wyte aan die besef van 'n besondere bestemming en roeping. Die deursnee-Afrikaner van karakter dra in hom om die besef dat hy tel in Gods plan; die idee dat hy geroepe is om 'n besondere plek in te neem laat hom voel dat hy waarde het. Ook Mecklin wys daarop dat waar Calvinisme posvat in sy gesonde vorm, dit 'n sterke sin van eie waarde aankweek. „The inspiring sense of a noble mission on earth, the feeling of dignity kindled by the belief that God has preferred the individual to tens of thousands of his fellows, and the gratitude and confidence born of this undeserved grace all combined to intensify in uparalleled fashion the sense of personal worth.”²⁹ Afgesonderd en gevrywaar teen moontlike ontnugterende kontak met die wêreld daarbuite, in besit van die kosbare geestelike en maatskaplike erfenis van sy vaders, en bewus van sy waarde as geroepene, gevoel hy homself iets van 'n aristokraat, 'n meerdere nie alleen van die kleurling en naturel nie, maar ook van die Engelsman en die vreemdeling.³⁰

Hierdie trek het hom veral sterk ontwikkel by die seksie van die Afrikaanssprekende volk wat hom die mees effektief afgesonder het, die sogenaamde Doppers. Prof. John Murray kla dat die „neiging om hulleself op godsdienstig sowel as op ander gebied hoër te beskou as hulle naaste, 'n minder aangename trek in hulle karakter is.”³¹ „Die Dopper het altyd soveel nasionale selfrespek gehad dat hy homself as 'n meerdere van die Engelsman beskou het.... Sover het dit deurgewerk, dat jy maar min ou Doppers sou kry, wat geglo het dat die Engelsman ooit 'n kans staan om in die hemel te kom.”³²

Maar nie net die Dopper van vroeëre tyd nie, ook die gewone deursnee-Afrikaner op die platteland is bewus van homself as 'n

²⁹ Social Ethics, p. 45.

³⁰ Hierdie bewering is nie in stryd met die feit dat in sommige opsigte die Afrikaner beslis ly aan 'n minderwaardigheidskompleks. Sodra die Afrikaner los raak van sy tradisionele omgewing, toon hy, altans vir 'n tyd 'n gevoel van minderwaardigheid. Sien ook Cachet: De Worstelstryd der Transvalers, p. 145.

³¹ Aangehaal deur Dr. O'Kulis, Doppers, p. 131.

³² Dr. O'Kulis, Doppers, pp. 45, 46.

belangrike persoon. Hy het geleer om selfstandig³³ te wees op sy plaas, en om hom te laat geld nie net teenoor sy bediendes nie maar teenoor sy gelyke. „De Afrikaner Boer,” sê Spruyt, „is. . . . ’n geboren aristocraat. . . . Daarom beheerst de Boer den inboorling eenvoudig door het levendig besef van zedelyke meerderheid dat hy den barbaar inboezemt.”³⁴ En Prof. Brummer sê: „Dit feit nl. dat de Boer overal waar hy kwam onderscheiden was van en verheven boven de talryke inboorlinge-bevolking, zynde ’n soort uitverkoren volk, ’n elite, sterkte zyn besef van eigenwaarde en kweekte ’n aristokratiese aanleg by hem.”³⁵ Dit is veral aan hierdie gevoel van eiewaarde te wyte dat, tenminste tot onlangs, daar so sterk beswaar gemaak is teen wat genoem word kafferwerk, en dat behoeftige blanke meisies nie maklik as diensmeisies werk neem nie. Cachet sê van die Transvalers van ’n paar geslagte terug: „De eene Transvaler word nooit de knecht van den anderen, maar men helpt elkander.”³⁶ En Seidel bevestig dit ook: „Ein Bur wird nie der Knecht eines andern.”³⁷

Hierdie meerderwaardigheidsgevoel is by die vermenigvuldiging van die aanrakingspunte met die moderne wêreld, en by die intensiteit van die ekonomiese stryd om te bestaan, ernstig geskok geword; en by ’n steeds toenemende aantal Afrikaners het dit plek gemaak vir die teenoorgestelde gevoel van minderwaardigheid. Waar vroeër daar net verskil van familie maar nie van stand, onder die Afrikaanssprekendes was,³⁸ begin daar nou ’n ope kloof te ontstaan tussen hulle wat hul selfrespek en waardigheidsgevoel gehandhaaf het, en die deel wat wegsink in die stroom van armblankes. In die verslag van die Carnegie-Kommissie insake die armblanke-vraagstuk kom die volgende voor: „In byna al die streke wat besoek is in verband met hierdie ondersoek, is waargeneem dat verskil in welvaart in toenemende mate ’n maatskaplike kloof skep. Omdat by ons, nog maar ’n bietjie meer as een generasie terug, feitlik alle Afrikaners ewe goed was, lei so iets tot bitterheid en sosiale onrus; partykeer tot ’n

³³ Sien Dr. O’Kulis, *Die Boervrou*, p. 95: „Ons daaglikse lewe is vol van selfstandigheid op die boerplaas. Daar verstaan mans en vrouens om hulle teenoor vreemdelinge selfstandig te gedra in al hulle doen en late.” Met vermeerderde kontak met die moderne wêreld is hierdie trek by vele baie verswak.

³⁴ *Afrikaners en Nederlanders*, p. 77.

³⁵ *De Afrikaanse Volksziel*. Sien ook S. G. Millin, *General Smuts*, p. 17.

³⁶ *De Worstelstryd der Transvalers*, p. 415.

³⁷ *Transvaal*, p. 174. Hierdie bewering is vandag nie meer waar nie. Onder die drang van die hedendaagse ekonomiese eise vir die bestaan, is die Afrikaner vinnig besig, selfs op die boereplase, om geïndustrialiseer te word.

³⁸ Sien Cachet, *De Worstelstryd der Transvalers*, p. 415: „Er is geen onderscheid van stand onder de Boeren, schoon wel onderscheid van famiile.”

DIE SOSIALE GEWETE.

sekere uitdagende aanmatiging aan die kant van die arm man, maar ook tot 'n gevoel van minderwaardigheid en dooie berusting.''³⁹ In die afsondering van die boereplaas, bewus van eie selfstandigheid,⁴⁰ begunstig met 'n eenvoudige maar sedelik gesonde wêreld- en lewensbeskouing wat gegrond is op die Bybel, 'n lewensbeskouing wat vrede in sy gemoed gebring het en hom onverskillig laat staan het teenoor die gevoel van die groot wêreld, kon die Afrikaner die rol van aristokraat speel. Maar die goeie ou tyd is vinnig aan die verbygaan; en 'n groot skare van Afrikaners, wie se ouers mense was van bewuste selfstandigheid, word nou gepers en gedruk deur die ekonomiese stryd; losgeruk van hulle grond, en in baie opsigte van hulle geestelike fondament, gestamp en gestoot deur 'n verbysterende menigte aanrakings met die moderne wêreld, gaan dit vir hulle moeilik om hulleself te handhaaf, en moedverloor, verbyster, voel hulle hulle klein, baie klein, in 'n ruisende stroom. Tog is daar nog veel in hulle wat herinner aan die tradisionele selfstandigheid en waardigheidsgevoel van weleer. Dit is by die oorblyfsels van die besef van eie-waarde dat vir die opheffing van die armblanke 'n aanknopingspunt gesoek moet word. Ongelukkig, egter, aan die kant van sommige van die Afrikaners wat hulle beter aangepas het by die moderne omstandighede is daar te bespeur 'n gevoel van onwelwillendheid teenoor die mede-Afrikaner, wat weens sy verval tot die armblankedom die Afrikaner waardigheidsgevoel aangetas het. Dr. Grosskopf sê in die Carnegie-verslag: „Maar ongelukkig het ook 'n gedeelte van die Afrikaanssprekendes wat gunstiger gesteld en beter opgevoed is met weinig simpatie en selfs met 'n gevoel van skaamte op hierdie groep van hulle volksgenote beginne neerkyk. Hierdie verskynsel moet verklaar word daardeur dat die opgevoede Afrikaner effens met wrok voel dat die armblanke sy nasie tot oneer is.''⁴¹

5. Indiwidualisme.

Die Afrikaanssprekende Afrikaner is indiwidualis. Wat Kol. Reitz beweer van die Afrikaner op kommando in die Tweede Vryheidsoorlog is toepaslik op hom in die algemeen: „With the Boers each man is practically his own commander.''⁴² Die Afrikaner wil vir homself 'n eie wet wees. Sir George Napier praat van die Afrikaners in die binnelande as „A people who have become accustomed

³⁹ J. F. Grosskopf, *Plattelandsverarmgng en Plaasverlating*, p. 17.

⁴⁰ In 'n ongepubliseerde lesing van Prof. Brummer oor „Die Wortel van die Afrikaner Volkskarakter,” sê hy: „As ek die skarlakendraad moet noem wat deur die ganse weefsel van ons volk loop, sou ek sê dat dit hulle selfstandigheid is.”

⁴¹ Ibid, p. 16.

⁴² On Commando, p. 143.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

to consider their own will as law, and many of whom are little inclined to obey Magistrates of their own choosing, even if these should endeavour to act upon their presumed authority.”⁴³ Wie die Afrikaner in sy optrede in die Suid-Afrikaanse geskiedenis reg wil verstaan, en hom as persoon wil begryp moet hierdie trek in sy samestel ter dege in aanmerking neem.

Die sterke gees van individualisme by die Afrikaner is die resultaat van verskeie vormende invloede. Die vernaamste eis van die ongestadige pionierslewe, byvoorbeeld, is die vermoë om selfstandig en eiehandig op te tree in nuwe en ongewone omstandighede. Die pionierslewe bied gedurig geleenthede vir individuele optrede waarby daar ’n premium geplaas word op eie inisiatief en teenwoordigheid van gees.⁴⁴ Maar dit kom ons voor dat nog veel meer as wat ander invloede bygedra het om by die Afrikaner hierdie trek te laat ontwikkel, ons sy godsdienstig-Calvinistiese tradisie moet in aanmerking neem.

Calvinisme het orals waar dit ernstig aanvaar is, ’n sterke, selfbewuste individualisme, en gepaard daarmee ’n onvernieligbare vryheidsin en onafhanklikheidsgevoel laat ontstaan. Van die Calvinisme van die Puriteine in Engeland word ons meegedeel: “It fostered a general temper of individualism.”⁴⁵ Mecklin in sy deeglike werk oor „Social Ethics” wy ’n hoofstuk aan die bespreking van die invloed van Calvinisme in die Amerikaanse volkslewe en haal daarby aan Van Wyk Brooks: „It was the Puritan conception of the Deity, as not alone all-determining but precisely responsible for the practical affairs of the race....which precluded in advance any central bond, and responsibility, any common feeling in American affairs and which justified the unlimited centrifugal expediency which has always marked American life.”⁴⁶ Hierdie „centrifugal expediency” word, volgens Mecklin, opgemerk in ’n onbeperkte individualisme in die staatkunde, en in die godsdienstige lewe en in die ongekontroleerde kompetisie in die besigheidswêreld.⁴⁷

Calvinisme, so het ons reeds gesien,⁴⁸ lê klem op die leer van die uitverkiesing en die roeping nie net van volkere nie, maar ewe seer van die van enkelinge. Die oortuiging van ’n uitverkorene te wees, van in ’n besondere verhouding van genade tot God te staan en van ’n eie roeping te hê, het nie alleen geïnspireer tot heldedade en

⁴³ Brief aan die Sekretaris van Staat vir Kolonies. Aangehaal deur Dr. Dreyer, *Die Kaapse Kerk en die Groot Trek*, p. 73.

⁴⁴ Die pioniers in Amerika vertoon ook dieselfde gees van sterke individualisme. Sien Mecklin, *Social Ethics*, p. 43.

⁴⁵ E. Baker, *National Character*, p. 204.

⁴⁶ p. 28.

⁴⁷ *Ibid*, p. 28.

⁴⁸ Sien Hoofstuk VII.

DIE SOSIALE GEWETE.

moedige volharding in stryd en onder swaarkry nie, maar het ook besiel met 'n sterk gevoel van persoonlike waarde en ernstige verantwoordelikheid, wat nie op ander kan afgeskuif word nie. In die Calvinistiese wêreldorde is die individu alleen voor God en alleen aan God verantwoording verskuldig. Al wat vir hom tel is Gods wil. Alles wat tussen die alenige siel en sy God gestel word is beslommeringe. „Most significant was the tendency of Puritanism to throw the individual back upon his own resources....The Puritan took his punishments as he did his salvation, alone. No preacher could help him for only the elect receive God's message of grace; no sacrament availed for the means of grace are contingent upon the diivne will; no church was indispensable....Thus did the Puritan theology tend to cultivate an individualism that was tragic in the isolation and the intensity of its ethical inwordness.”⁴⁹

Hierdie nadruk op die individu gelê deur die grondbeginsels van die godsdiens van die Afrikaner kan byna nie oorskakel word nie; en moet by 'n oorsig van die Afrikaner gewete steeds in die oog gehou word.

'n Oordrewe individualisme kan maklik aanleiding gee tot 'n toestand waarin elkeen geneig is om die wet in sy eie hand te neem. Dit kan nie ontken word nie dat die Afrikaner, besiel met 'n sterke individualisme, en aangeprikkel deur pionierstoestande om selfstandig op te tree, in sy strewe om vry te raak van alle bemoeiing en beperking, die indruk verwek het van nie te veel eerbied te koester vir die wet nie. Lady Anna Barnard beweer: „These Graaff-Reinet Boers have always been turbulent and unwilling to bend to any laws, or to the Landdrost.”⁵⁰ En Prof. E. Walker sê van die trekkers in die binnelande: „They have developed a passion for independence and a restiveness against all forms of government that went beyond the strictly limited powers of the landdrost....”⁵¹ In 'n artikel by geleentheid van die 150-jarige bestaan van Graaff-Reinet skryf die Redakteur van *Die Burger*: „Lank voor die distrik sy naam gekry het,....het die bewoners van daardie deel van ons land hulle laat ken as onverskrokke strydery vir hul vryheid van handel en wandel. Hulle het hulle maar min geleë laat lê aan die verswakende regering aan die Kaap die Goeie Hoop. Van plakkate en ander vorms van wet het hulle min of geen nota geneem wanneer die bepalinge daarvan teen hul begrippe was van wat goed en noodsaaklik is vir die land, vir hulself en hul nageslag.”⁵²

⁴⁹ Mecklin, *Social Ethics*, pp. 45, 46.

⁵⁰ *South Africa a Century ago*, p. 207.

⁵¹ *History*, p. 103.

⁵² *Die Burger*, 27 Julie 1936.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

Die Afrikaners, hoe sterk individualisties hy ook al soms mag optree, is nooit opsetlik wetteloos nie. *Hy is nie 'n radikaal nie; sy individualisme gaan saam met sy konserwatisme.* Sy vryheidsdrang, wat maar net die keersy is van sy individualisme, moet soos die Redakteur van *Die Burger* raakgesien het, altyd in verband geneem word met sy eie volksetos, met sy „begrippe van wat goed en noodsaaklik is.” Dit is nie losbandigheid of wetteloosheid wat hy beoog nie, maar wel die handhawing van sy reg om op die ou beproefde paaie ongestoord voort te wandel. Daar is in die letterkunde 'n wolk van getuie om te bevestig dat die individualisme en vryheidsdrang by die Afrikaner tog nie van so 'n aard is nie dat hy sou geneig wees om tot 'n lisensieuse lewenswyse oor te slaan.

Ons volstaan deur net 'n paar sulke getuienisse te noem. „In my youth up to 1854 I know but of three Africanders being sent to the prison at Colesburg.”⁵³ (En van hulle is een onskuldig bevind). Van die Transvalers van 1865 verklaar Nixon: „The laws of the Transvaal were upon the whole as good as those of any other country....great crimes were exceptionnally rare, for nowhere in the world was the moral law of greater force than among the farmers of the South African Republic.”⁵⁴

Indien die Afrikaner 'n neiging gehad het tot wetteloosheid, kon dit redelik verwag word dat hy by wyse van reaksie teen die lye en ontberinge van die Tweede Vryheidsoorlog, dit by sy terugkeer na die oorlog sou laat botvier. Maar van losbandigheid by die terugkerende burgers is daar niks te bespeur nie. Mnr. Ramsay MacDonald getuig welsprekend van die teendeel. „You are safe amongst them as though no war had been. The street robberies and assaults that have been so common in Johannesburg and one or two other towns are the work of natives and aliens. The Boer, like an Ironside, has laid down his arms and has immediately robed himself in the garments of peace and civil order.”⁵⁵

Onder die armblandes, indien êrens, kan ons verwag om die ondeugde en swakhede van die Afrikaner vergroot aan te tref; maar die feit is „dat misdaad van ernstige aard in die reël slegs selde onder armblandes voorkom....In die geval van die eerbiediging van die landswette het ons met 'n volkstradisie te doen.”⁵⁶

Die Afrikaner wil alleen gelaat wees om op sy eie tradisionele

⁵³ C. N. J. du Plessis, *The Transvaal Boer*, p. 28.

⁵⁴ Aangehaal deur Schonken, *De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen*, p. 37.

⁵⁵ *What I saw in South Africa after the War*, p. 15.

⁵⁶ Wilcocks, *Die Armblanke*, p. 83. Grosskopf, *Plattelandsverarming en Plaasverlating*, p. 216, wys ook hierop. Sien verder Spoelstra, *Ons Volkslewe*, p. 154; Stratham, *Paul Kruger*, p. 125; Preller, *Piet Retief*, p. 97; Gie, *Geskiedenis van Suid-Afrika*, deel II, p. 21.

DIE SOSIALE GEWETE.

manier sy lewe in te rig. Hy onderwerp hom nie maklik aan dissipline wat enigsins in stryd is met, of 'n wysiging is van sy ou gebruike nie. Die nadruk wat hy lê op sy regte en op sy persoonlike verantwoordelikeheid en pligte, die drang om hom te laat geld as die gelyke van elk andere, met een woord, sy individualisme staan direk in verband met sy vryheidsin. Die een kan nie sonder die ander gedink word nie: die een is die korrelaat van die ander. In sy drang om homself te wees, het hy 'n sterke hekel aan elke vorm van afhanklikheid, waardeur sy regte en vryheid mag beperk word. „Onafhankelikeid is 'n ander karaktertrek van het volk—of liever: het staan op zijn onafhankelikeid. De Transvalers zijn eigenlijk zeer van elkander afhankelijk: men moet elkander steunen en bijstaan, of het land zou onbewoonbaar zijn. Men doet dit ook doch onder verstandhouding dat ieder onafhankelijk blijft. De eene Transvaler wordt nooit de knecht van den anderen; maar men helpt elkander....”⁵⁷ Dr. Gie wys ook op hierdie verband tussen die individualisme en die vryheidsdrang by die Afrikaner. In die grondwet van 1858 van die Suid-Afrikaanse Republiek word daar in die oortreffende graad nadruk gelê op die absolute soewereiniteit van die volk. In verband hiermee sê hy: „Dis die uitgesproke individualistiese Trekker van die noorde wat hier sy soewereine mag handhaaf.”⁵⁸

Die individualis soek bewus of onbewus om sy lewenshouding te regverdig deur hom te beroep op wat vir hom lyk na onvervreembare regte.⁵⁹ Hierdie regte is vir hom van soveel waarde dat hy veel wil opoffer om dit te handhaaf. Sy vryheidsdrang is die drang om sy regte te handhaaf. Vir so iemand is daar altyd die versoeking om sy regte so angstig en so eksklusief te handhaaf dat hy teenoor andere 'n ongesonde houding van wantroue en afguns aankweek. Hy voel die minste werklike of vermeende inbreuk op sy regte as 'n grief, en hy rus nie maklik voordat die grief verwyder is nie. Dit is bekend dat die Afrikaner dikwels beswyk onder die versoeking tot hierdie vorm van oordrewe individualisme. Sy angs om sy regte te handhaaf met 'n gesindheid van eksklusiewe individualisme het hom dikwels gebring tot 'n twissieke houding teenoor sy bure. Van die bewoners van die Roggeveld deel Lichtenstein mee: „Daar is maar min van die koloniste in hierdie dele wat nie 'n hofsaak teen sy naaste buurman gehad het nie.”⁶⁰ En van die Graaff-Reinnetters deel hy iets dergelyks mee.⁶¹ „Oor een swak punt in die karakter van die Afri-

⁵⁷ Cachet, *De Worstelstryd der Transvalers*, p. 415.

⁵⁸ *Geskiedenis*, deel II, p. 369. Sien ook Vallantin, *Die Buren und ihre Heimat*, p. 69.

⁶⁰ Vergelyk Mecklin, *Social Ethics*, p. 49.

⁶¹ *Travels, V.R.S.*, p. 132.

⁶¹ *Ibid.*, p. 464.

DIE PSIGOLOGIES-RELIGIEUSE ATMOSFEER.

kaner, waarvan Barrow ook melding maak," skryf 'n Afrikaner historikus, „is al die beriggewers dit met hom eens....dwarstrekery en onderlinge vyandskap het veelvuldig onder die koloniste, selfs onder broers, voorgekom....Hierdie neiging tot stryery vind sy verklaring in die trotse oorgeërfde selfstandigheidssin van die boer, in sy oordrewe individualisme....”⁶²

Dit is blykbaar ook aan hierdie eksklusiewe individualisme in 'n groot mate toe te skryf dat die hele geskiedenis van die Afrikaner volk gekenmerk is deur 'n intense partysug wat herhaalde male gelei het tot pynlike verdeeldheid in die geledere van die volk, en wat heelhartige spanwerk en koöperasie onder Afrikaners so dikwels belemmer. Die dikwels herhaalde gevalle van onenigheid tussen vooraanstaande volksleiers is oorbekend.⁶³ Tipies van hierdie houding wat ongeduldig is oor die minste poging tot inkorting van vryheid, en afgunstig-wantrouig eie regte eksklusief wil handhaaf, sien ons aangedui in die Uys-Manifesto. Artikel 5 hiervan lees: „Wat betref die daarstelling en uitoefening van wetlike gesag deur enigeen van ons medeburgers verklaar ons eenpariglik dat ons dit afkeur en ons in die wildernis alleen aan die ou Burger regulasies en pligte hou.”⁶⁴

Die Afrikaner skryf baie graag onwaardige motiewe aan ander, en veral aan leidsliede van sy volk toe. Daar is min vooraanstaande manne in Suid-Afrika wat nie van ontrou aan die volk verdink word nie, of wat nie beskuldig word van die regte van die Afrikaner prys te gee nie. Die vrees vir denasionalisasie, dit wil sê die vrees wat daar bewus of onbewus agter in die siel van die gewone Afrikaner setel dat sy regte, gebruike en tradisie, wat hy as Afrikaanssprekende Afrikaner besit, hom geleidelik sal ontval, laat hom maklik werklik of vermeerde gevare raaksien; en laat hom maklik sy leiers wantrou. Jan Hendrik Hofmeyr, Onse Jan, het hierdie trek by sy volk helder raakgesien; en gevolglik verkies om nie die premierskap te aanvaar nie. Toe Molteno by hom aangedring het om die premierskap aan te neem, was sy antwoord: „I know my countrymen better than you. Some of them would be the first to drag me down from the office of Prime Minister.”⁶⁵

Die neiging om 'n bietjie sku en wantrouig te staan teenoor die optrede van ander, en om eie regte en belange jaloers en moontlik te eksklusief te probeer handhaaf is ongetwyfeld vandag nog 'n duidelike trek by die deursnee-Afrikaner. Kolonel Silburn wat in 1927 geskryf het, gee sy indruk van die Afrikaner as volg terug: „He

⁶² Gie, Geskiedenis, deel II, p. 23.

⁶³ Sien Van Oordt, Paul Kruger, pp. 48, 62; Gie, Geskiedenis, deel II, p. 352.

⁶⁴ Preller, Piet Retief, p. 125.

⁶⁵ Neame, General Hertzog, p. 117.

DIE SOSIALE GEWETE.

carries this attitude towards all foreigners; he is suspicious and furtive in his dealings with the British especially; it is markedly so in his attitude in the universities and even at the playing field though he does not allow it to interfere with the game.... His suspicion of the British is based upon unfortunate experiences, spreading over generations, until today it is his paramount characteristic.”⁶⁶ En Mev. Millin gee ons ook ’n prentjie van hierdie trek: „He avoids committing himself. So far is he from being bluff that, despite his candid eyes, it is his truest instinct to sidle round a thing, rather than approach it directly. Even when the Boer means ‘Yes’ he says ‘Ja—nee’, which should mean ‘Yes—no’—dubiety.”⁶⁷

Resumè.

Die tweede aspek in die psigologiese dubbelstemming in die gevoel van die Afrikaner is die besef van ’n roeping; hy neem die houding aan van iemand wat die oortuiging het dat hy bestem is om ’n besondere plek in te neem en ’n bepaalde taak het om uit te voer. Hierdie roepingsidee het die Afrikaner in sy tradisionele koers gehou, en hom ’n gevoel gegee van eiewaarde.

Om homself te kan handhaaf in die rigting van sy roeping, het die Afrikaner, deur sy hele geskiedenis, ’n neiging getoon tot isolasie, en tot ’n poging om alle uitheemse invloede te wantrou en te vermy. Die bekende konserwatisme van die Afrikaner het ook as agtergrond, en vir ’n groot mate as motief, die drang om in die koers van sy roeping te bly: alleen deur vas te hou aan die oorgelewerde kan hy bly wat hy behoort te wees, en kan hy aan sy roeping beantwoord.

Die tipiese Afrikaner vertoon ’n duidelike aristokratiese houding: hy voel homself selfstandig teenoor die wêreld. Die besef dat hy ’n plek in Gods plan het, en dat hy ’n missie in die wêreld het, gee aan hom die neiging om hom waardig voor te doen, en soms selfs ’n superieure houding aan te neem.

Nog ’n trek wat by die Afrikaner deur sy geloof van ’n eie roeping te hê, aangemoedig is, is sy individualisme, waarmee verbind is ’n sterke vryheidsdrang. As individualis is die Afrikaner jaloers op sy regte; wantrou hy maklik sy leiers dat hulle hom in sy regte sal te kort doen; en vind hy dit moeilik sonder wrywing saam te werk en met sy mede-Afrikaners te koopereer. Tog ten spyte van die sterkte van sy individualisme is die Afrikaner nie geneig om wetteloos of lisensieus te wees nie.

⁶⁶ Col. P. A. Silburn, *South Africa*, p. 78. Sien ook Bryce, *Impressions of South Africa*, p. 329; Stratham, Paul Kruger, p. 212.

⁶⁷ Sien haar boek, *General Smuts*, p. 17.

HOOFSTUK X.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

1. Die Historiese Bydrae.

Die gewete is 'n plastiese konglomeraat. Dit sluit in veelsoortige elemente wat wel nie logies maar tog vormend byeen pas. Nie deur suiwer logiese ontleding is dit moontlik om die uitinge van die gewete te verklaar nie. Die gewete in deursnit vertoon meer 'n complexio oppsitorum as 'n logiese koherente sisteem. Elke gewete het 'n geskiedenis. Elke gebeurtenis maak sy afdruk op die gemoed, en die natuurlike sowel as die maatskaplike omgewing dra hulle deel by om die wonderlike *melange* van neiginge en gewoontes, van simpatie en antipatie, van aspirasies en ideale wat alles deur die gewete ingesluit word, te vorm. Die eenvoudigste morele beoordeling veronderstel sowel by die individu as by die groep, 'n lang voorafgegane proses waarin ook die teenstrydighede van die alledaagse ervaring hulle aandeel lewer.

Om die gewete van die Afrikaner enigsins reg te verstaan is dit derhalwe nodig om sy geskiedenis en sy natuurlike en maatskaplike omgewing steeds in die oog te hou.

Die Vryburgers was die eerste Europeane wat in 'n sin kon bestempel word as Afrikaners. Hulle tog het hulle op die Suid-Afrikaanse bodem vergoed gevestig, of gemeen om dit te doen. Hulle was die eerste wat Suid-Afrika as hulle enigste tuiste begin beskou het. En tog moes daar nog veel gebeur, en 'n geruime tyd verloop voordat die eintlike Afrikaner individualiteit en karakter, waardeur hy van sy verwante in Europa en elders sou kon onderskei word, duidelik gevorm sou wees. Die maatskaplike gewoontes en die godsdienstige tradisies, en veral die Calvinistiese wêreldbeskouing wat die voorvaders van die Afrikaners met hulle saamgebring het, het ongetwyfeld as 'n konserverende krag gestrek om die Europese kultuur, beskawing en karakter by die Afrikaner te handhaaf en te bestendig. Maar hierteenoor staan die vervormende invloede van sy nuwe tuiste. Die eg Suid-Afrikaanse omstandighede, en die geskiedkundige gebeurtenisse afgespeel op die Suid-Afrikaanse bodem waaraan hy deelgeneem het, het die Afrikaner gevorm tot iemand anders as sy Europese bloedverwant. „South Africanism is a mass of natural forces, conditions, principles, customs and sentiments caused by the nature of things, in South Africa, affecting all the people slowly and surely, notwithstanding inherited qualities and features, in such a way as to

make all akin — peculiarly South African — for some wise end.”¹

Die Afrikaner dra duidelik die merktekens wat sy verlede op hom gemaak het. „No one can know or appreciate the Boer who does not know his past, for he is what his past has made him,” bevestig A. Conan Doyle.² En Dr. Vallentin verseker: „Mit Recht kann man wohl sagen der Buer ist ein Produkt von Zeit und Umständen. Nur unter diesem Gesichtspunkt, unter Berücksichtigung seiner Leidensgeschichte.... ist eine gerechte Beurteilung möglich.”³ Dit is vir 'n groot deel sy Suid-Afrikaanse verlede en lydensgeskiedenis wat hom tot Afrikaner maak en hom beslis differensiëer van die Europese verwante.

2. Die Genetiese Faktor.

Wat presies die bydrae is van die onderskeie rasse waaruit die Afrikaners voortgespruit het, is baie moeilik, miskien onmoontlik om vas te stel; en tog is dit nie onredelik om aan te neem dat die genetiese faktor ook in aanmerking geneem moet word by 'n oorsig van die invloede waaronder die Afrikaner karakter ontwikkel het. Daar is wel verskil van mening oor die plek wat geneties aan rassetrekke in die ontwikkeling van nasionale karakter toegeken moet word; maar dit skyn asof die mening al meer veld win dat afkoms wesenlike betekenis het in die samestel van die karakter van 'n volk. Stoddard beweert: „The discoveries of modern science reveal more and more clearly the fundamental importance of race in human affairs.”⁴ McDougall bevestig hierdie bewering: „We must conclude, then, that innate mental constitution, and therefore race is of fundamental importance in determining national character, not so much directly as indirectly; for it gives a constant bias to the evolution of the social environment, and through it moulds the individuals of each generation.”⁵ Die krag van hierdie stelling sal ingesien word wanneer ons probeer ons voor te stel wat die effek sou gewees het as die Afrikaner in die loop van die paar eeue van sy geskiedenis sou toegelaat het dat daar rassevermenging met die inboorlinge plaasgevind het. Rassetrekke kan maklik oorskat word, maar moet tog ook nie buite rekening gelaat word nie. Die Afrikaner het dit in sy houding teenoor die inboorlinge sy plig geag om die genetiese faktor in belang van die voortbestaan van 'n suiwere ras, deeglik in ag te neem.

Coolenbrander in sy bekende studie oor „De Afkomst der Boe-

¹ H. A. Battalious, *Letters on South Africa*, p. 61.

² *The Great Boer War*, p. 2.

³ *Die Buren und ihre Heimat*, p. 65.

⁴ *Racial Realities in Europe*, p. 5.

⁵ *The Group Mind*, p. 118.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

ren'', deel mee dat „Het bloed der kolonisten was in 1795 vermoedelyk voor weinig minder dan twee-derden Nederlandsche, voor eenesde Fransch en voor de rest Duitsch en van andere notionaliteiten.'' ⁶ Dit word algemeen aangeneem dat in breë trekke dit teen die begin van die 20e eeu nog die verhoudinge was. Tog moet ons ook rekening daarmee hou dat sedert die begin van die vorige eeu daar in toenemende mate 'n nie onbeduidende Engelse element deur 'n proses van verafrikaansing in die Afrikaner volk geabsorbeer is. Dr. D. du T. Malherbe gee in „Die Huisgenoot'' van 29 Nov. 1935, 'n lang lys van nie minder as 1,150 familiename van Afrikaanssprekende, wat aan een of ander van die Afrikaanssprekende kerke behoort, maar wat van Engelse herkoms is.

Ons gegewens insake die genetiese faktore laat ons nie toe om tot definitiewe konklusies te geraak nie. Die oorsaaklike verband is hier te onbepaald om meer as 'n algemene strekking van die invloed van afkoms aan te wys. Ons wil derhalwe in hierdie verband volstaan met enige frapante sitate te gee. Wangeman in sy werk, „Süd-Afrika und seine Bewohner'', wys daarop dat die Afrikaner afkomstig is van Hollandse, Franse en Duitse voorouers, en vervolg dan, „Ihre Mischung hat einen ganz eigentümlichen Character erzeugt in welchen sich kühner Unternehmungsgeist mit flamandischer Geschäftigkeit, Gemüthlichkeit und Gastlichkeit mit (vielvach hervortredenden) Mangel an Bildung.... paart.'' ⁷ Ook A. Conan Doyle het onder die indruk gekom van die uitwerking van die vereniging van die rassetrekke en tradisies van hulle voorsate in die Afrikaners. „Take a community of Dutchmen of the type of those who defended themselves for fifty years against all the power of Spain, at a time when Spain was the greatest power in the world. Intermix with them a strain of those inflexible French Huguenots who gave up home and fortune and left their country for ever at the time of the revocation of the Edict on Nantes. The product must obviously be one of the most rugged, virile, unconquerable races ever seen upon earth.'' ⁸

Olive Schreiner meen dat ons sekere trekke by die Afrikaner alleen kan verklaar deur sy afkoms in aanmerking te neem. Sy skryf: „One is sometimes astonished at certain qualities found in the South African Boer, till one recalls the fact that a strain of this (Huguenot) uncompromising, self-guiding blood runs in his veins, making him, what often in his lowest and poorest conditions he yet remains — an aristocrat.'' ⁹

⁶ p. 13.

⁷ p. 3.

⁸ The Great Boer War, p. 1.

⁹ Thoughts on South Africa, p. 75.

DIE SOSIALE GEWETE.

Maurice S. Evans skryf omtrent die afkoms van die Afrikaner as volg: „If the theory that an admixture of blood derived from the crossing of closely related groups of people, results in offspring with the best qualities of both parents, is true, then they have been peculiarly fortunate. I cannot call to mind any modern people in whom so many virile sub-races meet and mingle. The basis was the tenacious Netherlander; and probably those who came to South Africa.... counted many of the best of that adventurous time. No possible element was more likely to make up their deficiencies, and add many virtues, than the French Huguenots, who form so large an admixture in the modern South African Dutch.... Many again are of German descent, and there is a smaller but not negligible infusion of British blood.”¹⁰

As voorbeeld van 'n poging trekke in die Afrikaner karakter bepaald toe te skryf aan die genetiese faktor, kan ons nog aanhaal wat Cachet beweer van die bekende Afrikaner flegma wat so nou verbind is met 'n liggeraakte oorgevoeligheid: „De Transvalers hebben een goed deel van het Hollandsche phlegma in hun karakter, maar verbonden met een zekere lichtgeraaktheid, die van hunne, ook, Fransche afkomst getuigt.”¹¹

De vermenging van bloed tussen die Europese elemente wat uit verskillende dele van Europa kom, en geen gemene vaderland had nie, het bygedra om die band met Europa te verswak en hulle hier saam te bind in liefde vir hulle nuwe gesamentlike vaderland. „This mixture of blood had helped to wean the colonists from attachment to the parent state.... Thus all their attachment and all their interests were centered in South Africa, and though no one had any deep love for a particular locality, every one of them had a strong affection for the country as a whole. They called themselves Afrikanders, a term in common use at least as early as 1735.”¹²

3. Reaksie teen die Beleid van die O.I. Kompanjie.

Die doel van die volksplanting aan die Kaap deur die Oos-Indiese Kompanjie was nie kolonisasie nie, maar wel om die handel tussen Holland en die Ooste te vergemaklik. Die Oos-Indiese Kompanjie het gedurende die hele duur van sy regime eers en voor alles anders die oog gehad op sy handel en sy ekonomiese welvaart.¹³ Die toelating verleen in 1657 aan 'n nege-tal van sy amptenare om aan die Liesbeek as sogenaamde vryburgers met boerdery 'n heenkome te probeer vind, het as doel gehad nie kolonisasie nie, maar die veel

¹⁰ Black and White in South East Africa, p. 217.

¹¹ De Worstelstryd der Afrikaners, p. 419.

¹² Theal, History before 1795, deel III, p. 353.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

meer prosaïese oogmerk om aan die behoeftes van Jan Kompanjie aan graan en vlys en wyn te voorsien. „Purveyors of meat, corn and wine to the Company: that is what the free burghers were by intention.”¹⁴ En al was dit dat gedurende die regering van die Van der Stels, vader en seun, daar heelwat aandag aan gegee was om meer nedersetters na die Kaap te stuur, het die Kompanjie tog nie sy handelsoogmerk uit die oog verloor nie. Die owerheid onder wie die Afrikaanssprekende volk die grondtrekke van sy karakter ontwikkel het, was tot die end van die agtiende eeu weinig meer as die bestuur van 'n handelsgenootskap aan wie diktatoriale mag verleen was.¹⁵

Die Kompanjie wou geen vrye handel toelaat nie, en dit was altyd slegs onder die drang van dringende omstandighede as hiervan enigsins, in belang van die vryburgers, afgesien was. Streng het die Kompanjie probeer gedurende sy hele regime om 'n monopolie van alle handel in die kolonie, sowel as met die buiteland vir homself alleen te hou. „Monopoly, engrossing, regrating and all the economic heresies of the seventeenth century were in the blood and bone of Jan Compagnie.”¹⁶ Aan allerlei restriksies was die koloniste onderwerp; en daarby was die heffinge uiters hoog.¹⁷

Dat onder sulke omstandighede daar gedurig botsinge sou wees tussen die amptenare van die Kompanjie en die vryburgers is goed te verstaan. Dit was 'n botsing van belange, wat by die koloniste 'n reaksie laat ontstaan het wat diepe trekke op sy karakter afgetrek het. Gestadig het daar ontwikkel wat met reg kan genoem word 'n *afkeerkompleks teen die owerheid en teen alle vorm van dwang*. Die nedersetters het stadigaan die houding aangeneem van onwillendheid teenoor staatskontrole en die owerheid begin ag as 'n onsimpatieke uitvindsel om belastings af te pers en met die vryheid te peuter.¹⁸

Omdat in hierdie botsing van belange die koloniste die swakste party was, en ook nie geweld kon gebruik nie, het hulle allerlei vernuftige planne en streke uitgedink om die selfsugtige, skraapsugtige Jan Kompanjie uit te oorlê en onderdeur te spring. Die stelsel van belasting was van so 'n aard dat dit tot oneerlikheid baie geleentheid gegee het. „In certain respects their veracity was not high, but that was due to the very worst system of taxation that could be devised.”¹⁹ Hulle het geen gewetenswroeging gehad om hulle opgawes, waarvol-

¹³ Sien Walker, *A History of South Africa*, p. 39.

¹⁴ *Ibid.*, p. 40.

¹⁵ Vergelyk Theal, *History before 1795*, Deel III, p. 383.

¹⁶ Waker, *History of South Africa*, p. 56.

¹⁷ Sien G. Botha, *Social Life in the Cape Colony*, p. 10.

¹⁸ *Ibid.*, p. 10.

¹⁹ Theal, *History before 1795*, deel III, p. 373; Sien ook p. 249.

DIE SOSIALE GEWETE.

gens die heffinge bereken moes word, baie beskeidelik op te stel. Beyers wys ook hierop, en gee, onder ander, hierdie voorbeeld: „Die bekende veel vermoënde burger, Martin Melk. . . . vertel ons by monde van Skout-by-nag, Stavorinus, dat die boere vir elke 500 mud koring, wat hulle wen, slegs 100 mud aangee, om die tiendes te ontdruk; terwyl die ander 400 mud dan „onder de hand door indirecte wege. . aan den man geholpen werden.”²⁰ Adam Tas gee ons dieselfde te sien. „Op dato heeft Mr. v. d. Byl zyn goed opgegeven, 15 m. tarwe gezaaid, 90 gewonnen, 5 m. rog gezaaid, 25 gewonnen, 135 beesten, 1,000 schaapen, aan deese opgeëving kan ik zien, dat ik meer als de helft te veel hebbe opgegeëven.”²¹ Die owerheid was bewus van hierdie praktyke, en bestempel dit as „het frauduleus gedoente” van die vryburgers.²² Vroeg in sy geskiedenis het die Afrikaner die standpunt begin inneem dat as ’n mens nie sterk is nie, moet hy *slim* wees.²³

Spoedig ook het die koloniste na die binnelande begin trek; en hoe die regering ook al probeer het om dit te belet, die tuinboer het veeboer geword, en die veeboer het trekboer geword. Onder die drangredes vir die trek weg van Kaapstad, die setel van die regering, na die gevare en ongeriewe van die binnelande, was die begeerte om so veel as moontlik vry te wees van die onaangename toesig van ’n stiefmoederlike owerheid. Die Afrikaner het begin om hom die gelukkigste te gevoel in die vrye oop velde van sy sonnige land. Vroeg in sy geskiedenis het hy ’n hartstogtelike liefde begin koester vir die onbelemmerde lewe in die vrye natuur, waar hy in afgesonderdheid, hoewel met veel ontberinge, en te midde van vele gevare, maar tog sonder veel bekommernis oor wat in Kaapstad of in die groot wêreld aangaan, sy individualiteit ontwikkel het.²⁴ By ’n oorsig van die geskiedenis van die Afrikaner tot 1779 sê Dr. Gie: „Ons sal geen groot dramatiese skokke voel nie, en van uitstaande persoonlikhede sal ons nie veel hoor nie. Die hoofdraer van ons ontwikkeling sal wees—die ongekennde en ongeëerde veeboer, wat agter sy vee aan, die binneland intrek. En tog, in hierdie tydperk, wat oënskynlik so oninteressant en onbelangrik is, het die Afrikaanse volk ’n nasie geword en duidelik sy roeping aanvaar om die grense van sy groot vaderland uit te brei, en so die toekomst van die blanke beskawing in Suid-Afrika te verseker.”²⁵

²⁰ Die Kaapse Patriotte, p. 112.

²¹ Dagboek, p. 105.

²² Originele Plakkaatboek C. p. 685, Kaapse Argief.

²³ Sien verder hieromtrent Hoofstuk XVI van hierdie verhandeling.

²⁴ Vir ’n vollediger behandeling sien Hoofstuk V.

²⁵ Geskiedenis van Suid-Afrika, Deel I, p. 151.

4. Konstitusionele Invloede.

Die tradisie in verband met konstitusionele sake, wat ons Nederlandse voorouers met hulle saamgebring het na Suid-Afrika, en wat in die loop van die 17e en 18e eeue die baanbrekers bygebly het, en deur hulle selfs ontwikkel is, was sterk demokraties gekleur.²⁶ Reeds in dieselfde jaar waarin die eerste vryburgers toegelaat is, is daar 'n verteenwoordiger van die vryburgers op die Politieke Raad aangestel. In 1685 is daar twee verteenwoordigers van die burgers aangestel; en so het die Burgerraad al spoedig langs en saam met die Politieke Raad deelgeneem veral in regterlike, maar tog ook tot 'n sekere mate, in administratiewe aangeleenthede. Die demokratiese beginsel kom weer daarin uit dat toe in 1674 'n Weeskamer opgerig is, twee burgers op die beheerraad daarvan aangestel is. Ook op die Huwelikshof wat in 1676 in die lewe geroep is, is daar twee burgers aangestel. „Ons konstitusionele ontwikkeling slaan dus die rigting van desentralisasie in, 'n baie belangrike proses, want juis daardeur sou ons voorouers meer en meer in die kuns om hulle self te regeer geoefen word.”²⁷ Die aanstelling van heemrade waardeur die burgers deur hulle eie verteenwoordigers verhoor was in geval van geskille of aanklagtes, dui volgens Dr. Gie, aan „die natuurlike instink van die Nederlanders vir selfregering.”²⁸ En miskien van nog groter belang in die handhawing van die demokratiese gees is die plek wat die burgerkommando's al vroeg in die Suid-Afrikaanse geskiedenis ingeneem het.²⁹ In die donkere dae wat voorlê sou die verdediging van wat vir hulle dierbaar is, onder leierskap van hulle eie offisiere, die onafhanklikheidsin en selfvertroue sterk ontwikkel.

Dat onder die Oos Indiese Kompanjie, ten spyte van die demokratiese gees van die Nederlanders, 'n verregaande outokrasie tog ook moontlik was, het dikwels geblyk. Veral in die optrede van Adriaan van der Stel, en later van Van Plettenberg is die burgerregte verkrag; maar outokratiese handelingte teenoor die burgers met hulle sterke sin vir hulle eie regte en vryhede kon geen ander reaksie bewerk nie as om die vryheidsdrang te versterk en om hulle in die handhawing van hulle regte te verenig en saam te smelt nie. Die stryd teen outokrasie en die instinkmatige verset teen elke werklike en vermeende inbreuk van regte het dwarsdeur die geskiedenis van die Afrikaner hom geprikkel tot reaksies wat definitief kleur verleen aan sy karakter.

²⁶ Sien Theal, *History before 1795*, deel II, p. 453.

²⁷ Gie, *Geskiedenis*, deel I, p. 96.

²⁸ Ibid., p. 104.

²⁹ Sien Walker, *History*, pp. 42, 72.

DIE SOSIALE GEWETE.

Die stryd in verband met die optrede van A. van der Stel het nie gegaan oor enige beswaar teen die aard van die regeringsstelsel nie, maar net teen inbreuk op bestaande regte. Die uitkoms van die stryd het wel die burgers versterk in hulle aanspraak op hulle regte, maar is miskien nog meer van betekenis daarin dat dit hulle verenig het, en bygedra het om hulle te vorm tot 'n homogene nasie. Theal sê hieromtrent: „There was an effect upon the South African colonists that these troubles produced, which makes them memorable in our history. They blended the different nationalities together so firmly, that thereafter they were absolutely inseparable.... From the day onward there was no jealousy, no ill-feeling of any kind, between Dutchmen and Frenchmen in the colony. Thereafter all were Afrikaners.”³⁰ Die Afrikaners het deur verdrukking bewus geword van mekaar as Afrikaners, en het hulle vryheidsin des te sterker aan hulle kinders oorgemaak. „Dit het hulle selfvertroue verhoog en hulle kinders en kindskinders aangespoor om sterk te staan en die geërfde vryheid te handhaaf.”³¹

Die Afrikaner is en was nooit rewolusionêr van temperament nie. Die enkele gevalle waar hy definitief rewolusionêr opgetree het was beperk binne betreklik klein kringe, en moet getel word as die uitsonderinge wat die reël bewys dat hy nie rewolusionêr is nie. „Wy hebben te doen met een volk, in de verdrukking, geboren, doch uit zoo vrijen bloede, dat het zich altyd en instinctmatig, verzet tegen elke poging om het onder een slavenjuk, onverschillig door wien gesmeed, te brengen. Dat instinctmatig verzet tegen onrecht en geweld, werd echter zoo beheerscht door eerbied voor wet en overheid, dat het zich zelden op revolutionaire wyze openbaarde.”³² Die Afrikaner onderwerp hom nie maklik nie aan wat hy as 'n inbreuk op sy regte beskou: hy protesteer en maak beswaar, „En eerst als alles vruchteloos bleek; als men.... voor hun klachten geen oor bleek te hebben; en hun eerbied voor de wet aan slaafsche vrees werd toegeschreven, dan verlieten zy huis en erve om, dieper in het land, een plaats te vinden, waar men wel blootgesteld zou zijn aan tal van ontberingen en gevaren, maar toch in vryheid leven kon.”³³ Die diaspora van die Afrikaners in die binnelandse is vir 'n groot deel die gevolg van die wyse waarop hulle gereageer het op die optrede van die owerheid.

Tog was die Afrikaner gedurende die laaste kwart van die 18e eeu ook gevoelig vir die nuwe gedagtes wat daar in Europa en in

³⁰ History before 1795, deel II, pp. 454, 455.

³¹ Gie, Geskiedenis, deel I, p. 139.

³² Cachet, De Worstelstryd der Transvalers, p. 28.

³³ Ibid., p. 28.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

Amerika posgevat het, insake die regte van die gewone mens—gedagtes wat orals in die wêreld waar dit posgevat het, aangemoedig het tot die handhawing van die sogenaamde natuurlike regte van die gewone mens. Die agitasie wat in verband staan met die bekende Buitendag-insident in 1779 het aan die lig gebring dat die Afrikaners nou nie meer tevrede is met die konstitusionele *status quo* nie, en dat hulle nou „prinsipieel aanspraak maak op 'n duidelike erkende en meer effektiewe verteenwoordiging in die sentrale regeringsliggaam.”³⁴ Die optrede van die burgers by hierdie geleentheid het wel nie veel uitgerig nie; maar weer is die reeds bestaande afkeer teen die bemoeiinge van die owerheid geïntensifeer. In die optrede van die Patriotte in Graaff-Reinet en Swellendam het ons 'n aanduiding van die aanwesigheid van revolusionêre elemente onder die Afrikaners; maar hulle is nie tipies van die egte Afrikaner nie.

5. Die Afrikaner en Gelykstelling met Inboorlinge.

Toe die Kaapland vergoed in Britse hande oorgegaan het, was die grondtrekke van die Afrikaner karakter min of meer reeds vasgelê. Die individualiteit van die Afrikaner het onder die Suid-Afrikaanse son en op die Suid-Afrikaanse bodem sy bepaalde vorm reeds aangeneem. Die nuwe regime het nie veel verandering daarin gebring nie. „In 1795 the British took the Cape when a new regime began, but it had little influence on the life of the people in general.”³⁵ Die nuwe toestand waarin daar minder van die vaderlike gees van die vorige regime te bespeur was, het al meer en meer 'n houding van selfverdediging en handhawing van wat sy eie is by die Afrikaner laat ontstaan. Hy het geleidelik meer bewus geword van rigtinge wat indruis teen sy gevestigde gewoontes en uitsig op die lewe. Die hydrae wat die Engelse bestuur gelewer het tot die vorming van die Afrikaner gewete kan met 'n groot mate van juistheid omskryf word *as die prikkeling tot 'n houding van reaksie teen invloede wat strydig is met die eg Suid-Afrikaanse uitsig*. Hierdie reaksie het hom veral vertoon in 'n verzet teen elke poging tot gelykstelling met die inboorling, en teen 'n assimilasie van die Engelse gees waardeur hy ontstam, gedenasionaliseer sou word.

Toe die Britse bestuur in Suid-Afrika 'n aanvang geneem het, was die tradisionele houding wat die Afrikaner teenoor die naturel en die kleurling inneem reeds baie sterk gevorm. Die humaniste en filantropie, wie se bedrywigheide so sterk in Engeland gedurende die eerste helfte van die 19e eeu beklemtoon was, het hierdie houding van die Afrikaner wat teen alle gelykstelling met die inboorling en

³⁴ Gie, *Geskiedenis*, deel I, p. 206.

³⁵ C. G. Botha, *Social Life in Cape Colony*, p. 7.

kleurling is, as wreed en barbaars bestempel. Allerlei haatlikhede en lasterlike beskuldiginge, waardeur die Afrikaner diep gekrenk is, en wat aanleiding gegee het, onder ander, tot die Swarte Ommegang, is teen die Afrikaner in die binnelande die wêreld in geslinger.³⁶ Die gebruik van Hottentot soldate teen blankes, die Slagtersnek episode en die wyse waarop die regering opgetree het op die oostelike grense in verband met die inboorling-moeilikhede daar, het die Engelse bewind in die gemoed van die Afrikaner vereenselwig laat word nie net met 'n onredelike bemoeisug nie, maar veral met 'n poging om sy hele lewensopvatting omver te werp. *Hier was vir die Afrikaner 'n botsing van ideale en lewensopvattinge.* „British ideas as to Hottentots and Kaffirs and British ideas as to slavery were in their eyes absolutely unmanly and disagreeable.”³⁷

Die Afrikaner het in die loop van sy worsteling om homself te handhaaf in die wilde binnelande tot die vaste oortuiging gekom dat enige vorm van gelykstelling met die inboorlinge sy grootste gevaar is. Hy het selfs 'n godsdienstige rasionalisasie gevind om hom te sterk in hierdie oortuiging: hy het homself verseker dat hy uitverkies is in teenstelling met die heiden wat deur God bestem is om 'n ondergeskikte plek in te neem. Gelykstelling, sê Anna Steenkamp, is „strydig met de wetten van God en 't natuurlyk onderscheid van afkomst en geloof.”³⁸ „Geen gelykstelling! Hierdie twee woorde bevat 'n wêreld van wysheid, en ek maak my sterk om te sê dat dit 'n vinding van die Suid-Afrikaanse Calvinisme is tot oplossing van 'n Suid-Afrikaanse probleem.”³⁹

By die reeds gevormde afkeer teen alle bemoeiing in die uitoefening van sy vrye bestaan in die binnelande, en die gevoel dat sy bestaan, en daarmee die van die blanke beskawing in Suid-Afrika, in gevaar gebring word deur die optrede van die Britse owerheid in verband met die inboorlinge, het daar ontwikkel 'n sterke antipatie teen, en wantroue van die Engelse. Die historikus deel ons mee: „Die Afrikaanssprekende bewoners van die oostelike distrikte het 'n opgekropte gevoel met en verbittering teen die Britse bewind in hulle omgedra, en die mees algemene oorsaak hiervan was die oorheersende

³⁶ Piet Retief verklaar in sy bekende Manifest: „Ons kla oor die onregverdigde blaam wat op ons gelê is deur belanghebbende en oneerlike persone onder die dekmantel van godsdienst—persone wie se getuigenis in Engeland geglo word tot uitsluiting van alle bewysmiddels in ons voordeel....”

³⁷ A Trollope, *South Africa*, Deel I, p. 39.

³⁸ Voortrekker Mense, Deel II, p. 30; Sien ook Walker, *History*, p. 207: „If any one cause, other than economic pressure, can be named as the cause par excellence of the Great Trek, it is fear of that equality.”

³⁹ Dr. du Toit, *Stigting van die Christelike Nasionale Bond van Calviniste in Suid-Afrika*, p. 45.

invloed wat die negrofiliste uitgeoefen het. Die gelykstelling van kleurling en blanke het teen die hele lewensopvatting van die boere ingedruis. Hulle was daarvan oortuig dat die Hottentotte, Kaffers en ander gekleurdes, die besonder troetelkinders van die filantropie, die bevoorregte beskermlinge van die regering was.”⁴⁰ Die verhouding tussen Boer en Brit was gedurende die hele 19e eeu nie van die gelukkigste nie.

Die optrede van manne soos Philip en Read, wat so ’n groot invloed had by regeringskringe in Londen, en wat so ’n vername deel geneem het om die Afrikaner te krenk en te opponeer, het nie alleen die reaksie van die anti-Engelse gevoel versterk nie, maar het ook daartoe gelei dat die Afrikaner die sending geassosieer het met die Engelse owerheid. Die wyse waarop deur hulle en andere sendelinge te werk gegaan is, en waarop „die regte van naturelle by die Britse owerheid van tyd tot tyd met ’n sieklike hartstogtelikheid bepleit is, selfs ten koste van die belange van die blanke landbouers,” het ’n sekere mate van wantroue teen die sending opgewek, en in die geval van die Londense Sending Genootskap het daar ’n besliste teenkanting ontstaan.⁴¹ Die sending het ongelukkig in die gemoed van die Afrikaner vereenselwig geword met die beleid van gelykstelling. En „de zendelingen zijn en hebben zich zoo met de Hottentotten vereenzelvigd, dat de Hottentotten kwestie een zendelingen kwestie geworden is....”⁴²

Die Sending en die Engelse owerheid het in die gemoed van die Afrikaner in noue verband met mekaar gestaan, sodat die houding wat hy ingeneem het teenoor die sending, veral in die eerste helfte van die 19e eeu (en wat in sekere mate by sommige vandag nog aangetref word), ’n duidelike element van anti-Engelse gevoel ingesluit het. Politieke oorewginge het die suiwere godsdienstige motiewe vertroebel.⁴³ En tog was selfs die Voortrekkers nie teen sending as sulks nie. Die antwoord van die Volksraad van Natal, gegee op 2 Februarie 1841, op die versoek van Owen om hom as sendeling op Mosega te vestig, is ’n getroue uiting van die houding wat die Afrikaner in die binnelande teenoor die sending ingeneem het. „Deze Raad is in genen dele ongenegen om het werk van sendelingen onder de heidenen tot verkondiging van het Evangelie toe te laten, en zelfs aan te moedigen en te ondersteunen zoveel in ons vermogen is, welbekend zynde met het groot nut dat daarin gelegen ligt, en de pligt daaromtrent rustende op iedereen die de naam van Christen draagt; dat echter de Hollandschen boeren van Suid-Africa veel heef moeten lyden door

⁴⁰ Gie, Geskiedenis, Deel II, p. 293.

⁴¹ Sien Gerdener, Ons Kerk in Transgariep, p. 73.

⁴² Cachet, De Worstelstryd der Transvalers, p. 55.

⁴³ Sien Gerdener, Ons Kerk in die Transgariep, p. 73.

verkeerde en geheime berichten van vele sendelingen tot nadeel van onse Nationale eer en Character, welke sendelingen sich meer hebben laten gebruiken als politieken voorstanders of hoofden van de gecouleeerde volkeren dan als vreedsame leeraars van het woord Gods; dat daardoor 'n noodwendiglijk sterk gevoel onder de Suid-Africanen omtrent de sendelingen is opgewekt geworden; dat deeze dus ook besloten heef om geene sendelingen binnen dit grondgebied toe te laten dan alleen dezulken van wien sy reden hebben te geloven opregte dienaars te zijn van het woord der waarheid en des vredes....''⁴⁴

6. Vermeerderde Kontak.

Die Afrikaner boere het in die loop van die 18e eeu 'n hartstogtelike liefde ontwikkel vir die eensame en vrye lewe in die afsondering van die binnelande. Alle kontak met invloede wat indruis teen en ongunstig is vir die handhawing van sy tradisies, het die Afrikaner probeer vermy en ontwyk. Hulle standpunt was: „Geen gemeenskap met die Engelsman, niks van sy taal, sedes en gewoontes nie, afkerig van sy skole, onverskillig oor sy opinies van ons volk.”⁴⁵ Hierdie lewe in afsondering kon egter op die duur nie voortbestaan nie: vermeerderde kontak op politiek, maatskaplik, kultureel en ekonomiese terrein moes toeneem. Die geskiedenis van die Afrikaner in die 19e eeu gee ons te sien die wyse waarop hy reageer teen die vermeerderde kontak.

Die Engelse bewind het die bewoners in die oostelike dele van die kolonie verhinder om teenoor die Kaffers en Hottentotte op te tree op 'n wyse wat die ervaring hulle geleer het die doeltreffendste te wees. Veral was dit die standpunt wat deur Lord Glenelg gehandhaaf is wat die Boere alle hoop ontnem het om rustig en onbemoeid te lewe. Nadat die grensboere ontsettend gely het, en Sir B. D'Urban daarin geslaag het om met hulle hulp die Kaffers te laat terugdryf, laat Lord Glenelg in 'n offisiële dépêche dato 26 Desember 1835 hom as volg uit: „In the conduct which was pursued by the colonists.... through a long series of years, the Kaffir nation had an ample justification of the war into which they rushed with such fatal imprudence.... The original justice is on the side of the conquered, not of the victorious party.”⁴⁶ Hierdie uitspraak word deur H. Cloete in sy bekende voorlesinge as volg beoordeel: „A communication more unjust and insulting to the feelings.... of the inhabitants.... can hardly have been penned by a declared enemy of the country.”⁴⁷

⁴⁴ Aangehaal deur Gerdener in *Ons Kerk in die Transgariep*, p. 74.

⁴⁵ O'Kulis, *Doppers*, p. 35.

⁴⁶ Sien Theal, *History from 1795*, deel II, pp. 142 en 143.

⁴⁷ p. 72.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

Die botsing met die Engelse insigte insake die inboorlinge-kwessie het ,onder andere, die koloniste beweeg om verder die wildernis in te trek: hulle wou verwyder wees van alle Engelse inmenging. Dit was die gronddrang van die Groot Trek, wat meer die uiterlike aanduiding was van die innerlike stemming by die Afrikaner.

Vir 'n tyd het die Afrikaner ook daarin geslaag om homself te handhaaf deur sy krag te soek in isolement. Maar die penetrerende invloede van buite het al sterker geword. Die ontdekking van die ryk diamantvelde in Grikwaland en van die nog ryker gouderts op die Witwatersrand het sulke omstandighede geskep in Suid-Afrika dat selfs die mees beskermende maatreëls teen die uitlander-gevaar weinig doeltreffend kon wees. Intussen met die toename van die moderne beskawing in Suid-Afrika is die mure wat isolement moes bestendig verder afgebreek deur die toename van verkeer en die uitbreiding van onderwysgeleenthede. Reeds voor die uitbreek van die Tweede Vryheidscorlog was dit byna in geen opsig meer moontlik vir die Afrikaner om in 'n onafhanklike isolement te lewe. En sedert die oorlog het geografiese, politieke en kulturele afgesonderdheid vir die Afrikaner geheel te einde gekom. Die geleenthede vir onderlinge aanraking tussen die onderskeie seksies van die nuwe *Afrikaanse* volk is so vermenigvuldig dat daar geen gedagte meer kan bestaan aan die handhaaf van 'n karaktertipe in isolasie nie.

Onder die nuwe omstandighede is die drang om hom geografies en staatkundig te isoleer gesublimeer in die poging om hom kultureel as 'n onderdeel van die *Afrikaanse* volk, wat ook die Engelssprekendes moet insluit, te handhaaf. Waar die Afrikaanssprekende Afrikaner vroeër met afkeer teen die Engelse ideale en kultuur (wat in Suid-Afrika ook allengs meer Suid-Afrikaans geword het) in isolement sy behoud gesoek het, het hy al meer homself bewus geword van sy bestemming in 'n Suid-Afrika, waarin hy sy eie individualiteit, tradisies en ideale moet handhaaf nie net in kontinguiteit maar ook in aktiewe samewerking met sy Engelssprekende volksgenoot. Die uitdrukking „ons volk” het 'n wyere konotasie gekry, en sluit nou in alle Afrikaners, Afrikaanssprekendes sowel as Engelssprekendes. Die Engelssprekende burger is nie meer 'n vreemde uitlander nie, maar 'n Engelssprekende Afrikaner. Dat spore van die verhoudinge van die verlede egter nog hulle vertoon in 'n mate van onderlinge skuheid en soms van wantroue en selfs ook van antipatie laat hom verstaan; maar hoe meer die twee afdelinge van die een Afrikaanse volk mekaar beter leer waardeer, sal dit vir elke afdeling gunstiger word om sy eie ideale in samewerking met die andere te handhaaf.

7. Reaksie teen Poging tot Anglisasie.

Reeds vroeg in die geskiedenis van die Engelse bewind in Suid-

DIE SOSIALE GEWETE.

Afrika is daar definitief aangestuur in die rigting van die verengelsing van die Afrikaanssprekende Afrikaner. Selfs voor 1814 was daar aanduidinge dat dit die oogmerk is van die Britse owerheid om Suid-Afrika tot 'n Engelse kolonie met 'n Engelse gees en Engelse taal te herskep; maar „Eers na die koms van Lord Charles Somerset in 1814....het die Engelse regering die koloniste duidelik laat sien dat die Kaap nou 'n Engelse kolonie was. Drie middels is daarby aangewend: die mag van die Kaapse regering ten opsigte van ondergeskikte bestuurlike liggame, is versterk; landverhuisers is uit Groot Brittanje gestuur om 'n belangrike en blywende Engelse elemente onder die vaste bevolking in te voer; en doelbewuste pogings om die Hollandssprekende Afrikaners te verengels is aangewend.”⁴⁸ Manne soos Caledon, Cradock en Somerset was die mening toegedaan dat „die Kaap uiteindelik tog 'n egte Engelse kolonie met 'n oorweënde Engelse bevolking en met Engelse wette en instellings moes word.” Hulle het die dag tegemoet gesien „wanneer, as gevolg van anglisasie en immigrasie, die ou bevolking sy bevoorregte posisie sou kwyt wees.”⁴⁹

Cradock het die standpunt ingeneem dat daar vir niemand wat die Engelse taal nie goed magtig is nie, plek in die staatsdiens moes wees nie;⁵⁰ en ook het hy gereël dat alleen aan korrespondensie aan die regering, opgestel in die Engelse taal, aandag sou gegee word.⁵¹ Deur die proklamasie van Lord Charles Somerset van 5 Julie 1822 was bepaal dat vanaf 1827 Engels uitsluitend in die geregshoue en by die regspleging sou toegelaat word.⁵² Hierdie standpunt is so ver gedryf dat eentalige Afrikaners nie toegelaat was om juries te wees nie. „Justices Burton and Menzies maintained that ignorance of English was a disqualification under the terms of the charter of justice.”⁵³ Die verset hierteen het nie veel uitgerig nie, en in 1832 was die Engelse taal die enige offisiële taal van die howe.

In artikel 89 van die Konstitusie-Ordonnansie is bepaal „dat alle debatte en diskussies in die Wetgewende Raad en Wetgewende Vergadering, respektieflik, in die Engels taal gevoer sal word, en dat alle joernale, aantekeninge, notule en verrigtinge van voormelde Raad en Vergadering in dieselfde taal sal gehou en geregistreer sal word.”⁵⁴ Die reaksie hierteen was dat die „Hollandssprekende kiezers kortweg weigerden om te gaan stemmen.... Het gevolg was, dat het Hollandssprekend deel van het volk, dat destyds niet ver van drie-vierden

⁴⁸ Gie, Geskiedenis, Deel II, p. 125.

⁴⁹ Ibid., p. 152.

⁵⁰ Ibid., p. 152.

⁵¹ Sien Hofmeyr, Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, p. 158; en Theal, History from 1795, deel I, p. 495.

⁵² Gie, Geskiedenis, deel II, p. 158.

⁵³ Theal, History from 1795, deel I, p. 495.

⁵⁴ Sien Hofmeyr, Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, p. 102.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

van de bevolking uitmaakte, minder dan een-derde deel van de leden van de Wetgeving verschaften.”⁵⁵ Die Afrikaner wou hom liever in die woestyn van afsondering bevind met behoud van wat sy eie is dan deelneem aan die regering met verlies van sy taal.

Veral is dit van die onderwys dat groot verwagtings gekoester was om die proses van anglisasie deur te voer. In ’n rapport van Kol. Collins aan die Goewerneur Caledon in 1809 beveel hy aan „that the directors of public schools in England might be requested to send out a certain number of persons, duly qualified.... The teachers would be enabled to earn a comfortable subsistence by instructing the children of the farmers, and the rising generation would be all Englishmen.”⁵⁶ Lord Somerset het hierdie aanbeveling probeer uitvoer en op 2 Julie 1822 het drie Britse skoolmeesters vir die platteland in Suid-Afrika aangekom. Saam met die skool moet ons die Kerk noem: nie net onderwysers was nodig vir die verengelsing nie; die godsdienstige Afrikaner moes beïnvloed word deur Britsgesinde predikante en hulle is uit Skotland ingevoer. In 1839 is bepaal dat by die aanstelling van predikante die voorkeur sal gegee word aan persone wat in Engels kon preek; en in 1865 was definitief verorden dat Engels die enige medium moet wees by die onderwys.

Suid-Afrika is dus volkome oorwaai met ’n geheel Engelse wind; die offisiële dampkring waarin die Afrikaner moes lewe was vir hom die vreemde wat die Engelse vir hom opgedring het. Die geleenthede vir die Afrikaner om te verengels was veelvuldig aan alle kante aanwesig: die Engelse taal was die enige offisiële in alle staatsaangeleenthede; in die skool die enige medium van onderwys en in die Kerk het dit ’n groot terrein verower. In die besigheid en in die samelewing het die Afrikaner gedurig met Engelse tradisies en gebruike in aanraking gekom; en die Engelse kultuur en letterkunde was vir hom beskikbaar gestel.

Hierdie poging tot anglisasie het egter nie geslaag nie.⁵⁷ „Dat de Hollandse taal, evenals de braambos, die niet verteerd werd, nochtans levend bleef in weerwil van deze achtereenvolgende wetsbepalingen, is op zich zelf een verschynsel, dat moeilijk te verklaren is.”⁵⁸

⁵⁵ Ibid., pp. 159 en 160.

⁵⁶ Aangehaal deur J. H. Malan in Boer en Barbaar, p. 66; Sien Malherbe, Onderwys en die Armblanke, p. 30.

⁵⁷ Soms het dit gelyk asof hierdie poging sukses sou hê. Walker sê „Hitherto (d.w.s. tot 1873) the tide had run strongly in the direction of anglicisation.” (History, p. 394). En J. C. Chase kon in 1843 al skryf: „The language is generally diffused, English manners, English mode of thinking and English independence are making rapid progress through the whole length and breadth of the land.” Aangehaal deur J. H. Malan in Boer en Barbaar, p. 67.

⁵⁸ Hofmeyr, Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, p. 159.

DIE SOSIALE GEWETE.

Uiterlik mag daar tussen die deursnee-Afrikaanssprekende Afrikaner en die Engelssprekende in Suid-Afrika nie altyd groot verskille aan te wys wees nie;⁵⁹ tog die Afrikaanssprekende is sulks nie net in sy taalgebruik nie, maar verskil in sy uitsig op die lewe sowel as in sy gehegtheid aan tradisies en instellinge wat in besonder sy eie is en aan niemand anders behoort nie. Hy het nog 'n eie individualiteit wat die afdruk is van sy besondere verlede. Hy het wel dikwels 'n vreemdeling in sy eie land gevoel, en verkleineerd, terneergedruk het hy hom in mismoedigheid soms as 'n minderwaardige begin te beskou.⁶⁰ Baie Afrikaners ly ongetwyfeld aan 'n minderwaardigheidskomplek wat aanleiding gee tot morele sowel as nasionale verslapping; maar verengelsde Afrikaners is egter betreklik seldsaam, en mag wat die platteland betref beslis as groot uitsonderinge beskou word.

Die gestadige ontwikkeling van 'n Afrikaanssprekende selfbewussyn te midde van al die kragtige invloede wat die Afrikaner wou denasionaliseer, is werklik 'n opmerklike verskynsel, wat 'n diepte van karakter met 'n kanniedood uithouvermoë alleen kan verklaar. *By elke werklike of vermeende poging tot anglisasie van die Afrikaner was die uiteindelijke reaksie in die rigting van 'n versterkte Suid-Afrikaanse gees en 'n vermeerderde gehegtheid aan eie tradisies en eie taal.* Die trekke van die Afrikaner volkskarakter is te diep getrek onder die Afrikaanse son op die Afrikaanse vlaktes dat dit maklik uitgewis kan word. Tereg sê Battaliou: „The peculiar essence of the Boer will never be destroyed by any human design, because it is not only the product of an amalgamation of French and Dutch blood, but also the creation of the South African sun and soil.”⁶¹

Die Afrikaner het al meer en meer bewus geword van homself; en dit veral deur die prikkeling van sy beproewinge. Sy geskiedenis is 'n lydensgeskiedenis, waarin hy moes verduur en stry om te kan lewe. In sy volharding onder lyding en stryd het hy sterk geword. „They are strong because of their lifelong struggle for existence against man and beast and country.... To be strong or to perish was the alternative before the dutch and the Dutch were strong.”⁶² Wat Cust in hierdie aanhaling sê van die stryd om te bestaan teenoor ruwe inboorlinge en die wilde natuur, is toepaslik ook op hom in die handhawing van sy individualiteit teenoor die poginge om hom te ontstam en te verengels.

⁵⁹ Sien G. Millin, *The South Africans*, p. 165.

⁶⁰ Sien Keet, T. B. Muller, p. 144.

⁶¹ *Letters on South Africa*, p. 2.

⁶² Cust, *The Dutch in South Africa*, *North American Review*, 1900, p. 199.

HISTORIESE EN POLITIEKE FAKTORE.

Die ontdekking van diamante in Suid-Afrika het veel meer as 'n ekonomiese waarde gehad. Die kwessie insake die besit van die diamantvelde, waarin die Vrystaat so skromelik veronreg is, het die Afrikaner nasionale bewussyn aangewakker. „The Diamond Fields controversy shocked Afrikaner national sentiment into being,” is die verklaring van die historikus Walker.⁶³ Die Shepstone-anneksasie van die Transvaal het nie alleen die Transvalers die geleentheid verskaf om roem te verwerf op die slagveld nie, maar het die hele Afrikaanssprekende Suid-Afrika in sy simpatie verenig. Die Jame-son-episode het die Afrikaner sentiment in warme verontwaardiging laat opvlam. En die Anglo-Boere oorlog met sy namelose ellende en lye en die vernietiging van die so hoog gewaardeerde onafhanklikheid van die Vrystaat en die Transvaal, het die Afrikaner wel diep terneergedruk, maar verre daarvandaan om hom te verbreek, het hy uit die loutervuur gekom as 'n selfbewuste nasie. „It had one result which from the point of view of those who looked for the speedy anglicisation of South Africa, was most discouraging. It taught the Afrikaner that they were a people. The Afrikaner Volk proceeded to find itself along cultural and then along political lines. The old colony led the way.”⁶⁴ Ons haal nog aan Prof. E. C. Pienaar, wat daarop wys dat die Tweede Vryheidsoorlog „met sy weedom en skynbare vernietiging, inderdaad die redding van die Afrikanerdom as geheel” was. „Toe die liggaam sieltogend op die slagveld en in die konsentrasiekamp gelê het, het die groter nasiesiel van die toekomst triomferend opgestaan en nuwe gestalte aangeneem.”⁶⁵

Sedert die instandkoming van die Unie in 1910 het daar 'n toenemende gees van politieke selfstandigheid hom by die Afrikaner geopenbaar; en veral sedert die erkenning van Afrikaans as offisiële taal in staat, skool en kerk is daar met groot geesdrif en vrugbaarheid gearbei aan die geestelike uitbou van die Afrikaanssprekende Afrikaner en aan die vermeerdering van sy geestelike en kulturele rykdom. Op politiek gebied was daar groot bedrywigheid wat gelei het tot meer nadenking oor die volkskwessies, en die ontwikkeling van die volksbewussyn. Veral die intense politieke stryd wat ontstaan het toe Gen. Hertzog uit die eerste Unie-Kabinet uitgesit is, het

⁶³ History, p. 394.

⁶⁴ Ibid., p. 514.

⁶⁵ Sien Die Burger, 6 Junie 1936. Interessant is ook die volgende aanhalinge: „Durch den Krieg ist das Selbstbewusstsein der Buren mächtig gesteigert worden.” Somassa, Das Neue Südafrika, p. 22. Ramsay MacDonald beweer „The one certain result of the war is that the Dutch of South Africa have been united; they talk Dutch now where they used to talk English; they have given up their arms but not their cause.” Hy haal dan aan wat Genl. de la Rey gesê het kort na die oorlog: „The Afrianders are now welded into one. I have buried my flag and my mauser, but not my people.” (What I saw in South Africa after the War, p. 11).

DIE SOSIALE GEWETE.

stimulerend ingewerk op die Afrikaner volksbewussyn. „Here began a fight,” sê die skryfster van die lewe van Gen. Smuts, „that for twenty years was conducted against Botha (with him Smuts), and on Botha's death against Smuts alone...., that after General Hertzog's reconciliation with Smuts, was inherited by Dr. Malan.... that disrupted and all but ruined South Africa; that without question stimulated the pride, fostered the strength, preserved the nationality of the Dutch — the Boers — ; they called themselves henceforth the Afrikander people of South Africa.”⁶⁶

Resumè.

Die gewete is 'n plastiese konglomeraat. Dit bevat dikwels teenstrydige elemente, wat nie logies, maar alleen as effekte van historiese insidente en toestande kan verklaar word.

Die genetiese faktor moet ook saamgetel word onder die vormende invloede; maar ongelukkig kan daar nie met veel sekerheid uit 'n genetiese oogpunt besluit word tot 'n bepaalde oorsaaklike verband nie. Slegs kan gewys word op die algemene strekking van die invloed van afkoms.

Die beleid gevolg deur die O. I. Kompanjie was om sy eie kommersiële belang te bevorder; en gevolglik was dit gekenmerk deur die oplê van drukkende heffinge op die koloniste en die toepas van beperkende regulasies insake die verkoop van hulle produkte deur die boere. Hierdie beleid het by die Afrikaners gelei tot 'n neiging om die owerheid vernuftig onderdeur te spring; om so ver moontlik van die owerheidsetel verwyder te wees; en om 'n afkeer te voel teen alle bemoeiing van owerhidsweë.

Di demokratiese tradisie, uit Holland saamgekom met die eerste burgers, is deur die Afrikaner gehandhaaf, en versterk by elke poging wat outokraties gemaak is om sy regte in te kort.

Die beleid van die Britse owerheid insake die inboorlinge, en die optrede van manne soos Philip en Read het in die gemoed van die Afrikaners veel verbittering laat ontstaan, en die neiging om uitkoms in afgesonderdheid te soek versterk; ook het dit sendingwerk by hulle in diskrediet gebring.

Die Afrikaner het steeds teenoor toestande wat ongunstig is vir die voortbestaan van sy ideale, in afsondering krag en veiligheid gesoek. Weens die toenemende kontak veroorsaak deur die industrialisasie van Suid-Afrika, soek hy al meer en meer om selfbewus hom te handhaaf deur hom op politiek en kultureel gebied te laat geld. Ten spyte van alle poginge om hom te angliseer, het die Afrikaner homself gehandhaaf, en ontwikkel hy al meer en meer sy volksbewussyn.

⁶⁶ S. G. Millin, *General Smuts*, p. 276.

HOOFSTUK XI.

OMGEWING EN KULTUUR.

1. Verkeersmoeilikhede.

Die fisiese omgewing as 'n vormende faktor in die geskiedenis en karakter van 'n volk mag nie uit die oog verloor word nie. Dit kan egter oordryf word; en dit word ook gedoen wanneer op grond van 'n meganistiese wêreldbeskouing die omgewing met uitskakeling van die persoonlike element, te sterk beklemtoon word. Geografiese determinisme is geheel misplaas as dit nie aan persoonlike inisiatief reg laat wedervaar nie. Die omgewing moet meer beskou word as 'n kompleks van geleenthede, waardeur die persoon hom kan laat geld. Maar dit alles neem nie weg dat die omgewing tog sy stempel afdruk op 'n volk. Nie alleen verskaf die fisiese omgewing die vorm en kleur aan die verbeelding nie, maar dit beïnvloed ook die aard van lewe, die gewoontes en die algemene temperament van 'n volk.

Dit moet altyd in die oog gehou word dat die vorming van die tipiese Afrikaner plaasgevind het gelyktydig met die inbesitneming en die makmaak van 'n woeste wilde wêreld. Die ruheid, die woestheid, die onbekendheid van die binnelande met sy wilde diere en wilde mense, met sy berge wat maklike verkeer verhinder en met sy droë vlaktes—dit, en nie 'n makgemaakte wêreld was die omgewing waarin die Afrikaner gevorm is.

Die pioniers in die binnelande het dit nie maklik gevind om hulle verbinding met die middelpunte van beskawing lewendig te hou nie. Die reeks van terasse wat die kenmerk is van die geografiese bou van Suid-Afrika, is van mekaar geskei deur hoë bergreekse wat noodwendig die een deel van die bevolking van die ander verwyder. „Die verkeer of beweging van die een plek na die ander was uiters moeilik, want daar het geen gebaande weë bestaan nie. Die bergkettings, wat soos skeidsmure was tussen die verskillende terasse het die verkeer van hoofkwartiere na die binnelande byna onmoontlik gemaak. Die ou baanbrekers was dus geheel en al van die stedelinge aan Tafelbaai se strand geskei. 'n Boer uit die verafgeleë Karroo het miskien maar eenmaal in sy lewe die hoofstad besoek, en dit was by sy huwelik.”⁴

Vir ons is dit vandag moeilik om ons in te dink in al die moei-

¹ E. Stockenström, Die Afrikaanse Vrou, p. 42.

DIE SOSIALE GEWETE.

likhede wat daar in die weg gestaan het van die verkeer in die tyd toe die Afrikaner gevorm is. Ons het ons gebaande weë tot in die mees bergagtige streke. Maar vir die pioniers was die woestheid en die onbegaanbare bergagtigheid geen kleinigheid nie. „As die boere die Obiqua berge moet oortrek, om in wat teenswoordig die Tulbagh vallei is, te kom...moet hulle die waens uitmekaar haal onder aan die die voet van die berg, dan die stukke een vir een corpiekel, en aan die ander kant weer inmekaar sit. Dit is presies dieselfde gesukkel wat hulle afstammelinge, die voortrekkers, 150 jaar later, sal moet deurmaak, as hulle die Drakensberge wil oortrek, om Natal te bereik.”² Tot selfs so laat as die middel van die jaar 1830 moes die bewoners van die „Overberg,” met lewensgevaar, en dikwels nie sonder verlies van trekvee en die skade van hulle waens sukkel om oor die berg te kom waar Sir Lowry Pas ons nou so ’n gemaklike oorgang verskaf.³ Selfs die sandvlakte wat die Kaapstad van die binnelande geskei het, het baie van die aantreklikheid van ’n besoek aan Kaapstad verminder. Eers in 1843 is daar ’n harde pad aangelê deur die sand.⁴

Hierdie omstandighede in hulle omgewing wat dit vir die trekkers in die binnelande so moeilik gemaak het om met mekaar en met middelpunte van beskawing in verbinding te bly het noodwendig bygedra tot hulle vorming. Hulle moes vele geriewe ontbeer en hulle met die eenvoudigste lewenswyse tevrede stel. Die puriteinse tradisie wat eenvoud in die lewe voorskryf is deur die lewensomstandighede geaksentueer. Hulle kon eenvoudig nie verkry wat in die reël vir die beskaafde mens van so uiters veel betekenis is nie; en hulle het daarsonder maar klaargekom so goed en so sleg as wat hulle kon.⁵

Maar hulle het ook geleer om hulle self te help. Die onverkrygbare meubels, of geriewe of medisyne en andere lewensmiddels moes, wanneer die onontbeerlik was, deur die vernuf van die trekkers met

² Leo Fouche, *Die Evolusie van die Trekboer*, p. 10.

³ Sien Theal, *History from 1795*, deel II, p. 24. Theal sê dat die tog oor die Hottentots-Holland berge gemaak was „at the risk of having their waggons broken and their cattle killed.”

⁴ Ibid., p. 231. Een van die doeltreffendste middels wat die mens aanwend om sy omgewing te vervorm, is die aanlê van paaie, waardeur die verkeer moontlik en vergemaklik gemaak word. Die geskiedenis van die vooruitgang van ’n volk is grotendeels die geskiedenis van sy paaie.

⁵ Ibid., *History before 1795*, deel III, p. 370. „There was (d.w.s. tot einde 18e eeu) not a single drapery, grocery or hardware store, wholesale or retail, beyond the first range of mountains.”

OMGEWING EN KULTUUR.

iets anders vervang word.⁶ Dit het by die Afrikaner laat ontstaan 'n praktiese sin om altyd by elke behoefte of moeilikheid 'n plan te kan maak, en waar alle hulp deur andere ontbreek, het hy geleer om homself te help. „Die geïsoleerde lewenswyse en skrale lewenstoestand waaronder die boer moes verkeer,” verklaar Prof. Brummer, het dit noodsaaklik gemaak dat hy Jan-alle-man sou word, en vir alles wat vereis kon word op sigself moes terug val. Wie sig nie kon help nie moes sonder genade verdwyn. Selfstandigheid was dus die vernaamste geskiktheid waardeur die boer in die stryd om te bly bestaan, sy moeilikhede oorleef het.”⁷

In die ontwikkeling van Suid-Afrika en in die vorming van die Afrikaner het die ossewa 'n nie onaansienlike bydrae gelewer nie. Die ossewa is vir die Afrikaner van 'n paar geslagte terug nie net 'n vervoermiddel gewees nie: dit was vir hom inderdaad 'n soort volksinrigting. In 1879 skryf Dr. R. J. Atcherly: „To the Boer the wagon is everything. It is part of his very existence. It is like the shell to a snail—without it he would be lost.”⁸ Die ossewa het gehelp om die familiesin by die Afrikaner lewendig te hou: met sy wa kon hy sy vrou en kinders saam neem; sy wa het die woeste wilde wêreld omgeskep in 'n tuiste. Langenhoven laat die nageslag van die Voortrekkers die ou ossewa toespreek: „Al wat vir hulle dierbaar was het met jou saamgegaan: moedertjie was daar en kindertjies was daar—en na die lang dag van stryd en gevaar kon pappie onder jou seile inkruip en hy was weer tuis—onder sy bemindes, by sy huisaltaar, by sy heilige. Daarom het pappie nie geswerwe nie; daarom het hy sy plig en sy God nie vergeet nie.”⁹ In die oorloë met die inboorlinge was die wa vir die Afrikaner sy veilige fort. Was dit nie vir die beskutting wat die stoere voortrekkers binne hulle walaers gehad het nie, sou selfs hulle dapperheid en hulle gewere nie bestand kon wees teen die oorweldigende getalle van die barbaarse inboorlinge nie.

Die effek van die lang verblyf in die ossewa het noodwendig

⁶ Ibid., „Under these circumstances the graziers had learned to provide themselves with many articles, even of clothing, and to dispense with others. Tanned hides of small animals were often used to make trousers, vests of delicate skins were common, and nearly all the shoes worn were of home manufacture....cups and basins were often of necessity largely supplemented by calabashes....Fur karosses served instead of woollen blankets, and katels....took the place of imported bedsteads and couches....Instead of hair mattresses, feather beds were used....Thus it was possible to live in a homely manner, with but few of those articles which the commerce of the present day has caused the people of the interior to consider indispensable.” (p. 371).

⁷ Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter, p. 13.

⁸ A Trip to Boerland, p. 49.

⁹ Ons Weg deur die Wêreld.

DIE SOSIALE GEWETE.

die uitkyk van die Afrikaner en sy gewoontes beïnvloed. Vele Afrikaners van die vroeëre tyd is in die watent gebore, en het hulle eerste jare in die watent as hulle enigste tuiste deurgebring. Totius laat die ossewa sing:

„Toe g'n huis nog die trekker se kroos kon beskut,
was my tent vir die kleintjies 'n veilige hut,
wat by nagtlike tog met gewieg en gesus
hulle sag het laat sluimer in salige rus.”

Die lewe in die watent as tuiste het die liefde vir die oopveld en die vryheidsin by die Afrikaner ongetwyfeld versterk; maar aan die ander kant het dit ook bygedra om by hom 'n houding van onverskilligheid insake geriewe en die fynhede van die beskawing aan te moedig. Sy sin vir dissipline het seker nie kon ontwikkel in die ongereelde lewe wat op die trekpad onvermydelik was. En die deel van die armlankes van ons tyd wat maar nie kan loskom van die trekkerstradisie nie, en ook nog so 'n groot deel van hulle lewe op die pad deurbring, word daardeur ongeskik gemaak om 'n gevestigde lewe te voer.

In hierdie verband moet op 'n merkwaardige feit gelet word. Die Afrikaner vertoon dwarsdeur Suid-Afrika, met weinige lokale afwykinge, in hoofsaak 'n homogene karakter. Moodie, wat in 1837 geskryf het, toe die verkeer tussen die een deel van die volk en die andere nog uiters moeilik was, verklaar met reg: „The manners and habits of the Dutch have an extraordinary similarity from one extremity of the colony to the other.” En weer: „They seem indeed to be all fashioned after one model; and few individual peculiarities are to be found in one character that may not be possessed in a greater or smaller degree in another.”¹⁰ Hierdie homogeniteit in karakter is merkwaardig as ons in aanmerking neem hoe die Afrikaners in die verskillende dele van die binnelande van mekaar geïsoleer gewoon het, en onderlinge verkeer so uiters moeilik was.

Onder die oorsake wat samgewerk het om die differensierende invloede verbind met die geografiese bou van Suid-Afrika, te neutraliseer, moet genoem word die definitiewe godsdienstige en maatskaplike tradisies wat die trekkers na die binnelande met hulle saamge neem het. Hierdie tradisie, wat alle Afrikaners gemeen het, was vir die pioniers heilig erfgoed. Hulle het hulle tradisies vereenselwig met hulle huisbybel. Die uniformiteit van die Afrikaner karakter moet dus o.a. vir 'n groot mate gesoek word in die gebruik van die Bybel, die een kultuurboek van die Afrikaner in sy wordingstydperk.

¹⁰ L. J. W. D. Moodie, *Ten Years in South Africa*, deel I, pp. 146, 147.

2. Die Sielkunde van die Veld.

Elke omgewing, maatskaplik sowel as geografies, het 'n eie toon en 'n eie aarde. Elke natuurliefhebber weet van die wonderlike geheimsinnige invloed van 'n grootse natuurtoneel. Elke omgewing het sy eie „sielkunde,” en maak 'n unieke totaalindruk op die gemoed. Die sielkunde van die magtige Suid-Afrikaanse bergkettings, die onsimpatieke Karo en die wye vlaktes, met die sonnige klimaat van Suid-Afrika, met sy droogtes en veranderlike weersgesteldheid het onbewus ingewerk op die gemoed van die trekkers, wat al dieper in die onbekende ingetrek het.¹¹ Die „siel” van die Afrikaanse veld het allengs meer en meer weerkaats geword in die siel van die trekker. Ramsay MacDonald wys daarop dat die karakter van die Afrikaner nie net uit sy godsdiens, hoe belangrik die ook al mag wees, verklaar moet word nie: daar moet rekening gehou word met „the psychology of the veldt and Karroo, of the uncertain season, of the sudden loss of crops and cattle.” En dan vervolg hy „A man who lives long on a South African farm, who meets with the strange diseases and the weird growths, who lives in the eloquent silences and in the eternal vastness of the land, is withdrawn from the changing currents of life and is led to its imperturbable depths.”¹² Ook Bryce wys hierop: „The silence, loneliness and drear solemnity of South African scenery have not been without their influence upon the mind and temper of the European settler.” Hierdie invloed op die Afrikaner beweer hy, vertoon hom in „a passion for solitude.... a sturdy self-reliance, a grim courage in face of danger and a sternness from which the native often had to suffer.”¹³ 'n Ander skrywer beweer: „They (die Afrikaners) are the product of a hardy stock, made tougher and stronger in body and mind by the unique environment of their eixstence.”¹⁴

Die bekoorlikheid van die *oop wêreld* waardeur daar in die siel van die Afrikaner 'n onuitblusbare liefde vir 'n ongestremde vryheid aangekweek is; die grootsheid van die onafsienbare vlakte wat hom laat klein voel as in sig van die Oneindige en Onbeperkte, het die Afrikaner verryk met aandoeninge wat met die beste in sy karakter verenig is.

¹¹ Vergelyk Battaliou, Letters on South Africa, p. 15: „To get a perfect notion of South Africanism, it is essential to understand all the surroundings, circumstances, conditions, influences and forces which are continually operating upon our natures.”

¹² What I saw in South Africa after the War, p. 57.

¹³ Impressions of South Africa, p. 57.

¹⁴ Davitt, The Boer Fight for Freedom, p. 37.

DIE SOSIALE GEWETE.

„Deur ons ver verlate vlaktes
met die kreun van ossewa—
Ruis die stem van ons geliefde,
van ons land Suid-Afrika.

Ons sal antwoord op jou roepstem,
ons sal offer wat jy vra:
Ons sal lewe, ons sal sterwe—
ons vir jou, Suid-Afrika.”

Die ongestadigheid van die weersgesteldheid, die verwoesting wat watervloed veroorsaak dikwels kort op die hakke van die harde teisteringe van 'n ontsettende droogte, die gedurige moontlikheid en selfs waarskynlikheid dat die veelbelowende gesaaide deur plaë sal vernietig word,¹⁵ het die Afrikaanse boer, ten spyte van sy sterke onafhanklikheidsgevoel, gedurig laat staan voor gebeurlikhede en beproewinge wat hom uitdryf na sy God. As die nood op die hoogste is sal God ook die uitkoms gee. Graag, baie graag, sing die Afrikaner die Psalm waarin hy verseker word dat hy salig is,

„Die zijn hoop in 't hachlijkst lot,
Vestigt op den Heer zijn God.”

Maar juis omdat hy in sy beproewinge op sy God vertrou, is hy gereed om spoedig weer te begin, weer te probeer, weer planne te maak. En wat ook al gebeur, as die uitkoms so vurig verlang nie kom nie, dan weet hy om te verduur.

„Daar's nie na links of regs te wyk,
daar's net te swyg en aan te stryk.” (Celliers).

By die sielkunde van die veld moet nog gevoeg word dat die trekkers in die binnelande gedurig op hulle hoede moes wees teen die gevare wat die aanwesigheid van tallose wilde diere opgelewer het. Theal deel ons, byvoorbeeld, mee: „Before September 1937 two hundred and forty-nine lions were killed by the emigrants in the neighbourhood of Thaba Ntshu alone, and in other localities they were even more numerous.”¹⁶ Die gevare wat sowel homself as sy eiendom gedurig bedreig het, was vir die Afrikaner 'n oefenskool in die deugde van dapperheid en waaksaamheid.

¹⁵ Vergelyk Fuller: „This was South Africa all over—a water famine one week, and floods the next.” (South Africa at Home, p. 145).

¹⁶ History from 1795, deel II, p. 288.

3. Die Afrikaner is 'n Boer.

Dit is nie blote toeval, en ook nie sonder gegronde rede nie, dat 'n alternatiewe naam vir die Afrikaanssprekende Afrikaners deur die woord Boere aangegee word.¹⁷ Die eerste eintlike Afrikaners was boere; en dit is boere wat al dieper in die onbekende ingetrek het, en dit mak en bewoonbaar gemaak het. Dit is boere wat die baanbrekers van die beskawing en ontwikkeling in Suid-Afrika gewees het. Die boere op die platteland en nie die „neringsliede” van die dorpe en stede nie is die draers en handhawers van die kenmerkende Afrikaner gees. As boere en veral as veeboere, met die blou verwelf van die Afrikaanse hemel bo hulle, met die majesteit van die ewige gebergtes om hulle heen, en die verlate vlaktes, wat „slaap in die rus van die eeue gesus,” voor hulle uitgestrek tot daar waar die hemel en die aarde met mekaar verenig is, het die Afrikaner trekkers hulle tuiste gemaak. „Met sy oneindige ruimte—met sy vryheid, sy ongebonde en onbekommerde lewe, lok Suid-Afrika die boer al verder.... So ontwikkel sig langsaam die merkwaardige pionier—wat ons noem die trekboer—die man wat verreweg die grootste rol gespeel het in die uitbreiding van 'n blanke Suid-Afrika. Die trekboer is dit, wat altyd die voorpos was van die blanke leër. Hy het dag na dag, jaar na jaar, ja, eeu na eeu geworstel met berg en bos, met wilde diere en nog wilder mense.... Die trekboer het die hele Kaapkolonie langsaam maar seker vir die witman ontgin. Die trekboer was dit ook wat die Grote Trek voorberei het, en moontlik gemaak het.”¹⁸ As trekboer is die Afrikaner gebore; en op die boereplaas het hy opgegroeï.

„O, Boereplaas!
Geboortegrond!
Jou het ek lief bo alles,
Al dwaal ek heel die wêreld rond,
Waar so gelukkig, so gesond?
O, Boereplaas!
Geboortegrond!
Jou het ek lief bo alles.”

Die wêreld oor is daar gedurende die laaste halfeeue die verskynsel op te merk dat uit die landelike dele 'n sterke emigrasie na

¹⁷ Vroeg in die geskiedenis van Suid-Afrika het daar 'n verwydering ontstaan tussen die amptenare en dorpsbewoners aan die een kant en die mense op die platteland. Le Vailant vertel ons dat die mense in en rondom Kaapstad het die volksplanters in die binnelande genoem „ruwe boeren.” Sien sy *Reize in de Binnelanden van Afrika*, deel III, p. 46. Toe die Kaap in Engelse hande oorgegaan het is hierdie benaming ook gebruik. Lady A. Barnard noem die Afrikaners reeds in 1797 „Boers.” Sien *South Africa a Century Ago*, p. 65.

OMGEWING EN KULTUUR.

die stedelike en industriële gebiede plaasvind.¹⁹ In Suid-Afrika is hierdie vlug na die stede ook baie opmerklik. Die omstandighede waaronder die Boer in Suid-Afrika hom gevestig het op die land, is iets van die verlede geword; en die stryd om te bestaan vereis vandag ander trekke as die wat die voortrekker kenmerk. Die Afrikaner boer, so geheg aan die plaaslewe, is nou onderhewig aan 'n geweldige trek weg van die plaas na die dorp en stad. Die gemiddelde vermeerdering van die blanke bevolking van Suid-Afrika sedert 1911 is byna 2 persent per jaar; maar die vermeerdering van die landelike bevolking is maar net .8 persent per jaar.²⁰ Hierdie vergelyking dui aan dat die Afrikaner sy boer-tradisie in 'n mate begin prys te gee, en hy is aan 'n taamlik versnelde urbanisasie-proses onderwerp.

Hierdie proses waardeur die Afrikaner losraak van die platteland om êrens in die dorpe en stede 'n armsalige heenkome te probeer vind, het wel groot afmetinge aangeneem, maar daar skyn nie grond vir die vrees te wees dat dit so versnel sal word as om die agrariese uitsig van die Afrikaner spoedig te vernietig nie. Volgens die sensusopgawe van 1926 is die Afrikaanssprekende deel van die hele landelike bevolking nog 80.3 persent, en 59 persent van alle Afrikaanssprekende Afrikaners woon nog op die platteland.²¹ Dit is wel 'n kleiner verhouding as wat vroeër op die platteland verkeer het. Volgens Somassa was die persentasie van Afrikaanssprekende boere tot die hele bevolking van die Kaapkolonie in 1904, 71 persent; dit wil sê 12 persent meer as in 1926; maar aan die ander kant was die persentasie van Afrikaanssprekende boere tot die hele landelike bevolking toe 80.4, dit wil sê slegs maar .1 persent meer as in 1926.²² Die gevolgtrekking is dus voor die hand: terwyl die vlug na die stede aansienlik is en 'n aanmerklike deel van Afrikaanssprekende boere geurbaniseer word, is die verhouding wat die platteland betref van die Afrikaanssprekende boere tot ander nasionaliteite sedert 1904 feitlik nie verander nie.

Die sielkunde van die boereplaas het sy merke diep getrek in die siel van die Afrikaner. Selfs hulle wat stedelinge geword het, het hulle verband met die platteland nog nie geheel verloor nie, en vertoon nog, hoewel in 'n afnemende maat, veel van die landelike uitsig op die lewe. Ons moet ons noodwendig hier beperk en let net op 'n paar van die trekke wat die plaaslewe in die Afrikaner karakter begunstig het.

¹⁸ Leo Fouche, *Die Evolusie van die Trekboer*, pp. 10 en 11.

¹⁹ Sien Groves, *The Rural Mind*, hoofstuk III.

²⁰ Sien Offisiële Jaarboek. Ook D. F. Malan, *Die Groot Vlug*.

²¹ Sien Offisiële Jaarboek, No. 17.

²² *Das Neue Südafrika*, p. 29.

OMGEWING EN KULTUUR.

Die plaaslewe is gunstig vir die aankweek van 'n gevoel van waardigheid en selfstandigheid. Die besit van 'n plaas waarop niemand anders baas is nie, waaroor niemand anders seggenskap het nie, en waarop die boer, sonder toesig van ander, sy eie sake kan reël, laat by hom ontstaan 'n besef van eiewaarde en selfstandigheid, wat hom openbaar in 'n houding van waardigheid. Veral vroeër toe die plase baie uitgestrekter was as nou, het die boer hom feitlik koning kon ag in 'n koninkryk in die klein: oos en wes, na hierdie kant en na daardie kant, so ver hy kon sien was *sy grondgebied*. Hy is baas op sy plaas; en baas noem die inboorling hom ook. Van kleinsaf het hy die wêreld so geken: hy was eers klein basie, maar tog baas. Hy is gewoon om verantwoordelikheid te dra, om sorgsaam te wees, om te reël en te gebied. Kneegskap het hy nooit geken nie. Davitt, wat die Afrikaner met 'n simpatieke oog waargeneem het, verklaar: „They possess that pride of personal independence which comes from a conscious lordship of the soil. They have not had to go through the social servitude of a renttenancy before reaching the natural dignity of a proprietor. The Boer is a land-owning democrat owing no homage to any man or class.... He has all the strong natural traits of a people reared away from the many debilitating influences of city life.”²³

Hoewel gasvryheid by die Afrikaners vandag ongetwyfeld minder voorkom as voorheen, is dit nog een van die mees kenmerkende trekke van die Afrikaanssprekendes. Reisbeskrywinge en ander geskifte oor Suid-Afrika vermeld met nadruk hierdie trek van die Boer. Ons gee hier net 'n paar getuienisse. Thunberg, wat 'n beskrywing gee van sy reise tussen 1770 en 1779 verseker ons dat, „Hospitality is carried to a great length among the farmers throughout all the country.”²⁴ Barrow wat so graag die swakhede van die Afrikaner beklemtoon het, bewonder egter sy gasvryheid. Hy skryf: „There is one virtue in which they eminently excel — hospitality to strangers. A countryman, a foreigner, a relation, a friend, are all equally welcome to whatsoever the house will afford.... When the table is served he takes his seat among the family.... If there be a bed in the house, it is given to a stranger....”²⁵ Lichtenstein

²³ The Boer Fight for Freedom, p. 37. Vergelyk Kol. de Villebois-Mareuil, War Notes: „Respectful to his superior officer.... the simple gunner remains a free man and preserves his dignity even in a state of subordination.” (p. 30). En weer: „I contended that the Boers have retained the military and free ideas of the old nobility; that they are.... hostile to all restraint or tax; that they are equal amongst themselves, but aristocratic in the case of foreigners.” (p. 60). Sien ook Theal, History from 1795, p. 297.

²⁴ Travels in Europe, Africa and Asia, deel I, p. 138.

²⁵ Travels into the Interior of Southern Africa, Deel I, pp. 34, 35.

DIE SOSIALE GEWETE.

vertel: „The colonist would with the utmost readiness set before a guest who came to his habitation a superfluity both of provisions and drink for himself, without any idea of remuneration.”²⁶.

By ander oorsake wat hierdie nasionale trek van gasvryheid by die Afrikaner aangekweek en aangemoedig het, moet ook, en moontlik veral, gereken word die omstandighede wat die boerelewe in Suid-Afrika met hom saambring. Die boereplase was ver verwyderd van mekaar: die Afrikaner boer wil, so is beweer, nie graag die rook uit die skoorsteen van sy buurman sien nie. Selfs in 1931 was die digtheid van die bevolking maar 3.87 blankes per vierkantmyl; en as ons net die landelike bevolking neem dan is daar maar ongeveer 1.44 blankes per vierkantmyl. Dit is 'n ledigheid wat moet tel op die lewenswyse van die Afrikaner. Die groepinstink kan onder sulke omstandighede maar moeilik tot bevrediging kom; en dit is te verwagte dat die drang na omgang met andere hom sal uit veral in 'n gevoel van welwillendheid teenoor besoekers. Deur die besoekers en kuiergaste vriendelik te ontvang en gul te behandel, word die verhongerde drang na geselskap enigsins bevredig. Die keersy van die gasvryheid is die kuiergewoonte wat in sommige dele van die binnelande so sterk ontwikkel was, en nog veel voorkom. Stuart skryf van die Transvalers in 1854, (en wat hy van hulle sê was waar van alle binnelanders), „Zy bezoeken elkander zeer veel. Weinig bezigheid hebbende en gerust hunne plaats kunnende verlaten, zoo gaan zy jaarlyks voor 2 of 3 maanden, met hunnen ossenwagen en toebehooren op reis, verblyven 1 of 2 dagen op iedere plaats die zy passeren, eten en drinken by de eigenaars en slapen in hunnen wagen. Zoo houden zy de vriendschap aan. Deze reizen noemen zy kuyeren.”²⁷

'n Ander omstandigheid wat by die Afrikaner gasvryheid aangemoedig het was die feit dat, afgesien van die boereplaas, daar nie veel geleentheid was vir die reisiger om 'n onderdak te vind nie. Burchell, wat in 1822 geskryf het, deel mee: „In this countyr no inns are anywhere to be found; consequently, the necessity of the case, as well as common humanity, urges every Christian-like colonist to open his door to the hungry or benighted traveller. And as this hospitality becomes reciprocal, by their occasionally passing each other's houses, they feel no hesitation either in asking such favours or in granting them. Thus a boer is never at a loss for a

²⁶ Travels in Southern Africa, p. 27 (V.R.S.)

²⁷ De Hollandsche Afrikanen, p. 209. Sien ook Wilcocks, Die Arm-blanke Vraagstuk, p. 63.

OMGEWING EN KULTUUR.

meal on the road.”²⁸

Die boereplaas begunstig 'n lewe van eenvoud en natuurlikheid. Sy aangebore konserwatisme verbind met sy puriteinse tradisie het veel te doen met die Afrikaner se houding van tevredenheid met die eenvoudigste geriewe, en sy afkeer van alle opskik. Maar ook die hele atmosfeer van die lewe op die boereplaas en die omstandighede van die plaaslewe begunstig 'n eenvoudige landelike uitsig op die lewe. Die eenvoudige, die natuurlike is vir die boer die werklike, die onvervalste. Sy uitsig op die lewe is wel eenvoudig maar dit is ook ongekunsteld, en nie benewel deur die onnatuurlikheid wat die verbysterende gedrang en kunsmatigheid van die stadslewe dikwels meebring. Hierdie eenvoud van die boer word soms bespot, en is soms ook werklik nie maklik te onderskei van 'n primitiewe, agterlikheid en sielsarmoede nie, maar dit kan nie ontken word nie dat die eenvoud wat ons by ons tipiese Afrikaner boer dikwels aantref baie gunstig is vir die aankweek van 'n hoë sieleadel. Fuller beskryf die eenvoudige lewe in 'n klein huisie op 'n boereplaas, en sê dan: „Here.... were found all the essential features of humanity, family affection, kindness to strangers, enjoyment of nature, peaceful content and reverent worship of God.”²⁹

4. Kontak met Inboorlinge.

Die aanraking van die blanke trekkers met die inboorlinge het meestal 'n negatiewe invloed gehad. Daar het ontstaan 'n sterke reaksie teen alle vermenging met hulle; die trekkers het instinkmatig besef dat hulle so veel moontlik vir hulle selfbehoud, die neertrekkende invloed van die barbarisme moes vermy en teenwerk. Die tradisionele houding van die Afrikaanssprekende Afrikaner van afkeer, en aktiewe opposisie teen elke vorm van assimilasie met die inboorlingwêreld, is die reaksie van die kontak met die inboorlinge.

Dit kom ons voor dat die aanraking—of moet ons sê, die botsing?—met die Boesman in die 17e eeu, en nog meer in die 18e eeu, meer as sy aanraking met die Hottentot en die Kaffer, die grondkleur en inhoud verskaf het aan die tradisionele houding van die Afrikaner teenoor die inboorling. Die Boesman het van die toneel in Suid-Afrika verdwyn, maar nie voor hy die Afrikaner pionier gedwing het nie, om onverbiddelik teen hom op te tree. Hy het die blankes geprikkel

²⁸ Travels in the Interior of Southern Africa, p. 141. Hierdie gasvryheid egter word nie vertoon aan die inboorlinge nie. „Hottentots are rarely the objects of hospitality; for with whatever necessities a boer may think fit to furnish the passing traveller, his servants, if black men, must shift for themselves....” (Ibid., p. 190).

²⁹ South Africa at Home, p. 135. Sien ook Stuart, De Hollandsche Afrikanen, p. 225.

DIE SOSIALE GEWETE.

tot 'n houding wat nie alleen alle gedagte aan gelykstelling met die inboerling as 'n onmoontlikheid laat lyk het nie, maar wat ook soms onwelwilendheid en selfs hardheid geopenbaar het .

Die Boesman het hom beslis verset teen alle poginge om hom as ras te laat beskaaf; en by vele is die indruk verwek dat hy nie vatbaar is vir beskawing nie.³⁰ Die Boesman was onverbiddelik teen almal, en almal was gevolglik teen hom. Een van die Hottentot name vir die Boesmans was *!lobiqua*, wat moordenaars beteken.³¹ Dit was eenvoudig onmoontlik vir die boere in die binnelande om veilig te lewe sonder om geweld te gebruik in eie verdediging. Geen poging om die Boesman vredeliewend te maak of hom op te hef, het die minste blywende sukses gehad nie. Die pioniers het nie anders kon handel nie as om die ontembare barbare telkens, na gepleegde moord en roof, op te spoor, en dan in die meeste gevalle hulle van kant te maak. „Die veragtelike, ontembare barbare het in die spelonke van die berge geskuil en soms 'n skielike aanval op die skape en beeste van die witman gemaak....Die sluwe barbare het gewoonlik hulle kans waargeneem wanneer die vader en seuns afwesig was. Dan het hulle 'n skielike aanval gemaak op die vroue en kinders, en hulle op 'n barbaarse wyse vermoor. Na die moord van sy vrou en kinders het die ontroosbare vader die wet in sy eie hande geneem. Hy het sy seuns gestuur om die treurige tyding aan die naaste burgers te bring, om hulle te versoek om mee te gaan om die moordenaars op te spoor. Op die manier het die eienaardige, Afrikaanse kommando stelsel ontstaan.”³²

Die geskiedenis van Suid-Afrika gedurende die 18e eeu, is deurspek met berigte van herhaalde soektogte—of is dit jagtogte?³³ —deur kommandos van boere, soms onder leiding van regerings-amptenare, maar ook dikwels sonder medewete van die owerheid. Hulle had geen ander alternatief as om uit selfverdediging, hoewel nie sonder teensin nie vir die onderneming, die onbuigbare wilde Boesman op te spoor en onskadelik te maak. Die historikus deel ons mee: „The two races could not live side by side. Occasionally white men obliged to defend themselves without aid of soldiers or police, committed acts almost equalling in cruelty those of their savage opponents. Yet without violence the country could not be held. All the philanthropic efforts of the nineteenth century, supported by a

³⁰ Vergelyk Theal, History from 1795, deel I, pp. 497, 498.

³¹ Ibid., History before 1795, deel II, p. 174.

³² E. Stockenström, Die Afrikaanse Vrou, p. 41.

³³ Vergelyk Van Oordt, Paul Kruger, p. 11: „....Ook met de Boesmans had men het telkens te kwaad, en jacht moes op hen gemaakt worden evenals op de bavianen, want veel hoger als deze schatte de grensboer dien verraderlijken en roofzuchtigen stam niet.”

OMGEWING EN KULTUUR.

strong police, failed to establish a single Bushman community in a civilised mode of life.”³⁴ Van die toestand so laat as 1788 in die omgewing van Graaff-Reinet meld dieselfde skrywer: „The struggle for existence carried on with the Bushmen in the new district was constant, and on neither side was any quarter shown or indeed possible. The reports of murders of Europeans and farm servants, or depredations and reprisals, are wearisome to read, and it would need volumes to repeat them all, without any clearer idea being given of the nature of the warfare than can be conveyed in a few sentences. No European dared venture an hour’s ride from his homestead without arms in his hand.”³⁵

Onuitwisbaar moes die indrukke gewees het wat sulke toestand en sulke optrede meegebring het. Dit kom ons voor dat vir ’n verklaring van die onverbiddelike houding van afkeer teen alle maatskaplike omgang en gelykstelling met die inboorling, wat die Afrikaner in sy optrede teenoor die inboorlinge kenmerk, by ander oorsake, sy stryd teen die Boesman ook as ’n vername moet getel word. Die gedurige diefstalle, die herhaalde moorde, die harde optrede teen die vrybuiters wat maar nie wil rede verstaan nie, en die besef van die gevare wat hulle gedurig dreig weens die aanwesigheid van die ontembare Boesman, het die pioniers seker nie gestem tot enige houding van toegeeflikheid en vertrouende toenadering nie; en wat hulle gevoel het teenoor die Boesman het hulle onbewus corgedra, gedeeltelik, altans, in hul houding tot alle inboorlinge. Nie uit teoretiese oorweginge nie, maar uit die bittere ervaring van die wreedheid, afstotelikheid en onvertroubaarheid van die barbarisme, het die Afrikaner geleer om alle assimilerende invloed in die rigting van gemeenskap en gelykstelling met die inboorling te verafsku en te bestry. Waar die Afrikaner so ’n pynlike verpligting had om hard op te tree teen die Boesman, kon hy nie die sieklike humaniteit van vele sendelinge verstaan nie; intendeel het dit by die Afrikaner wat onteenseglik teenoor blankes die mees humane optrede beoefen, laat ontstaan ’n houding teenoor inboorlinge wat nie altyd as human kan beskryf word nie.³⁶ Fuller wys ook hierop: „Living as the colonist does in constant contact with an uncivilised people, he cannot have the same deep respect for man as man that the European has,

³⁴ Theal, *History before 1795*, deel III, p. 188.

³⁵ *Ibid.*, deel III, p. 240.

³⁶ Theal wys daarop dat die owerheid by die kommandos, wat so dikwels teen die Boesmans moes optree, aangedring het om hardheid so veel moontlik te vermy, maar, vervolg hy: „This was a kind of warfare in which instructions were not always followed, and men’s hearts were apt to become hardened.” *History from 1795*, deel II, p. 482. Vir ’n frappante geval van sulke hardheid vergelyk Faure, *My Life and Times*, pp. 69—75, waar hy die sogenaamde Koegas-wreedhede bespreek.

DIE SOSIALE GEWETE.

so that what Mr. John Morley calls the 'crowning grace' of humanity is probably less developed than in the older countries.'''³⁷

Die houding wat die Afrikaner inneem teenoor die Kaffer word meer volledig elders in hierdie werk behandel.³⁸ Hier wil ons nog net iets aanstip oor die invloed van die Kaffer op die karakter van die Afrikaner.

Een van die dinge waarop skrywers in hierdie verband graag wys is die afhanklikheid van die blanke in Suid-Afrika van die arbeid en diens deur die kleurling en Kaffer verrig. Oweral maar veral in die onderneminge wat handearbeid vereis, van die kindermeidjie en die kombuisjong af tot die plaasarbeider en die mynkaffer, word werk vir die blanke deur die kleurling of kaffer verrig.³⁹

Terwyl hierdie arbeidsreëling die blanke meer vry tyd en geleentheid gee om sy aandag te wy aan andere onderneminge waaraan meer verstandelike oefening gepaard gaan, is dit egter nie te ontken nie dat dit lei tot 'n mate van arbeidskuheid en vooroordeel teen wat genoem word „kafferwerk.”⁴⁰ Hierdie houding wat nie gunstig is vir die aankweek van arbeidsaamheid en vlyt nie, is een van die oorsake wat meegewerk het om die vraagstuk van die armblanke so akuut te maak.

Onder die omstandighede wat in Suid-Afrika gangbaar is, is dit 'n noodwendigheid dat die blanke en die inboorling wederkerig mekaar se karakter sal beïnvloed. Segregasie van die naturel, in mindere of meerdere mate, is die beleid van die land;⁴¹ maar met die diep ingewortelde gewoonte om van inboorlinge en kleurlinge vir alle moontlike werksaamhede gebruik te maak, en met die teenwoordige geografiese distribusie van die inboorlinge in Suid-Afrika, is daar 'n onvermydelike kontak. Subtiel en gewoonlik onbewus, maar desnietemin werklik is hierdie invloed van die inboorling op die blanke; en hoewel ons nie hier altyd die gevolg duidelik kan herlei tot sy bepaalde oorsaak nie, bestaan daar nie twyfel nie dat hierdie invloed byna altyd nadelig is. Die gevaar van hierdie invloed is des te groter omdat die kontak met die inboorling begin reeds in die eerste kinderjare van die blanke kind wat gewoonlik deur meidjies opgepas word.

³⁷ South Africa at Home, p. 24.

³⁸ Sien hoofstuk XVII.

³⁹ Vir 'n goeie behandeling van hierdie onderwerp sien Evans, Black and White in South East Africa, hoofstuk VII.

⁴⁰ Vergelyk R. Wilcocks, Die Armblanke, pp. 53 tot 58.

⁴¹ Gen. J. C. Smuts, Africa and some World Problems, p. 93 sê re segregasie: „This separation is imperative, not only in the interests of a native culture, and to prevent native traditions and institutions from being swamped by the more powerful organisation of the whites, but also for other important purposes, such as public health, racial purity and public good order. The mixing up of two such alien elements... leads to moral deterioration... and to many other forms of social evil.”

OMGEWING EN KULTUUR.

„The standard of morality of the uneducated native is very low. The European in South Africa comes into contact with this low standard of morality every day of his life—if not the intimate contact of the farm or the house, then the more remote contact of the street. We have seen that this contact is not without its ill effects on adult Europeans; on young children the evil effects are still greater.”⁴² Die geneigdheid by die Afrikaner om nie te nougeset te wees met die eise van die waarheid nie (om ’n voorbeeld van die invloed te noem) is moontlik aangemoedig deur sy gedurige kontak met die inboorlinge. „The charge that the Boer in his constant intercourse with natives acquired a certain duplicity of policy is not quite unfounded.”⁴³

Die sterke kleurlyngevoel in die bewussyn van die Afrikaanssprekende Afrikaner verswak enigsins sy verantwoordelikegevoel vir ’n aktiewe poging tot opheffing van die inboorling; maar dit word egter al meer en meer ingesien dat die opheffing van die inboorling nie die opheffing van die sosiale kleurlyn noodwendig meebring nie, en dat die beskawing en kerstening van die inboorling die algemene sedelike atmosfeer in Suid-Afrika sal baat. „The leaders of the Dutch South Africans show an ever keener sense of responsibility towards the darker races.”⁴⁴

5. Kulturele Invloede.

Dit is hier, vir ons doel, nie nodig nie om volledig te bepaal wat ons nou eintlik onder die term kultuur verstaan. Genoeg moet dit wees as ons hier sê dat in teenstelling met die geografiese, klimatiese en etniese faktore wat ingewerk het op die karakter van die Afrikaner, ons onder kulturele invloede saamvat al die beskawende tradisies wat die gemeengoed van die trekkers was; beskawende gebruike wat onder hulle gangbaar was, en ook inrigtinge wat vir hulle ’n sedelike en geestelike waarde besit het.

Die Afrikaner kan nie verstaan word nie sonder hom te stel teen die agtergrond van die beskawing en kultuur van sy vaders in Europa. Nie net die genetiese faktor van sy Europese afstamming nie, maar ook die kulturele en geestelike erfenis, waarmee hy na Suid-Afrika gekom het, en wat hy in belankrike opsigte in die binne-lande bewaar en gehandhaaf het, moet meegetel word by ’n ewaluasie van sy karakter. Sy godsdiens, sy westerse lewens- en wêreldbeskou-

⁴² C. T. Loram, *The Education of the South African Native*, p. 34.

⁴³ C. Jeppe, *The Kaleidoscopic Transvaal*, p. 76. Sien ook Ramsay MacDonald, *What I saw in South Africa after the War*, p. 21; en J. H. Balfour Browne, *South Africa*, p. 79.

⁴⁴ W. M. MacMillan, *The Cape Colour Question*, p. 24.

DIE SOSIALE GEWETE.

ing, sy regsbegrip en sy sosiale atmosfeer het sy voorvaders vir hom uit Europa meegebring, en hy het daarop as fondament gebou. Dit was hierdie kulturele tradisie waarvan die Calvinistiese godsdienst die middelpunt was, wat die pioniers in die afsondering van die binnelande van verval bewaar het.

Vir goed twee eeue het die Afrikaners in die binnelande byna geen kontak gehad met die strominge van vooruitgang en beskawing in die groot wêreld nie. Die skool het feitlik, ten minste in die gewone sin van die woord, nie bestaan nie. Lektuur behalwe die Bybel en 'n paar stigtelike boeke, was nie in die bereik van die bewoners in die binneland nie.⁴⁵ Tydskrifte het eers in die loop van die 19e eeu begin te sirkuleer. 'n Posdiens was daar nie vir die binnelande nie voor 1805. Burchell vertel ons dat hy gedurende sy reise in die binnelande in 1811 vir nege maande geen nuus uit Kaapstad verneem het nie.⁴⁶ Dit spreek vanself dat ander hierdie omstandighede kulturele aangeleenthede nie 'n groot plek onder die pioniers ingeneem het nie. Die bekende Veeteelt-Kommissie hang vir ons in hierdie verband 'n donker prentjie op van die toestande in die begin van die 19e eeu. „De beschaving in die verafgelegene districten gaat zeer langzaam voort, en gaat, om zo te spreken eer ten agteren. Dit schynt grotendeels te moeten worden toegeschreven aan gebrek aan communicatie met die Hoofdplaats en by sommigen op de Roggevelden, vooral aan het zwerwend leven....Dit brengt te weeg dat men byna om niets anders denkt als om zyn dikke staart Kaapsche schapen, voor niets zorgt als voor zig zelf voor den dag van heden, en geene neiging voelt voor buitengewone ondernemingen, vooral wanneer er eenige meerdere moeite als het dagelijks eentoonig leven meede brengt, aan vast is.”⁴⁷

As dit nie was dat die Afrikaner in sy afsondering in die woeste binnelande tog deur die Heilige Skrif in aanraking gebly het met die edelste geeste van alle tye, sou sy omgewing hom tot diepe verval laat geraak het. *Die Afrikaner is 'n lewende voorbeeld van die kulturele, beskawende en veredelende waarde van die Bybel.* Verstoكة van feitlik elke ander kulturele invloed, geïsoleer vir 'n paar eeue, ver van die stroom van beskawing, en omring deur demoraliserende barbare, het die Afrikaner in die Bybel gevind die doeltreffende middel om sy beskawingserfenis te bewaar. „What mental culture do

⁴⁵ J. H. Malan, *Boer en Barbaar*, p. 92, gee die volgende lys van boeke wat deur die pioniers gelees was: *Veertien Godvruchtige predicationen*, deur Groenewegen; *Gezangen en Liedekens*, van W. Sluyters, *Bybelhistorie*, deur van der Palm; *Predikatie Boek*, deur van Kist en die werke van Smytegelt en a Brakel.

⁴⁶ *Travels in the Interior of Southern Africa*, deel II, p. 115.

⁴⁷ Theal, *Dokumenten over Zuid-Afrika*, deel III, pp. 424 en 425.

OMGEWING EN KULTUUR.

they possess?" skryf Prof. John Murray in 1877. „To this I must reply the civilisation of Cape Town which is nourished by the telegraph, the daily newspaper, the weekly steamer from England, is not theirs. Their literature is confined to the Bible and a few books of devotion.”⁴⁸ En weer: „The inventory of the Boer's intellectual and spiritual goods is small. If he is to be looked at in a human light at all, his religion must come into view prominently; it is his chief item in the catalogue of his possessions.”⁴⁹ In hierdie verband moet ons ook Langenhoven aanhaal: „Maar diegene van ons wat in aanraking was met 'n ouer geslag wat nou van die baan af raak, mense wat geen skool gehad het en van letterkundige opleiding nooit gehoor het nie, kan met bewondering getuig van hulle netjiese en doeltreffende taalvaardigheid, nie alleen in die gewone omgang nie, maar by formele toesprake.... Waar het hulle daaraan gekom? Sonder om dit te besef had hulle van jongste jeug af en hulle hele lewe lank, 'n letterkundige opleiding soos ons skole en hoëskole vandag nie verskaf nie. Die opleiding het hulle gevind in hulle grondige en aanhoudende studie van die Bybel. Uit die Hollandse Bybel kom die siel van die Afrikaanse taal.”⁵⁰

Die lees van die Bybel by die huisgodsdiens, en die kennis en voorligting en besieling wat hy daaruit geput het, nog meer as die georganiseerde kerklike besarbeiding, het vir die Afrikaner in die jare van sy wording die grootste bydrae van sy beskawing en kultuurontwikkeling gelewer. Maar tog die Calvinistiese godsdiens van die Afrikaner vind sy hoogste punt in die bediening van die Woord in die kerk. Rondom die Woord in die gemeente word die band van eenheid gesmee. Wat van Skotland bevestig word, is toepaslik ook op die Afrikaner. „....If England lived by its common law, to Scotland the Calvinistic interpreted Bible was a divine rule of lifeScottish nationality united in a Church.”⁵¹ Dat die Afrikaner karakter so 'n groot mate van homogeniteit deur die hele Suid-Afrika vertoon is, ten dele altans, toe te skryf aan die band waarmee die kerk, veral sedert die begin van die 19e eeu Afrikaners verenig het. Al het die georganiseerde kerk betreklik laat hom doeltreffend in die binnelande laat geld, deur die byna algemene gebruik van die Bybel was die grond vrugbaar, en het die kerk so 'n byval gevind dat die egte deurslag-Afrikaner byna nie gedink kan word sonder sy kerk nie. Ons haal nog aan die getuienis van Olive Schreiner: „The parsonage and the church have been the social points round which the national life centred, and from which have radiated whatever culture

⁴⁸ Cape Monthly Magazine, Des. 1877, p. 372.

⁴⁹ Ibid., p. 378.

⁵⁰ Aan Stille Waters, p. 465.

⁵¹ E. Baker, National Character, p. 189.

DIE SOSIALE GEWETE.

and of of social organisation was attainable....For years the clergy of the Dutch Reformed Church formed of necessity the link between the Boer widely scattered through remote districts, and the outer world.' ' 52

Die meeste plattelandse dorpe het hulle ontstaan te danke aan die behoefte om 'n byeenkomplek vir godsdiensoefeninge te vind. Wat Stuart vertel van die ontstaan van die dorpe in die Transvaal is waar van die meeste binnelandse dorpe: „Het eerste gebouw, dat die Hollandsche Afrikanen by het aanleggen hunner steden of dorpen daarstellen, is de kerk. Daaraan werkt een ieder en brengt het zijne toe, even instinkmatig en onvermoeid als de bijen hunne korf van het noodige voorzien.' ' 53

Die bywoning van dienste veral met nagmaal wanneer nie alleen die invloed van die prediking inspirerend en veredelend gewerk het nie, maar ook die omgang met familie en vriende, en die wisseling van gedagtes moontlik gemaak is; as ook bevrediging gegee is aan die groepinstink, was byna algemeen. Cole wat omstreeks 1850 geskryf het vertel ons dat die meeste families vier keer in die jaar na die kerkplok vir nagmaal gaan. „Sommigen hebben eene reis van honderd en vyftig mylen afgelegd om deel te nemen aan 's Heeren Avondmaal.' ' 54

Hier is 'n beskrywing van 'n buitediens wat, dikwels herhaal in die eenvoudige kring, en hoe eenvoudig dit ook al was, beskawend en veredelend gewerk het, en die Afrikaner siel 'n heimwee gegee het na betere dinge. „Des Sondags komen de naburen by elkander dan leest de oudste in jaren eene predikatie en doet een gebed. De zuigelingen liggen dan aan de borst, en die kleine kinderen zitten met opene oogen en monden naar de grysaard te zien en te luisteren; zy verstaan de zin al begrypen zy de woorden niet.' ' 55

Op die grondslag van die gehegtheid van die Afrikaner aan die Bybel het die kerk 'n sterke houvas op die volk verkry; en geniet die voorgangers in die kerk vandag nog oor die algemeen hoë agting. Mackinnen het beweer dat die Theologiese Kweekskool van Stellenbosch meer invloed het op die Afrikaner volk as die groot universiteite in Europa het.⁵⁶

⁵² *Thoughts on South Africa*, pp. 277, 278.

⁵³ *De Hollandsche Afrikanen*, p. 213. Vergelyk die *Veeteelt Kom.* „Op de godsdienst schynt men prys te stellen, de Bybel, een gebeden of ander godsdienstelijk boek liggen overal by der hand....een ieder wenscht egter in zijn district of in zijn nabijheid een kerk te hebben....” *Sien Theal, Dokumenten over Zuid-Afrika*, deel III, p. 426.

⁵⁴ *Mijn Verblijf aan de Kaap de Goede Hoop*, p. 102.

⁵⁵ *Stuart, De Hollandsche Afrikanen*, p. 208.

⁵⁶ *South African Traits*, p. 31.

OMGEWING EN KULTUUR.

Die kulturele invloed van die skool soos ons dit vandag ken, het nie bestaan in die tydperk toe die fundamente van die Afrikaner karakter gelê is nie. Die familie was die inrigting wat die plek moes inneem van die skool; en hierdie plek het dit so goed ingeneem dat daar maar weinige Afrikaners in die binnelande was wat nie kon lees of skryf nie. Van die vroeëre sowel as van die latere baanbrekers geld wat President Kruger meedeel insake die skool van die voortrekker-tydperk. „It is obvious that the disturbed life which they led till then must have occasioned great losses. To institute schools or churches, on a firm or regular management of external affairs, was out of the question. But the Boer fathers and mothers for all that looked after the education of their children to the very best of their ability. They knew....that to neglect the rising generation meant the ruin of their nationality. Therefore every Boer taught his children to read and write, and, above all, instructed them in God's Word. At dinner and supper, as the children sat around the table, they had to read part of the Sacred Scriptures and to repeat from memory or write down now this and now that text; and this was done day by day, unless unusual circumstances made it impossible....”⁵⁷

Ook wat die invloed van die pers betref hoef hier nie veel gesê te word nie aangesien die publieke pers in die dae van die karaktervorming van die Afrikaner nog nie bestaan het nie. Eers in 1824 het die eerste publieke blaaie verskyn, die *South African Journal* en *Het Zuid-Afrikaansche Tijdschrift*. Die reeks van koerante en tydskrifte wat hierop gevolg het, het tot baie laat in die 19e eeu maar 'n baie klein sirkulasie gehad, sodat selfs vandag nog dit nie 'n uitstaande volksgewoonte is om gereeld te lees nie. Selfs *Die Kerkbode* wat die Kerk van meer as 100,000 huisgesinne in die land verteenwoordig het maar net ongeveer 20,000 intekenare.

Op 'n kenmerk van die Hollandse pers in Suid-Afrika gedurende die laaste eeu moet nog gewys word. Die Afrikaner was so gewoon om net sy Bybel en die paar godsdienstige boeke wat hy besit het alleen te lees, en sy uitkyk op die lewe was so gekleur deur die Bybelse en godsdienstige gedagtes, dat hy van die pers verwag het om 'n sterk godsdienstige rigting te vertoon. Inleidingsartikels was baie dikwels feitlik preke. „En tog was het schaars onnatuurlik in die dagen, toen de godsdienstige faktor het voornaamste voedsel was, dat als spyse opgedist werd....want het was deze soort spijs, waarnaar het publiek het meest verlangde. Het was destyds geenszins buitengewoon oom een zuiver werelds blad te vinden met een inleidingsartikel aan

⁵⁷ The Memoirs of Paul Kruger, pp. 12, 13. Sien nog oor die skool as inrigting, Hoofstuk XIII.

DIE SOSIALE GEWETE.

een godsdienstig onderwerp gewyd....en met de helft van de nog overblyvende beskikbare ruimte gevuld met korrespondenties en disputen over godsdienstige kwesties.”⁵⁸

Resumè.

Die geografiese omgewing moet beskou word as 'n kompleks van geleenthede waardeur die lede van 'n samelewing hulleself as persone sowel as die gesamentlike belange van die samelewing kan ontwikkel. Dit was 'n wilde, onbeskaafde en onbekende wêreld wat die uiterlike omgewing uitgemaak het vir die Afrikaner in sy wordings-tydperk. Hierby het gekom die moeilikhede van verkeer waardeur hulle van mekaar en van die buitewêreld geïsoleer was, hulle gedwing was om eenvoudig en met vele ontberinge te lewe, en by hulle ontwikkel het 'n praktiese sin van selfhelp. Die ossewa het sowel in die okkupasie van die binnelande as die vorming van die Afrikaner aard 'n nie onbelangrike rol gespeel nie.

Die sielkunde van die Afrikaanse veld mag nie buite rekening gelaat word nie by die vasstelling van die vormende faktore nie.

Die Afrikaner is voor alles 'n boer: sy uitsig op die lewe is deur en deur landelik. Die omstandighede van die plaaslewe bied 'n gunstige omgewing vir die aankweek en instandhou van die karakteristieke deugde van die Afrikaner.

Reeds vroeg in die Suid-Afrikaanse geskiedenis het die Afrikaner sy kenmerkende houding teenoor die inboorlinge aangeneem. Hy het vir eie behoud instinkmatig hom verset teen elke vorm van vermenging. Sy pynlike ondervindinge met die ontembare en wrede Boesmans, het by hom laat ontstaan 'n houding teenoor die inboorling in die algemeen wat alle sieklike humaniteit uitsluit.

Omdat die Afrikaner gewoon geword het dat sekere werke deur inboorlinge gewoonlik verrig word, het hy 'n afkeerkompleks teen die doen van sulke werk ontwikkel. Die aanraking met die sedelik laerstaande inboorling moet ook in aanmerking geneem word om sekere swakhede in sy karakter te verklaar. Ten spyte van sy sterke handhawing van die kleurlyn, is daar op te merk 'n toenemende belangstelling in die opheffing van die inboorlinge.

Feitelik die enigste kulturele invloed wat by die vorming van die Afrikaner getel het was verstrekt deur die lees van die Bybel en 'n paar ander godsdienstige boeke. Die kerk het egter meer en meer begin te beteken, en het veel bygedra om die Afrikaners tot 'n homogene nasie te vorm. Die skool in die moderne sin het nie bestaan nie; en eers in 1824 het die pers vir die Afrikaner van betekenis begin word.

⁵⁸ J. H. Hofmeyr, *Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr*, p. 53.

Deel Drie.

DIE SOSIALE GEWETE IN
WERKING.

HOOFSTUK XII.

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

1. Inleiding.

Om die volksgewete te beskryf is dit nodig dat die onderskeie aspekte van die een komplekse werklikheid afsonderlik behandel sal word. Die logiese differensiasie wat by so 'n analitiese beskrywing van die geheel noodsaaklik is, bring, egter, die gevaar mee dat die gewete as 'n versameling van los skakels sal voorgestel word. Sodra die aandag aan besondere trekke van die sosiale gewete, wat 'n sielkundige eenheid is, gegee word met uitsluiting van andere aspekte, kan maklik aan die waarheid van die geheel te kort gedoen word. „To analyse and explain is to disintegrate; hence in the search for social verities we are constantly in danger of dissipating them, of making them intangible.”¹ Elke trek in 'n karakter staan teenoor 'n ingewikkelde psigiese agtergrond, met belangrike ander dele waarmee dit nie altyd logies versoen kan word nie. Die logika van die emosies en impulse, waarmee so 'n trek onlosmaaklik verbind is, val nie altyd saam met die logika van die rede nie. Die een trek staan soms paradoxaal teenoor 'n ander ewe belangrike trek in die karaktereenheid. Dit is nodig om by die onvermydelike beperking van die aandag op afsonderlike trekke van die volksgewete, altyd in die oog te hou die veel-sydigheid van die vormende faktore, as ook van die sielkundige verband waarin die een trek nie die volkskarakter met andere trekke daarin, en met die hele volksgewete staan.

Daar is nog 'n ander gevaar wat ons moet probeer vermy. Daar is, aan die een kant, so het ons so ewe gesien, die gevaar dat ons deur logiese generalisasies die sosiale gewete te sien sal gee as 'n abstrakte, lewenlose voorwerp, 'n gestandaardiseerde meganisme, waarvan die onderskeie aspekte as los skakels teenoor mekaar staan. Maar, aan die ander kant, is daar die gevaar dat as die oorsig van die volkskaraktertrekke meer bloed en lewe besit, meer die karakter van 'n konkrete persoon vertoon, ons dan nie die volksgewete sal te sien kry nie soos dit in die egte deurslag-Afrikaner waargeneem kan word nie, maar wel 'n besonder mens, gesien uit 'n besondere standpunt. Dit is, in die gesig van sulke steurende faktore, wel redelik te betwyfel of 'n volkome juiste beskrywing van die volksgewete gegee kan word sonder 'n volledig alles-insluitende oorsig, van sowel die aangebore

¹ Mecklin, *Social Ethics*, p. 99.

DIE SOSIALE GEWETE.

neiginge, die vormende omstandighede, as ook die inhoud en werking van die gewete (as dit moontlik was) insake elke moontlike optrede in die samelewing. Ons stel ons egter 'n veel nederiger taak voor, om naamlik maar aan te dui in 'n beperkte oorsig, met inagneming van bogenoemde gevare, wat die hoofinhoud is van die sosiale gewete van die Afrikaner.

By hierdie oorsig van die sosiale gewete in werking gaan ons uit, onder ander, van die sosiologiese bevinding dat die sosiale gewete miskien beter as elders waarneembaar is in die erkende trekke, die bekende deugde en swakhede van 'n volk; in die aard en werking van erkende volksinrigtinge; in die volksverhoudinge tot andere volke en rasse; in sy behandeling van geslagskwessies; en in sy optrede teenoor sosiale patologiese toestande.

By die behandeling van die vormende invloede is dit moontlik om meer objektief te werk te gaan, en die subjektiewe oordeel meer op die agtergrond te skuif. Waar ons nou, egter, te doen het met die beskrywing van die volksgewete in werking, moet, dit spreek vanself, die behandeling meer van die persoonlike beoordeling en ewaluering van die ondersoeker vertoon. Ook hier het ons, egter, probeer deur getuienisse ons mening so veel moontlik te staaf.

Die gewete in werking kan nie beskryf word nie sonder om van tyd tot tyd terug te verwys na die vormende faktore wat in die vorige deel behandel is. Veral wat die karaktertrekke van die Afrikaner betref, het ons in die vorige deel dikwels geleentheid gehad om daarna te refereer. Hier kan ons nou die algemene trekke in betrekkelik korte bestek behandel, aangesien hierdie hoofstuk grotendeels 'n resumè van die vorige deel is.

2. Godsdienssin.

Sonder enige twyfel moet ons die Afrikaner volksgewete as godsdienstig, bestempel. Siedel wys daarop dat „Ein nicht gottesfürchtiger Mensch wird einen Schlechterzogenen gleichgeachtet.”² Die Afrikaner kan hom moeilik 'n ander as godsdienstige lewens- en wêreldbeskouing voorstel. Die tipiese Afrikaner het 'n afkeer van alle sekularisme.

Hy is, oor die algemeen, Calvinis in sy lewensrigting; en Calvinisme wil nog meer as andere godsdienstige rigtinge dat die lewe as een geheel beskou sal word; en dat die hele lewe deur godsdienstige sanksies beheer sal word. Die Bybel was die aangenome rigsnoer van die lewe vir die Afrikaner in die tydperk van sy geskiedenis toe die mees blywende volkstradisies gevorm is. Die Bybelse gedagte-

² Transvaal, p. 173.

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

wêreld, wat hy sy eie gemaak het, het vir hom die koers aangedui in die beoordeling van sedelike en sosiale kwessies. As 'n voorbeeld, onder vele uit die geskiedenis, van die religieuse impetus van die volksgewete kan genoem word die wyse waarop die „national scouts” bejeën is na die Boereoorlog: „It was decided that the national scouts must confess guilt and ask forgiveness before they could receive the sacrament of the Church.”³ Die Afrikaner soek instinkmatig na 'n godsdienstige sanksie of 'n godsdienstige rasionalisasie vir sy optrede.

Hierdie feit dat die Afrikaner volksgewete godsdienstig en Bybels georiënteer is, het die Afrikanervolk karaktervol en sedelik hoogstaande gemaak. Wanneer, egter, die bybelse voorskrifte en gedagte-wêreld in die gemoed van die Afrikaner, wat intussen met die sekularisme van die moderne wêreld ter dege in aanraking gekom het, slegs 'n herinnering en vorm word, is die Afrikaner in groot gevaar om, sonder anker, sedelik en nasionaal skipbreuk te ly.⁴ En dit lyk ook ongelukkig of hy vinnig begin los raak van sy godsdienstige, bybelse en kerklike tradisies. Die nuwe wêreld lyk vir baie Afrikaners, wat deur die moderne toestande, vinnig gesekulariseer word, so anders as die bybelse wêreld, gesien uit 'n oor-konserwatiewe oogpunt.

Waar die godsdienstige sanksies meer 'n saak is van blote oorerwing, en vorm, as van persoonlike oortuiging — iets wat ongetwyfeld veel voorkom — kan verwag word dat daar vele inkonsekwensies sal opgemerk word. In teenstelling met die verhewendheid van sy aangenome godsdienstige voorskrifte, is daar by die Afrikaner dikwels op te merk 'n sedelike laksheid en onverantwoordelikheid wat laat twyfel aan die egtheid van die godsdiens van vele. Met sy godsdiens verenig die Afrikaner, bevoorbeeld, dikwels 'n slimheid, 'n welberekende diplomatiek, wat geheel uit sy plek is.⁵ „In weerwil hunner strenge vroomheid zijn de Boeren gewoonlik ruim van geweten.”⁶ Beskuldiging van byoogmerke en oneerlikheid word vryelik in Suid-Afrika onderling na die hoofde van publieke manne en leiers gewerp; en die gevolg is „The Boers do not trust even though they understand each other.”⁷

³ Colquhoun, *The Africander Land*, p. 152.

⁴ Onrustbarend is die feit dat die gevalle van ernstige misdaad waarby Afrikaanssprekendes betrokke is vinnig toeneem.

⁵ Sien Hoofstuk XVI.

⁶ P. Fredericq, *Suid-Afrika*, p. 19. Ook Lichtenstein reeds wys hierop. „... Their total want of true religious principles, though making much external profession of piety...” *Travels*, p. 463.

⁷ Colquhoun, *The Africander Land*, p. 206.

DIE SOSIALE GEWETE.

3. Konserwatisme.

In sy sedelike optrede vertoon die sosiale gewete van die Afrikaner 'n sterk konserwatisme. Dit is wat ons kan verwag by 'n volk wat so 'n belangrike plek gee aan die toepas van godsdienstige sanksies. Die godsdiens tog is een van die mees behoudende invloede in 'n volk se lewe. In sy hele uitkyk op die lewe is die Afrikaner konserwatief. Soos in sy godsdiens is hy, oor die algemeen, nie haastig om nuwerwetse gedagterigtinge of nuwe praktyke te aanvaar nie. Die seun het tot ten minste nog onlangs nog net so geboer soos sy oupa. En juis omdat die Afrikaner hom nie maklik by nuwe omstandighede aanpas nie, raak vele ten agtere in die stryd om die bestaan. Die armblanke is in 'n sekere mate die uitvloeisel van hierdie trek om op die ou bekende paaie, hoe vol gate hulle ook al mag wees, voort te sukkel; om by elke nuwe geleentheid 'n bietjie te wag, en die kat uit die boom te kyk; en om by onderneminge en voorgenome verbeteringe tot stilstand te kom met die verontskuldiging: Dit is goedgenoeg vir eers. Ook in die politiek word soms in die gesig van groot volksprobleme die leuse gehuldig: laat dinge maar ontwikkel! Met tyd kom raad.

In meer suiwer etiese aangeleenthede openbaar hierdie konserwatisme hom in die handhawing van gevestigde gebruike en inrigtinge. Op die heiliging van die Sondag word veel nadruk gelê, en die tipiese Afrikaner word in 'n groot mate hierdeur onderskei van sy gewone Engelse medeburger. Die sosiale gewete van die Afrikaner word gevoelig geskok deur enig iets wat die heiligheid van die huweliksband ondermyn; alle uitbreiding van egskeidingsgronde word met erns bestry; en die Afrikaner het 'n walging aan alle poginge tot geboortebeperking. Ons merk hierdie neiging tot konserwatisme ook op in die puriteinse houding wat die sosiale gewete handhaaf insake sekere plesiere en genietinge: die Afrikaner kyk nog na vele hedendaagse plesiere met oë van een of twee eeue gelede. Ons mag ook nog noem as blyk van die konserwatisme van die volksgewete, die besliste weiering om die tradisionele houding teenoor die inboorlinge te verander.

Hierdie konserwatisme van die volksgewete word al meer onderhewig aan die trek en pluk van moderne, uitheemse strominge. Die toestroming van vreemde elemente na Suid-Afrika sedert die ontdekking van diamante, en die ontginning van die ryke gouderts van die Rand, het nuwe probleme laat ontstaan byna op elk gebied. Die Anglo-Boere oorlog het die Afrikaner volkslewe geheelenal ontwrig; en hoewel dit bygedra het om die Afrikaner volk meer bewus te maak van sy eenheid deur die hele Suid-Afrika, en nasionalisme sterk laat bons het deur al sy are, het dit ook die Afrikaner voor 'n nuwe Suid-

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

Afrika te staan gebring, met nuwe kontakte wat nuwe verhoudinge vereis. Dan ook is Suid-Afrika, soos die res van die wêreld in die laaste kwarteeu oorgegaan tot 'n vinniger versnelling van die lewe op elk gebied. Die gejaagdheid van die moderne masjienbeheerde lewe, met die toepassing van die wonder van die moderne tegniek het ook die Afrikaanssprekende Afrikaner in die maalstroom gebring, waarin wysiginge selfs van baie eerbiedwaardige instellings en oortuigings nie uitgesluit is nie.

Onder hierdie toets het die Afrikaner oor die algemeen op sedelike gebied goed gepresteer, dank sy aangebore neiging tot konserwatisme. Daar is vele, veral die wat alle ekonomiese selfstandigheid verloor het, of wat geurbaniseer is, alle verband met die platteland verloor het, wat uit die volkstroom uitgeraak het, en ongelukkig soms as sedelike wrakke op die walle rond lê. Maar die Afrikaner, oor die algemeen, is taai en handhaaf sy mees tiperende houdings en oortuigings: hy is besig om in nuwe omstandighede sy ewewig te vind, en koers te hou in die rigting waarop die grondlêers van die Afrikaner volk aangestuur het. Wie met ons studentelewe bekend is, is oortuig dat daar 'n gesonde aanpassing in die tradisionele rigting van die volksetos by die toestande van die moderne wêreld plaasvind. Waar die tipiese Afrikaner hom aanpas by die hedendaagse toestande, of dit in die godsdiens of in die boerdery of in die sosiale wêreld is, toon hy homself nie 'n radikaal te wees nie: hy soek om soveel van die oue te behou as wat hy maar kan; of om die tradisionele te handhaaf, selfs soms in 'n moderne tooisel gehul.

4. Waardigheidsbesef.

Die sosiale gewete van die Afrikaner is aristokraties gekleurd.⁸ Die Afrikaner het in sy optrede teenoor sy medemens, waar dit sedelike kwessies betref, 'n sterke waardigheidsbesef. Die indruk wat 'n tipiese Afrikaner boer op die toeskouer maak is dat hy bewus is van sedelike en ekonomiese selfstandigheid. Hy is iemand, wat bewus is van 'n roeping in die lewe, wat bestem is om 'n plek in te neem in die wêreld, en op wie daar verantwoordelikheid rus. In die lange en bange stryd in die binnelande om homself en sy ideale te handhaaf teenoor 'n onvriendelike natuur, wilde diere en gevaarlike barbare, gepaard met die ontbering van die noodsaaklikste geriewe, het hy geleer om op God te vertrou en om homself te help. Hy is iemand wat bewus geword het van sy sedelike meerderheid en persoonlike waardigheid. Op sy plaas het hy, byna as 'n patriarg, 'n waardige plek ingeneem; en hy het deur sy eenvoudige maar kragtige persoon-

⁸ Vergelyk Mecklin, wat beweer: „But Calvinism was . . . fundamentally aristocratic rather than democratic.” *Social Ethics*, p. 40.

DIE SOSIALE GEWETE.

likheid respek afgedwing. Scully meld die aanwesigheid van hierdie tipe in die distrik van Tarkastad: „The district contained many specimens of that admirable class which is now so rapidly passing away: the patriarchal, unsophisticated Boer who holds fast to the traditions of rectitude, piety and hospitality.”⁹ En Spruyt beweer: „De Afrikaansche Boer is.... 'n gebore aristocrat.... Daarom beheerst de Boer de inboorling eenvoudig door het levendig besef van zijn zedelijke meerderheid, dat hy den barbaar inboezemt.”¹⁰

Veel in die gedrag van die Afrikaner is aan hierdie aristokratiese houding van bewuste superioriteit toe te skryf. Sy houding teenoor die inboorling en sy sterk afsku teen alle vermenging van ras en bloed; sy vryheidsdrang waardeur hy geïnspireer was om hom te verset teen die magtige Britse Ryk; sy onafhanklikheids- en eergevoel wat rusteloos bly totdat alle sweem van onderhorigheid weggeruim is; sy ongeseggenheid, wat soms selfs as dom-astrantheid bestempel moet word; sy afkeer daarteen om, selfs by drukkende ekonomiese behoeftes, as kneg by iemand anders op te tree; sy weiering om sy taal prys te gee, in die oortuiging dat „die taal van die oorwinnaar in die mond van die oorwonnene is die taal van slawe;” en, om nog een trek te noem, sy ongekunstelde gasvryheid, en grootmoedige beleefdheid teenoor vreemdes, staan in nou verband met die ingebore waardigheidsbesef van die Afrikaner.

Hierdie trek begin ongelukkig onder die minder bevoorregte deel van die volk vinnig te verminder, en by vele het dit reeds plek gemaak vir 'n neertrekkende minderwaardigheidsgevoel. Die ou agrariese selfstandigheid het die Afrikaner moeilik in die moderne industriële stryd om die bestaan kon handhaaf; en die premium wat in die besigheidswêreld, veral in die groot stede, op Engelse denkbearde, en Engelse kultuur en taal gesit word, laat vele Afrikaners daartoe kom om hulleself en hulle taal en tradisies as minderwaardig te beskou. „Die Afrikaner wat in die Kaap, Johannesburg, Bloemfontein of Durban kom, voel as 'n vreemdeling in sy eie land, en openbare kennisgewings verkondig in elke straat aan homself en die wêreld dat hy gereken word as van minder betekenis dan sy landgenote. Ongemerkt het dit 'n verderflike uitwerking op sy selfrespek en lei tot morele sowel as nasionale verslapping....”¹¹ Veral by die sogenaamde armblanke is dit dat die waardigheidsgevoel van die Afrikaner diep geknak is. Losgeruk van die grond, geslinger in die

⁹ *Reminiscences of a South African Pioneer*, p. 44.

¹⁰ *Afrikaners en Nederlanders*, p. 77. Vergelyk S. G. Millin, *The South Africans*, p. 160: „To four-fifths of the humanity in South Africa, then, every backvelder is an aristocrat.”

¹¹ Dr. Tobie Muller. Sien die beskrywing van sy lewe deur Dr. Keet, p. 144.

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

maalstroom van die hedendaagse lewensomstandighede, bevind vele Afrikaners hulle vandag op die afdraende pad van die armblankedom. Sy waardigheidsbesef wat soos 'n dowwer wordende skadu hom darem nog bybly, is vir hom meer 'n hindernis as 'n bate. „Die armblanke is die man met 'n vurige onafhanklikheidsgevoel maar sonder die hoop om dit ooit verwesenlik te sien. Sy hande hang daarom slap, en sy hart is verlep.”¹² Origens is daar ook 'n neiging selfs by die meer gegoede Afrikaners waar te neem om minder op hulle eie bene te vertrou, en meer op steun van elders, van die regering en van die kerk, staat te maak.¹³ Tog die kern van die Afrikaner volk het nog sy selfstandigheidsgevoel behou, en bekyk nog die lewe met oë wat getuig van 'n aangebore waardigheid. Tye van verslapping in die geskiedenis van die Afrikaner het telkemale met die aanbreek van 'n krisis ten einde gekom. Die sedelike krag en die persoonlike waardigheidsbesef, wat kenmerkend is van die Afrikaner, vind hulle beste openbaring as reaksies teen ongunstige omstandighede. In isolement het die Afrikaner sy heil gesoek, maar dit lyk asof die krisesse wat vermeerderde kontak meebring, nog meer bydra om sy geestesinhoud tot ontwikkeling te bring. Die onvervalste Afrikaner voel dat hy dit in hom het om 'n waardige plek in die samelewing in te neem, en hy gedra hom ooreenkomstig hierdie oortuiging.

5. Die Afrikaner staan op sy Regte.

Die sosiale gewete van die Afrikaner vertoon die neiging om gevoeliger te wees insake die handhawing van regte as in die nakoming van maatskaplike pligte; om meer op die vryheid en voorregte van die individu as op die sosiale eise en verpligtinge teenoor die samelewing die nadruk te laat val. Sir Harry Smith het dit reeds in sy tyd raak gesien as 'n kenmerk van die Afrikaner. Hy beskryf die Afrikaners in die binnelande as „...Jealous to a degree of what they regard as their rights, constantly at variance with one another, and evincing want of mutual confidence....”¹⁴ Buite die verpligtinge van die huisgesin, en behalwe in die geval van 'n volkskrisis, vind die Afrikaner dit altyd 'n bietjie moeilik om hom te onderwerp aan maatskaplike eise. Dit is by uitsondering dat die gewone Afrikaner werklik geesdriftig word insake sosiale verpligtinge. Hy mag

¹² Prof. N. J. Brummer, *Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter*, p. 14.

¹³ Vergelyk Wilcocks, *Die Armblanke*, p. 87: „'n Opvallende trek by 'n aansienlike deel van die armblankes is die gewoonte om by ander, en veral by die staat, hulp te soek. Die gewoonte is nie tot die armblankes beperk nie, en na ons oordeel neem die neiging toe om van liefdadigheid afhanklik te wees.”

¹⁴ Sien Dreyer, *Die Kaapse Kerk en die Groot Thek*, p. 151.

DIE SOSIALE GEWETE.

oortuig wees van die noodsaaklikheid van die nakoming van die maatskaplike verpligtinge, maar die individualistiese habitus, aangekweek in die pionierstydperk, laat hom nog so sterk geld dat die Afrikaner selde met entoesiasme sulke pligte uitvoer.

As gevolg van hierdie neiging hou die gewone Afrikaner nie graag vas aan beginsels waardeur sy individuele optrede en persoonlike vryheid ingekort word nie. Hy is opportunisties geneig, en volg makliker persone as om hom te laat lei deur beperkende beginsels. „Ons volk is een volk dat zich hecht aan personen, niet aan beginselen—— Men kan dit dadelijk reeds merken als men naar een gesprek luistert over politieke zaken. De Bondsmannen zeiden vroeger steeds: Jan Hofmeyr het reg; dit en dat moet so wees, en dit en dat moet gedaan word. Maar ik twyfel er aan of men ooit 'n Boer heeft horen zeggen: Het beginsel door Jan Hofmeyr voorgestaan is het rechte.”¹⁵ Die gebeurtenisse van die afgelope paar jare op politiek gebied is 'n welsprekende getuienis van die gehegtheid aan persone selfs met verloëning van lang gehuldigde beginsels.

Die nadruk op vrye individuele inisiatief en persoonlike optrede, wat die lewe in die wordingstydperk noodsaaklik gemaak het, het bygedra om 'n sterke habitus tot opportunisme en ultra-individualisme aan te kweek. Individuele inisiatief is 'n noodsaaklike vereiste vir leierskap; en dit is seker geen blote toeval tot die leiers wat uit die Afrikaner volk gespruit is, veral uitblink in die politiek en op die oorlogsveld, waar hierdie trek 'n groot bate is. Maar aan die ander kant, ondeugde wat taamlik dikwels by Afrikaners aangetref word, staan ook in verband met hierdie trek. Die neiging tot onenigheid tussen volksleiers en die sterke partysug wat so 'n groot deel van die geskiedenis van die Afrikaner volk aan ons te lees gee; die twisgierigheid tussen bure wat vroeër veral so dikwels uitgeloop het op laster- en ander aksies in die geregshof; die eiesinnigheid en domastrantheid, gepaard met 'n oorversigtige wantroue, wat dit vir die Afrikaner so moeilik maak om saam te werk en te koopereer met sy mede-Afrikaner; die bekende ongeduld van die Afrikaner teenoor elke vorm van dissipline — hierdie en ander swakhede in die Afrikaner karakter word aangemoedig deur die te sterke nadruk wat hy laat val op sy regte.

6. Landelike Realisme.

'n Kenmerk van die sosiale gewete van die Afrikaner is die groot waarde wat dit heg aan deugde wat in verband staan met die landelike uitsig op die lewe. Die Afrikaner is 'n boer; hy is by

¹⁵ Van Oordt, Paul Kruger, p. 5.

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

uitstek 'n produk van die platteland. Die wye vlaktes en hie hoë berge, die tuin en die saailand, maar veral die weiveld met sy troppe vee, die afgesonderdheid, die ongestoorde kalmte en die natuurlike realisme van die boereplaas, en die eenvoud en ongekunstelde atmosfeer van die familielewe op die plaas, het noodwendig ook die sedelike uitsig van die Afrikaner beïnvloed, en sy skaal vir die waardering van deugde help vorm. Eweas die stedeling in terme van sy omgewing en volgens die vereistes van die stryd om te bestaan in die stad, oordeel oor die waarde van sedelike trekke, so gee die landelike omgewing van die boereplaas aan die hand welke deugde die meeste waarde besit. Die sosiale gewete van die Afrikaner, gebore en gevorm op die platteland, is gevolglik landelik getint.

Die gejaagde en gekunstelde lewe van die stede, sowel as die kuns en die kultuur waaraan die stedeling so veel aandag wy, laat hom, oor die algemeen, koud, nie omdat hy daarvoor nie aanleg het nie maar eenvoudig omdat dit nie so direk betrekking het op die lewe en onderneminge op die boereplaas nie: dit val nie binne die raamwerk van sy landelike uitsig nie. „And he has not, in his nearly three hundred years' occupation of South Africa, made a significant contribution to the arts and sciences.”¹⁶

Lewende in gedurige aanraking met die realisme van die natuur, vertoon die Afrikaner in sy optrede 'n gesonde sedelike soberheid. In sy beoordeling van sedelike vraagstukke stroop hy alle bykomstige sake opsy: hy wil eenvoudig-pertinent wees. Hy verstaan nie en het ook geen geduld vir haarklowende logiese fynighede nie. Teen alle seremonies en opgesmuktheid het hy 'n sterke afkeer. Hy leef ongekunsteld eenvoudig; hy kom so veel moontlik sonder te veel geriewe klaar; en hy steur hom baie min aan die inhibisies van die konvensie.

Die noue aanraking waarmee die mense op die plaas met mekaar saamlewe en saamwerk, laat daar ontstaan 'n gevoel van kameraadskap, wat die basis is van 'n natuurlike humaniteit, 'n ongekunstelde vriendelikheid en hartelikheid in die omgang. Die hooggeroemde gasvryheid van die Afrikaner staan ook in verband met die landelike uitsig op die lewe. Dit is op die plaas dat die sterke familiesin, wat alle klasse-onderskeiding uitgeskakel het, en bygedra het om die Afrikaners as 'n homogene volk aan mekaar te bind ontstaan het. Origens wys ons nog net daarop dat die Afrikaner nadruk lê op selfstandigheid en 'n praktiese sin, waarvoor die landelike omgewing en toestande veelvuldige geleenthede verskaf vir ontwikkeling.

¹⁶ S. G. Millin, *The South Africans*, p. 165.

DIE SOSIALE GEWETE.

7. Reaksie-Stemming.

Die omstandighede waaronder die sosiale gewete van die Afrikaner sy inhoud en kleur gekry het, was, vir 'n groot mate, sulks dat hy hom alleen kon handhaaf, en sy volksidentiteit kon behou deur sterk en aanhoudend te reageer, en hom te verset teen ongunstige en ondermynende invloede. Die geskiedenis van die Afrikaner word vir 'n groot mate saamgestel deur 'n reeks insidente van reaksie aan sy kant. Sy sosiale gewete is gebore in 'n proses van reaksie. *Die Afrikaner vertoon gevolglik 'n neiging tot kontrariteit, suspisie en verset.*

Teenoor die neertrekkende, demoraliserende invloed van die omringende barbaaredom, het die Afrikaner gereageer deur 'n sterke kleurlyn-kompleks te ontwikkel, en homself te verseker van sy eie waarde en superioriteit oor die inboorling: hy is 'n baas. Die sosiale gewete beklemtoon derhalwe die deugde van rassetrots en selfrespek. Dit is in Suid-Afrika lasterlik om 'n blanke uit te maak vir 'n inboorling of 'n kleurling. Dit word as die veragtelikste ondeug beskou om praktyke te volg wat vermenging met inboorlinge bevorder. Die Afrikaner beskou die optrede van manne soos Philip en Read as 'n vertoning van sieklike humanisme, wat 'n onredelike en derhalwe onsedelike gelykstelling van blank en gekleurd beoog.

Teenoor elke poging wat sy vryheid wou beperk, of wat gestrek het om hom te ontstam, te denasionaliseer, en teen alles wat sy angli-sasie moes bewerk, het hy hom verset. Dit is uit hierdie oogpunt dat ons die beweerde rassehaat van die Afrikaner teen die Engelsman moet beoordeel: die Afrikaner is nie 'n rassehater nie; *hy is net angstig om sy eie te handhaaf en Afrikaner te bly.* Uit hierdie oogpunt moet ons ook die sosiale gewete van die Afrikaner beskou om reg te kan verstaan waarom hy toegeeflikheid insake sy taal of tradisies verontwaardig met die veelseggende woord, papbroekigheid, veroordeel. Die ondeug wat die Afrikaner baie sterk voel en afkeur is morele lafhartigheid en ruggraatloosheid, wat deur naäperry lei tot verswakking van die volksbestaan. Dit is ook op grond van hierdie reaksiestemming dat ons enigsins kan verstaan die oorsprong en die motief van die intense politieke bitterheid tussen Afrikaners wat tot verskillende partye behoort.

Dit is uit die siel van die Afrikaner, wat besef dat hy regte besit, en wat homself gereed gevoel om kragtig te reageer teen alles wat indruis teen sy volksidentiteit en sy volksindiwiidualiteit, dat die digter spreek as hy sê: —

AFRIKANER KARAKTERTREKKE.

„Ek hou van 'n man wat sy man kan staan;
ek hou van 'n arm wat 'n slag kan slaan;
'n oog wat nie wyk,
wat 'n bars kan kyk;
en 'n wil wat so vas soos 'n klipsteen staan.’’

Of weer: —

„Wees trou!
Daar's 'n volk te leer
om homself te eer,
te bou;
om God, en God alleen te vrees,
aan aard en taal getrou te wees,
gesond en waar van hart en gees —
Komaan!’’

8. Slimmigheid.¹⁷

Die sosiale gewete van die Afrikaner vertoon 'n eienaardige vindingrykheid, 'n vernuftige plooibaarheid wat ons nie met onreg nie met die karakteristieke Afrikaanse woord, „*slimmigheid*,’’ kan beskryf. In 'n bespreking van die deugde en swakhede van die Afrikaner, sê Prof. Brummer omtrent hierdie trek, „As ek dit oorslaat, sou ek die prins uit Hamlet weglaat.’’¹⁸ Die volksgewete kan nie as laks of onverantwoordelik bestempel word nie. Dit is eerder ernstig en gevoelig. Die godsdienstige agtergrond in die samestel van die Afrikaner, met sy besef van roeping en verantwoordelikheid strek om die sosiale gewete lewendig en aktief te maak. Die gewete tel in die volkslewe van die Afrikaner. Maar tog moet ook aan die ander kant erken word dat die volksgewete 'n verbasende vindingrykheid soms vertoon om met gerieflike rasionalisasies voor die dag te kom, en sy swakhede met 'n wonderlike vertoon van diplomاسie en slimmigheid seek te verbloem en te vergoelik.

Uit selfbehoud teenoor 'n skraapsugtige owerheid, of teenoor die slinkse geslepenheid van die onmisbare smous, of ook in sy gedurige botsinge met die gewetenlose inboorling, het die Afrikaner 'n meester geword in die kuns van 'n slimme, uitoorlê diplomاسie; sy gewete het 'n slimmigheidsstemming aangekweek; en slimmigheid word as 'n kwasi-deug beskou en beoefen. Wat Moodie reeds in 1835 van die Afrikaner geskryf het, is nie geheel onwaar, selfs vandag nie: „*Slimmigheid*, or cunning is accounted among them the highest ac-

¹⁷ Hierdie trek word meer volledig in Hoofstuk XVI bespreek. Ons volstaan hier met 'n paar algemene opmerkinge.

¹⁸ Sien sy lesing oor „Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter.’’

DIE SOSIALE GEWETE.

complishment and the most undoubted proof of talent.”¹⁹ Die Afrikaner vind daar behae in om van sy grootste leiers van vroeëre tye sawel as van die teenwoordige te betitel met die woord „slim”.

Resumè.

By die beskrywing van die sosiale gewete is dit noodsaaklik dat onderskeie trekke afsonderlike aandag ontvang; maar die onderskeie trekke mag nie as *membra disjecta* behandel word nie. Aan die ander kant, moet die gevaar vermy word van ’n besondere in plaas van ’n deurslag-Afrikaner te beskryf.

(Hierdie hoofstuk is grotendeels net ’n samevatting, in algemene terme, van uitstaande karaktertrekke, wat ook elders vollediger behandel word.

(a) Die godsdiens het sonder twyfel die hoofrol gespeel in die vorming van die Afrikaner; en gevolglik word sedelike kwessies gewoonlik deur hom uit ’n godsdienstige oogpunt benader.

(b) Die Afrikaner is behoudend teenoor gevestigde gebruike en bestaande verhoudinge. Die volksetos is betreklik staties; maar daar vind tog geleidelik ’n gesonde aanpassing by moderne toestande plaas, waarby die tradisionele, wel gewysig, maar in kern tog gehandhaaf word.

(c) Deur ’n sterke gevoel van eiewaarde besiel, laat die Afrikaner hom geld teenoor inboorlinge en vreemdes; en soek hy om te handhaaf wat sy eie is. Teenoor vreemdes wil hy grootmoedig en vriendelik wees. Onder die minderbevoorregtes is daar egter ’n toenemende minderwaardigheidsgevoel op te merk.

(d) As individualis geld vir die Afrikaner die handhawing van sy regte meer as die nakoming van maatskaplike pligte. Hy is geneig om sosiale inhibisies tot ’n minimum te reduceer. Hy het ’n habitus tot opportunisme ontwikkel.

(e) Die natuurlike realisme van die lewe op die platteland waar die Afrikaner gevorm is, het aan hom besorg ’n agrariese skaal van sedelike ewaluasie.

(f) Die Afrikaner is gebore in ’n proses van reaksie teen ongunstige omstandighede en invloede. Daar is, gevolglik, in sy samestel ’n neiging tot kontrariteit en suspisie aanwesig.

(g) Die sosiale gewete van die Afrikaner vertoon ’n vernuftige plooibaarheid, wat gepasselik deur die woord „slimmigheid” aangedui word.

¹⁹ *Ten Years in South Africa*, deel I, p. 147.

HOOFSTUK XIII.

INRIGTINGE.

1. Die Inrigting as 'n Etiese Norm.

Die sosiale gewete is aktueel alleen in individue wat in definitiewe verhoudinge tot mekaar staan, en wat ooreenkomstig bepaalde vorms saamlewe en saam funksioneer. Die proses van assosiasie in die samelewing kan nie in terme van suiwere biologiese verhoudinge beskryf word nie; *saam te lewe in die maatskappy is oorweënd 'n psigiese en etiese onderneming*.¹ Die vorms waarvolgens individue saamlewe, dit wil sê, die inrigtinge het derhalwe ook 'n besliste etiese betekenis. En die betekenis van inrigtinge bestaan nie, in die eerste instansie, in die uiterlike, sigbare vorms daarvan nie, maar veral, en voor alles, in die etiese strekking, in die rigting-aangewende suggestie daarvan. Inrigtinge kan alleen dan reg verstaan word, as dit as etiese tradisies beskou word: draers van die ervaringe van die verlede. „Prevailing norms of thought and action are reflected in institutions. The individual must utilize these traditions as his indispensable means of dealing with men and things. He must feel, reason and act according to the pre-determined forms of national and even racial experience.”² Inrigtinge staan dus vir sedelike begrippe wat in die verlede van waarde was vir die proses van saam te lewe; maar, as sulks is inrigtinge sedelike rigting-aanwysers. Elke inrigting verteenwoordig maatskaplike ideale wat by die lede van die samelewing aangeprys word. „An institution implies a purpose or sentiment of more minds than one, and a more or less permanent embodiment of it.... The institutions, which as ethical ideas constitute mind, are, like a theory, attempts at unity in face of needs, pressures, facts and suggestions which arise in what we call our surroundings.”³

Omdat gevestigde inrigtinge op n' instinktiewe basis berus, waarde volle ervaringe van die verlede bewaar en beskikbaar stel vir die hede, en as pre-determineerde sosiale en etiese norms hulle laat geld, voorsien hulle in wesenlike behoeftes en eise van die samelewing en is daar gevolglik sterke sentimente aan verbind. Inrigtinge is derhalwe onder die vernaamste vorms van sosiale kontrole. Die sosiale gewete word gaandeweg vasgelê, en as 't ware, gematerialiseer in die inrig-

¹ Sien Albion Small, *General Sociology*, Hoofstuk I.

² Mecklin, *Social Ethics*, p. 204.

³ Bosanquet, *Philosophical Theory of the State*, pp. 298, 299.

DIE SOSIALE GEWETE.

tinge van 'n volk. Omdat die sosiale gewete vorm gekry het in inrigtinge, is dit deur inrigtinge dat dit hom veral kragtig laat geld. Sakelik, dan, dui inrigtinge die inhoud aan van die sosiale gewete; terwyl hulle funksioneel dien as die vernaamste middel vir die toepassing en in werkingstelling van die sosiale gewete.

Die individu ontwikkel en word gesosialiseer deur hom gaandeweg beter aan te pas by sy sosiale omgewing. Deur sy gedurige aanraking met andere ooreenkomstig die gevestigde vorms in die proses van assosiasie, dit wil sê, deur sy verkeer met andere in die verskillende inrigtinge, assimileer hy die sosiale norms van die sosiale gewete. Die uiterlike van die inrigtinge word so subjektief en persoonlik: die etiese suggesties van die sosiale gewete soos deur die inrigtinge voorgestel, word sedelike norms vir die deurslag-persoon.

2. Inrigtinge waarop die Afrikaner Nadruk lê.

Inrigtinge, dan is die vrug van die werking van die sosiale gewete, en dien as norms vir die lewe in die samelewing. As sosiale norms verskaf dit vir ons ook definitiewe aanduidinge van die aard van die volkskarakter. Maar alle inrigtinge is vir die sosiale gewete nie van gelyke waarde en betekenis nie. Die sosiale gewete neem wel vorm in inrigtinge, maar kan nie meganies daarin beperk word nie. Dit diskrimineer tussen en beoordeel die inrigtinge waarin dit vorm aangeneem het. Die bestaan van 'n besondere inrigting in 'n samelewing is 'n bewys dat die inrigting volgens die oordeel van die sosiale gewete waarde besit; en die mate van die nadruk wat een inrigting in vergelyking met andere inrigtinge ontvang van die gewone deurslag-lid van die samelewing, is te wyte aan die diskriminasie van die sosiale gewete tussen die onderskeie inrigtinge. Dit wil sê: 'n gevestigde inrigting gee ons 'n kyk in die samestel en aard van die sosiale gewete nie net deur sy bestaan nie, maar ook deur die plek wat dit inneem in die reeks van erkende inrigtinge. Andersom weer, die afwesigheid van 'n inrigting, of die minderwaardige plek wat 'n bestaande inrigting inneem, strek om aan te toon dat dit nie deur die sosiale gewete hooggeag word nie. 'n Samelewing wat inrigtinge soos stiergevegte, gladiatore-vertoninge, of die duel toelaat en aanmoedig, is klaarblyklik in die inhoud van sy sosiale gewete verskillend van 'n samelewing wat aan sulke gebruike 'n walging het en dit nie duld nie.

Sosioloë het nog nie 'n algemeen bevredigende basis vir die indeling van inrigtinge kon vasstel nie.⁴ Maar vir ons doel is dit ook nie nodig nie. Ons probleem hier is nie 'n objektiewe klassifikasie

⁴ Sien o.a. Ellwood, *Sociology in its Psychological Aspects*, pp. 345—351; Gillin and Blackmar, pp. 157—160.

INRIGTINGE.

van al die inrigtinge in die volkslewe van die Afrikaner nie; maar wel om te probeer vas te stel op welke inrigtinge laat die Afrikaner by voorkeur die nadruk val.

By 'n oorsig van die inrigtinge wat in verband staan met die Afrikaner volkslewe, blyk dit al dadelik dat die nadruk val op die inrigtinge wat van die mees fundamentele belang vir die voortbestaan en welsyn van die groep is. Die inrigtinge wat veral tel in die volkslewe is klein in getal, en staan veral in verband met die grondver-eistes van die samelewing. Dit is wat ons kon verwag as ons in aanmerking neem dat die Afrikaner op die platteland ontstaan het, waar die lewe nie 'n groot spesialisasie van aktiwiteite vereis nie. In 'n landelike omgewing soos die van die Afrikaanse platteland is daar nie die geleentheid, of die noodsaaklikheid om inrigtinge te vermenigvuldig soos wat 'n geürbaniseerde omgewing vereis.

Dat die huisgesin in die waardeskema van die Afrikaner bo aan die lys staan, sal seker nie kan betwyfel word nie. Die godsdienstige, en by name die Calvinistiese uitsig op die lewe, verenig met die agrariese omgewing van die Afrikaner, het bygedra om die sentimente wat in verband staan met die familielewe, te aksentueer. Die huisgesin is by die egte Afrikaner die sosiale eenheid by uitstek. Naas die huisgesin is die Kerk die inrigting, waarin die Afrikaner sy maatskaplike verband die sterkste gevoel. Vir sy Kerk, en in verband met kerklike instellinge en inrigtinge, is hy gereed om groot opofferinge te doen; en sonder die Kerk voel die tipiese Afrikaner ongelukkig. Die skool, soos dit vandag bestaan, was nie bekend in die wordings-tydperk van die Afrikaner nie: sy plek was ingeneem deur die huisgesin. Die baanbrekers was angstig om meer onderwys te gee aan hulle kinders, maar moes die skool grotendeels ontbeer. Dit is dus nie te verwonder dat die skool, waaraan so veel behoefte gevoel was, nou naas die huisgesin en die Kerk 'n ereplek ontvang. Sulke inrigtinge soos biblioteke, musea, kunsgalerye, wat as uitbreidings van die skool kan beskou word, ontvang egter nog nie veel belangstelling nie.

Die tipiese Afrikaner laat hom soms met 'n oormaat van geesdrif wegvooi deur die partypolitiek. Dit is egter nie omdat die inrigtinge wat in verband staan met die staatslewe as sulks hom so besonder interesseer nie, maar omdat hy as individualis instinkmatig op sy regte jaloers is, en daarby geleer het uit ondervinding van die verlede dat hy homself as Afrikaner alleen dan kan handhaaf as hy op sy uiterste hom inspan. *Sodra sy party die oorwinning behaal het en, na sy mening, die gevaar verby is, verslap hy.* Die Afrikaner is 'n partyman, en binne die perke van die breë volksaspirasies laat hy hom lei nie soseer deur beginsels nie as deur die persoonlike invloed van leiers.

Toe die Afrikaner elke dag in gevaar verkeer het weens die

DIE SOSIALE GEWETE.

moontlike aanvalle deur wilde Boesmans of veglustige Kaffers, het hy die kommandostelsel ontwikkel en in die lewe gehou; maar nou dat die eise van die lewe dit nie meer nodig maak nie, het die Afrikaner byna geheel en al sy belangstelling in militaristiese inrigtinge verloor. Selfs sy liefde vir die sogenaamde wapenskouinge het verdwyn. Die Afrikaner, hoewel hy groot militêre leiers voortgebring het, is geen militaris nie.

Inrigtinge wat in verband met die sport staan geniet wel sy aandag, en hy het wel ook heelwat daarin gepresteer, maar tog is dit vir die Afrikaner 'n bysaak. Selfs sy jagtersgewoontes begin hy te sublimeer in die rigting van die handel: hy is nie meer, soos vroeër die geval was, van die jag afhanklik nie. Inrigtinge in verband met vermaaklikhede, behalwe in 'n mate die dans wat vroeër ook 'n groter plek ingeneem het, is nie baie prominent in die Afrikaner volkslewe nie. Daar is nog 'n puriteinse trek in sy samestel, wat hom terughou van 'n te grote aandeel te gee aan vermaaklikhede. Op die toneel vind die tragedie meer byval by die tipiese Afrikaner as die blyspel.

Die Afrikaner is nie 'n handelaar nie: en gevolglik ten minste tot nog onlangs, het inrigtinge wat in verband staan met die handel, die besigheid en die industrie, nie veel Afrikaners getrek nie; maar met vermeerderde urbanisasie begin hy hom te laat geld in hierdie inrigtinge. Omdat hy te veel van 'n individualis is, vind inrigtinge wat industriële of handelskoöperasie tussen Afrikaners beoog nie veel byval nie.

Dit is nie nodig om ons oorsig te verleng nie. Daar kan nie twyfel bestaan oor die inrigtinge wat fundamenteel staan in die Afrikaner volkslewe nie. Ons gaan derhalwe enige van die fundamentele inrigtinge van naderby beskou, om die karakter van die Afrikaner daaruit te probeer beter leer ken.

3. Die Familie.

Nog meer as andere inrigtinge berus die familie onmiddellik op definitiewe, kragtige instinkte. Die geslagsdrang is een van die primêre kragte in die samelewing. „The attraction between men and women is just as fundamental a fact in the social life as the attraction is in physics.”⁵ Hierdie drang gee nie alleen aanleiding tot die besondere sosiale koördinasie, wat ons die huwelik noem, en wat die voortplanting van die ras moet verseker, maar ook laat dit hom, gesublimeer, geld in feitlik alle aspekte van die maatskaplike lewe. Is die geslagsdrang die basis waarop die familie gegrond is,

⁵ Rauscenbusch, *Christianity and the Social Crisis*, p. 272.

INRIGTINGE.

die ouerlike instink is die band wat die familie tot 'n eenheid bind. Die tederheid en onselfsugtigheid waartoe die ouerlike gevoel inspireer, is die natuurlike bron van veel van die altruïsme waardeur 'n samelewing veredel word. As die oefenskool by uitstek vir die deugde en verhoudinge wat van wesenlike waarde is in 'n goeie samelewing, is die familie sentraal onder die verskillende sosiale koördinasies. Sosioloë verseker ons dat as die familie nie hierdie belangrike bydrae in die samelewing lewer nie, die uiteenspattende neiginge wat deur die dierlike instinkte verskaf word, oorweënde sal wees.⁶ En Ellwood verseker ons: „It has become a truism among sociologists that the family life is the chief generator of altruism in society; and that the amount of altruism in any given society bears a close relation to the quality of its family.”⁷

Die gevolgtrekking hieruit is baie blykbaar: die volk wat bestaan uit proporsioneel die maksimum getal goeie huisgesinne, en wat die familie as 'n inrigting hoogstel in sy skaal van waardes, het die etiese en sosiale elemente aanwesig wat nodig is vir 'n gesonde sosiale gewete.

Omdat die gesinslewe normaal so 'n sentrale plek inneem in die samelewing, en in verband staan met byna elke aspek van die volkslewe, word in die familie die deugde en swakhede van die volk taamlik volledig gereflekteer.

En andersom weer, omdat die samelewing in so veel belangrike opsigte in die huisgesin as sosiale eenheid belang het, laat sosiale beweginge en toestande hulle sterk geld in die huisgesin. Probleme in verband met die familie staan in 'n onlosmaaklike betrekking tot toestande en probleme in die groot samelewing.⁸

Die wordingsgeskiedenis van die Afrikaner volk het dit meegebring dat die familie in die oortreffende trap beklemtoon sou word. Die baanbrekers het met hulle *huisgesinne* die binnelande ingetrek. Die kerk en die skool as georganiseerde inrigtinge het agter gebly; maar oor die padlose berge die wilde, onbekende wêreld in, het sy familie die baanbreker vergesel. Dit was die familie in die eenvoudige hartbeeshuisie, of soms selfs vir lang tye, in 'n skommelende watent, wat moes voorsien in al die sosiale behoeftes van die Afrikaner. *Suid-Afrika is familiegewys geokkupeer en geëuropaniseer.* Dit is dan ook geheel natuurlik vir die geskiedskrywers van die Groot Trek om nie die name van die trekkers prominensie te gee nie, maar wel

⁶ Sien Gillin and Blackmar, *Sociology*, p. 172.

⁷ *Sociology in its Psychological Aspects*, p. 216.

⁸ Vergelyk Mecklin, *Social Ethics*, p. 239. Hy bespreek die toenemende aantal egskeidings in Amerika en sê dan: „The unstable home merely epitomizes the larger problem of our uncertain morality for all forces concerned register themselves in the home.”

DIE SOSIALE GEWETE.

die name van die hoofde van families. Die trek na die binnelande gedurende die hele geskiedenis van die Afrikaner was 'n beweging van families. Die trekkers was oral tuis, want die familie het voorsien in hulle wesenlike sosiale behoeftes.

„Maar dit is geen trekkers nie! Hierdie mense is almal tuis—
Een vir een groepie by een vir een vuur is 'n huisgesin.
Vader en Moeder, Ouma en Oupa, Boeties en Sussies, almal is
daar;

Elkeen vul sy eie ou plekkie, soos weleer op die plasie verlate.”⁹

Familiebande en huiselikheid is kenmerkend van die Afrikaner samelewing. In 1873 is daar in die Herderlike Brief van die Sinode van die Kaapse Kerk besonder aandag gegee aan hierdie deug. „Wy verblyden ons erover dat huiselikheid over het algemeen eene deugd van ons land is.”¹⁰ Getuienisse soos die volgende kan ons baie vermenigvuldig: „De streelendste karaktertrek van de Kaapsche Hollanders is hunne liefde voor hunne familie. Tot in het tweede en derde geslacht leven zy op dezelfde plaats....Zy huwen jong en hebben over het algemeen zeer groot huisgezinnen....Zij schijnen waarlijk gelukkige familiën te zijn.”¹¹ „The young (Boer) is a homeloving being.”¹² „They hold up the sanctity of family life.”¹³ Verwysende na die tere houding van Gen. Smuts teenoor sy vader, sê sy biograaf: „Family ties are particularly strong among the South African Dutch. Advocate Smuts is typical of his race in this respect as in so many others.”¹⁴

Met die toeneming van die industrialisasie en modernisasie van ons land, en die vermeerderde kontak selis met die mees afgeleë dele van ons land, het die Afrikaner familie veel van sy patriargale kleur verloor; en die kinders en familieleden verkeer nou veel korter bymekaar as vroeër, maar tog behou die familie nog sy ereplek in die Afrikaner skema van waardes. Die verskynsel wat bestempel is as Der Amerikanismus, en wat bestaan in die neiging om die tehuis te laat vervang deur die losieshuis of hotel; of op sy beste om die huis maar te beskou as 'n onderdak, 'n eetplek en 'n slaapplek, maar nie as die middelpunt van die familielewe en die uitgangspunt van alle sosiale optrede nie, het onder die Afrikaners in Suid-Afrika nog nie veel veld gewin nie.

Die plek wat die vrou inneem in die familielewe bepaal byna

⁹ Langenhoven, Die Pad van Suid-Afrika, p. 49.

¹⁰ De Kerkbode, 13 Des. 1873.

¹¹ Cole, Mijn Verblijf aan de Kaap de Goede Hoop, p. 98.

¹² Mackinnin, South African Traits, p. 39.

¹³ H. Freemantle, The New Nation, p. 24.

¹⁴ Levi, Smuts, p. 4.

INRIGTINGE.

geheel die sedelike toon en die opvoedkundige en sosiologiese waarde van die huisgesin. „'n Volk is wat sy vrou is. Die vrou is die gewete van haar volk en sy waardemeter tegelyk. Die sedelike lewe van die volk word beheers deur die vrou, aan die vrou kan ons die sedelike toestand van die volk beoordeel. Die vrou is moeder van haar kind, lewensgesellin van haar man, suster van haar broer, nooi van haar jonkman — en haar invloed in al hierdie betrekkings is geweldig sterk.”¹⁵ Die huweliksformulier gangbaar in die Calvinistiese Gereformeerde kerke gee wel die indruk dat die vrou 'n minderwaardige plek inneem in die huislike lewe en dat sy haar man „haar heer” moet beskou, wat as paterfamilias sonder kwalifikasie haar hoof en wet is. Die gepaste houding van die vrou teenoor haar man sou dan wees soos Milton dit beskryf:

„My Author and Disposer, what thou bidst
Unargued I obey; so God ordains;
God is thy law, thou mine; to know no more
Is woman's happiest knowledge and her praise.”

Maar in teenstelling met hierdie opvatting van die plek van die vrou in die familie, het die Afrikaner vrou in die praktyk 'n gelyke seggenskap met haar man. Die stryd en die ontberinge op die pad van die baanbrekers, toe die Afrikaner nasie gebore is, het die vrou saam met haar man deurgemaak. Hy het haar hulp en raad en veredelende gemeenskap nodig gehad; en sy het hom nie net vergesel nie, maar hom ook daadwerklik gehelp en geïnspireer tot volharding. So het sy die kameraad van haar man geword, en die koningin van haar huis. „Dit is dan ook algemeen bekend, dat in daardie tyd en nou nog in die meeste gevalle die Boervrou die kampajon en die kameraad van haar man is, wat in alle sake groot invloed en 'n groot sê het. Die Trekker en sy seun, die Boer, het byna nooit gehandel sonder medewete en raad van sy vrou nie. Maar weinig mans sal vandag nog daaraan dink om hulle eie ryperd te verkoop, as die vrou daar beswaar teen het, al is dit maar om die gevoel van sy vrou nie te kwes nie.”¹⁶

En ook nie sonder gegronde rede nie is daar in die Afrikaner huis en samelewing so 'n prominente plek aan haar toegeken. Sy is

¹⁵ O'Kulis, *Die Boervrou*, p. 179.

¹⁶ *Ibid.*, p. 61. Vergelyk Tamplin, *The Boers at Home*, pp. 14 en 15. „South Africa is still one of the countries in the British Empire where, outside England real homes exist.... And in that homelife woman reigns as wife and mother, and in no other sphere does woman appear to greater advantage, her scope for influence is unlimited, and her influence and character are calculated to affect generations yet to come.... To her children and servants her word is law.”

DIE SOSIALE GEWETE.

dit wat haar volk in die geleentheid gestel het om ten spyte van die demoraliserende omgewing van die baanbrekerslewe, getrou te bly aan hulle tradisies. Die laksheid van sedes, ruheid en verwildering, en gevolglik vermenging met die inboorlinge, waartoe die omstandighede van die pionierslewe in 'n wilde, woeste wêreld, bewoon deur barbare, maklik aanleiding sou kon gee, is deur die aandeel wat die vrou in die lotgevalle van die trekkers geneem het, uitgeskakel. Die vrou het haar man nie net vergesel nie, maar hom daadwerklik gehelp, saam met hom die natuur makgemaak, saam met hom alle swaarkry deurgestaan, en hom geïnspireer. In die voortrekkersfamilie is daar deur die moeder, die vrou, die suster, en die dogter 'n sedelike dampkring geskep, wat opgehef en veredel het.¹⁷ „True as wives, tender as nurses, earnest in prayer and wise in council, these women not unnaturally gained a lofty influence amongst the migrating people.”¹⁸ Langenhoven laat in *Die Hoop van Suid-Afrika* die Afrikaner vrou sê: „Ek moet gaan om my man te beskerm. Daar is die gevare van wilde diere, en roofsgtige, bloeddorstige barbare. Daarteen sal my man staan as 'n man. Maar daar is ander gevare. Ander voortrekkers is onder die wilde ingegaan, en is verlaag, en ontaard, en verbaster. Hulle het hul gewete vergeet, hul God vergeet, hul blanke roem en adel vergeet. Ek moet gaan om my man teen daardie gevaar te beskerm. Sy liggaam, my liggaam—wat is die? Ek moet gaan om met die hulp van God my man se siel te bewaar.”

Die familie in die Afrikaner volkslewe was en is nog vir 'n groot mate, 'n ekonomiese sowel as 'n sosiale eenheid. Die neiging van die stryd om te bestaan in die ge-industrialiseerde stede is om die familie op te breek en te individualiseer. Elkeen moet, sover as wat dit familieledede betref, maar sy eie koers gaan, en word onafhanklik gekontroleer deur sy plek in die industriële masjien. Hieraan is die Afrikaner nie gewoon nie. Die boerdery en die agrariese bestaan en omgewing het die strekking om die familie as 'n ekonomiese eenheid te steun en te sterk. Die sterke individualistiese neiginge by die Afrikaner, gepaard met die betreklike afwesigheid van 'n sterke drang tot gereelde groephandeling buite die familie, word deur die sterke familiesin getemper en gesuiwer. Hier in die Afrikaner familielewe is daar 'n weldadige versoening verkry tussen die regte

¹⁷ Vergelyk van der Werff, *Transvaal in Rouw en Roem*, p. 165: „De echte Boer....was getrouw gebleven aan de oude traditieën van.... eerbied voor het huisgezin waardoor de Nederlandsche volkstam in het verre Zuiden zich steeds had onderscheiden en waardoor hy krachtig was staande gebleven te midden eener vaak liederlijke en altoos veel talrijker inlandsche natie.”

¹⁸ Alyward, *The Transvaal of To-day*, p. 32.

INRIGTINGE.

en eise van privaatbesit en familiecommunisme: in die familie sorg almal en almal word versorg.

In die familiemoraal vertoon die Afrikaner hom op sy beste. In die handel en in die politiek openbaar hy dikwels trekke en gesindhede, waarop hy nie trots kan wees nie. Sy individualisme wat hom afkerig maak van dissipline, hom beweeg om sosiale inhibisies so veel as moontlik uit die weg te ruim, en hom traag maak in die nakoming van maatskaplike verpligtinge, strek die Afrikaner nie tot roem nie. Maar in die familielewe en in die relasies tussen familieleden onderling, vertoon hy karaktertrekke waardeur 'n volk groot gemaak kan word. In die huisgesin weet die Afrikaner wat tug en dissipline is.

„Daar is tug soos geen dwang ooit kan bring nie,
Gesag soos geen wet ooit besit. Elkeen het ontsag vir die ander.
....Hier's 'n gesag wat met liefde regeer,
'n Tug deur liefde op liefde gehandhaaf, 'n diens waarin elk
homself vergeet.
En sy hoogste geluk in die swaarste offer aan dierbare vind.
.
En 'n Hoger Gesag heers nog hier
As die tug wat onderling bind. Want elke wa met sy huisgesin
Voer sy huisaltaar mee soos 'n ark van ouds.''¹⁹

Die helpmekaar-atmosfeer van die huisgesin, die ongekunstelde natuurlikheid, die heilige eerbied gepaard met 'n gesonde realisme waarmee geslagskwessies beskou word, en die eenvoudige maar uiters strenge publieke opinie van die gesinslede insake ongereeldhede in die verkeer tussen die sekse, is trekke wat in elke samelewing van die grootste waarde is. Die tradisionele gasvryheid en die ongekunstelde welwillendheid teenoor vreemdes is deugde wat gekoester word in die Afrikaner familielewe.

4. Die Kerk.

Die godsdiens het so 'n uitstaande invloed gehad in die vorming van die sosiale gewete van die Afrikaner, dat ons gedwing was in hierdie studie telkemale daarop terug te kom. Die Afrikaner kan nou eenmaal nie verstaan word nie sonder dat sy godsdiens byna by elke aspek van die volkslewe in aanmerking geneem word. Aangesien ons egter reeds min of meer volledig op die godsdienstige en kerklike uitkyk van die Afrikaner gewys het, sal dit genoeg wees om insake

¹⁹ Langenhoven, Die Pad van Suid-Afrika, pp. 50, 51.

DIE SOSIALE GEWETE.

die kerk as die inrigting wat die godsdiens verteenwoordig te volstaan met 'n paar algemene opmerkinge.²⁰

(a) Hoewel die kerk as 'n georganiseerde instituut by die vorming van die sosiale gewete van die Afrikaner, nie so 'n groot regstreekse aandeel aanvanklik gehad het nie, was die kerk as tradisie altyd 'n kragtige aanwesige invloed. Selfs in die eensaamste uithoeke van die binnelande, waar die leraars en amptenare van die kerk, in die pionierstydperk nooit ingedring het nie, het die eenvoudige Afrikaner die bewussyn in hom omgedra dat hy tog behoort tot die Gereformeerde Kerk. Selfs toe, tydens die Groot Trek, die sinode „oorgehel het na die beskouing wat die Trek as 'n daad van ongehoorsaamheid teenoor die regeringsgesag veroordeel het,”²¹ en die kerk geweier het om die sakramente aan hulle te bedien,²² het die Trekkers deur hulle „representanten van den treksraad” met 'n dringende memorie gesmeek om „een trouwe Herder en Voorganger....die hem vasthoud aan de zuivere oude Hollandsche Gereformeerde Godsdienst,”²³ vir hulle te stuur. Met die kwalifikasie wat die soewer gemelde feite meebring, kan ons ten volle met Ds. J. R. Albertyn akkoord gaan waar hy beweer: „Die Kerk was een van die vroegste maatskaplike instellinge in die volkslewe van Suid-Afrika. Die geskiedenis getuig ook dat die Kerk steeds in die nouste voeling met die groot volksbeweginge gebly het en in geen geringe mate daartoe bygedra het om die begrip van volkseenheid en saamhorigheid te doen ontstaan nie. Toe in afgeleë streke die begrip van 'n staat en 'n owerheid, met die verpligtinge wat daaraan verskuldig is, nog baie vaag en onbestemd was, het die kerk reeds lank as georganiseerde maatskaplike instelling opgetree en is as sodanig tot in die verste hoeke van die land erken.”²⁴ Die etiese en maatskaplike betekenis van die kerk in die Afrikaner volkslewe kan moeilik te hoog geskat word.

Dit is 'n merkwaardige sosiologiese daadwerklikheid dat die Afrikaners gespruit uit verskillende Europese rasse, versprei oor 'n uitgestrekte oppervlakte, beïnvloed deur verskillende geografiese en klimatiese omgewings, tog so 'n sterke eenheidsbesef het en so 'n

²⁰ Sien Hoofstukke VI, VII, VIII en IX.

²¹ Dreyer, Die Voortrekkers en hul Kerk, p. 4.

²² Sien o.a. die Ringsbesluit (1840) van die Ring van Graaff-Reinet na aanleiding van 'n versoek van Ds. Taylor om die emigrante te bearbei: „Dat deze vergadering, veronderstellende dat de Wel. Eerw. Heer Taylor schriftelijk permissie van Zijn Excellentie den Gouverneur verkregen heeft om voor den tijd van drie maanden buiten de grenzen te gaan, zoodanig verlof niet kan tegenstaan onder deze stellige voorwaarde dat Zijn Weleerwaarde aan deze vergadering de verzekering zal geven dat hij aldaar de Sacramenten niet zal uitdelen noch lidmaten aannemen,” Kaapse Kerkargief, R. 7, p. 230.

²³ Sien Dreyer, Die Voortrekkers en Hul Kerk, p. 18.

²⁴ Die Armblanke-vraagstuk, p. 49.

INRIGTINGE.

duidelike homogeniteit vertoon, dat hulle 'n nasie moet genoem word. Daar is 'n psigiese verband tussen alle Afrikaners waardeur hulle tot 'n volkseenheid verenig is. Al verskil hulle in baie opsigte, daar is by hulle aanwesig 'n saamhorigheidsgevoel, 'n eenheidsgevoel waardeur hulle tot 'n nasie gekonstitueer is. Dit is ongetwyfeld aan die bindende en voorliggende invloed van die kerk dat hierdie nasiegevoel toegeskryf moet word. Soos van die Skotte gesê is dat hulle tot eenheid in die kerk gebind is, so is die Afrikaners ook deur hulle Kerk tot 'n volkseenheid gevorm. „Die magtigste hoepel om die stukvat van ons volksbestaan is ongetwyfeld die Kerk....die veelsydige werksaamhede en tallose aanrakingspunte van onse Kerk met ons volk het 'n bewarende en opvoedkundige invloed, waarvan die meeste mense geen denkbeeld kan vorm nie.”²⁵ Die kerk, nog meer as die staat waarin daar ook andere as Afrikaner elemente aanwesig is, is die bron maar ook die band en simbool van volkseenheid vir die Afrikaner. Vele Afrikaners staan wel lossier as vroeër teenoor die Kerk, maar tog bly dit waar dat die psigiese eenheid waardeur die Afrikaners tot 'n nasie gekonstitueer word, is vervat in hulle kerklike tradisies en kerklike verband. Daar is wel drie Gereformeerde Kerke, maar hulle het 'n gemeenskaplike geloofsbelydenis en taal; en hulle vind dikwels geleentheid om saam op te tree.

Die Afrikaner het in sy wordingsperiode nie veel geleentheid gehad om, buite die gesinslewe en die sporadiese ondervinding op kommando, 'n sosiale sin aan te kweek nie. As individualis het hy 'n hekel aan sosiale inhibisies. Teenoor die staat het hy 'n negatiewe houding aangeneem: hy wou liefs van staatsbeheer so min weet as moontlik. In die kerk egter is sy individualisme oorskry. Telkemale as die baanbrekers wat familiegewys oor die binnelande verspreid geleef het, met die kerklike organisasie in aanraking gekom het in die onderlinge byeenkomste, het hulle gevoel dat hulle nie maar 'n skraapsel van los brokkies is nie, en is hulle besef van gemeenskaplike verhoudinge aangewakker. Vandag nog is die kerk die band waardeur alle Afrikaners verbind word; en hoewel die Afrikaanse kultuur wat so veel lewenskrag openbaar 'n sterke nuwe verenigingsmiddel beloof te wees, sal die kerk ongetwyfeld nog geruime tyd die vernaamste inrigting bly vir die handhawing van die volkseenheid van alle Afrikaners.

(b) Die kerk is, soos die geskiedenis ten oorevloede bevestig, die vernaamste draer en bewaarder van die sedelike waardes van 'n volk. Dit is 'n sosiologiese en sielkundige feit dat die moraliteit gewoonlik nou in verband staan met die religie: vir die grond van sy sedes soek 'n samelewing gewoonlik na geskikte godsdienstige sanksies. Maar

²⁵ Prof. Brummer, *Die Afrikaanse Nasie*, p. 15.

DIE SOSIALE GEWETE.

daar het sedert die opbloeï van die natuurwetenskappe, en die ontstaan van die moderne humanisme, 'n sterke stroom van sekularisme begin te vloei.²⁶ Nie alleen die politiek, die wetenskap, die kuns en die onderwys is losgemaak van byna alle kerklike beïnvloeding nie, maar ook die sedes is reeds vir 'n baie groot mate van alle kerklike en godsdienstige sanksies losgewikkel: ook die sedes word gesekulariseer. „In taking over these universal moral values, however, the twentieth century social conscience has stripped them of their outworn theological dress, vitalized them and adapted them to existing conditions. The church is in danger of becoming like some fair temple from which impious hands have removed the sacred images and stolen the altar fires that inspired the worshipping throngs of former days.”²⁷

In die volkslewe van die Afrikaner egter, miskien nog meer as onder ander volke, vervul die kerk nog beslis die funksie van die bewaarder van die sedelike lojaliteite. Die kerk van die Afrikaner het nog invloed in die handhawing van die sedes van die volk. Die moderne humanisme het nog nie daarin kon slaag om in die Afrikaner volkslewe 'n sekulêre kultuurskat te versamel, wat los van die kerk, enigsins in die sedelike behoeftes sou kon voorsien nie. Ons kultuurskat wat vinnig groei is nog sterk kerklik georiënteer. Maar tog die tekens ontbreek nie dat die sosiale gewete van die Afrikaner, ten minste in sommige rigtinge minder kerklik begin te word.

(c) Die kerk van die Afrikaner het hom ten volle aangepas by die volksaard; en sy leiers is in lewende kontak met die volk. „Where the clergy of other churches (in Suid-Afrika) are, almost without exception, imported from overseas, so that they can never adapt themselves to the peculiar needs of the country, the Dutch predikants, born of the soil, have a tremendous influence—not only spiritually, but also socially and politically—on their following.”²⁸ Maar die lewenstoestande in Suid-Afrika is besig om met 'n versnelde tempo te verander en gemoderniseer te word. Nuwe situasies maak verbysterend dikwels hulle verskyning, en kan nie bevredigend met 'n sedelike tegniek, wat in 'n landelike omgewing ontstaan het, ontmoet word nie. Die konserwatisme van die kerk, wat sy krag is om sedelike waardes te konserveer, word dikwels 'n bron van pynlike verleentheid. 'n Groot deel van ons volk word vinnig geïndustrialiseer en geürbaniseer, terwyl egter die hele uitkyk van die kerk is die van die platteland met sy eenvoudige toestande en selfstandige families. Die organisasie en wetgewing van die kerk is gegrond op hierdie lan-

²⁶ Sien die Jerusalem Meeting Report, deel I, pp. 384 et seq.

²⁷ Mecklin, *Social Ethics*, p. 252.

²⁸ S. G. Millin, *The South Africans*, p. 165.

INRIGTINGE.

delike uitkyk.²⁹ Die oneindige vermeerdering van kontakte in alle rigtinge, die versnelling van alle lewensbedrywe, die verruiming en komplisering van die sosiale en ekonomiese omgewing, en die vinnige toename van die algemene verstandelike en kulturele ontwikkeling, het ook vir die Afrikaner, selfs in die afgeleë dele beweeg om veel in sy tradisionele uitsig op die lewe te verander. Met hierdie verandering het die bande met die kerk soms ook losser geword.

Wat die nuwe behoeftes, versoekinge en vraagstukke wat die nuwe industriële lewe meebring, betref, beweer Ds. Albertyn, „Die Kerk is nou wel deeglik besig om hom by die nuwe toestande aan te pas, maar dit sal by so 'n konserwatiewe liggaam nie spoedig tot volmaking kom nie.”³⁰ Maar die vraagstuk wat voor die kerk tans staan is nie so seer 'n aanpassing by die nuwe industriële toestande nie, maar wel om in die aangesig van die moderne verstandelike en geestestoestande, hom so by hierdie toestande aan te pas dat hy sowel sy vat op die gewone Afrikaner sal behou, as ook sal handhaaf wat werklik van waarde is in sy tradisionele houding. Die gevaar dat die kerk sy houvas sal verloor deur nie genoeg te diskrimineer tussen wat essensieel en wat nie essensieel in sy tradisionele houding is, het in die laaste tiental jare baie aktueel geblyk. „Hoe diep ongelukkig sal dit wees as die opkomende geslag van wetenskaplike onderlegde seuns en dogters van ons volk sig nie meer tuis gaan voel in die kerk van hul vadere nie? En tog die gevaar bestaan en daar moet rekening mee gehou word.”³¹ By die sinode van die Kaapse Kerk is daar in 1930 'n verklaring deur 'n aantal professore en lektore, lede van die kerk, ingedien, waarin die volgende voorkom: „....Hulle voel egter dat die Kerk nie altyd ten volle aan die eise van die tyd voldoen nie, en nie altyd die nodige voorsiening maak in hulle behoeftes en in die behoeftes van diegene wat hulle verteenwoordig nie.”³² By hierdie eis tot nuwe oriëntering, meen ons, begin die kerk, ten spyte van die ongerief en verleentheid wat dit meebring, hom geleidelik en met behoud van werklike waardes en waarhede, aan te pas by die nuwe toestande.³³

²⁹ Sien Albertyn, *Die Armblanke-vraagstuk*, p. 47.

³⁰ *Ibid.*, p. 48.

³¹ F. S. Malan, *Ons Kerk*, p. 278.

³² *Acta Synodi*, 1930.

³³ Wat Mecklin sê van die Kerk in Amerika, kan nie sonder 'n sterke reservasie van die kerk van die Afrikaner gesê word nie: „Laxity of thought is nowhere more in evidence than in religious matters. Any sort of apologetics or pseudo-science is thought justifiable provided it tends to support a religious belief. It may be seriously doubted whether there is anywhere in our modern life such widespread and unchallenged disregard of scientific thinking as in setting forth of religious truth in the average pulpit.” p. 265.

5. Die Skool.

Uit 'n bloot sosiologiese oogpunt kan die doel van die skool as inrigting omskryf word, onder meer, om die kontinuïteit van die sosiale tradisie te verseker; om die nuwe geslag in staat te stel om die maatskaplike erfenis te assimileer; en om die individu te sosialiseer in terme van die volksaard, en volkseie. In hierdie sin egter het die Afrikaner die skool, behalwe in sover die familie die funksie daarvan vervul het, tot onlangs nie geken nie.

Gedurende die 18e eeu toe die grondtrekke van die karakter van die Afrikaner gelê is, was die lewenstoestande sulks dat dit moeilik moontlik was om aan die behoeftes van die onderwys, behalwe in 'n beperkte mate in die huisgesin, te voorsien. Tog was die behoefte aan die skool so sterk gevoel dat almal wat maar enigsins 'n „meester” kon bekom, het een gehuur. Hierdie onderwys was uiters elementêr en het gewoonlik maar 'n paar maande geduur; en daarby was die invloed van die persone wat as onderwysers moes dien nie eintlik opheffend nie. „Dit het langsamerhand gewoonte geword om as onderwysers—veral op die platteland—aan te stel verloopte soldate en matrose, wat selfs niks geken het nie, en van wie die sedelike gedrag somtyds veel te wense oorgelaat het.”³⁴ Uit 'n resoluëie, geneem deur die Kerkraad van Swartland in 1792 ontleen ons die volgende wat ons 'n kyk gee in die onderwystoestande op die platteland: „....Als kunnende degeenen, van wien zij hunne instructie in maniere voorschreven ontfangen mogten, veelal ter nauwernood behoorlijk leezen, weinige daarbij een passable hand schrijven, en schier geene zogveel reekenen, als die kinderen noodig hebben te weeten, om zich, groot geworden zijnde, daarvan in de directie hunnen eijgene affaires en gedoentens te kunnen bedienen; gezweegen nog dat de manier van leeven, dewelke de informateurs zich door de daglijxe conversatie en ommegang met lieden van slegt gedrag en nog slegter zeeden doorgaans hebben eygen gemaakt, gantsch niet kan strekken om in hunne kweekelingen die gronden van soberheid en deugd (in te planten), dewelke anderzints, eenmaal wel gevestigd, zouden kunnen dienen om daarop hun tijdelijk zoowel als eeuwig heil te vestigen.”³⁵

Tog hoe min en hoe gebrekkig die onderwysfasiliteite ook al was, onder die baanbrekers van ons volk „wat byna twee eeue onder die mees primitiewe toestande geleef het, omring deur barbaarse kafferstamme, en afgesonder deur die wydúitgestrekte bosveld en die dorre streke van die binnelande, het gevalle van ongeletterdheid feitlik nie voorgekom nie.”³⁶

³⁴ Dr. G. G. Cillie in 'n artikel oor Die Onderwys aan die Kaap. Sien Populair-Wetenskaplike Leesboek, deel II, p. 320.

³⁵ Sien Spoelstra, Bouwstoffen, deel II, p. 514.

³⁶ Malherbe, Onderwys en die Armblanke, p. 14.

INRIGTINGE.

In die opvatting van die baanbrekers van ons volk was die doel van die onderwys nie so seer om kultureel ontwikkeling te verskaf nie as wel om voor te berei vir lidmaatskap van die kerk en om die Bybel te kan lees. Nie die skool as inrigting maar die ervarings van die lewe self het moes dien om die Afrikaner te vorm. Met die geweer in die een hand vir liggaamlike beskerming en selfbehoud, en die Bybel in die ander vir sy geestelike en kulturele behoud en vorming, het die baanbrekers die grondtrekke in die karakter van 'n unieke volk gelê. In sover as wat ons kan praat van 'n skooltradisie het dit bestaan uit 'n godsdienstige voorbereiding vir lidmaatskap vir die kerk, verenig met die praktiese ervarings van die lewe. „En daardie tipe van opleiding, ofskoon dit nie geleerdheid meegebring het nie, het uitstekend in die behoeftes van daardie dae voorsien (feitlik beter as wat ons moderne onderwys in die behoeftes van vandag voorsien); dit het pioniers voortgebring—mense wat nie alleen die weg vir die beskawing gebaan het nie, maar wat ook die brandende fakkel van die blanke beskawing van geslag tot geslag oorhandig het.”³⁷

Met die oornam van die Kolonie deur die Engelse het daar van owerheidsweë 'n toenemende belangstelling in die skool ook op die platteland ontstaan. Maar die skool soos dit aan die Afrikaanssprekende Afrikaner aangebied was, wou maar nie ingang vind in die volkslewe nie. In 1880 het D. Ross, Inspekteur-Generaal van Skole, verslag gedoen van die toestand op onderwysgebied in die Kolonie. Hieruit blyk dat hoewel daar 60,000 blanke kinders in die Kolonie toe was, slegs 23,000 skoolonderrig ontvang het;³⁸ en in 1891, soos die sensussyfers aantoon, was daar nog 58,243 kinders tussen 5 en 14 jaar, of 58.7% wat geen stelselmatige onderrig ontvang het nie.³⁹ En daarby moet nog onthou word dat die kinders wat skoolonderwys ontvang het vir 'n groot deel nie Afrikaanssprekendes was nie; en dat van die wat wel onderwys ontvang het die oorgrote meerderheid reeds by standaard 2 die skool verlaat het.⁴⁰

Weens die afgesonderdheid van die boereplase en ook dikwels weens die geldelike onvermoë van ouers op die platteland, het hulle dit werklik moeilik gevind om hulle kinders 'n skoolopvoeding te besorg; maar dit is nie soseer hieraan te wyte dat daar so betreklik min kinders op skool was nie. Die skool van die laaste eeu het homself gladnie by die Afrikaner aanbeveel nie. Die onverskilligheid omtrent, en in sommige opsigte die teenkanting teen die skool moet vir 'n groot mate verklaar word as 'n reaksie van die Afrikaanssprekendes teen die beleid van verengelsing en denasionalisering. Die skool het nie

³⁷ Ibid., p. 15.

³⁸ Ibid., p. 39.

³⁹ Ibid., p. 40.

⁴⁰ Ibid., p. 38.

DIE SOSIALE GEWETE.

voldoen aan sy normale funksie om die maatskaplike konintuiteit van die Afrikaner as Afrikaner te verseker nie. Volgens Dr. E. G. Malherbe het die skemas van die onderwysowerheid, wat die Afrikaner aangebied is in die vorige eeu, so min uitwerking gehad, „om die eenvoudige rede dat die hele stelsel vir byna 'n driekwart eeu uitgewerk en toegepas is in 'n gees wat heeltemal vreemd is aan die volk en ingedruis het teen hul taalbelange....Die klein Afrikaanssprekende kindertjies, veral die van die plattelandse distrikte, moes die feite in verband met rekenkunde, aardrykskunde, geskiedenis, ens., in Engels as voertaal leer—'n taal wat hulle nie verstaan nie....Vir die meeste van hulle was die onderwys feitlik Engels leer....Geskiedenis was die geskiedenis van Engeland....Die aardrykskunde van Engeland, Skotland en Ierland is eers in alle besonderhede bestudeer voordat die van hul eie land aangeraak is. Die skoolklaskamertjie op die platteland was 'n klein Engelse wêreld op sigself, waar die kinders in Engels gelees, en somme in Engels gedoen het en ook in Engels gesing en gebid het....'n Boek het vir hulle 'n Engelse boek beteken—behalwe miskien die Bybel.”⁴¹

Die skool soos die wat die Afrikaner aangebied was, was vir hom 'n anomalie, 'n uitheemse inrigting. Die Afrikaner het besef, miskien meestal onbewus, dat die skool 'n gevaar is vir sy eie voortbestaan: gevolglik het die skool van die 19e eeu weinig weerklank in die belangstelling van die Afrikaner gevind.⁴²

Toestande insake onderwys in Suid-Afrika het sedert die begin van die teenswoordige eeu, en veral sedert die totstandkoming van die Unie 'n rewolusie ondergaan. Die skoolwese is wat die Afrikaanssprekendes betref feitlik verafrikaans. Die skool het byna geheel, in inhoud en in gees 'n volksinrigting geword, en geld in toenemende mate as 'n gesonde sosiale kontrole in die belang van die handhawing en ontwikkeling van die ideale en tradisies van die Afrikaner. Die Afrikaner het gevolglik sy vrees vir verengelsing grotendeels verloor. En sedert die Afrikaner ook verlos geraak het van die sieldodende taaldualisme veroorsaak deur die plek wat Nederlands naas die spreektaal van die Afrikaner ingeneem het, het daar 'n fenomenale belangstelling in die kultuur en in die skool ontstaan. In 1934 was daar in laer en in sekondêre skole 197,656 kinders, d.w.s. 54.8% van die skoolgaande bevolking, wat alleen in Afrikaans as medium onder- rig ontvang. Slegs 132,977 kinders of 36.9% het as medium van onder- rig Engels alleen, terwyl 29,944 kinders, d.w.s. 8.3% sowel in Afri-

⁴¹ Ibid., pp. 30 en 31.

⁴² Vergelyk Dr. Cillie, „Die Hollandssprekende bevolking het geen vertrouwe gehad in die Engelse skole nie, en daarby kom nog die feit dat die meeste skole hopelose mislukkinge was, omdat die onderwysers nie gedeug het nie.” Populair-Wetenskaplik Leesboek, deel II, p. 325.

INRIGTINGE.

kaans as in Engels onderrig ontvang.⁴³

Aangesien die skool as 'n effektiewe inrigting in die volkslewe van die Afrikaanssprekendes van so resente datum is, is dit nie moontlik om met volle sekerheid uit die gees van ons skoolwese die trekke aan te gee wat deur die sosiale gewete begunstig word. Die volkskool waarin die volkskarakter getrou sal gereflekteer word is egter vinnig in wording, en laat ons toe om op die volgende te let.

(a) Die godsdienstige motief wat in die 17e eeu so sterk in die onderwys gegeld het, en wat feitlik die enigste motief was by die baanbreekers in die 18e, en in 'n deel van die 19e eeu, laat hom onmiskenbaar nog voel in die skool van vandag. Hierdie feit is egter nie maar net 'n oorblyfsel van 'n ou tradisie nie; dit is vir 'n groot mate die natuurlike gevolg daarvan dat die kerklike leiers in Suid-Afrika so 'n leidende aandeel geneem het vir die bevordering van die onderwys, en vir die erkenning van die volkseie in die skool. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het, volgens Dr. Malherbe, „as 'n soort gewete van die Staat in verband met onderwysvraagstukke opgetree. Byna iedere vooruitstrewende maatreeël in verband met die Staatstelsel (wat sekulair is) het sy ontstaan daaraan te danke dat die kerk onvermoëid daarop aangedring het.”⁴⁴ Hierdie motief laat hom nie meer geld vir die voorbereiding vir lidmaatskap in die kerk nie, en kan ook nie 'n oorweënde motief genoem word nie; maar dit is nog 'n werklike invloed in die meeste van ons skole, veral op die platteland. Dit is in die atmosfeer van die skool; en word opgemerk in die samewerking tussen kerk en skool, en in die erkenning en eerbiediging van die godsdienssin van die ouers.

(b) Hoewel die godsdienstige motief in die volkskool aanwesig is, lyk dit tog nie asof die tipiese Afrikaner skool ooit 'n kerkskool sal wees nie. Daar word wel ernstige stemme gehoor ten gunste van wat genoem word Christelike Nasionale Skole waarin die kerk (of kerke) sy toesig meer direk kan uitoefen, maar dit lyk nie asof hierdie rigting deurslag sal gee nie. Afgesien van die praktiese moeilikhede waarmee die Staat onder so 'n stelsel te doen sal hê, skyn dit ons dat die sosiale gewete van die Afrikaner nie sterk voel vir kerklikegekontroleerde skole nie. Die onderwys is die taak van die staat. Solank die staat die godsdienstige gevoelens van die ouers eerbiedig; en die onderwysers mede-Afrikaners is wat die kerklike tradisies hoogag, maak die gewone Afrikaner geen beswaar teen die bestaande stelsel van staatskole nie; hy soek om met die staat meer doeltreffend saam te werk.

(c) Die aristokratiese trek in die karakter van die Afrikaner

⁴³ Sien Offisiële Jaarboek, No. 17.

⁴⁴ Onderwys en die Armblanke, p. 51.

DIE SOSIALE GEWETE.

vertoon hom ook in sy opvatting van die doel van die onderwys. Tot nog onlangs het hy aan die skool gedink nie as 'n middel om vir die praktiese lewe voor te berei nie, maar om „geleerd” te maak. Nog in 1925 kon die heer Blom, inspekteur van landbouonderwys in die Transvaal skryf: „In die geval van byna iedere skool waar die onderwyser met behulp van die kinders 'n tuin wou aanlê, het dit gebeur en gebeur dit nog dat ouers boodskappe, min of meer as volg, aan hom stuur: „Sê vir die meester dat as hy 'n tuin wil aanlê, hy 'n kaffer moet huur.’, Ek stuur my kinders skool-toe om te leer en nie om te werk nie.’ Dikwels het albei ouers na die skool gekom om hulle kinders uit die skooltuin te haal. . . .”⁴⁵ Daar rus 'n stigma van minderwaardigheid op industrie- en ambagskole, „en dit sal baie propaganda vereis om die publiek te oortuig dat die soort onderwys, wat in hierdie inrigtings verskaf word, goed-genoen is vir die bekwaamste en die fatsoenlikste seun of dogter.”⁴⁶ Maar tog kom die ekonomiese motief al meer en meer op die voorgrond in ons skoolwese. Die onderwys word al meer en meer selfs deur die gewone man beskou as die aangewese voorbehoedmiddel teen die proses van verarming wat sulke groot afmetings begin aan te neem. Van die skool word al meer verwag dat dit sal prakties voorberei vir die stryd om te bestaan. Die skool vertoon die neiging om *pragmaties* te word, en sy resultate te bereken in terme van die vermoë om te voldoen aan die eise van die moderne geïndustrialiseerde lewe.

(d) Die Afrikaner, gebore in die afsondering wat die baanbrekerslewe meegebring het, het nie veel prikkeling gevoel vir die beoefening en ontwikkeling van die kunste nie. Ook sy Calvinisme, wat eenvoud in die lewe aangemoedig het, en die neiging het om op die intellek die nadruk te laat val, het bygedra tot 'n mate van koue onverskilligheid teenoor die kunste. Hierdie feit word weerspieël in die skool van die Afrikaner. Die nadruk val op intellektuele inspanning, die insameling van kennis, die verkry van geleerdheid, die aflê van eksamens. Die intellektuele deugde kom op die voorgrond dikwels met 'n volkome onverskilligheid insake die ontwikkeling van die estetiese sin. Maar ook hierin is daar wysiging van uitsig te bespeur. Die Afrikaner besit 'n sterk emosionele vermoë, verberg agter sy flegmatiese uiterlik; en nou dat hy kultureel selfbewus begin te word, ontbreek die tekens nie, ook nie in die skool nie, dat daar 'n reaksie teen die eensydige intellektualisme ontstaan het.

⁴⁵ Aangehaal deur Ir. E. G. Malherbe, *Onderwys en die Armblanke*, p. 60.

⁴⁶ *Ibid*, p. 60.

INRIGTINGE.

Resumè.

Inrigtinge as draers van die ervaringe van die verlede in die behandeling van sedelike vraagstukke, verskaf etiese norms vir die hede. Sakelik dui inrigtinge die inhoud aan van die sosiale gewete; en as instrumente vir sosiale kontrole vertoon hulle die sosiale gewete in werking. Die verskil in die inhoud van die sosiale gewete van verskillende volke word aangedui deur die onderskeie nadruk wat hulle op sekere inrigtinge laat val.

Die inrigtinge wat in die lewe van die Afrikaner tel is betreklik min in getal, en staan in verband met die essensiële vereistes van die samelewing. Veral die familie, die kerk en die skool neem 'n prominente plek in.

Op die waarde van die familie in die samelewing, en op die deugde wat in verband staan met die familielewe, lê die Afrikaner 'n oorweënde nadruk. In die familielewe word hy ook op sy beste gesien. Hier word sy individualisme getemper, en sy maatskaplike sin aangekweek. Aan die vrou word 'n uitstaande plek toegeken.

Vir die Afrikaanssprekendes is die kerk een van die sterkste bande waardeur hulle tot 'n homogene nasie saamgebind word. As draer van die sedelike waardes het die kerk groot invloed; maar die eis dat die kerk moderne toestande meer in aanmerking moet neem begin meer blykbaar te word.

Tot onlangs het die skool hom nie aangepas by die volksaard van die Afrikaner nie; en derhalwe het dit nie veel invloed gehad in die vorming van die karakter van die Afrikaner nie. Die Afrikaanssprekendes het die skool gewantrou as 'n middel tot verengelsing. Maar sedert die begin van hierdie eeu is die skool byna geheel verafrikaans en het die belangstelling in die skool geweldig toegeneem: die skool het begin om 'n lewende faktor te word in die volkslewe.

Die godsdienstige motief in die onderwys van vroeër is nie meer so duidelik blykbaar nie, maar is tog aanwesig in die atmosfeer veral van ons plattelandse skole. Hoewel daar tekens is dat die onderwys die waarde van praktiese voorbereiding vir die lewe besef, word egter nog meer nadruk gelê op die intellektuele as op die praktiese en estetiese ontwikkeling.

HOOFSTUK XIV.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

1. Geslagslewe uit 'n Etiese Oogpunt.

Die voortplanting van die ras berus op 'n kompleks van die mees fundamentele neiginge in die samestel van die mens. Die geslagsdrang neem wel skynbaar 'n baie prominente plek in onder hierdie neiginge, maar dit moet nie, soos Freud en sy skool dit voorstel, as die enigste grond vir die voortplanting geld nie. Die aspirasies en ideale wat met die begrip van persoonlikheid verbind is, kan ontmoontlik herlei word tot 'n blote metamorfose van seksuele begeertes.¹ Die huwelik derhalwe, wat in beskaafde lande, die gesanksioneerde middel is vir die voortplanting van die ras, kan nie beskryf word net in terme van die geslagslewe nie: dit is veral die etiese aspek wat van die huwelik kenmerkend is en daaraan sy betekenis verleen in die samelewing. Sonder die etiese of maatskaplike sanksie word die huwelik net 'n dierlike ko-habitasie.

Die voortplanting van die ras is derhalwe geen saak van onverskilligheid vir die samelewing nie. Die huwelik is nie net 'n private en persoonlike saak van 'n man en 'n vrou nie. Die huwelik, in teenstelling met ongereelde geslagtelike verkeer, is maatskaplik in oorsprong, en berus ook op maatskaplike sanksies.² Die belange van die samelewing is betrokke by elke huwelik; en daarom laat die samelewing hom geld in sekere wette en gebruike wat in verband met die huwelik toegepas word. Daar is dus 'n erkende wetlike aspek van die huwelik. Daar is regte van die samelewing sowel as van die egliede en hulle kinders wat deur die wet moet beskerm en gehandhaaf word; maar tog kan die eintlike huweliksregte moeilik deur die dwang van die wet verseker word. Die huweliksregte kan nie beoefen word nie sonder 'n gepaste wederkerige gesindhid tussn die persone wat by die huwelik betrokke is: hierdie gesindheid kan nie afgedwing word op iemand nie. Die etiese aspek van die huwelikslewe is derhalwe van wesenlike belang. Die sosiale gewete laat hom geld sowel deur wetlike voorskrifte insake die huwelik te ondersteun, as ook deur die sedelike atmosfeer te skep waarin die huwelik aan die sedelike eise

¹ Sien Leighton, *The Individual and the Social Order*, p. 262.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

van die samelewing kan voldoen.³

Maar ook in die geval van bevrediging van die geslagsdrang in maatskaplike ongesanksioneerde maniere, staan die samelewing nie onverskillig nie. Die sosiale gewete bestempel sulke geslagtelike ongereeldhede as sosiale sondes, en onsedelikheid as dié sosiale euwel. Die toon van die sosiale gewete van 'n volk word miskien nêrens beter opgemerk as in die wyse waarop dit reageer teen voorvalle van onsedelikheid. „De hoogte waarop een volk staat, de mate van zijn beschaving, het volkskarakter, kan men niet beter te weten komen dan door te vragen hoe of het gesteld is met de geslachtelijke reinheid of de kuisheid van dat volk. Als men het in dit opzicht nauw aanneemt en niet gemaklik misgrepen op dat gebied door de vingers ziet, dan hebben wy er 'n voldoende bewijs voor dat het een volk is met een edel inborst en met 'n gezond karakter.”⁴

2. Sedelike Reinheid 'n Volksdeug.

Die voorouers van die Afrikaners het, wat betref die seldsaamheid van geslagtelike ongereeldhede, besonder hooggestaan. Hulle godsdienssin, die prominente plek wat die familie in hulle samelewing ingeneem het, en die hoë agting wat aan die moeder en vrou geskenk is het daartoe gestrek dat die sosiale gewete baie teer was in verband met die verkeer van die sekse onderling. „Gevallen van ontucht kwamen zeer zelden voor, en als er zulk een grote misstap ergens mocht plaats vinden dan plag de Kerk geregeld in te grijpen, en de overtreders onder streng censuur te zetten.”⁵

O'Kulis wys ook op hierdie gevoeligheid van die volkskewete oor die „sonde” van onsedelikheid as dit mog voorkom. „Tot voor twintig jaar terug was ontug 'n groot seldsaamheid onder die Boervolk en die kristelike publieke opinie was daaromtrent nog baie sterk, wat daaraan toe te skrywe is dat die besef van en vrees vir „sonde” nog heersend was. En selfs vandag nog is die sedelike lewe van die egte Boervolk nog taamlik gesond.”⁶

Dat ten minste tot onlangs sedelike reinheid en 'n sterke afkeer teen geslagtelike ongereeldhede 'n uitstaande deug van die Afrikaner op die platteland was, word bevestig deur die herhaalde verwysinge daarna in die letterkunde oor Suid-Afrika. Hierin het die platteland

² Vergelyk Mecklin, *Democracy and Race Friction*, p. '47: „Marriage is not a matter that concerns the contracting parties alone; it is social in origin and from society comes its sanctions. It is society's legitimised method for the perpetration of the race....”

³ Sien Green, *Principles of Political Obligation*, p. 241.

⁴ Prof. Brummer, *De Afrikaner en de Onzedelikheid*, p. 5.

⁵ Ibid., p. 7.

⁶ *Die Boervrou*, p. 106. O'Kulis het in 1918 geskryf.

DIE SOSIALE GEWETE.

hom baie gunstig onderskei van Kaapstad. Inderdaad was die sedes in Kaapstad met sy besoekende matrose uit alle lande, en andere on-verantwoordlike avonturiers nooit 'n voorbeeld om aan te prys nie; maar in die binnelande waar die eintlike Afrikaner gebore en gevorm is, het die beste tradisies van die puriteinse Calvinisme hom laat geld. Daar, en nie in die stad, het die Afrikaner sy karakter ontvang. Theal wys daarop dat op die platteland was daar 'n duidelike proses van uitskakeling: ongewenste elemente is in 'n baie doeltreffende mate deur die publieke opinie geëlimineer.⁷

'n Vergelyking van die sedelike toestande in Kaapstad met die op die platteland toon aan die resultaat van hierdie uitskakelingsproses, en laat ons sien die aard van die reaksie van die eintlike Afrikaners teenoor die lakser elemente van elders, en teenoor die neertrekkende barbarisme. Ons neem uit vele slegs enige getuienisse uit die begin van die vorige eeu. Lady Ann Barnard skryf: „So far as I hear this (Kaapstad) is a great place for marriages, and our brides generally lay in with fine boys about two months after marriage, so rapid are things in this country. When I was told this.... I said I feared that the children had come a little too soon. Not at all, Madam, said the Dutchman.... they came exactly at the proper time, but the marriages took place a little late.”⁸ In 1808 het die kerkraad van Kaapstad hom gedronge gevoel om aandag te gee aan die toenemende getal geboortes van onegte kinders: „Laatstelyk is by gelegenheid van het meer dan ooyt toenemenden getal der onegt verwekte kinderen waarvoor men den doop successivelyk quam te verzoeken de attentie deezer vergadering gevallen op de schroomlyk gevolgen dewelke in der tijd zo voor dit land als de kerk daaruit stond te proflueeren....”⁹ En Moodie, wat in 1935 geskryf het, wys op die betere sedes van die binnelande. Van Kaapstad sê hy: „One peculiarity in the manners of the Dutch at Cape Town is that it is generally after marriage that both sexes are most noted for their laxity of conduct. At the period to which I allude — in 1829 — a stranger, in perusing the Cape newspapers, could not help remarking the number of separations between man and wife which are announced in them.”¹⁰

As ons egter op die platteland kom met sy eenvoudige leefwyse,

⁷ History before 1795, deel II, p. 460.

⁸ Letters written from the Cape of Good Hope, edited by W. H. Wilkins, p. 85.

⁹ Resolusieboek, in Kerklike Argief, Kaapstad, 13 Junie 1808. In die doopregisters vir onegverwekte kinders van die Grootkerk in Kaapstad is daar vir die tien jaar 1829 tot 1838 nie minder as 317 name nie. Hieronder is daar ook 'n vyfling. Hoeveel van hierdie kinders deur een of twee blanke ouers verwek is, kan nie uit die registers opgemaak word nie.

¹⁰ Ten Years in South Africa, deel I, p. 29.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

sy godsdienssin, en sy eerbied vir die heiligheid van die familielewe waai daar 'n veel gesonder luggie. In die verslag van die sogenaamde Kommissie vir Veeteelt, word daarop gewys dat hoe eenvoudig die mense in die binnelande ook al leef, „zoo treft men voor zoo verre de Commissie oppervlakkig heeft kunnen nagaan er egter geene eigenlijke zedeloosheid aan. Men is zeer gesteld op wettelijke huwelijken.”¹¹ In 'n historiese studie in verband met die gemeente Swartland verklaar Ds. A. P. Smit: „Opmerkelijk is dat die Swartlandse Kerkraadsresolusies van 1746 — 1824 ons slegs een geval van tugtoefening in verband met ontug aangee....” Daar sou wel meer gevalle van ontug gewees het, „maar ons het geen grond om aan te neem dat hierdie euwel tamelik dikwels aldaar voorgekom het nie.”¹² In die godsdienverslag vir die ring van 1826 verklaar die kerkraad van Swartland dat hulle dit in die laaste jare gelukkig nog nie nodig gevind het nie om kerklike sensuur toe te pas.¹³ Lichtenstein wat sommige van die minder strelende trekke van die Afrikaner raakgesien het, getuig tog ook van die algemene reinheid van sedes selfs in die verste dele van die Kolonie.¹⁴

Hierdie suiwerheid van sedes het die Afrikaner gekenmerk, tenminste tot die einde van die neëntiende eeu. Wat Prof. John Murray in 1877 skryf van die sedes in die distrik van Middelburg is toepaslik op die hele samelewing in die binnelande van daardie tyd: „In the district just named, during a period of thirty or forty years, not one case of illegitimate birth could be found.”¹⁵ Van die sedelike toestande in die Transvaal teen die end van die vorige eeu, deel Cachet ons mee: „Zeer zelden komen er gevallen van onechte of zelfs van vervroegde geboorten voor.”¹⁶ En Major Trevor het so onder die indruk gekom van die uitstaande deug van sedelike reinheid onder die Afrikaners dat hy beweer: „Before the gold-seekers came to the Transvaal there was no sex problem in the land.”¹⁷ Dit is nie nodig om die getuienisse nog verder te vermenigvuldig nie. „As daar een ding is, waarin byna sonder uitsondering alle geskiedskrywers ooreenkom, dan is dit omtrent die feit, dat die Afrikaner sedelik hoog

¹¹ Sien Theal, Belangrijke Historische Documenten, deel III, p. 427.

¹² Swartlands Kerk, p. 148. (Ongepubliseerde manuskrip).

¹³ Ibid., p. 149. Volgens Dr. Geyer was daar van 1700 tot 1804 na luid van die kerkraadsresolusies vyftien gevalle van ontug in die gemeente Stellenbosch. „Oor die algemeen kan gesê word dat die gemeente sedelik betreklik hoog gestaan het.” Die Stellenbosse Gemeente in die Agtiende Eeu, p. 68.

¹⁴ Travels, p. 463, V.R.S.

¹⁵ Sien The Cape Monthly Magazine, Des. 1877, p. 377.

¹⁶ De Worstelstryd der Transvalers, p. 417.

¹⁷ Forty Years in Africa, p. 37.

DIE SOSIALE GEWETE.

staan en dit geld veral van die vorige geslagte.”¹⁸

Ongelukkig moet ons nog byvoeg dat sedert die begin van hierdie eeu daar ’n merkbare verslapping in verband met geslagtelike sake begin intree het. Wat Prof. Brummer reeds in 1918 geskryf het kan nie weerlê word nie. „Er is een merkbare toename van dit kwaad over het ganse land. Er is een losheid, onverskilligheid — byna roekeloosheid — in ’t verkeer van de geslachten onderling, welke voor de toekomst van ons volk onheilspellend is. De wortel van ons volksleven schynt aangetast te zijn.”¹⁹ Hierdie verslapping is verstaanbaar as ons in aanmerking neem hoe die kontakte met die moderne lewe vermenigvuldig is sedert 1900, en hoe die Afrikaner met sy eenvoudige lewenswyse en landelike uitkyk ook in die maastroom geraak het van die moderne stryd om die bestaan met sy strenge industriële eise en stedelike versoekinge. Die versnelling van die moderniserende proses van die lewenstoestande in Suid-Afrika het die Afrikaner vir ’n mate losgeruk van sy staanplek. Sy oorgang uit ’n eenvoudige, landelike lewenswyse tot ’n aanpassing by die moderne toestande was vir hom ’n bietjie te vinnig. Maar in sy kern is hy sedelik gesond: die sosiale gewete wat verseker het dat die Afrikaner sedelik so hoog gestaan het in die vorige eeu, het wel nie so effekties kon optree as wat die vinnig-veranderende lewenstoestande vereis het nie, maar daar is redelike grond om te verwag dat die Afrikaner hom by die veranderde toestande gaandeweg so sal aanpak dat daar geen verlies sal wees aan sedelike erns nie.

3. Die Huwelik.

„Trou is nie perdekoop nie,” lui ’n Afrikaanse spreekwoord; en daarmee word op ’n lompe manier te kenne gegee dat die Afrikaner ernstige opvattinge insake die huwelik het. Die huwelik is vir die Afrikaner nie net ’n handelstransaksie, ’n private en persoonlike ooreenkoms met iemand anders nie. Dit is ’n onderneming wat vir die lewe van krag is, en waarin die samelewing en in besonder die kerk ’n lewendige belang het. Die godsdienstige sanksie by die huwelik is vir die Afrikaner op die platteland van groot betekenis.

Die opvatting van die Afrikaner omtrent die huwelik word be-

¹⁸ O’Kulis, *Die Boervrou*, p. 106. Beweringe wat op onkunde gegrond is, of soms ook berus op ’n verlange om met politieke by-oogmerke die Afrikaner minder gunstig voor te stel ontbreek nie in die letterkunde oor Suid-Afrika nie. Hier is ’n staaltjie daarvan: „The veldboers ideals of life are sensual. He exists for the pleasures of the flesh. He eats hugely. He marries early. He lives in his wife’s apron pocket. The woman who commands universal Boer admiration is the sturdily built well-sexed housefrau—the big feeder and big breeder.” Pratt, *The Real South Africa*, p. 91.

¹⁹ *De Afrikaner en de Onzedelikheid*, p. 9.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

heers deur die Gereformeerde Kerkleer. Volgens Hugo de Groot is 'n huwelik „Een verzameling van man ende wijf tot een gemeen leven, medebrengeende een wettelick gbruik van malkandrs lichaem.”²⁰ Hierdie definisie sluit duidelik twee aspekte van die huwelik in: die geestelike, wat nadruk lê op die beoefening van „een gemeen leven”; en die sinlike en materiële wat meebring „een wettelick gebruik van malkandrs lichaem.” In die Gereformeerde opvatting wat ook onder die gewone Afrikaanssprekende Afrikaners geld, word altwee aspekte gehandhaaf, maar so dat die nadruk val op die geestesly van die huwelik. Die doel van die huwelik word gesien „allereerst in de levensgemeenschap der echtgenoten.”²¹ Selfs die geslagtelike verkeer van die egliede moet beheer en geheilig word deur 'n eties-religieuse lewensgemeenskap. Die verwekking van kinders moet nie gevolg wees van wellus nie, maar die geheiligde vrug van 'n intieme lewensverhouding waarin twee persone van die teenoorgestelde geslag mekaar steun en help om in tydelike aangeleenthede sowel as in die sedelike en godsdienstige lewe aan die hoogste vereistes van hulle roeping te voldoen. Onder die „oorsake” wat die huweliksformulier noem „waarom God den Huwelijken staat heeft ingezet”, word as eerste oorsaak genoem „dat de een den anderen trouwelijk helpe en bysta in alle dingen die tot het tijdelijke en eeuwige leven behooren.”²²

Terwyl die Gereformeerde, in teenstelling met die Roomse opvatting, die huwelik nie as 'n sakrament beskou nie, dit wil sê, nie as 'n sigbare teken van 'n onsigbare werklikheid nie, is die huwelik self vir hom 'n sedelike en godsdienstige onderneming. Dit is 'n „heilige staat” waartoe God geroep het, en waarin God man en vrou saamverbind het tot een vlees. Dit is „eene inzetting van God... die Hem behaagt.”²³

Volgens die opvatting van die Roomse Kerk is die huwelik omdat dit 'n sakrament is, geheel en al 'n kerklike saak. Die Gereformeerde leer, aan die ander kant, beklemtoon wel die etiese en godsdienstige sy van die huwelik, en ontken beslis dat dit net 'n private onderneming is wat op die geslagsdrang alleen berus; maar dit hou ook vol dat, omdat die huwelik ook 'n natuurlike grond het in die natuurlike drifte en omdat daar regte by betrokke is sowel aan die kant van die egliede as van die samelewing, die owerheid die reg en die plig het om „wetgeving en rechtspraak in huwelijksaangelegenheden uit te oefenen.”²³ Huwelike burgerlik bevestig word dan ook

²⁰ Sien Van Apeldoorn, *Geschiedenis van het Nederlandsche Huwelijksrecht*, p. 11.

²¹ Ibid., p. 12.

²² Sien *Huwelijksformulier*.

²³ Van Apeldoorn, *Geschiedenis van het Nederlandsche Huwelijksrecht*, p. 70.

DIE SOSIALE GEWETE.

deur die kerk as wettig beskou. Maar weer omdat die Afrikaner so sterk voel dat daar so veel van 'n etiese en godsdienstige strekking aan 'n huwelik verbind is, dat die huwelik nie net bestem is „om de aarde te bevolken, maar.... ook de hemel,”²⁴ dring die kerk van die Afrikaner daarop aan dat huwelike ten minste ook kerklik ingeseën sal word. Die sinode van die Kaapse kerk het konsekwent op hierdie eis aangedring. In 1890 het die sinode herhaal wat hy reeds in 1856 besluit het: dat hy „Ofschoon het huwelik door burgerlijke huwelijksbeambten bevestigd niet voor onwettig houdende — de kerkelijke inzegening van het huwelijk voor hare leden noodzakelijk acht.”²⁵ In 1919 het die sinode weer herhaal dat hy dit noodzaklik beskou vir sy lede om kerkelik in die huwelik ingeseën te word, maar het bygevoeg „dat er op volvoering daarvan niet aangedrongen zal worden, in geval van leden, die hun huwelik niet kerkelik hebben laten inzegenen, van wege omstandigheden, waarover zy geen beheer hadden.”²⁶

Die huwelik is vir die egte Afrikaner met sy sin vir die realisme van die lewe 'n natuurlike inrigting: dit berus op die wese van die mens, en is, as sulks, 'n instelling van God wat hom behaag. Elke normale persoon behoort derhalwe in die huwelik te tree. Die huwelik is die deur God gewilde instelling vir die voortplanting van die ras; en behoort derhalwe nie vermy te word nie. Die geslagsvermoë moet in diens gestel word van die uitvoering van Gods plan. Die tweede oorsaak vir die instelling van die huwelik is dat „deur die huwelik die menslike geslag gebou word.”²⁷ In sosiologiese terme oorgesit, kan ons die houding van die Afrikaner weergee as die besef dat by die etiese gesindheid wat daar vereis word om die saamlewe in die huwelik sedelik opbouend te maak, daar 'n sosiale verpligting rus op elke normale, volwasse lid van die samelewing om langs die sosiale goedgekeurde weg, die monogame huwelik, gewillig te wees die ras te propageer.

„Die huwelik is vir die Afrikaner dus nie 'n weelde-onderneming nie: dit is 'n maatskaplike, 'n sedelike en 'n godsdienstige plig. Die houding wat die Boervrou teenoor die verpligting van moederskap inneem beskryf O'Kulis in die volgende: „Die moedersmart durf sy aan, want haar vertrouwe is: Ek doen Gods wil — Hy sorg vir my.”²⁸

²⁴ Ds. H. C. de Wet, *Het Zoeklicht*, 1924, p. 39. Ds. de Wet vervolg: „Hoe heilig behoort het huwelijk te worden beschouwd, als we bedenken dat daardoor mensen met onsterflike zielen, bestemd tot eeuwige gelukzaligheid of rampzaligheid, in aanzijn worden gebracht.”

²⁵ *Acta Synodi*, 1890, p. 83.

²⁶ *Acta Synodi*, 1919, p. 47.

²⁷ *Huweliksformulier*.

²⁸ *Die Boervrou*, p. 158.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

Uit hierdie houding volg dit dat die Afrikaner 'n besondere vrugbaarheid in die verlede vertoon het. „Groot huisgesinne was en is onder Afrikaners nog altyd reël. 'n Kroos van ses tot sestien kinders is niks ongewoons nie, selfs in ons dae.... Daar is ook wel klein gesinne, maar in verreweg die meeste gevalle is dit 'n beperking Gods, tot namelose smart van die wat dit moet ondergaan. Die begeerte, die moed om 'n talryke kroos te hê is daar altyd aanwesig.”²⁹ Die egte Afrikaner beskou dit sy roeping teenoor land en volk om die menslike geslag te help opbou. Die publieke opinie het ooreenkomsdig hierdie oortuiging vroeë huwelike aangemoedig. In die pioniers tydperk was dit byna reël dat 'n jonkman trou voor hy twintig jaar oud is. Paul Kruger het getrou toe hy maar sewentien jaar oud was.³⁰ Wewenaars hertrou gewoonlik baie gou, om 'n geskikte hulp te kry in die huishouding, en te sorg vir nagelate kinders. „Dit is welbekend dat die Boere in die algemeen hulle blootstel aan kritiek om die onbetaamlike haas waarin 'n wewenaar hertrou.”³¹ 'n Huisgesin sonder moeder, so voel die Afrikaner, is 'n tempel sonder ark.

'n Ander gevolg van die opvatting van die huwelik as 'n etiese en godsdienstige opdrag om die menslike geslag op te bou, is dat die Afrikaner 'n sterke afkeuring het van alle vorm van geboorte-beperking. Kinderloosheid is vir die egte Afrikaner huisgesin nog altyd 'n smaad, en 'n oorsaak van stille droefheid. Ons haal weer O'Kulis aan: „Die sonde van kinderbeperking is onder ons nog maar net beperk tot die sogenaamde 'beskaafde', maar in waarheid gedemoraliseerde Afrikaners.... Solank dit so bly sal ons bewaar word van die gruwel van beesagtigheid, van kindermoord, van nasionale selfmoord.”³² Maar daar is ook in hierdie opsig verslapping in die Afrikaner moraal. Die landelike omgewing is ongetwyfeld gunstig vir die aankweek van 'n gesonde famiielewe en die handhawing van hoë ideale in verband met die huwelik. Die moderne toestande bring egter sulke nuwe versoekinge, en onderwerp die gewone persoon veral in die stedelike gebiede aan sulke strenge toetse in die stryd om te bestaan dat die hoë ideale nie meer so getrou nagevolg word nie. Die Afrikaner het lakser geword sowel in sy beskouinge as ook in sy gewoontes insake die huwelik en geslagtelike kwessies.

Die Gereformeerde leer aangaande die betrekking van die vrou teenoor die man laat die nadruk swaar val op die meerderheid van die man, en maak dit in die trouformulier pertinent aan die vrou duidelik dat God die man „gezet heeft als hoofd der vrou”; en dat sy

²⁹ Die Boervrou, p. 157.

³⁰ Van Oordt, Paul Kruger, p. 54. Sien ook O'Kulis, Doppers, p. 139.

³¹ Prof. J. Murray, Aangehaal deur O'Kulis, Doppers, p. 128.

³² Die Boervrou, pp. 157 en 158.

DIE SOSIALE GEWETE.

haar wettige man nie net moet liefhê nie maar hom ook moet „eeren en vreezen, ook hem gehoorzaam zijn in alle dingen die regt en billijk zijn, als uwen Heer.”³³ (En dit is natuurlik ook die „heer” van die vrou wat besluit wat reg en billik is)! In die Afrikaner huisgesin egter word daar nie veel gesien van die ondergeskiktheid aan die man nie, wat haar in die formulier so plegtig voorgehou word. Die faktore wat in die stryd om te bestaan in die binnelande, hulle bydrae tot die vorming van die Afrikaner gelewer het, het ook meegehelp om die Boervrou die kameraad van haar man te maak, en in die huis was sy nog meer baas as hy. Die patriargale alleenheerskappy van die paterfamilias wat ergens,³⁴ onder ultra-Calvinistiese invloed, hom so sterk laat geld het, is byna nie in Suid-Afrika te bespeur nie. „Het Afrikaner tehuis is partiarchaal, doch wortelt niet, zoals by de Joden, in de vader alleen, maar wel in de vader en de moeder gelijkelik, en dezen zijn dus voor de huisgenoten gelijkgerechtigd en een.”³⁵

4. Egskeiding.

Die vraagstuk van die toenemende disintegrasie van die huisgesin en die familielewe het in al die lande van die wêreld in toenemende mate akuut geword. Die versnelde tempo wat die moderne lewe meebring, en die ontstaan van nuwe lewenssituasies waarvoor in die bestaande sedes geen voorsiening gemaak is nie, het op eties gebied ’n vertwyfeling gebring, wat in die familielewe nog meer as in andere inrigtinge gereflekteer word. „The unstable home merely epitomises the larger problem of our uncertain morality for all the forces concerned register themselves in the home.”³⁶ Die familielewe is in belangrike opsigte ’n miniatuur van die samelewing. Ekonomiese, en maatskaplike wantoestande in die samelewing vertoon hulle ook in die huisgesin; en ook die algemene sedelike toon van ’n samelewing vind uiting in die familie. In egskeiding, wat beteken die disintegrasie van die familie, het ons derhalwe ’n indeks van die onbestendigheid waaraan die familielewe onderhewig is as gevolg van ongunstige sosiale toestande en geestesrigtinge in die algemeen. Van ’n

³³ Vergelyk Mecklin, *Social Ethics*, p. 231, waar hy, sprekende van die Amerikaanse huisgesin van die vroeëre tyd, toe die Calvinistiese invloed daar sterk was, sê: „Calvinistic likewise is the Hebraistic idea of the family that subjected wife, children and servants to the iron rule of the paterfamilias.... Even sweet Margaret Winthrop, though dearly loved by her husband, addressed him as lord.”

³⁴ Ibid.

³⁵ Prof. N. J. Brummer, *De Afrikaner en de Onzedelikheid*, p. 35.

³⁶ Mecklin, *Social Ethics*, p. 239. Hy sê op dieselfde bladsy, „To grapple with the problem of the home is merely to raise the ultimate social problem of which it is but a phase.”

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

samelewing waarin egskeidinge veelvuldig voorkom, en waarin die sosiale gewete daaroor nie erg begaan is nie, kan met beslistheid beweer word dat die sedelike peil nie hoog is nie, en dat die sedes laks is.

Van die sosiale gewete van die Afrikaner kan met alle stelligheid gekonstateer word dat dit 'n sterke afsku het aan egskeiding. Ook hier kleur die aanname van die godsdienstige sanksies van die huwelik die opvatting van die Afrikaner: nie net as 'n maatskaplike euwel is daar by hom 'n sterke gevoel teen die verbreking van die huweliksband nie, maar nog meer as 'n oortreding van Gods wet. Hy is, in ooreenstemming met die trouformulier, die oortuiging toegedaan dat die egliede tot die heilige huwelikstaat deur God geroep is; en wat God saamgevoeg het moet die mens nie skei nie. En deurdat die huwelik nie 'n onderneming vir persoonlike genot of gerief is nie, maar vir die uitvoering van 'n belangrike maatskaplike, etiese en godsdienstige doel, is egskeiding die versaking van 'n roeping, 'n verzet teen God.

Dit is wel waar dat die Gereformeerde tradisie, wat aan die opvatting van die Afrikaner insake egskeiding sy inhoud gegee het, minder streng is as die van die Roomse Kerk, wat geen egskeiding behalwe deur die spesiale dispensasie van die Pous, toestaan nie; maar tog hou dit ook streng vas aan die beginsel van die onontbindbaarheid van die huwelik, na luid van Mat. 19:5 en 6, „Om hierdie rede sal die man sy vader en sy moeder verlaat en sy vrou aankleef, en hulle twee sal een vlees wees; sodat hulle nie meer twee is nie, maar een vlees. Wat God dan saamgevoeg het, mag geen mens skei nie.” Tog soos Moses in die Ou Testament, omrede van die hardheid van die mens 'n skeidbrief toegelaat het, is daar deur Gereformeerde kerkvaders betoog, dat die beginsel van onontbindbaarheid van die huwelik aan sekere uitsonderinge onderhewig is.³⁷ Ook die Heilige Skrif wys op sulke uitsonderinge. Terwyl die volksgewete van die Afrikaner sulke uitsonderinge erken en gewillig is om dit desnoods toe te laat, lê dit meer klem op die ideaal van die onontbindbaarheid van die huwelik as op die bestaan van gronde vir egskeiding. In die geval van owerspel word deur die daad die egband gebreek, en indien dit nie deur die onskuldige gekondoneer word nie, is egskeiding in so 'n geval maar net die verkry van die offisiële verklaring deur die burgerlike owerheid, wat die huwelik geregistreer het, dat die huwelik nie meer bestaan nie.

'n Ander uitsondering op die ideaal van die onontbindbaarheid van die huwelik, wat deur die Gereformeerde tradisie erken word,

³⁷ Sien Van Apeldoorn, *Geschiedenis van het Nederlandsche Huwelijksrecht*, p. 180.

DIE SOSIALE GEWETE.

is die sogenaamde *malitiosa desertio*, kwaadwillige verlating. In 1 Kor. 7:15 skryf Paulus: „As die ongelowige wil skei, laat hom skei. In sulke gevalle is die broeder of suster nie gebonde nie.” Hiervolgens is verlating van die gelowige getroude deur haar (sy) ongelowige egvriend(in) 'n vernietiging van die huweliksgemeenskap.. Hieruit het toonaangewende Gereformeerde teoloë by analogie die gevolgtrekking gemaak dat naas die verlating om godsdienstige redes, (*desertio religionis causa*), ook as grond vir egskeiding moet erken word kwaadwillige verlating. Hieronder word dan verstaan 'n moedswillige onttrekking van die huweliksgemeenskap, as ook „eene andere handeling welke een opzettelijke en blijvend vernietiging der huweliksgemeenschap opleverde.”³⁸ Beza het deur 'n proses van analogiese interpretasie wou insluit onder die gronde van egskeiding ook mishandeling, en aanslag op die lewe van die eggenoot of eggenote.³⁹

In die sinodes van die Kaapse kerk van 1928 en 1932 word daar slegs twee gronde vir egskeiding as toelaatbaar geoordeel: „Die H.E. Sinode berus in en herhaal die sinodale besluit van 1928, t.w.: —

(1) Dat daar deur die Heilige Skrif een duidelike grond vir egskeiding aangegee word, naamlik owerspel.

(2) Dat wat kwaadwillige verlating betref daar verskil van mening is of hieroor as rede vir egskeiding duidelik Skriftuurlike grond bestaan.

(3) Dat die burgerlike owerheid wat ook dienaressse van God is, in alle christelike lande kwaadwillige verlating as wettige grond vir egskeiding aanneem; dat die Geref. Kerke hulle deurgaans by hierdie beskouing neergelê het; en dat dit dus ook vir ons kerk gerade is om hierdie gedragslyn te volg.”⁴⁰

Die strenge veroordeling wat die sosiale gewete van die Afrikaner toepas op gevalle van geslagtelike ongereeldhede buite die huwelik, word ook toegepas op die skuldige persoon by egskeiding; maar selfs op die onskuldige rus daar 'n mate van veragting. 'n Geskeie persoon is, veral op die platteland, gebrandmerk. Die volksgewete, soos verteenwoordig deur die kenmerkende Afrikaner van die platteland, wil egskeiding eenvoudig nie duld nie, en het geen simpatie met geskeie persone nie. Egskeiding is iets skandelijs, en is 'n sonde teen die heiligheid van die huwelik. „Marriage was considered a sacred union, and as such maintained and respected.”⁴¹ Vroeër was hierdie gevoel van afkeer teen egskeiding nog sterker as wat dit nou is; maar nou nog is die gevoel van veroordeling van egskeiding op die platteland baie sterk.

³⁸ Ibid., p. 182.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Acta Synodi, 1932, p. 218.

⁴¹ Borchers, Memoirs, p. 196.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

Egskeidings het vroeër byna nooit voorgekom nie onder die Afrikaners op die platteland; en waar dit nog gebeur dat twee persone geskei het, het dit groot opspraak verwek. Statistieke in hierdie verband is moeilik om te verkry, maar die byna algehele afwesigheid van sinspelinge op egskeidings in die letterkunde oor die Afrikaner laat met byna sekerheid vermoed dat egskeidings baie seldsaam was. Vandag nog is die toestand op die platteland baie meer bevredigend as in die stede. Onder die Afrikaners is daar wel 'n toenemende getal wat tot egskeiding oorgaan, maar die ontsettende toename van egskeiding in die Unie sedert 1915 van 133 tot 1369 in 1935 het nie soseer onder die Afrikaners as wel onder ander nasionaliteite plaasgevind. In Natal bevoorbeeld, wat oorweënd Engelssprekend is, en wat 'n blanke bevolking het van 177,449, het daar gedurende die tien jaar tussen 1925 en 1934, nie minder as 1,199 gevalle van egskeiding voorgekom nie; terwyl in die Vrystaat wat weer oorweënd Afrikaanssprekend is, en wat 'n bevolking van 205,375 het, was daar gedurende dieselfde tydperk slegs 375 gevalle van egskeiding.⁴² Die egte Afrikaner op die platteland is nog afkerig van die vernietiging van die huwelik. By 'n oorsig van die egskeidingstatistiek tussen 1904 en 1921, sê F. J. Minnaar: „Uit 'n grafiese voorstelling van die provinsiale distribusie van egskeidings, blyk dit dat die Transvaalse boog die kroon span, terwyl die Vrystaatse boog feitlik onnoemenswaardig is. Hieruit word dan die volgende vasstaande resultate gekonstateer. Eerstens vertoon die stedelike sentra 'n besonder groot oorwig van geskeie persone teenoor die landelike omgewing....’’⁴³

Die afkeer teen egskeiding in die Afrikaner etos vertoon hom ook in die aanhoudende teenstand wat gebied word teen elke voorstel tot uitbreiding van die gronde vir egskeiding. In die Kaapse sinode van die N. G. Kerk in 1894 is eenparig besluit om elke poging te bestry wat gemaak word om „echskeiding te vergemakkelijken, en alzoo de hooge betekenis van den heiligen band des huwelijks in het oog van allen te verlagen.’’⁴⁴ En hoewel die Parlement in 1935 wetgewing gepasseer het waardeur op grond van permanente kranksinigheid, en gewoonte-misdadigheid egskeiding verkry kan word, besluit die sinode van 1936 „dat die Sinode bly by sy standpunt op vorige vergaderings aangeneem t.w. dat daar twee erkende gronde vir egskeiding is, nl. owerspel en kwaadwillige verlating.’’⁴⁵ En wat persone betref wat uit die kerklike oogpunt 'n ongeoorloofde egskeiding verkry het, en volhard in hulle houding, en 'n nuwe huwelik sluit, aan hulle moet die Kerk

⁴² Sien Offisiële Jaarboek.

⁴³ Sien sy artikel in Die Soeklig, 1930, p. 311.

⁴⁴ Acta Synodi, 1894, p. 69.

⁴⁵ Ibid., 1936, p. 177.

DIE SOSIALE GEWETE.

„(a) die kerklike huweliksbevestiging weier, en

(b) hulle onder sensuur stel omdat so 'n huwelik as 'n daad van owerspel moet beskou word volgens die woord van Christus, Matt. 19: 9, vgl. 5: 32.’’⁴⁶

Die gevoeligheid van die Afrikaner oor die aanduiding van verslapping insake die heiligheid van die huweliksband, kom ook uit in die besluite van die Sinode omtrent egskeiding op grond van kwaadwillige verlating. In 1932 besluit die Sinode dat hy van oordeel is „dat op die punt van kwaadwillige verlating die burgerlike wetgewing heeltemal te laks is, en dat die Kerk dus op strenger wetgewing moet aandring.’’⁴⁷ En in 1936 herhaal die sinode hierdie besluit in die volgende bewoording: „Hierdie H.E. vergadering verkeer diep onder die indruk dat daar misbruik van kwaadwillige verlating gemaak word, en versoek die owerheid seer dringend om strenger wetgewing in te voer, ten einde die misbruik te voorkom soveel moontlik.’’⁴⁸

Resumè.

Die etiese en maatskaplike aspekte van die huwelik is ten minste van net soveel belang as die biologiese. Omdat die samelewing nie onverskillig kan wees omtrent die voortplanting van die ras nie, laat die sosiale gewete hom sterk geld in verband met die huwelik en aanverwante sake.

Sedelike reinheid en hoë geslagtelike moraliteit kan sonder enige twyfel, as kenmerkend van die Afrikaner, veral op die platteland, aangeneem word. Gevalle van sosiaal ongesanksioneerde geslagtelike verkeer het vroeër baie selde voorgekom, en is dan sterk veroordeel. Daar het ongelukkig hierin verslapping ingetree, maar die volksgewete is nog baie gevoelig omtrent geslagtelike ongereeldhede.

Vir die Afrikaner is die huwelik 'n heilige instelling. Sy opvatting daaromtrent word groteliks beheers deur die Gereformeerde tradisie, wat die eties-religieuse aspek voorop stel en die huwelik as 'n roeping beskou. Huwelike moet kerklik ingeseën word, maar in teenstelling met die Roomse opvatting, word burgerlik bevestigde huwelike erken.

Die huwelik is nie net 'n private saak nie: dit is ook 'n maatskaplike plig wat op elke normale volwasse persoon rus om die ras te propageer. In ooreenstemming met hierdie sienswyse voel die Afrikaner sterk teen kinderbeperking. Groot families is, veral op die platteland, byna algemeen.

In teenstelling met die voorskrifte in die trouformulier is die

⁴⁶ Ibid., p. 178.

⁴⁷ Ibid., 1932, p. 218.

⁴⁸ Ibid., 1936, p. 177.

DIE HUWELIK EN AANVERWANTE SAKE.

vrou die kameraad van haar man, en is sy met hom gelykgeregtig.

Aan egskeiding het die Afrikaner 'n sterke afsku. Egskeiding is vir hom nie alleen maatskaplik patologies nie; dit is ook die versaking van 'n roeping. Die ideaal vir die Afrikaner is om die huwelik onontbindbaar te handhaaf. Egskeiding moet nie maklik toegestaan word nie, en wel alleen op twee gronde: owerspel en kwaadwillige verlating.

Daar is sedert 1915 'n snelle toename in die getal egskeidings in die Unie, wat aandui dat die Afrikaner lakser daaromtrent begin te voel. Maar tog kom egskeidings op die platteland nog betreklik selde voor.

HOOFSTUK XV.

SOSIALE PATOLOGIE.

1. Die Aard van Sosiale Patologie.

Wantoestande in 'n samelewing, wanverhoudinge tussen die afsonderlike lede, of groepe in die samelewing, wanpraktyke deur persone of versameling van persone, liggaamlike gebreke, verstandelike agterlikheid en etiese verdraaidheid by lede van die samelewing is sosiale verskynsels wat ongewens is, en wat aantoon dat daar in mindere of meerdere mate ongesonde toestande in die samelewing aanwesig is. Sulke ongesonde en ongewenste toestande en praktyke in die samelewing word saamgevat onder die begrip, sosiale patologie.

Sosiale patologie ontstaan, aan die een kant, deurdat afsonderlike persone behep is met ernstige gebreke, liggaamlik, verstandelik of sedelik. Hierdie swakhede mag of deur oorerwing verkry wees, of mag aangekweek wees. Elke afwyking van die individu wat hom verhoed om sy normale plek in die samelewing in te neem, of wat die normale gang van die noodsaaklikste sosiale aktiwiteite enigszins verstoort, of wat sonder enige teenprestasie vir sy versorging, 'n ongewenste las op die samelewing lê, gee aanleiding tot sosiale patologie.¹

Maar aan die ander kant, is sosiale patologie ook die gevolg van wanreëling van die samelewing deur sy kontrolerende inrigtinge, waardeur lede of groepe in die samelewing verhoed word om hulle belange te behartig en harmonieus te koördineer. Belemmerende gebreke in die konstitusie van 'n land, wat nie voorsiening maak vir die effektiewe behandeling van nuwe situasies nie; 'n lakse, onbekwame of korrupte administrasie; 'n ekonomies-onverstandige administrasie van 'n land waardeur sommige bevoordeel word en andere uitgebuit word; 'n onoordeelkundige opvoedingstelsel wat vir die bevolking uitheems is, of nie genoeg rekening hou met die vereistes nodig vir die stryd om te bestaan nie—dit en dergelike toestande in die samelewing gee aanleiding tot onnodige wrywing en disharmonie tussen die lede of groepe van lede in die samelewing, en laat ontstaan onvrugbare verhoudinge tussen persone en die inrigtinge van die samelewing.

Daar is sekere toestande en verskynsels wat algemeen erken word as sosiale euwels, en wat dan sonder enige teenspreking as

¹ Sien Ellwood, *Sociology in its Psychological Aspects*, p. 188, en Gillin and Blackmar, *Outlines of Sociology*, p. 527. (3e edisie).

SOSIALE PATOLOGIE.

gevalle van sosiale patologie verklaar en behandel moet word. Almal erken dat misdadigheid en onsedelikheid, bevoorbeeld, sosiale euwels is: selfs die misdadige of die onkuise, solank as wat hy verstandelik normaal is, erken dit. Maar tog is dit dikwels moeilik om 'n ongewenste sosiale verskynsel tot bevrediging van almal as 'n sosiale wan-toestand te diagnoseer. Die oordeel waarvolgens 'n besondere sosiale verskynsel of toestand as patologies, of as gesond, normaal en gewens beskou word, hang af van die inhoud en strekking van die besondere sosiale gewete. Sosiale patologie is derhalwe 'n relatiewe term. Veelwywery, bevoorbeeld, is toelaatbaar volgens die volksopvattinge van die inboorlinge; maar vir die beskaafde mens is dit bepaald 'n euwel, 'n sosiale ongewenste verskynsel, wat die beste in die familie-lewe onmoontlik maak. Sport op Sondae is vir 'n modern gesekulariseerde mens, of vir hom wat aan 'n groep of volk behoort wat nie 'n strenge opvatting het omtrent die heiligheid van die dag van die Here, 'n goeie gesonde geleentheid vir ontspanning, terwyl dit vir die godsdienstig georiënteerde Afrikaner baie bepaald 'n euwel is wat die beste tradisies van die volk help ondermyn. Die gevolgtrekking hieruit lê voor die hand: soos die deugde wat deur 'n volk hoog gewaardeer word, ons 'n duidelik insig gee in die karakter van daardie volk, so ook vind ons in die oordeel waardeur sekere sosiale verskynsels en toestande as euwels verklaar word, 'n goeie aanduiding van die inhoud van die sosiale gewete.

Sosiale patologie word soms eksklusief uit 'n sosiologiese oogpunt beskou; en dan sluit dit verskynsels en toestande in die samelewing in wat nie so regstreeks eties is nie. Kranksinnigheid en sulke liggaamlike gebreke soos blindheid, doofstomheid en andere, is wel toestande wat nie behoort te bestaan nie, maar dit kan nie as etiese euwels beskou word nie. Tog is ook die aanwesigheid van sulke gebreke vir ons belangrik daarin dat die volksgewete opgemerk word in die wyse waarop getrag word met sulke ongelukkiges te handel. 'n Volksgewete wat onverskillig is teenoor die gebreklikes in die samelewing, is seker baie arm aan daardie emosies en sentimente van simpatie, welwillendheid en onselfsugtigheid wat tot verhewendheid van karakter bydra. Sosiale patologie is vir ons dan ook 'n etiese begrip: regstreeks veronderstel die oordeel dat 'n toestand nie normaal, en sosiaal gesond is nie, 'n etiese waardasie; en onregstreeks verstrek elke patologiese geval vir ons die geleentheid om eties te reageer.

'n Volledige behandeling van alle verskynsels van sosiale patologie sou 'n afsonderlike boekdeel vereis. Ons is derhalwe verplig om ons te beperk, en ons aandag te gee in kort aan slegs 'n paar sosiale euwels.

2. Misdadigheid.

'n Misdaad is, uit 'n sosiologiese oogpunt, 'n daad, of ook die opsettelijke versuim van die vervulling van 'n verpligting, waardeur daar te kort gedoen word aan die bestaande sosiale belange, of vermeende sosiale belange. 'n Misdaad moet, derhalwe, selfs waar die nadele van die daad regstreeks slegs deur 'n enkel persoon ondervind word, beskou word as 'n oortreding teen die belange van die samelewing. 'n Misdaad is 'n verrigting deur 'n persoon of groep van persone, wat deur die samelewing as anti-sosiaal afgekeur word, en as sulks behandel word. Uit 'n eties oogpunt mag 'n daad of 'n versuim van sekere verpligtinge soms 'n ernstige oortreding teen die samelewing geag word, hoewel dit nie deur die wet as sulks omskryf word nie; terwyl weer, aan die ander kant, een of ander bepaling van die landswet dae as oortredings bestempel, wat egter nog nie deur die volksetos as sulks geag word nie. As voorbeeld hiervan kan dien die houding wat die Afrikaner inneem in sommige dele waar wild volop is: die volksetos het die jagtersgewoontes aangemoedig, en daarom vind die Afrikaner dit nog soms moeilik om te verstaan waarom hy verbied word om aan die jag deel te neem.²

Statistiek om die aanwesigheid van misdadigheid onder Afrikaanssprekendes te bewys is moeilik te verkry. Die statistiek wat daar is sluit Afrikaanssprekendes sowel as Engelssprekendes en andere in; ook word daar nie in die offisiële opgawes onderskei tussen misdaad op die platteland en die van die stede nie. Die getalle wat vir die Unie aangegee word van gevalle van ernstige misdade deur blankes gepleeg, waarby veroordelings plaasgevind het is vir die jare 1931 tot 1935 respektiewelik as volg: 2303, 2459, 2108, 2045 en 2038. Van die 2038 gevalle van ernstige misdade deur blankes gepleeg in 1935, was daar nie minder nie as 442 gevalle waar blankes aan naturelle drank verskaf het. Hierdie misdaad vind byna geheel net in die stede plaas. Daar is goeie rede om aan te neem dat die oorgrote meerderheid van gevalle van ernstige misdade in die stedelik gebiede plaasvind en nie onder die Afrikaanssprekendes op die platteland nie.

Die Afrikaner is deur sy hele geskiedenis gekenmerk deur sy ontsag vir die wet. Dit is waar, hy is individualis; hy volg makliker persone as beginsels; hy is in 'n sterk mate opportunist; en hy hou nie te veel van sosiale inhibisies nie; maar, aan die ander kant, is hy ook ordeliewend. Hy sal protesteer teen reëlinge en instellings waarvan hy nie hou nie; hy sal desnoods wegtrek om daarvan vry te kom; of hy sal vernuftig die wet uitoorlê, maar regstreeks misdadig

² Sien Dr. Wilcocks, *Die Armblanke*, p. 84.

SOSIALE PATOLOGIE.

tree hy nie graag op nie. Hy sal sy vermeende grief verduur, stil maar onder protes. Erkende sosiale reëlinge en verpligtinge is vir hom, d.w.s. die egte Afrikaner, iets heiligs.

Ons kan die getuienisse uit die geskiedenis baie vermenigvuldig, wat getuig van die onderworpenheid aan die wet by die Afrikaner. C. du Plessis bevestig: „In my youth up to 1854 I know but of three Africanders being sent to prison at Colesberg,” en een van hulle is onskuldig bevind.³ En weer: „Godless infidelity was not amongst us, no profane cursing and swearing was heard; we had no drunkards, no thieves to be imprisoned, no seduced girl and fallen women....”⁴ Skrywende van die Transvaal van 1865, beweer Nixon: „The laws of the Transvaal were upon the whole as good as those of any other country....great crimes were exceptionally rare, for nowhere in the world was the moral law of greater force than among the farmers of the South African Republic.”⁵ Dit kan met reg verwag word, indien misdadigheid enigsins ’n neiging van die Afrikaner is, dat die burgers wat gedurende die Boere-oorlog aan so veel demoraliserende invloede onderhewig was, dit sou vertoon by hulle terugkoms na die oorlog. Ramsay MacDonald getuig van die teenoorgestelde: „You are safe amongst them as though no war had been. The street robberies and assaults that have been so common in Johannesburg and one or two other towns are the work of natives and aliens. The Boer, like an Ironside, has laid down his arms and has immediately robed himself in the garments of peace and civil order.”⁶

Miskien die beste aanduiding van die sterke veroordeling deur die sosiale gewete van die Afrikaner van wetteloosheid, vind ons in die feit dat selfs die armblanke maar in ’n betreklik geringe mate ’n neiging tot misdadigheid vertoon. Volkswakhede, en in besonder die anti-sosiale neiginge wat die bron is van misdade vertoon hulle veral in die onderste lae van ’n volk. Maar die etiese niveau van die Afrikaner is so sterk gekant teen bandeloosheid dat die Armblanke ten minste tot onlangs, nie dikwels by ernstige misdade betrokke is nie. Dr. Grosskopf verseker ons hiervan: „Maar talryke magistrate en polisie-amptenare wat gevra is, het hulle almal met beslistheid verklaar dat die armer Afrikaans-sprekende bevolking, selfs in die groot stede, byna sonder uitsondering die wet gehoorsaam en dat ’n besondere klein persentasie betrokke is in ernstige mis-

³ The Transvaal Boer, p. 28.

⁴ Ibid., p. 27.

⁵ Aangehaal deur Schonken, De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen, p. 37.

⁶ What I saw in South Africa after the War, p. 15.

DIE SOSIALE GEWETE.

daad.”⁷ En Dr. Wilcocks bring hierdie afwesigheid van misdadigheid selfs by die minderbevoorregtes van die volk in verband met die volkstradisie. „In die geval van die eerbiediging van die landswette deur die armblanke het ons met ’n volkstradisie te doen. Selfs gedurende die vroeë pionierstyd in die Transvaal....was daar nie ’n toestand van bandeloosheid nie.”⁸

Die Afrikaner hou nie van die bemoeiings van die owerheid met sy vryhede nie; maar hy hou nog minder daarvan dat die staats-gereg enige vat op hom sou verkry. Dit is vir hom ’n skande as hy weens ’n oortreding voor die hof moet verskyn, en veral is die skande groot as hy in bewaring geplaas moet word. „Dat so min mense in die tronk gekom het is te danke aan die groot skande wat iemand oor homself en oor sy hele familie sou bring as hy tot tronkstraf veroordeel sou word; daarom het elkeen opgepas om hom so te gedra dat hy nie in gevaar gekom het nie.”⁹

Dat egter ’n neiging tot misdadigheid onder Afrikaners waarneembaar word, is nie te ontken nie. By die lees van die nuusberigte in die laaste paar jaar tref dit dat daar so dikwels ou Afrikaanse name genoem word in verband met ernstige misdaad. Met die toename van die industriële bedrywighede in ons land, en die verswaking van die landelike uitkyk, en die godsdienstige sanksies, neem die getalle toe wat uit die koers van die volkstradisies raak. Die sulkes raak gedemoraliseer, en kan moeilik meer as verteenwoordigend van die Afrikaanssprekendes beskou word.

3. Drankmisbruik.

Drankmisbruik is soos immoraliteit, ’n euwel wat in alle tye in die geskiedenis, en by elke samelewing, aandag getrek het. Maar veral met die opkoms van die moderne sosiale humaniterianisme, en die beter besef van die organiese samestel van die samelewing, het drankmisbruik ’n akuut sosiale probleem geword. Op grond van die feit dat die gebruik van alkohol so ’n merkbare uitwerking het op die gestel en karkater van die mens; dat die matig gebruik daarvan dikwels lei tot misbruik daarvan en tot verslaafdheid daaraan; en dat onmatigheid insake drankgebruik noodwendig persoonlike agteruitgang en huislike en maatskaplike disintegrasie meebring, moet die sosiale gewete van ’n volk drankmisbruik as ’n ernstige sosiale patologiese verskynsel behandel. „Wherever intemperance of any kind exists social degeneration certainly and physical degeneration probably will result....Under this law temperate people eventually

⁷ Plattelandsverarming en Plaasverlating, p. 216.

⁸ Die Armblanke, p. 83.

⁹ Spoelstra, Ons Volkslewe, p. 158.

SOSIALE PATOLOGIE.

possess the material wealth of the community, control the social forces, and discover the truth, essential to social advance. Hence, it is not merely the sapping of the physical vitality of the race that constitutes the principal effect of intemperance; it is the destruction of normal coöperative relationships.”¹⁰

Die gebruik van alkoholiese drank is in die geval van die normale mens geen noodsaaklikheid nie. Dit kan bestempel word as 'n weelde-gewoonte, wat in die geval van die matige gebruiker daarvan, en so lank hy 'n matige gebruiker bly, nie as 'n besliste sosiale euwel genoem kan word nie. Maar dit is ongetwyfeld nie so groot die weeldewaarde van drank wat aanleiding gee tot die misbruik daarvan en al die ellende wat aan die misbruik verbonde is nie. Drank het die eienaardigheid dat dit by die drinker lus vir meer drank aankweek;¹¹ en aangesien dit altyd minder inspanning en sedelike karakter vereis om aan 'n lus toe te gee as om selfbeheer te beoefen, word by vele die gebruik van drank 'n sterk beheersende gewoonte, waarvan die slagoffers nie kan vrykom nie. Maar daar is nog 'n ander grond waarop die drankprobleem rus. As dit nie was vir die ekonomiese en nywerheidsbelange, wat aan die drankprobleem verbind is nie, sou dit nie so moeilik gewees het vir die sosiale gewete van 'n beskaafde volk om drankmisbruik te bestry nie. Ontslaglike somme is belê in die drankbesigheid, en ontsaglike winste word daaruit gemaak. Die mens het ongelukkig nog nie tot die idealistiese en etiese verheftheid gekom waarin die ekonomiese belange nie die sedelike vertroebel nie. Dit is juis hierdie oorweging wat die drankprobleem so leersaam maak by die behandeling van die sosiale gewete. Dronkenskap en drankmisbruik word deurgaans deur die egte Afrikaner veroordeel; maar die vraag bly nog oor: Hoe veel is die Afrikaner gewillig om in die bestryding van dronkenskap en drankmisbruik ekonomies op te offer?

Wynbou is 'n tradisionele nywerheid vir 'n groot en belangrike deel van die bevolking in die oudste dele van Suid-Afrika. Dit dateer feitlik van die begin van die nedersetting aan die Kaap. Die eerste wingerdstokke is reeds in 1654 aan die voet van Tafelberg geplant.¹² En met die koms van die Hugenote in 1688 het die wynbou dadelik 'n aansienlike deel van die landbounywerheid begin uitmaak: die Hugenote was goeie Christene, maar ook goeie wynbouers.¹³ En sedert die tyd is die wynbou in die Westelike Provinsie gehandhaaf en grootliks uitgebrei. Die wynbou-nywerheid verskaf vir die wyn-

¹⁰ Gillin and Blackmar, *Outlines of Sociology*, p. 623.

¹¹ Sien Sir Victor Horsley, *Alcohol and the Human Body*, p. 17.

¹² Sien Theal, *History before 1795*, deel II, p. 46.

¹³ *Ibid.*, p. 357.

DIE SOSIALE GEWETE.

boergemeenskap 'n bepaalde vorm en inhoud vir sy sedelike oordele oor die drankwessie. Die woorde van wyle Ds. D. S. Botha op die kongres, gehou in die Paarl in 1924 in verband met die wynbou, gee die houding van die gewone wynboer getrou terug: „Die wynbou is 'n eerbare bedryf met reg op bestaan. Die wynboere het baie gedoen om die land te ontwikkel, baie vir die opvoeding van die jeug, baie vir die kerk, baie vir die verspreiding van Gods Woord onder die heidene. Die wynbouende deel van die volk het van die beste mense geproduseer. Van die beste regsgeleerdes in ons land, van die beste politici, van die beste godsdiensters, van die beste opvoedkundiges kom uit die wynbouende bevolking.”¹⁴ Die gewone wynboer is baie opgenome met die eerbaarheid van sy nywerheid: hy is geneë om op sy sosiale prestasies nadruk te lê. Word hy gewys op die donkere sy van die dranknywerheid, dan antwoord die wynboer, in die woorde van Prof. D. G. Malan: „Drankmisbruik onder hulle is die uitsondering. As 'n klas is daar miskien nie 'n soberder deel as die wynboere nie....As 'n klas verlang die wynboere ook na matigheid by ander mense. Dit is onwaar dat hulle onverskillig is omtrent die dronkenskap van ander, solank hulle maar hulle produk verkoop.”¹⁵

Dit kom ons egter voor asof die wynboere, wat tereg as van die soberste van die bevolking in Suid-Afrika erken moet word, tog die oog te veel gerig hou op hulle ekonomiese belange, en dat die sedelike en sosiale aspekte van die drankprobleem hierdeur vertroebel word. *Die gewone wynboer benader die wynbou as 'n ekonomiese en nie as 'n sedelike vraagstuk nie.* Uit 'n suiwer humanistiese en etiese oogpunt het die wynboer nog nie 'n ernstige en konstruktiewe program vir die bestryding van drankmisbruik, bevoorbeeld onder die gekleurdes, ten beste gegee nie. Dr. Malan, destyds predikant te Montagu, deel ons mee dat hy spoedig uitgevind het dat in daardie gemeente, wat tipies is van ander gemeentes in die wynboustreek, „het niet alleen met de dronkenschap onder blanken en vooral onder kleurlingen allertreurigst gesteld was, maar dat de publieke opinie op dit punt dodelik ziek was....De gedachte werd dikwels door sommigen onbeschaamd uitgesproken, dat de vermeerdering van kantienen voorgestaan moest worden omdat het onze broodwinning is.”¹⁶ Hierdie broodwinningaspek in die houding van die wynboer kom ook baie duidelik uit in die propaganda wat die wynboere maak vir die uitbreiding van die fasiliteite vir die verkoop van drank aan inboorlinge. In 1932 het Mnr. P. du Toit, L.V. vir Paarl sy steun verleen

¹⁴ Sien Die Burger, 8 Mei, 1924.

¹⁵ Ibid., 10 Mei, 1924.

¹⁶ Waar is Abel, uw Broeder? p. 5. ('n Preek gelewer te Montagu in 1910).

SOSIALE PATOLOGIE.

aan die plan om alle inboorlinge in die land wyndrinkers te probeer maak. „There are 6,000,000 natives in the Union who may not consume a drop of our wine. If only one-third of the adult male population drank one bottle of wine per day, excluding Saturdays and Sundays, they would absorb about 179,000 leaguers of wine per year: more than our total production.”¹⁷ Vir die onbevooroordeelde toeskouer kom dit voor asof die wynbounywerheid in hulle strewe om meer fasiliteite vir die verkoop van drank te verkry, in 'n baie groot mate onverskillig is omtrent die sosiale en sedelike sy daarvan. Die sosiale gewete van die Suid-Afrikaanse volk (Afrikaans- sowel as Engelssprekende) het hom hierin met die wynboere nie verenig nie. Gen. Smuts gee uiting aan die corweënde mening van die Afrikaner: „He had told his wine-farming friends that one of the biggest mistakes they were making was to look to the coloured and native people as a possible market.”¹⁸

Wynbou in die binnelande was nooit uitgebreid nie. Die wynbou-tradisie van die wintereënvalstreek is spoedig in die binnelande verdring deur die veeteelt-tradisie. Drank was nie maklik te kry in die binnelande nie, en die gereelde gebruik daarvan was uit die kwessie; en indien, by geleentheid drank verkrygbaar was, iemand hom te buite gegaan het, het dit die afkeurende aandag van familie-lede en bure getrek. Soos onsedelikheid het dronkenskap 'n sterke afkeuring en veroordeling onder die Afrikaners in die binnelande opgewek.

Dit is derhalwe te verwagte dat dronkenskap in die binnelande nie dikwels voorgekom het nie. Lichtenstein het 'n baie gunstige indruk van die soberheid van die Afrikaners aan die begin van die vorige eeu gekry. „Indeed the African colonists are a remarkably sober race. Out of ten colonists we may be pretty well assured that three at least will not drink either wine or spirits, and the rest will drink very moderately. One of them intoxicated is a very rare sight. Whatever Mr. Barrow may say of the Soopje as the favourite drink of the colonists, I can very safely affirm, that I never during the whole time of my residence in the colony, saw three Africans born, in liquor.”¹⁹ Cachet getuig: „Dronkenschap word verafschuwd. Er wordt wel gedronken onder de Boeren, doch 'n dronkaard behoort tot de uitzonderingen, en het misbruikt van sterken drank is volkskwaal noch volkszonde.”²⁰ Professor J. Murray

¹⁷ Sien *The Tribune*, Sept. 1932, p. 112.

¹⁸ Sien *The Cape Times*, 19 Februarie 1934. Sien ook *Acta Synodi (Kaapse Kerk)*, 1932, p. 225.

¹⁹ *Travels in Southern Africa*, p. 205. (V.R.S.).

²⁰ *De Worstelstryd der Transvalers*, p. 417.

DIE SOSIALE GEWETE.

skryf in 1877: „In the Rhenosterberg (d.w.s. Middelburg) district a clergyman could report that during a long course of years he knew only of one drunkard, and he in his old age became thoroughly temperate.”²¹

Tog ook onder die Afrikaners het die dronkenskap, hoewel nie in groot getalle nie, sy slagoffers gehad. Veral toe hotelle en drinkwinkels orals in die binnelande, selfs in buitewyke opgerig is het drankmisbruik toegeneem en taamlik dikwels voorgekom. In die Herderlike Brief van die Sinode van 1873 kom hierdie woorde voor: „Hoe vele slachtoffers telt de ontucht niet! Wat verderf wordt door de dronkenschap niet veroorzaakt! Hoe veel kwaad sticht de leugen, het bedrog niet!”²² Die redakteur van *De Kerkbode* skryf in die uitgawe van 22 Februarie 1873 as volg: „De drank tast ons huiselijk, maatschappelijk en Christelijk bestaan zoo sterk aan; hij oefent zulk eenen invloed uit op ons tegenwoordig bestaan, en bedreigt onze toekoms zoo op onrustbarende wijs dat wij het niet begripen, dat de drank-kwestie niet meer bij het Bestuur van land en kerk word behandelt.”²³ Byna by elke sinode sedert 1873 het die drankkwessie ernstige aandag vereis. Hierdie bekommernis aan die kant van die hoogste vergadering van die kerk is 'n aanduiding hoe gevoelig die volksgewete is in verband met die gevaar van drankmisbruik. Die volksgewete het hom laat geld. Daar is aangedring op die sluiting van buitekantiene, en deur kerklike bearbeiding, waartoe die sinodes aangespoor het, het die publieke opinie in die rigting van matigheid en selfs van onthouding gelei.

Die volksgevoel vandag is nog sterk teen drankmisbruik. Dit kan met redelikheid verwag word, dat as dronkenskap 'n volkskwaal was, dit veral sou aangetref word by die agterlike armblanke. Dr. Wilcocks verseker ons van die teenoorgestelde. „Drankmisbruik speel 'n ondergeskikte rol in die armblankevraagstuk, en 'n neiging tot dronkenskap is seker nie tipies van die armblanke in die algemeen te beskou nie....!In hoofsaak is die matigheid van die tipiese armblanke die gevolg van 'n Afrikaanse volksetos wat gekant is teen drankmisbruik en dronkenskap.”²⁴

Die Afrikaner het, hoe sterk hy teen dronkenskap ook al gekant is, tradisioneel en prinsipiëel geen beswaar teen die matig gebruik van drank, veral van ligte drank nie. Van die drinkgewoontes van Kaapstad in die laaste kwart van die agtiende eeu gee le Vaillant ons die volgende prentjie: „Men schenkt den geenen, die in een huis komt een glas arak of genever, of nog liever een glasje Franschen

²¹ Sien die Cape Monthly Magazine, Des. 1877, p. 376.

²² Sien De Kerkbode, 13 Des. 1873, p. 400.

²³ p. 49.

²⁴ Die Armblanke, pp. 81 en 82.

SOSIALE PATOLOGIE.

brandewijn; de genever is egter de gewoonlijkste morgendrank. Voor men aan tafel gaat is het de gewoonte wederom 'n glasje sterken drank of witten wyn met alsem of aloë aan te bieden om eetlust te verwekken. Aan tafel drinkt men bier of wyn. Na het geregt.... brengt men volle fleschen voor de mannen, terwyl de juffers koffy, Rhynsche of Moezelwyn....laat aanbieden.''⁵⁵ Of hierdie drinkgewoontes algemeen in die Kaapstad van daardie tyd was, is moeilik om te bevestig. In die wynbouende deel is wyn gereeld gebruik maar in 'n baie beskeidener mate as wat le Vaillant van die stad meedeel. Op die platteland was die gereelde gebruik van drank nie algemeen nie, maar die sopie-gewoonte het tog taamlik dikwels voorgekom. Die Kerk het hom gaandeweg hierteen ook al sterker laat geld. In *De Kerkcode* van 16 Februarie 1856 word hierdie gebruik genoem „fatsoenlike dronkenskap.” „Onder onze landgenoten openbaart zich de zucht naar sterken drank op eigenaardige wijze. Men moet niet onder hen, gelijk in Europa, eene verslaafdheid aan den drank zoeken, welke de mensch tot een beest verlaagt. Enkele voorbeelden, helaas! kan men hiervan ook aantreffen, doch ik durf zeggen, zelden. Wat meer kommer verwekt is iets anders. Het is het aanhoudend, onafgebroken zoopjedinke, waaraan zoo velen zich schuldig maken.... De algemeenheid van dit verschijnsel noem ik betreurenswaardig, vooral onder onze landelijke bevolking.”²⁶ Hierdie gewoonte het byna geheel verdwyn: die gereelde sopie-drinker kom nou maar selde voor. Die volksetos vertoon in 'n toenemende intensiteit sy besef van die sedelike en maatskaplike euwels wat in verband staan met drankgebruik.

Die hotel met sy bar en die buite-kantien het, toe hulle verskyn het in Suid-Afrika, die volksgewete so geprikkel dat daar 'n sterke gevoel teen die bar in die volksgemoed ontstaan het. Om homself te beskerm het die sosiale gewete van die Afrikaner 'n afkeer teen die drankwinkel ontwikkel. In die gemoed van die gewone Afrikaner rus daar 'n stigma op die bar en die barganger. Selfs vele van die wynboere, wat geredelik 'n petisie ten gunste van 'n nuwe bar sal teken, sal nie daaraan dink nie, om in die bar te gaan om iets te drink. Die fatsoenlike Afrikaner gaan nie, as hy dit kan help, in 'n bar nie. By die bespreking in die Sinode van 1932 van die drankkwessie verklaar Ds. W. van der Merwe in verband met die voorstel om ligte dranke in koffiekamers toe te laat: „In die verlede was dit iets ongesiens dat 'n jong Afrikaner in 'n drinkplek gestap het om te gaan drink.... Moet dan nou die stigma weggeneem word en in kafees drank verskaf word sodat die seuns in die verleiding gebring word

²⁵ Reize in de Binnelanden van Afrika, deel I, p. 78.

²⁶ Pp. 55 en 56.

DIE SOSIALE GEWETE.

om drank te leer ken, en om in fatsoenlike omgewing te leer drink?''²⁷

Die Afrikaner is ongetwyfeld baie gevoelig oor die euwels van drankgebruik en drankmisbruik wat sy mede-Afrikaner betref. Maar dit kom ons voor dat hy nie so 'n gevoelige gewete het wat die kleurling en inboorling betref nie. Die toestande onder die kleurlinge in die westelike dele van die land, is vir die gevoelige opmerker, 'n klad op die Suid-Afrikaanse samelewing. Die dopstelsel op die plase, in konjunksie geneem met die kantiene van die dorpe, verskaf nie alleen geleenthede vir drankmisbruik nie, maar is, met die oog op die sedelike agterlikheid van so vele kleurlinge, 'n sosiale aanmoediging tot misbruik. Advokaat Blackwell druk sy onvergenoegdheid met die houding van die wynbouers insake die toestande onder die kleurlinge waarskynlik te sterk uit: „Have the farmers a conscience in this matter? If so, I have not yet been able to discover it.”²⁸ Die feit egter is dat die wynboer ook nie te gelukkig gevoel oor die toestand nie; maar ons het hier met 'n ou oorgelewerde en vasgewortelde instelling te doen, wat daarby ook nog deur geldelike belange aangemoedig word. Prof. D. G. Malan, sprekende namens die wynboere, sê: „Dat die dopstelsel hom leen tot misbruik deur gewetenlose base, en dat daar 'n betere reëling moet kom, en in meer as een opsig 'n beperking, word deur alle denkende en welgesinde wynboere self erken.”²⁹ En op die kongres, gehou deur die wynboere in die Paarl in 1924, is daar besluit: „Die kongres is ook beslis van oordeel dat daar 'n reformasie moet plaasvind, veral wat die dopstelsel betref.” Wanneer die wynboer in die aangesig van kritiek op die sosiale toestande van die kleurlingbevolking, met so veel voorliefde klem lê op die eerbaarheid van sy nering, en op die prestasies van die wynboubevolking in die ontwikkeling van Suid-Afrika, moet ons dit heel waarskynlik beskou as 'n geval van rasionalisasie, 'n onbewuste poging om die gewete te stil.

4. Dobbelary.

Die mens het maar in 'n baie klein mate kontrole oor die omstandighede waaronder hy leef. As redelike wese het hy dit onder-

²⁷ Sien Die Burger, 15 Nov. 1932. Vergelyk hiermee hoe sterk in die middel van die vorige eeu gevoel is teen delename aan die uitreiking van dranklisensies: Op die Ring van Beaufort, 1858, is die vraag gestel: „Hoe beschouwt de Ring het doen van een lid of oud-lid des kerkerads, die zich als lid voor het collegie tot het uitreiken van dranklicentien laat bezigen?” is geantwoord deur die grote meerderheid „Geheel onbestaanbaar, daar men niet twee heren dienen kan.” Sien Kerkbode, 6 Nov. 1858, p. 332.

²⁸ Sien die Cape Times, 25 Aug., 1933.

²⁹ Wyn en Dronkenskap, referate gelewer op 'n kongres van wynboere in 1924 in die Paarl, p. 188.

SOSIALE PATOLOGIE.

neem om deur die insameling van meerdere kennis, 'n vermeerderde kontrole oor sy omgewing te probeer verkry. Die wetenskap soek om die mens instaat te stel om die geheimsinnige en die onsekere so veel moontlik uit te skakel. Maar aan die ander kant het die onberekenbare, die toevallige ook 'n sterke aantrekkingskrag. Die onberekenbare in die lewenservaring gee opening vir romantiek in die lewe. Aan hierdie drang, verenig met andere motiewe is die neiging om te loot en te dobbel toe te skryf.

Dobbelspel is byna so oud as die mensheid. Dit dagteken uit die vroegste geskiedenis van die mens.³⁰ Maar hoe die oudheid ook al oor die sedelike strekking van dobbelary gedink het, dobbelary is in mindere of meerdere mate in alle beskaafde moderne lande, as 'n sosiale euwel gebrandmerk. Lord Beaconsfield, toe hy premier in Engeland was, het dobbelary genoem „a vast engine of national demoralisation.”³¹ Aan die hartstogtelike dobbelaar sal geen verstandige persoon 'n verantwoordelike werk toevertrou nie. Wie sy lewe inrig op die onsekere, toevallige, word ongeskik om verantwoordelikheid te dra. As die gesindheid van die dobbelaar algemeen word, lei dit tot sosiale magteloosheid: die lewe word dan oorgelaat aan die toeval en die willekeur. Dobbelary is derhalwe sosiaal 'n patologiese verskynsel.³²

Dobbelary is 'n algemene term waaronder verstaan word alle vorms van optrede waarby twee of meer persone deur te spekulêr op die noodlot en die toeval, probeer om in besit te kom van wat aan die ander behoort. Twee motiewe veral lê ten grondslag van alle dobbelspel. Daar is die beroep op die toeval, op die kontingente. Die dobbelaar plaas 'n premium op die toeval, en stel homself, in stryd met die normale gang van die lewe, afhanklik van die onsekere gebeurlikheid. Hierdie motief is nie altyd bewus aanwesig nie, maar wat wel altyd aanwesig is by dobbelary is die direkte uiting van die hebsug. Die dobbelaar soek om in besit te kom van die geld en die eiendom van die ander, en dit doen hy deur te probeer om die toeval te kapitaliseer, en wel met die kapitaal wat aan ander behoort.

Dobbelary, veral in die vorm van lotery, is in Suid-Afrika on-

³⁰ Sien Ds. H. Pienaar, oor Dobbelspel, in *Het Zoeklicht*, Nov. 1931, p. 341.

³¹ Sien *Het Zoeklicht*, Julie 1931, p. 193.

³² Vergelyk Ds. H. Pienaar, *Het Zoeklicht*, Nov. 1931, p. 342: „Sedert die Reformasie het die teenstand teen die dobbelspel sterker geword, en byna ieder beskaafde volk het getrag om dit te beperk. Reeds in 1661 werd in Engeland die eerste wet teen dobbelspel en weddenskappe gepasseer.”

DIE SOSIALE GEWETE.

wettig en dus 'n misdaad.³³ Maar desnieteenstaande is daar alle aanduiding dat dobbelary in Suid-Afrika 'n wye omvang het. Prof. J. du Plessis skryf in 1930: „Dit is allerverskriklikst, hoe hierdie ondeugd toeneem. Ons kon haas nie ons oë glo nie, toe ons lees dat in drie dae tyds by die onlangse perdewedrenne op Durban, die ont-saglike som van oor die £135,000 weggedobbel is.... Dit wil ons voorkom asof dobbelary 'n nog gevaarliker kanker aan die maatskappelijke liggaam is, as dronkenskap.”³⁴ Dit is nie net aan die dobbelary by perdewedrenne dat so ruim deelgeneem word nie, ook aan andere loterye neem die bevolking van Suid-Afrika aktief deel. Prof. du Plessis skryf in Des. 1934: „Die Burger het in sy uitgawe van 21 Nov. op die toenemende dobbelgees gewys, en met syfers aan die Ierse lotery ontleen bewys, dat Suid-Afrika bo elke andere land dobbelsiek is. Oor die £90,000 is in die laaste jare aan pryse in die Ierse lotery gewen.... Een uit elke tien van ons blanke bevolking — dit is die berekening — neem 'n loterykaartjie uit. In Ierland self is die verhouding slegs 1 tot 11, en in Groot-Brittanje 1 tot 13.... Hier lê daar 'n skandvlek op ons goeie naam en eer, waaroor ons ons diep moet skaam.”³⁵

Dit is nie moontlik om in verband met dobbelary gegewens te verkry wat alleen op die Afrikaanssprekende deel van die bevolking betrekking het nie. Daar is egter rede om aan te neem dat die inwoners op die platteland minder aan dobbelary deelneem as die stedelike bevolking. Ons kry uit die verslae van die pryswinners in buitelandse loterye die indruk dat daar minder pryse na die platteland gaan as na die groot stede; maar dit is moeilik om enige definitiewe aanduiding te kry dat, behalwe in kerklike kringe, die volksgewete in hierdie verband wakker is. Inteendeel ons kry die indruk dat die propaganda ten gunste van staatslotery al sterker word. Die Unieregering het nog altyd hierdie propaganda teengestaan, maar twee Provinsiale Rade het reeds besluit om by die Regering aan te beveel staatslotery in te voer. Uit die platteland kom daar geen protes hierteen nie. Die volksgewete is hierin onverskillig en lusteloos. In 'n brosjure uitgegee deur 'n interkerklike konferensie oor die dobbeleuwel, in 1931, word gesê: „Want dis duidelik dat daar vandag geen sterk en ontwikkelde openbare mening teen dobbelary bestaan nie.”³⁶

Die laksheid en onbeslistheid van die volksgewete in hierdie saak blyk ook daaruit dat daar byna nooit 'n vervolging insake dobbelary,

³³ Die wetgewing insake dobbelary is inkonsekwent: terwyl dit lotery verbied, laat dit tog gelisensieerde dobbelaars, „bookies” op die renbaan toe.

³⁴ Het Zoeklicht, p. 247.

³⁵ p. 356.

³⁶ Weddenskappe en Dobbelary, p. 4.

SOSIALE PATOLOGIE.

lotery, of weddenskappe plaasvind nie. In die statistiek van misdade in ons Offisiële Jaarboek, kom daar onder die hoof „dobbelary” geen enkele geval van vervolging voor nie. „Loterijen zijn onder ons door de wet verboden. Onze wetgevers hebben het onheil van zulke dobbelarijen ingezien, en daarom de oprichting daarvan onwettig gemaakt. Doch deze wet (No. 7 van 1890) wordt in de laatste tyd in het openbaar overtreden. Burgers van ons land nemen ongestraft deel aan grote loterijen, die elders georganiseerd worden.... en verboden sweepstakes worden onder de neus van de politie in sommige van ons grote steden gehouden.”³⁷

Dit wil ons voorkom dat die volksgewete insake die sosiale euwel van dobbelary, soos dit in die kerklike lewe en vergaderinge weerkaats word, ook nie so gevoelig is dat dit geneë is om beslis op te tree nie. Daar is geen twyfel dat die Afrikaanssprekende kerke dobbelary as sonde en as ’n sosiale euwel beskou en afkeur; maar ons het die indruk dat die kerk, anders as in die geval van andere werklike of vermeende euwels, nie gereed is om meer daadwerklik op te tree nie.

Dit skyn asof die kerk nie ’n sterke impetus teen hierdie euwel kan ontwikkel nie. Daar is nog nie ’n sterk kerklike tradisie ontstaan in die bestryding van die dobbelary nie. In die verlede het die kerk hom selfs, ten minste een keer, aan die kant van die dobbelaar gestel. Op 2 Feb. 1722 het die Kerkraad van Stellenbosch dit aan sy predikant opgedra om verlof te vra van die Owerheid om ’n lotery ten behoeve van die kerkfondse te hou.³⁸ „Daar sou 8,000 lootjies wees teen £3 elk, en 1,00 pryse, van die opbrengs waarvan die Kerkraad 15 persent sou kry; word dus al die lootjies verkoop, kom £3,600 in die kerkekas.”³⁹ Die verlof vir die lotery is verkry, en die lotery is gehou.⁴⁰

Die kerk het wel ernstige besluite geneem om sy afkeuring van alle dobbelary te kenne te gee. In die herderlike brief van die sinode van 1897 lees ons hiervan: „Wij spreken onze sterke afkeuring uit over den toenemenden dobbelgeest, vooral met betrekking tot de zoogenaamde ‚sweepstakes’. Geld langs dezen weg bekomen wordt verkregen op eene oneerlijke en onchristelijke wijze. De ellende en verwoesting door den dobbelgeest zoowel in het tijdelijke als in het

³⁷ Prof. J. du Plessis, *Het Zoeklicht*, Jan. 1930, p. 2.

³⁸ Sien Spoelstra, *Bouwstoffen*, deel II, p. 374.

³⁹ A. L. Geyer, *Die Stellenbosse Gemeente*, p. 60.

⁴⁰ ’n Sekere Schepers het hom besonder beywer in hierdie saak en word deur die Kerkraad dankbaar beloon: „Aan den Heer Schepers wort voor de groote moeite en Sorge, die hij aanwent in ’t collecteren en diregeren van de loterij, uyt erkentenis en tot geheugenis vereert een graf in de kerk, gelegen in ’t middelpart No. van welk eigendom aan SijnEd. d’ erf-brief sal ter hand gestelt worden in aanstaande vergaderingh.” Sien Spoelstra, deel 11, p. 375.

DIE SOSIALE GEWETE.

geestelike in de wereld, aangebracht, is groter dan gij vermoedt. Ontvliedt den dobbelgeest en hebt daar geen gemeenschap aan.” Om nog ’n voorbeeld te neem van die kerklike optrede teen hierdie euwel noem ons die besluit van die sinode van 1928: „Die H. E. Sinode veroordeel die invoer van staatsloterye as ekonomies en sedelik skadelik vir die beste belange van die volk, en dring ernstig by outoriteite (Regering en Provinsiale Rade) aan om sodanige wetgewing te verhinder.”⁴¹ En voorts neem die Sinode ook ’n besluit, wat terloops aandui dat dobbelary ook voorkom in die kerklike lewe: „De Synode spreek zich beslist uit teen alle vorme van loterijen bij Kerkbaars en christelike liefdadigheidskoncerten.”⁴² Daar is dus geen twyfel dat die kerk gekant is teen alle vorm van dobbelary nie; maar tog kom dit ons voor asof by die kerk self daar gebrek is aan ’n lewendige aggressiewe optrede. Die publieke opinie van die volk, ook van die Afrikaanssprekende deel is in hierdie kwessie nie so gevoelig dat toevallige vroom waarskuwings veel uitrig nie.

By die traagheid van die sosiale gewete van die Afrikaner om teen dobbelary aggressief op te tree, het ons moontlik te doen met ’n volksneiging tot opportunisme. Die hele toedrag van omstandighede waaronder die karakter van die Afrikaner gevorm is, het die aanwaking van ’n habitus tot opportunisme aangemoedig. Die jagtersgewoontes, waarop Dr. Wilcocks wys, is maar een van die faktore, wat hierdie neiging help ontwikkel het. „Die jagterslewe is daarop bereken om ’n geestelike habitus te ontwikkel, waarby veel gesoek word na, of gewag word op, ’n gunstige geleentheid wat hom per geluk mag aanbied, en werk so ongunstig op die versierende, geduldig-opbouende boerderymetode.”⁴³

5. Armoede.

Elke ongewenste toestand in die samelewing, waardeur persone of groepe van persone, regstreeks of onregstreeks, verhinder, of ontmoedig word om in gesonde en vrugbare verhoudinge tot hulle maatskaplike omgewing te tree, vereis ’n reaksie aan die kant van die sosiale gewete. Hierdie reaksie hang af van die inhoud en toon van die volkskarakter, en is gewoonlik ’n kompleks wat insluit sedelike oordele en praktiese maatskaplike optrede verbind met emosies van allerlei aard. Waar die ongewenste toestand met hulpbehoewendheid, soos armoede of liggaamlik gebreklikheid, te doen het, is die etiese oordeel in die reaksie van die sosiale gewete, nie prominent nie, maar desnietemin dien sulke toestande as geleenthede vir die sosiale gewete

⁴¹ Acta, p. 231.

⁴² Ibid.

⁴³ Die Armblanke, p. 8.

SOSIALE PATOLOGIE.

om op te tree. In hierdie optreding, of ook versuim van optreding, word belangrike aspekte van die volksgewete aan ons blootgelê. Die aanwesigheid of andersins van 'n sterke sosiale sin, en van 'n volksentiment, van deugde soos sosiale welwillendheid, liefdadigheid, hulpvaardigheid en andere, kom aan die lig in die wyse waarop die sosiale gewete reageer teenoor toestande van hulpbehoewendheid.

Armoede in Suid-Afrika is as 'n massaverskynsel van resente datum.⁴⁴ As 'n eintlike maatskaplike vraagstuk het dit nie lank voor 1900 die aandag getrek nie. Armoede was daar van oudsher onder die Afrikaners, maar nie in so 'n omvang en in so 'n vorm dat dit enigsins as 'n volksprobleem gevoel is nie. Persoonlike liefdadigheid en die kerklike alimentasie het min of meer in die nood voorsien. Daar het reeds vroeg in die volksetos ontwikkel die gevoel van verpligting teenoor die wat in nood verkeer of agter raak.⁴⁵ Ten spyte van die sterke selfstandigheidsin wat die pioniers in die binne-lande ontwikkel het, was daar dikwels in die pionierstyd omstandighede waaronder alleen 'n helpmekaargees uit die nood kon help. Hierdie helpmekaargees, verenig met die bekende familiesin van die Afrikaner, wat elke mede-Afrikaner feitlik as familie beskou, het nie alleen hom gasvry gemaak nie, maar het by hom laat ontstaan 'n sterke gevoel van verpligting teenoor mindergegoedes en minder-bevoorregtes. Die Hoofargivaris van die Unie, Mnr. C. G. Botha skryf aangaande die sosiale toestande in die 18e eeu: „In the real sense of the word there were no paupers....No man, woman or child ever wanted for a crust of bread. The people were, as a rule, very liberal in support of the poor and unfortunate. The real poor who could not earn their bread, were looked after by the church and deacons. There were no charitable institutions as Poor Houses or Homes for the Aged, nor were these needed.”⁴⁶ En weer: „There were no more charitable people who gave so readily to assist the poor and distressed than the country people....Destitute orphan children, and children whose parents were not fit and proper to bring them up, were generally adopted by well-to-do people. There was no difficulty in finding foster parents who treated these children as their own.”⁴⁷ By sy neiging tot 'n verbrokkellende individualisme, wat hom sku maak teenoor alles behalwe die noodsaaklikste dissipline, het die Afrikaner ontwikkel 'n humanisme wat liefdadigheid teenoor minder-bevoorregtes, veral van sy eie volk, 'n spontane uiting van sy karakter maak.

⁴⁴ Sien Albertyn, *Die Armblanke-Vraagstuk*, p. 67.

⁴⁵ Sien Wilcocks, *Die Armblanke*, p. 93.

⁴⁶ *Social Life in the Cape Colony in the 18th Century*, p. 67.

⁴⁷ *Ibid.*

DIE SOSIALE GEWETE.

Hierdie vorm van spontane en ongeorganiseerde liefdadigheid was nogal doeltreffend genoeg tot aan die einde van die vorige eeu. Maar sedertdien het die omvang van armoede en hulpbehoewendheid so erg toegeneem, en is lewenstoestande in Suid-Afrika so verander geword, dat die armblanke-vraagstuk vir die Afrikaner geword het, „het grootste, dringendste en meest hartverscheurende vraagstuk van onze tijd.”⁴⁸ Volgens die Carnegie-verslag oor die Armblanke-vraagstuk was daar in 1930 „Op 'n konserwatiewe skatting meer as 300,000 van die blanke bevolking „baie arm’.”⁴⁹ En Ds. P. du Toit, tans Kommissaris van Volkswelsyn, verseker ons „Ongeveer 80 per sent hiervan of 240,000 is Afrikaanssprekendes.”⁵⁰

Die sosiale gewete van die Afrikaner het, weens die resente ontstaan van armoede in sy huidige omvang en moderne karakter, nie 'n tradisie van georganiseerde bestryding daarvan nie; maar op grond van die liefdadigheidselement in die volksetos, en deur die voorligting en inspirasie van die Kerk, het die sosiale gewete, veral soos vertolk in die optrede van die Kerk, 'n sterke sosiale sin geopenbaar. Die beste in die sosiale gewete van die Afrikaner, by wie veral wat sy vorming betref, die godsdiens so 'n vername rol gespeel het, word gewoonlik in sy kerklike leiers gereflekteer; en dit was die Kerk van die Afrikaner, wat nie alleen in die opvoeding, maar ook in algemene sosiale vraagstukke leiding gegee het. Die Kerk het sterk bewus geword van 'n sosiale roeping, en het by die volk aangekweek 'n gevoel van sosiale verpligting. „Die sosiale gewete van die Kerk was ook saam met die van die Staat en samelewing vir 'n deel aan slaap, met hierdie onderskeid dat in ons land die Kerk lank voor laasgenoemde wakker geskrik het. Hiervan getuig die feit dat aan die begin al die vernaamste sosiale stigtinge van die Kerk uitgegaan het. Sy belangstelling in die onderwys....dagteken uit die verre verlede. Die Doofstommeskool van die Kerk is gestig in 1881, en die Blinde-skool tien jaar later. Daarna het gevolg weeshuise, ambag- en huishoudskole. Die Arbeidskolonie, Kakamas, is reeds in 1898 gestig. Dit is die Kerk wat deur sy groot Armblanke-Kongres op Cradock in 1916 die aandag van die regering en die ganse volk by hierdie vraagstuk bepaal het. Genoegsaam bewys dat die Kerk die baanbreker en fakkeldraer vir die Staat in maatskaplike arbeid gewees het.”⁵¹ In die geskiedenis van algemene en institutionêre armsorg in Suid-Afrika neem die Kerk 'n merkwaardige plek in. Deur wat hy gedoen

⁴⁸ Dr. D. F. Malan, sien Verslag van Het Kerkelik Kongres, 1916, oor Die Armblanke-vraagstuk, p. 10.

⁴⁹ Sien Wilcocks, Die Armblanke, p. VII.

⁵⁰ Sien Verslag van die Volkskongres oor die Armblankevraagstuk, (1934), p. 197.

⁵¹ Ds. Albertyn, Die Armblanke-Vraagstuk, p. 57.

SOSIALE PATOLOGIE.

het op sosiaal gebied sowel as deur sy voorbeeld en voorligting selfs vir die regering, lewer dit die bewys dat die sosiale gewete van die Afrikaner 'n sterk sosiale sin het.

Nog op een punt wil ons hier wys. Daar is in verband met die armblankevraagstuk 'n patologiese aspek wat ongetwyfeld as 'n sedelike swakheid moet veroordeel word, ons bedoel die neiging tot 'n gees van afhanklikheid van die regering. „Op byna elke gebied van die volkslewe het dit gewoonte geword om na die regering te loop met allerlei moontlik en onmoontlike eise....'n *Bekende sosioloog* uit Amerika het hom onlangs, na 'n besoek van enige maande in ons land, as volg uitgelaat: „Met die moontlike uitsondering van Rusland weet ek van geen land waar 'n groter mate van afhanklikheid van die regering bestaan as in Suid-Afrika nie.’’⁵² Welke andere oorsake aangevoer mag word vir die verklaring van hierdie patologiese verskynsel,⁵³ kom dit ons tog voor dat dit vir 'n groot mate voortvloei uit die liefdadigheidselement in die volksetos. Die Afrikaner het in die tyd van sy wordings 'n sterke gees van selfstandigheid ontwikkel; maar tog het die lewenstoestande dit meegebring dat hy dikwels die hulp van andere moes ontvang. Cachet skryf: „Onafhanklikheid is een andere karaktertrek van het volk—of liever: Het staan op zijn onafhanklikheid. De Transvalers zijn eigenlijk, vooral onder elkander, zeer van elkander afhankelijk. Men moet elkander steunen en bijstaan, of het land zou onbewoonbaar zijn.’’⁵⁴ Die liefdadigheid en helpmekaargees in die volksetos het vir 'n groot mate sy bestaan te danke daaraan dat die een die ander by geleentheid kan help, die een die ander, wanneer vereis, kan voorhaak. Hierdie hulp is gewoonlik spontaan gegee en as 'n vanselfheid geneem. Wie hulp nodig het, het daarop kon reken dat sy buurman, of 'n ander vriend die hulp gewillig sou verskaf. Dit is in die volksetos die „plig’’ beskou van wie kon help om die wat hulp nodig het te help. Helpmekaar is 'n sedelike plig onder die baanbrekers van ons volk gewees. Die swakkes, en die armes het die „reg’’ om gehelp te word; en wanneer die buurman nie instaat is om te help nie, waarom moet die regering dan nie help nie? Dr. Wilcocks wys ook terloops hierop: die afhanklikheidsgees sluit aan „by die mening dat dit 'n reg is van die swakkes om gehelp, en dat die verlening van hulp dus 'n plig is van die „rykes’’ teenoor die armes, en so ook van die regering.’’⁵⁵ Ons kan dus hierdie neiging om vir alles om hulp na die regering of die kerk te gaan beskou as 'n perwersiteit van die sosiale sin van die Afrikaner.

⁵² Ibid., p. 83.

⁵³ Sien Grosskopf, *Plattelandsverarming en Plaasverlating*, pp. 219-230.

⁵⁴ *De Worstelstryd der Transvalers*, p. 414.

⁵⁵ *Die Armblanke*, p. 93.

DIE SOSIALE GEWETE

Resumè.

Die wyse waarop 'n volk optree teenoor wantoestande op sosiaal gebied, verskaf 'n aanduiding van die inhoud en toon van die volks-gewete.

Hoewel die Afrikaner afkerig is van sosiale inhibisies, het hy groot eerbied vir die wet. Eerbiediging van die landswette, desnoods onder protes, is 'n volkstradisie. Misdadigheid is nie 'n neiging by die Afrikaner nie.

Die bestryding van drankmisbruik word bemoeilik deurdat daar groot ekonomiese belange aan verbind is. Daar is rede om te beweer dat die wynbounywerheid in ons land nadruk lê op die ekonomiese sy, en die etiese aspek op die agtergrond skuif. Prinsipieel het die Afrikaner geen beswaar teen die matig gebruik van drank nie; en drankmisbruik is nie 'n volkskwaal nie.

Sover ons kan oordeel word daar druk aan dobbelspel in Suid-Afrika deelgeneem. Terwyl die Kerk dit afkeur skyn dit tog nie of die Kerk in die bestryding daarvan 'n sterke impetus kan ontwikkel nie.

Liefdadigheid is 'n besliste element in die volksetos, en die besef van 'n sosiale roeping teenoor die toenemende proses van verarming, is sterk ontwikkel by die Afrikaner.

HOOFSTUK XVI.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

1. 'n Volkskwaal?

„Men zegt dat ons volk veel liegt in de omgang, in de handel, in de arbeid. Zij zeggen dat liegen by ons inheems, natuurlik, een van-zelfheid geworden is; de leugenkoorts is ons te magtig geworden. Dit beweert de uitlander, en als wy zeggen dat het niet zo is, dan glimlacht hy met 'n smartelik, meewaardig grijsje, alsof hij zeggen wil: De ontkenning is ook al een bewijs van de leugenzucht.”¹ So skryf Prof. N. J. Brummer in 1920; en inderdaad het die Afrikaansspreekende Afrikaner, soos blyk uit die letterkunde oor Suid-Afrika, 'n besonder slegte naam wat sy gehegtheid aan die waarheid betref. Hoewel hy hierdie slegte reputasie het, gedeeltelik altans, as gevolg van misverstand en vuige laster, skyn dit tog dat die getuienis so oorweldigend is om te bewys dat die gewone Afrikaner nie baie nougeset is in die betragting van die waarheid, die hele waarheid en die volle waarheid nie. Prof. Brummer sê van die beskuldiging wat in die sitaat hierbo vervat is: „Die beschuldiging is niet maar net venijnige laster; er is ongelukkig ook waarheid in.”²

Hoewel waarheidliewendheid 'n onmisbare deug is vir die instandhouding van gesonde betrekkinge in die samelewing, is absolute eerlikheid ongetwyfeld 'n seldsame deug. In hierdie sin is dit waar wat die Psalmis beweer: „Alle mense is leuenaars.” Gebrek aan waarheidliewendheid en oneerlikheid moet opgevat word in 'n betreklike sin: wanneer die leuen betreklik dikwels voorkom onder 'n volk, kan dit 'n volkskwaal genoem word. As ons dan vra of die Afrikaner eerlik is, dan kom dit neer op die vraag of waarheidliewendheid en eerlikheid uitstaande trekke in die karakter van die Afrikaner is; en as daar beweer word dat die Afrikaners nie eerlik is nie, dan beteken dit nie dat hulle minder eerlik is as sommige andere volke nie, maar wel dat die leuen en die onwaarheid so dikwels onder hulle voorkom, dat oneerlikheid in betreklike sin as 'n volkskwaal moet beskou word. Wanneer die Griekse digter van die inwoners van Krete beweer: „Die Kretensers is altyd leuenaars, ongediertes, lui buike,” dan gee hy te kenne dat die gebrek aan waarheidliewendheid so 'n omvang geneem het dat daar 'n sosiale patologiese toestand ontstaan het.

¹ De Eerbied, p. 56.

² Ibid, p. 58.

DIE SOSIALE GEWETE.

Daar skyn rede te wees om te vrees dat by die Afrikaner gebrek aan eerbied vir die waarheid so 'n omvang geneem het, dat ons dit, as 'n patologiese toestand moet beskou. Inderdaad daar is maar baie min skrywers oor Suid-Afrika wat nie regstreeks of terloops melding maak van hierdie swakheid by die Afrikaner nie. Vir byna geen skrywer oor Suid-Afrika het dit geblyk dat waarheidliewendheid en eerlikheid opvallende trekke in die karakter van die Afrikaner is nie. Vir vele kom dit ook voor asof om „*slim*” te wees, 'n ander te kan *uitoorlê*, en hom sand in die oë te gooi, of om die bos te lei, deur die sosiale gewete vergoelik word, en as 'n quasi-deug beskou word.

2. Getuienisse van Voor die Einde van die 18e Eeu.

Ons gee hier slegs 'n beperkte getal uit 'n baie groot aantal getuienisse uit die letterkunde oor Suid-Afrika. Dit is nie nodig om die getuienisse te vermenigvuldig nie. Omdat hierdie swakheid in verband staan met gebruike en toestande aan die einde van die 17e eeu, en veral gedurende die 18e eeu, die tydperk by uitstek van die vorming van die karakter van die Afrikaner, moet die getuienisse so veel moontlik in hul historiese perspektief geneem word. Die skraapsugtigheid van die Oos-Indiese Kompanjie, bevoorbeeld, het die vryburgers geprikkel om langs twyfelagtige weë hulle self te beskerm: die onbillikheid van die owerheid het oneerlikheid aangemoedig. Theal wys hierop: „Men whose pledged word was held sacred, who would have scorned to take a gulden that belonged to a neighbour, defrauded the East India Company without a twinge of conscience. In the census returns, which were framed for taxation purposes, they gave in the quantity of grain they had gathered and of horned cattle and sheep they had possessed as perhaps one third, or even less, of the actual quantity and number, for it was no sin and entailed no disgrace to rob the East India Company.”³

Interessante voorbeelde van hierdie reaksie teen die onbillike skraapsugtigheid van die Oos-Indiese Kompanjie word ons vermeld in die letterkunde. In die Dagboek van Adam Tas kom die volgende aantekening, onder datum 7 Januarie 1707, voor: „Op dato heeft Mr. v. d. Byl zijn goed opgegeven, 15 m. tarwe gezaaid 90 gewonnen, 5 m. rog gezaaid 25 gewonnen, 135 beesten groot en klijn, 1,000 schapen, aan deese opgeeven kan ik zien, dat ik meer als de helft te veel hebbe opgegeeven.”⁴ Prof. Fouche teken hierby, in 'n voetnoot aan: „De lasten, de boeren door de Cie. opgelegd, vooral de belemmeringen op de vrye handel onderling, vielen hun zo zwaar dat ze gewoonlik niet aarzelden de opgaven van hun graan, wyn en vee

³ History before 1795, deel II, p. 385.

⁴ Het Dagboek van Adam Tas, (uitgegeve deur Prof. Fouche), p. 97.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

volgens welke zy belasten werden, aanmerklik minder te maken dan hun werkelik bezit. Dit werd niet als oneerlik beschouwd, maar eerder als een middel om zich schadeloos te stellen. Tas zegt zelf (Jan. 13) men kan dit „geen misdrijf” noemen.”⁵ Op 15 Januarie 1706 teken Tas in sy dagboek aan: „My is vertelt dat den Landdrost zeeker Franschman op Drakenstein in de boete heeft beslaagen van 60 Rxdrs., om deese reeden den men zoude aan de gecommitts. opgegeeven hebbe 50 beesten en 200 schaapen, ondertussen was den Landdrost door den een of ander aanbrengrer verstendigt dat de man 200 beesten en 800 schaapen hadde....dog ik kan niet zien dat over dit misdrijf....boete kan worden geeyst....Als de Monsier Landdrost op dusdanigen manier boetens mag eischen, dan zie ik hem in ’t kort een rijk man.”⁶

Teen die einde van die agtiende eeu tref ons nog dieselfde praktyk aan. „Die bekende veel vermoënde burger, Martin Melk....vertel ons, by monde van Skcut-by-nag Stavorinus, dat die boere vir elke 500 mud koring, wat hulle wen, slegs 100 mud aangee, om die tiendes te ontduik, terwyl die ander 400 mud „onder de hand door indirecte wege....aan den man geholpen werden.”⁷ In ’n plakkaat uitgevaardig op 4 Oktober 1776 word hierdie oneerlike praktyke in verband met die opgaaf van besittinge as „het frauduleus gedoente” van die ingesetenes genoem. En dan word daar verder in die plakkaat meegedeel, „Hoe wy met het uiterste ongenoegen hebben moeten ondervinden, dat de meeste ingezetenen en Landbouwers by de Jaarlyx gedaan werdende opgave harer Effekten, wel verre van zig in dien opzigte....van haaren pligt te quyten, inteeëndel van dezelve hunlied Effekten een groot gedeelte verzwijgen en agter houden....”⁸

Nie alleen was dit die stelsel van heffinge in swang aan die Kaap, wat aanleiding gegee het tot oneerlikheid nie, ook die voorbeeld van amptenare het nie gestrek om by die burglary die deug van eerlikheid aan te moedig nie. Dan ook was daar nog die skerpsinnige besigheidsmense wat die onervare en eenvoudige platteland, waar hulle maar kon, ingetrek het en om die bos gelei het. „If ever venality prevailed in any part of the world, wrote a British naval officer in 1795, it is in the Dutch colonies.”⁹ Walker verseker ons dat vir die boere op die platteland Kaapstad beteken het „grasping officials, payment of tithe and arrears of taxes at the barrier, and sharp practice by sophisticated townsmen.”¹⁰ In sy oorsig oor die gewoon-

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., p. 100.

⁷ Beyers, Kaapse Patriotte, p. 111.

⁸ Origineel Plakkaat Boek, C. 685 (Kaapse Argief).

⁹ Walker, History, p. 85.

¹⁰ Ibid., p. 87.

tes en karakter van die Afrikaners aan die einde van die agtiende eeu, het Theal veel wat hy prysenswaardig vind in die Afrikaner van die platteland, maar dan voeg hy by: „In certain respects their veracity was not high, but that was due to the very worst system of taxation that could be devised. They were also disposed to overreach when possible in making bargains, and regarded such a practice as indicating ability rather than dishonesty: how could it have been otherwise with men whose fathers and grandfathers had sold and bought at the East India Company's stores in Cape Town?"¹¹

3. Getuienisse van Later Datum.

Skrywers, wat om politieke of ander redes die Afrikaner nie goedgesind was nie, het die versoeking nie kon weerstaan nie om hierdie swakheid in die karakter van die Afrikaner in die donkerste kleure te skilder; en selfs dit in so 'n mate te oordryf dat hulle getuienisse teen die Afrikaner nog meer teen hulle self tel, en hulle self veroordeel as behep met neiginge om die waarheid te verdraai. Hulle sterk gevoel teen die Afrikaner het hulle blind gemaak vir die ironie hiervan. Tog moet ons ook erken dat hulle aanklagtes nie net venynige laster is nie.

By onsimpatieke skrywers kry ons sulke beewrings as die volgende: „It is not the habit of the Boer-mind—so persons of experience aver—to have an over-scrupulous respect for truth.... To trust the word of a Boer absolutely is now believed by experienced Englishmen to be an act of folly.”¹² Pratt, wat voorgee dat hy die Afrikaner ken, en wat so laat as 1913 geskryf het, gee ons hierdie prentjie van die Afrikaanssprekendes: „Their moral sense is primitive.... *Verneukery* is a practice which wins smiles of approbation when ever an instance of its successful operation is related. *Verneukery* is the art of getting the better of an opponent by trickery and deception. To be '*slim*,' that is to say, to show cleverness in the management of affairs of the wily and less scrupulous sort, is to be admired. '*Slimness*,' in fact is accounted as something very like a social virtue, and it rather inspires confidence than provokes distrust. The Boers have a proverb: 'One can have too much regard for the truth.' It expresses their moral sense very accurately.”¹³ Van die *slimheid* as 'n trek in die karakter van die Afrikaner het Moodie reeds in 1835 die wêreld vertel: „The Cape-Dutch character (op die platteland) also represents a strange mixture of simplicity and petty roguery—bluntness and servility. '*Slimmigheid*' or cunning is accounted among them the

¹¹ Theal, History before 1795, deel III, p. 373.

¹² Knox Little, South Africa, p. 178.

¹³ The Real South Africa, p. 93.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

highest accomplishment and the most undoubted proof of talent; and when they can obtain any petty advantage over a neighbour in a bargain they do not scruple to boast of it in the most open manner and rise in their own and in their neighbour's estimation in proportion to their adroitness." ¹⁴ Prof. D. Mackenzie skryf ook hieroor:

„One of the favourite characteristics of the Boers, one which they admire most in everyone is expressed by the word '*slim*'.... (It) is applied to those who in their business and political dealings have shown themselves adepts at taking in their rivals and competitors." ¹⁵

Ons voeg nog die volgende by onder die getuienisse van min of meer onsimpatieke skrywers: „Eines aber ist den Buren durchweg eigen, nämlich eine ganz perfide Baurenschlaueheit, die ihre Führer meisterhaften Diplomaten gemacht hat und dem Volke vielfach den Vorwurf der Unehrlichkeit zuzieht. Der Bur ist geradezu ein Virtuose im Anführen und Bemogeln, ja, er betreibt es mit einem kindlichen Behagen, ohne viel das Gefühl des Unrechts dabei zu empfinden." ¹⁶

Ons is vir bewys vir hierdie swakheid by die Afrikaner nie van onsimpatieke skrywers afhanklik nie. Die Afrikaner self is bewus van hierdie swakheid; en in sy erkenning van die ondeug gee die sosiale gewete beslis te kenne dat, hoe goed die Afrikaner ook al geleer het om hom deur 'n vernuftige uitoorlê-taktiek te beskerm en te verdedig teen wie sterker en slimmer is as hy, dit nie onverskillig is omtrent die handhawing van die volle waarheid nie. Die sosiale gewete van die Afrikaner self is bekommerd oor hierdie ondeug in die volkskarakter. In die Sinode van 1862 het die predikant van Montagu voorgestel: „Naar aanleiding van hetgeen in de laatste tijd is opgemerkt, acht de Synode het nodig dat de gemeenten in de Herderlijken Brief worden opmerkzaam gemaakt op de noodzakelijkheid van een heiligen en godzaligen wandel....en worden zij gewaarschuwd tegen vele zonden die zich in ons land openbaren en byname de zonden van....leugentaal en kwaadsprekendheid...." ¹⁷ Die Herderlike Brief van 1873 kla oor die onheile wat die neiging tot oneerlikheid onder die volk veroorsaak: „Hoe veel kwaad sticht de leugen, het bedrog niet." ¹⁸ En die Sinode van 1894 waarsku in sy Herderlike Brief ook weer teen die sonde van „gebrek aan liefde tot de waarheid

¹⁴ Ten Years in South Africa, deel I, p. 147.

¹⁵ South Africa, p. 157.

¹⁶ Grussendorf, Afrikanische Reisebilder, p. 56. Vergelyk R. MacDonald wat bepaald die Afrikaner goedgesind is: hy het, sê hy, navraag gedoen oor die beweerde oneerlikheid van die Afrikaner „and everyone admitted that the sense of truth was more blunted in South Africa than at home." What I saw in South Africa after the War, p. 21.

¹⁷ Acta Synodi, 1862, p. 76.

¹⁸ Sien De Kerkbode, 13 Des. 1873, p. 400.

DIE SOSIALE GEWETE.

en liefdeloosheid zelfs onder die broederen....''¹⁹

Dr. Schonken, 'n Afrikaanssprekende Afrikaner wat 'n deeglike studie gemaak het van die Afrikaans-Hollandse volksgewoontes en oorleweringe, spreek met 'n gevoel van trots oor die deugde van die Afrikaner, maar sê dan: „Moeilik overeen te brengen met deze zedelijke deugden is de geneigdheid tot oneerlikheid en gebrek aan waarheidsliefde.'' ²⁰ Prof. Brummer sê in 'n voorlesing gelewer te Stellenbosch in 1913: „Die Slimheid van die Afrikaner is spreekwoordelik geword. Jy moet vir hom goed oppas of jy raak gepier....Niemand wat met die boer 'n half emmer sout opgeëet het nie, sal durf ontken dat hy slim is, en somtyds 'n bietjie te slim.'' ²¹ En in sy boek *Eerbied*, uitgegee in 1920, sê Prof. Brummer onder meer: „Er ligt een lelike, vernederende blaam op de Afrikaner, en wy moeten meer doen dan die bloot te ontkennen, wy moeten ophouden met liegen.... De leugen draagt by ons meer dan een masker....Doch de leugen die by ons 't meeste bijval vindt, of in gebruik is, is de smousleugen; de leugen waarmee we trachten om een goede slag te slaan, of een bargain te maken, of uit een of ander knijp te geraken. Men moet zich soms los liegen....Wij, Afrikaners, hebben allen een bietjie van de smousgeest, en daarom groeit de smousleugen zo welig onder ons.'' ²² Ons haal nog Africanus aan: „As regards his private character, his notions of honesty and of truth are lax. But then, from bitter experience, he assumes that the stranger will try to cheat him, and it is not surprising that he should consider a certain finesse justifiable.'' ²³

4. Die Antwoorde op ons Vraaglys.

Vraag 4 van ons vraaglys lui, „Is ons as 'n volk waarheidliewend en eerlik? Gee redes vir u mening.'' Hoewel byna driehonderd van die vraaglyste uitgestuur was, het slegs een-en-vyftig persone ons vereer met hul antwoorde. Al die respondente is Afrikaanssprekendes en beklee almal verantwoordelike plekke in die Kerk, die onderwyswêreld en die staatslewe. Die antwoorde is konfidentiële gegee, en daar bestaan geen denkbare rede waarom enige van die respondente enige motief sou hê om uit sy pad te gaan om sy eie volksgenote te beklad. Meer dan een respondent verseker ons dat dit hom pyn aandoen om uiting te gee aan sy oortuiging in hierdie verband. As daar enige partydigheid by die respondente aanwesig is, dan moet dit wees ten gunste van sy mede-Afrikaner, en dit sou dan kan strek om wat laakbaars is in die Afrikaner te verswyg. *Dit is derhalwe baie merk-*

¹⁹ Acta Synodi, 1894.

²⁰ De Oorsprong der Kaapsch-Hollandische Volksoverleveringen, p. 40.

²¹ Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter, p. 29.

²² pp. 57—61.

²³ The Transvaal Boers, p. 20.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

waardig dat geen enkele respondent, sonder kwalifikasie, waarheid-liewendheid en eerlikheid as volksdeugde van die Afrikaner kan roem nie. Uit die een-en-vyftig respondente meen sewe-en-dertig dat die Afrikaner volk vandag mank gaan aan 'n pynlike gebrek aan eerlikheid; sewe respondente is onseker of die vele gevalle van oneerlikheid wat in die optrede van Afrikaners voorkom, genoem moet word as kenmerkend van die Afrikaner; en die orige sewe respondente meen dat die Afrikaner wel eerlik is. Dit is egter eienaardig dat hierdie respondente in elk geval hulle menings sterk kwalifiseer. Die een sê: „Ek meen van ja, hoewel die teenoorgestelde ook dikwels voorkom, en moontlik ongemerk aan die toeneem is.” 'n Professor aan een van ons universiteite antwoord: „Ja, nogal taamlik, maar allerlei moeilikhede is besig om dit te ondermyn—swaarkry, armoede, ens., verminder die selfrespek en daarmee ook die eerlikheid en waarheidsliefde.” Om nog een van die antwoorde van hierdie sewe respondente te noem: „Ja, in sy kern besit ons volk waarheidsliefde.... maar die Afrikaner kan wanneer hy in die engte gedryf word leuenagtig en oneerlik wees, en dan nog die skyn van vroomheid bewaar. In die handel is die Afrikaner dikwels willens en wetens nalatig in die vereffening van winkelskulde. Die leuse: Elke man se gouigheid, is nie vir dowwe neute in ons spreektaal nie.” Dit dan is die strekking van die getuienisse wat moet dien om die aanwesigheid van waarheidsliefde en eerlikheid by die Afrikaner te bewys: *Ons kan dus beweer dat al die respondente bevestig die klag dat eerlikheid nie 'n uitstaande deug van die Afrikaner is nie.*

Om die volle krag van die resultaat van ons navraag deur die vraaglys te kan begryp, moet ons nie net in aanmerking neem nie dat feitlik al die respondente die aanklag—dat eerlikheid nie 'n volksdeug is nie, bevestig, maar ons moet ook die strekking van die getuienisse self vat. Sonder om ons aanhalings uit die antwoorde van respondente onnodig te vermenigvuldig, gee ons net die volgende: 'n Baie vooraanstaande predikant skryf: „Ek wil nie sê dat ons juis meer oneerlik en minder waarheidliewend is as alle ander volke nie; maar ons is seker minder eerlik en waarheidliewend as verskeie ander volke.” Een van ons ouere predikante, wat onlangs sy emeritaat ontvang het, skryf: „You cannot indict a nation, maar 60, 70, jaar gelede het Dr. Andrew Murray in 'n traktaatjie gesê dat „onze volkszonde is gebrek aan waarheidsliefde,” en dit is 'n vorm van oneerlikheid. My ondervinding het my geleer dat daar baie, baie uitsonderinge is, mense wat waarheidliewend, eerlik en vertroubaar is; maar ek weet nie of die wat 'n mens g'n peil op kan trek nie, nie die meerderheid vorm nie. Dit was vroeër nie so nie, maar dit word teenswoordig 'n bedroewend verskynsel.” 'n Predikant wat aan die ouere garde behoort, en aan die hoof staan van een van die grootste

DIE SOSIALE GEWETE.

gemeentes in ons land skryf: „'n Vooraanstaande predikant het jare gelede gesê die uitstaande sonde van die Afrikaner is sy leuenagtigheid.²⁴ Ek is soms geneig om dit ook te beweer, al is dit baie vernederend. Een ding is seker, daar is by 'n deel van ons volk groot gebrek aan waarheidliewendheid. Ons sien dit in ons skole waar ons met kinders te doen het. Ons sien dit in handelstransaksies. Ons sien dit in die politieke lewe. Ons sien dit in ons geregshowe. Ons sien dit in die godsdiens....Die Afrikaner is 'n gebore akteur. Dis vir hom baie maklik om 'n rol te speel, wat nie met die werklikheid ooreenkom nie.” Een van ons meer ontwikkelde jong predikante in die Transvaal het die gebrek aan eerlikheid by die Afrikaner so sterk gevoel dat hy hom nie sterk genoeg kan uitdruk nie: „Eintlik is die betekenis van die terme waarheidliewendheid en eerlikheid iets vreemds aan die volksgewete geword. Ons nasie is vinnig besig, van bo-af tot onderuit, te word 'n nasie van leuenaars en bedrieërs.” Hier is die mening van 'n ander jong predikant uit die Karo: „Ek reken albei onder die sedelike gebreke van ons volk....90% van ons katkisanse vertel ons dat 'n leuen nie juis altyd 'n sedelike vergryp is nie.” 'n Afrikaanssprekende parlamentslid antwoord: „Beslis nee: ondervinding het my dit geleer. Afrikaners betaal nie hulle skuld nie, en ontduik hulle verpligtings.”

Dit is ongetwyfeld nie nodig om die getuienisse nog verder te vermenigvuldig nie. Ons voeg nog net by dat dit opmerklik is dat sovele van die respondente wys dat die gebrek van oneerlikheid hom veral openbaar in die politiek, in onderhandelinge met die owerheid en in die handel. Ons gee net 'n paar aanhalings uit vele. Iemand wat in voeling is met die hele joernalistiek van ons land, getuig: „Ons volk word deur vreemdelinge beskuldig van met die waarheid om te spring. Die vryheid waarmee ons politieke voormanne mekaar van leuens in die Parlement en op publieke vergaderings beskuldig, wil byna daardie onvriendelike bewering steun....Dit moet erken word dat 'n mens dikwels, tot sy smart, vind dat hy nie op beloftes of ondernemings kan reken nie.” 'n Ander getuig: „Ons mense kom dikwels agter dat politieke leiers oneerlik gewees het, en hulle ware bedoelings van begin af bedek gehou het—of bedekte leuens vertel het sonder om later as dit uitkom daar baie skaam oor te wees nie. So kom die idee tot stand dat 'n mens maar „politiek” moet gebruik om iets te kan uitrig—goed of kwaad.”²⁵

²⁴ Die predikant wat hier bedoel word is heel waarskynlik Dr. Andrew Murray, wat hom in 'n traktaatjie in hier voege uitgedruk het. Ons kon ongelukkig hierdie traktaatjie nie in hande kry nie.

²⁵ Vergelyk wat Grosskopf, Plattelandsverarmnig, p. 223, meedeel: „'n Ervare Transvaalse magistraat....het gekla: „Die politikus vertel aan die arm mense nie die waarheid nie.”

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

Veral in die handel, so word ons meegedel, is die gewete van die Afrikaner nie baie nougeset nie. 'n Professor aan een van ons universiteite wys daarop dat daar 'n totale „ontwrigting van die sedelike standaard” in die ekonomiese lewe plaasgevind het, en dat dit „berekend is om elke ongeoorloofde middel te gebruik tot handhawing in die ekonomiese lewe van die individu teenoor die meer geslepe en kundiger sake-konkurrent of sakeman. Oneerlikheid in die handel het amper 'n deug geword.”

Sommige van die respondente grond, by andere redes, hulle mening dat die Afrikaner te kort skiet in sy eerbied vir die waarheid daarop dat dit dikwels voorkom in die opmaak van inkomstebelastingsvorme en in die aanvraag om en ontvang van hulp van die regering. „Die inkomstebelastingsvorm word opgemaak en allerhande kunsgrepies van verbeterings en bemakings aan kinders, ens., word gesoek om nie te betaal nie.” 'n Ander getuie beweer dat dit die opvatting van die gewone Afrikaner is dat „dit geen kwaad is om die regering te bedrieg nie, met bevoorbeeld, inkomstebelastings.” Een van ons mees begaafde jong predikante skryf: „Eerlikheid en opregtheid is nie volkskenmerk nie.... Onwettige diamanthandel, dranksmokkelary.... en die demoraliserende onderstandswerk-omstandighede lewer genoeg bewys van oneerlikheid en bedrog wat toeneem.” Sulke getuienisse word bevestig deur Dr. Grosskopf: „Nog treuriger is die besliste oneerlikheid waarvan dikwels al gebruik gemaak word om die een of ander vorm van staatshulp te ontvang.... Alle persone wat met die administrasie van ons jong landboukredietstelsel te doen gehad het, kan gevalle opnoem.”²⁶ In verband met die terugbetaling aan die regering van voorskotte sê hierdie skrywer: „In toenemende mate glo 'n belangrike deel van die bevolking dat geldverpligtings aan die staat of staatininstallings, weens verleende hulp, nie ernstig opgevat hoef te word nie.”²⁷

5. Die Getuienis van die Taal.

„Die taal is gans die volk,” so word dit soms beweer, en ongetwyfeld met 'n groot mate van waarheid. Die taal is vir 'n baie groot mate die uiting van die siel van die volk; en 'n intense studie van die taal van 'n volk kan ons veel van die karakter van daardie volk meedeel. Maar tog sal dit 'n metodiese fout wees om in ooreenstemming met hierdie bewering, suiwer op grond van die aanwesigheid of afwesigheid in 'n taal van enige groep woorde of spreekwoordeleke uitdrukkings, die karakter van daardie volk te konstrueer. Die taal is 'n komplekse resultaat van komplekse sielkundige, historiese

²⁶ Plattelandsverarming en Plaasverlating, p. 220.

²⁷ Ibid., p. 227.

DIE SOSIALE GEWETE.

en selfs internasionale toestande; en alleen langs die weg van 'n sielkundig-historiese ondersoek na die oorsprong van elke betrokke uitdrukking of spreekwoord, kan met 'n mate van sekerheid vasgestel word wat die getuiewaarde daarvan is vir die beskrywing van 'n volk se karakter.²⁸ Ons neem dus aan wat Mauthner sê: „Die alte Weisheit dass der Character eines Volkes aus seinen Sprichwörtern erkannt werden könne, ist nicht mehr wahr.”²⁹

En tog is die taal en spreekwoorde van 'n volk nie waardeloos nie om die karakter van die volk aan te dui. Daar is in die Afrikaanse taal woorde en uitdrukkinge wat so 'n spesifiek Afrikaanse betekenis-nuansanse verkry het, en so 'n plek in die volksmond en in die volks-emosies inneem dat hulle bepaald wys in welke rigting die stroom van die volkskarakter vloei. Opmerklik is dan nie net dat die Afrikaanse woordeskat so 'n oervloed van woorde het wat oneerlike praktyke aandui of aan oneerlike praktyke laat dink nie, maar ook die feit dat sommige van hierdie woorde en uitdrukkinge in die volksmond 'n premium skyn te sit op sulke praktyke. In 1899 het S. J. du Toit in *Ons Klyntji*, naas 'n lang lys van verafrikaansde Nederlandse uitdrukkinge wat oneerlikheid aandui ook nog vyf, en-twintig van eg Afrikaanse oorsprong gegee.³⁰ Sonder om die uitgangspunt van Ds. du Toit te onderskryf dat „Di taal is di uitdrukking fan di folkskarakter en ontwikkeling,” moet ons tog saam met hom erken dat dit „gen goeie teken” is nie.³¹

Die Afrikaner koester 'n onbewuste admirasie vir iemand wat „*slim*” is, wat 'n meester is in die kuns van „*uitoorlê*,” en wat weet om taktiek te gebruik om „*sy slag te slaan*.” Die Afrikaner is van oordeel, volgens Dr. S. P. E. Boshoff, „*dat as jy nie sterk is nie, moet jy slim wees, of dis elkeen se gouigheid*, en daarmee verdedig hy handeling wat eties minder goed en mooi is. Hierdie soort van slimheid word veels te veel vereer en speel veral in die politiek 'n ont-saglik rol. Daarom kan beloftes gemaak word sonder die bedoeling om hulle na te kom, want *belofte maak skuld en wie daarop wag, is gekuld*, en 'n versekering word ontwyk deur die raaiselagtige opmerking: *as ek die waarheid moet sê, dan moet ek lieg*.”³² Die verering van *slimheid* in die volkslewe, waarvan Dr. Boshoff melding maak, kom ook daarin uit dat, sonder om enige etiese veroordeling te bedoel, die Afrikaner van sy grootste manne vereer met die titel van „slim”:

²⁸ Sien D. F. Malherbe, *Afrikaanse Spreekwoorde*, pp. 25—30.

²⁹ Aangehaal deur Malherbe, p. 26.

³⁰ Vergelyk Schonken, *De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volks-overleveringen*, p. 40.

³¹ *Ons Klyntji*, Nov. 1899, p. 251.

³² S. P. E. Boshoff, *Beskouinge en Feite*, p. 139.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

Slim Piet (Joubert), Slim Jannie.³³ Dit is hierdie trek by die Afrikaner wat aanleiding gee dat hy genoem word 'n gebore diplomaat.³⁴ In sy stryd met vreemdes in die handel of op die oorlogsveld het die Afrikaner hierdie wapen doeltreffend gehanteer. MacDonald skryf: „When we consider tactics, the slim Boer beats us hollow. We were much more stupid than he was.”³⁵

Ander woorde wat 'n belangrike rol speel in die volksmond is „*skelm*” en „*verraaier*.” Die Afrikaner op die platteland het in die goeie ou tyd sy mede-Afrikaner vertrou. Geld is oor en weer vir mekaar geleen sonder om skuldbewyse te gee of te vra. Die egte Afrikaner is van nature goedgelowig; maar sy vertrouwe is so dikwels geskok dat hy eers die vreemdeling as 'n moontlike *skelm* aangesien het, en later toe hy deur sy eie volksgenoot in die steek gelaat is, en om die bos gelei is, het hy nie kon help om ook hom te wantrou. Maar selfs in die goeie ou tyd, tenspyte van die bewyse van soveel onderlinge vertrouwe, was daar veel aanvraag vir die gebruik van die woord *skelm*. Mnr. Venter, Argivaris in die Staatsargiewe te Kaapstad, noem in 'n opstel oor Sake oor Karakterskending in die 18e eeu, die woord „*skelm*” „die prins onder die injurieuse skeldwoorde.” „Die woord *skelm* het uitnemende dienste bewys om uiting te gee aan die opgekropte gevoelens. Dit is gebruik by verskillende geleenthede en onder allerlei omstandighede.”³⁶ En wat die woord „*verraaier*” betref, is dit genoeg om te volstaan met te sê dat dit nie 'n ongewone iets is nie in die hedendaagse politieke toesprake om 'n teenstander met hierdie titel te vereer nie. Daar is redelike grond om aan te neem dat sulke verskynsels nie maar die uiting is van toevallige drifte nie, maar dat dit dieper ontspruit uit die subliminale stromings van die volksiel.

6. Ons Bevinding.

Die strekking van die getuienisse is baie duidelik: waarheid-liewenheid en eerlikheid is nie uitstaande volksdeugde nie. Die enkele skrywers wat van die teenoorgestelde getuig kan hierdie bevinding nie vernietig nie. Froude, die Engelse skrywer, wat self nie altyd vertroubaar is nie, is een van die uitsonderings: „First of all I must tell you that I think very highly of the Boers. I found them in every

³³ Vergelyk Mev. Millin, General Smuts: „Could it therefore have been agreeable to him to hear throughout their association, that Botha was the warm, magnetic personality and he the cold efficient brain; Botha, the wise leader, and he “slim”—tricky—Jannie?” p. 219.

³⁴ Sien Somassa, Das Neue Südafrika, p. 224.

³⁵ What I saw in South Africa after the War, p. 28.

³⁶ Mnr. Venter het my goedgunstiglik insage gegee in die manuskrip van hierdie opstel, wat nog nie gepubliseer is nie.

DIE SOSIALE GEWETE.

instance to be honest, truthful and God-fearing....In all my experience no Boer ever lied to me or prevaricated in any smallest degreeThe English settlers in South Africa appeared to me as miserable a set of good-for-nothings as ever I met." ³⁷ Cachet is 'n twyfelagtige uitsondering: „Aan eerlijkheid en goede trouw ontbreek het den Transvaler zeker niet,—eerder aan rondborstigheid om dadelijk en beslist voor zijn gevoelens uit te komen." ³⁸ Hierdie en dergelike getuie kan egter nie opweeg teen die wolk van getuie wat saamgestel is uit die bevinding van onpartydige historici, van kerklike vergaderinge, simpatieke Afrikaanssprekende skrywers, die feitlike eenparige mening van die respondente op ons vraaglys, en die aanduidings van die taalinhoud van die Afrikaner.

Dit kom ons egter voor dat hierdie swakheid by die Afrikaner nie 'n organiese maar 'n aksidentele verskynsel is. Dit is nie ooreen te bring met die kerngesonde karakter van die Afrikaner nie. Dit kom nie uit die siel van die Afrikaner nie: hy het dit aangeleer. Die nood leer bid, maar die nood het die Afrikaner ook leer lieg. Die skraapsugtige bestuur van die Oos-Indiese Kompanjie, met sy selfsugtige handelsbeleid en sy onverstandige belastingsreëling het dit vir die boere baie moeilik gemaak om 'n redelike bestaan te maak; en het hulle gedurig in die versoeking geplaas om die owerheid onderdeur te spring. Ook in latere tye is die Afrikaner so dikwels beetgeneem deur 'n stroom van fortuinsoekers, smouse en gewetenlose handelaars wat sy goedhartigheid misbruik het en sy onervarenheid in die handel uitgebuit het, dat hy nie alleen wantrouig geword het nie, maar gedwonge gevoel het om te probeer slim wees as hy nie sterk kon wees nie. „Meer as een wat die boer vandag uitskel vir slim, is 'n afstammeling van dieselfde aasvoëls wat oorspronklik die boer genoodsaak het om in selfbehoud slim te worde." ³⁹ Dit is uit selfverdediging dat die Afrikaner geleer het om te kul, en om te glo *besigheid is tog maar besigheid*. In 'n mindere mate het die omgang met die inboorlinge 'n invloed ten kwade in hierdie opsig uitgeoefen. Teenoor die verraderlike barbaar het die Trekker in die binnelande gedurig op sy hoede moes wees, en het hy lis moes gebruik teen lis. En dan ook die plaaskinders wat met die kaffertjies van kleinsaf saamspeel, het dikwels in aanraking moes kom met wat nie veredelend is nie. In die volmondige erkenning van die aanwesigheid van hierdie swakheid in die volkslewe, so kom dit ons voor, het ons die bewys dat die volksgewete begin sterk voel hieroor; en nou dat die Afrikaner begin mondig word, en geleer het om feitlik op elk gebied, ook die

³⁷ Sien die „Evening News," van 1 Desember 1881; aangehaal deur Davitt, *The Boer Fight for Freedom*, p. 36.

³⁸ De Worstelstryd der Transvalers, p. 419.

³⁹ Prof. Brummer, *Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter*, p. 32.

IS DIE AFRIKANER EERLIK?

van die handel, sy man te kan staan, en hy hom begin sterk voel, is dit te hope dat die volksgewete sterk sal reageer teen elke poging om slim en oneerlik te wees. Dit is ons oortuiging ten spyte van veel wat afkeurenswaardig is, dat die Afrikaner besig is om, in ooreenstemming met sy wesenlike karakter, die klad wat op hom rus uit te wis.

Resumè.

Die Afrikaner het 'n ongunstige reputasie wat sy waarheidsliefde betref; en die vraag kan met reg gestel word of die gebrek aan eerbied vir die waarheid nie so 'n omvang geneem het dat dit as 'n sosiale patologiese toestand moet beskou word nie.

Die beleid van die Oos-Indiese Kompanjie was ekonomies selfsugtig en skraapsugtig; en die burgers het om hulle eie belange te beskerm en hulle skadeloos te stel, gereageer deur die toevlug te neem tot twyfelagtige praktyke. Dan ook teenoor die optrede van geslepe smouse en gewetenlose handelaars het die Afrikaners op die platteland geleer om „slim” te wees.

Die getuienisse uit die letterkunde is byna eenparig dat eerlikheid nie 'n uitstaande volksdeug onder Afrikaners is nie. Selfs die Kerk het te kenne gegee dat hy bekommerd voel oor die gebrek aan liefde vir die waarheid. Die antwoorde op ons vraaglys bevestig eenparig dit ook. Selfs die woordeskat van Afrikaans gee aanduidings van hierdie swakheid in die volkskarakter.

Tog hierdie swakheid is moeilik ooreen te bring met die deugde van die Afrikaner, en moet beskou word as uitsluitlik te wyte aan omstandighede. Nou dat die Afrikaner begin om hom te laat geld op eik gebied van die samelewing, ook in die handel, is daar rede om te hoop dat hy die blaam wat op hom rus sal uitwis.

HOOFSTUK XVII.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

1. Maatskaplike Realisme.

Die ontwikkeling of wording van 'n karakter is 'n geleidelike proses, waarby die omgewing, en veral die maatskaplike omgewing, die uiterlike prikkelings en geleentheid verskaf. In 'n gewone, min of meer homogene sosiale omgewing oriënteer die kind hom in die tradisies en ideale van die groep of volk deur sy alledaagse aanraking met die lede van die gesin, of buurte. Daar vind 'n gedurige skikking en assimilasië plaas, waardeur die uiterlike en objektiewe die subjektiewe en persoonlike word. Die individu is dus gedurig besig om hom maatskaplik te oriënteer. Daar is by die normale ontwikkeling van die persoon wel reaksies, maar die kenmerk van die proses is een van geleidelike toeëiening en assimilasië van wat eie is aan die volkskarakter. In die omgewing van die Afrikaner, egter, is daar elemente wat gedien het, en nog dien, as sterke prikkels tot reaksie en verzet. Die gewone kind in 'n tipiese Afrikaanssprekende familie word al spoedig sterk bewus van die botsings van tradisies en ideale van die onderskeie bevolkingsgroepe in Suid-Afrika. Daar is aan die een kant die Engelse element in sy omgewing. Die Afrikaner het hom met 'n groot mate van sukses verzet teen absorbasie deur die Engelse element. In sy verzet hierteen het hy meer selfbewus geword, en met beslistheid aan sy eie tradisies vasgehou; hierdie reaksie teen die angliserende invloed het soms gepaard gegaan met bittere rassehaat. Met die erkenning van die bestaansreg van die Afrikaner, en die toenemende handhawing deur hom van sy taal en sy regte, het rassehaat egter teenoor sy Engelssprekende mede-Afrikaner so goed as geheel verdwyn.

Maar aan die ander kant is daar die besef van die botsing wat die aanwesigheid in sulke oorweënde groot getalle van die inboorlinge en kleurlinge met hulle laerstaande lewenswyse noodwendig meebring. Reaksies teen elemente in die sosiale omgewing wat ongunstig of vyandig gestem is teen die voortbestaan van die integriteit van 'n groep, dien tot selfbeskerming en selfbehoud, en verhoog die groepsgevoel; daar is gevolglik sterke gevoelskomplekse aan sulke reaksies verbind. *Die reaksies is die uiting van die diepgewortelde drang tot selfbehoud: dit staan nouer in verband met die emosies as met die rede.* Teenoor die neertrekkende en demoraliserende invloed van die

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

inboorlinge waarmee die Afrikaners gedurig in aanraking gekom het, het hulle gereageer deur 'n sterk gevoel van kleuronderskeiding, van kleurdiskriminasie te ontwikkel.

Die maatskaplike, politieke en industriële lewe in Suid-Afrika word deur sekere duidelike oortuigings en gebruike insake kleurverhoudinge beheers. Teenoor die agtergrond van hierdie oortuiginge staan die sogenaamde *Naturelle Vraagstuk* uit as die mees dringende onder die probleme van Suid-Afrika. In verband met hierdie vraagstuk het die Afrikaner 'n duidelike, sterke houding ingeneem, waaraan hy hom gehou het en nog hou tenspyte van allerlei etiese en ekonomiese bedenkinge wat daarteen ingebring word. Hy het spontaan, onder die drang van die lewenstoestande in Suid-Afrika, en selfs in teenstelling met die strekking van die oorspronklike beleid van die O. I. Kompanjie, sosiale gewoontes aangekweek, en vaste oortuiginge ontwikkel, wat hy beslis as sedelik reg beskou, en vir die handhawing van blanke superioriteit en beskawing as noodsaaklik ag. Vir die Afrikaner is sy houding teenoor die nie-blanke geen gevolg van 'n kunsmatige fabrikasie nie; dit is vir hom iets natuurliks, 'n eerlike erkenning van werklik bestaande toestande, 'n *eis van maatskaplike realisme*. Interessant is wat Mecklin by 'n vergelyking van die houding van die Amerikaners in die Suidelike State teenoor die nie-blanke en die standpunt wat in Suid-Afrika gangbaar is, sê: „The striking parallel between the behaviour of the whites in the South and in South Africa in their dealings with the negro, suggests that this race friction which on its face seems so irrational and unchristian may have roots deep in human nature, and may be therefore the inevitable accompaniment of contact between divergent race groups.”¹

Die volksetos insake die houding van die Afrikaner teenoor die nie-blanke kan as volg saamgevat word: Die erkenning en handhawing van die meerderwaardigheid van die blanke ras en die blanke beskawing; en die besliste vermyding en bestryding van alle vorms van sosiale gelykstelling tussen blank en nie-blank.

2. Handhawing van die Superioriteit van die Blanke.

Ten spyte van die onvermydelike toename in internasionale verkeer, en die haas onbeperkte fasiliteite wat verskaf word om gedagtes te wissel, en tenspyte van die toename van wêreldbeweginge is daar die wêreld oor so 'n wydverspreide opbloeï van nasionalisme dat dit een van die belangrike verskynsels van ons tyd mag genoem word. Miskien moes ons hierdie feit anders gestel het: Op grond van die

¹ *Democracy and Race Friction*, p. 170.

DIE SOSIALE GEWETE.

fundamentele betekenis van rasseverskille, het daar in ons tyd ondanks die uitbreiding van toestande en beweginge wat rasseverskille negeer en wat strek om die verskille uit te wis, 'n natuurlike reaksie plaasgevind in die rigting van die handhawing van rassegevoel en rassetrots. In elk geval: „The discoveries of modern science reveal more and more clearly the fundamental importance of race in human affairs.”² Die aangebore drang by die individu om homself te handhaaf, verenig met die sterke groepsinstink, nog verder versterk deur gemeenskaplike tradisies en ideale, lê ongetwyfeld op die grond van rasseselfbewussyn en rassetrots. Wanneer nou by die aanraking van verskillende rasse, daar behalwe die kulturele en sosiale verskille ook nog sterke fisiologiese verskille bestaan, laat die rassegevoel hom des te beslister geld. Dit is dus te verstaan dat die Afrikaner in Suid-Afrika teenoor die gapende verskille tussen hom en die barbaarse inboorlinge, sy rassegevoel en sy rassemeeerderheid ontwikkel het. Hy, die Afrikaner, die blanke is die meerdere van die inboorling; hy is die „baas,” omdat hy wit is en aan 'n superieure ras en beskawing behoort. En die Afrikaner het daarin geslaag om die inboorling hiervan te oortuig. „Whatever he may be, the white man — any kind of white man, merely because he is white — is baas, is master to the Kaffir. One's black servant will speak of the baas who is begging at the door, of the baas who stole the broom. He will assuage the beggar, he will apprehend the thief, and address each, in doing so, as Baas.”³

Selfs die Armblanke, wat dikwels juis armblanke is omdat sy gevoel van eiewaarde tot 'n minimum gedaal is, toon egter nog, oor die algemeen, 'n sterke gevoel van eiewaarde teenoor die inboorling. Hiervan getuig Dr. Wilcocks: „Daar bestaan onder die oorgrote meerderheid van armblankes 'n duidelike besef van hulle superioriteit bo die gekleurde.”⁴ Hoe demokraties die Afrikaner ook al mag wees in sy optrede teenoor sy mede-Afrikaner, en met hoeveel krag hy ook al staan op gelyke regte met elke ander blanke, teenoor die inboorling erken hy geen gelykheid nie. In 1921 het Gen. Smuts op 'n Imperiale Konferensie hierdie houding in onomwonde taal weer-gegee: „Whatever may be the position in the British Empire as a whole, in South Africa we are not based on a system of political

² Stoddard, *Racial Realities in Europe*, p. 5. Vergelyk W. McDougall, *The Group Mind*: „There can... be no reasonable doubt that there are great differences between races and that these may be, and in many cases have been persistent through thousands of generations,” p. 110.

³ S. G. Millin, *The South Africans*, p. 160. Vergelyk wat sy op dieselfde bladsy beweer: „To four-fifths of the humanity in South Africa, then, every backvelder is an aristocrat.”

⁴ *Die Armblanke*, p. 61.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

equality. The whole basis of our particular system in South Africa rests on inequality, and on recognising fundamental differences which exist in the structure of our population.... We have never in our laws recognised any system of equality.... It is the bedrock of our constitution.... That is the fundamental position from which we start.”⁵ Hierdie fundamentele eis van die sosiale gewete van die Afrikaner geld nie net die konstitusionele en politieke posisie van die inboorling nie, dit is die fondament waarop die Afrikaner in elke aspek van sy maatskaplike verkeer met die inboorling, sy houding laat rus.

Hierdie houding, met welke rasionalisasies dit ook al deur die Afrikaner verdedig is, of deur ’n sentimentele en onpraktiese humanisme veroordeel is, is nie die resultaat van a priori redeneringe nie; maar is ook nie die willekeurige vrug van ’n aangebore boosheid by die Afrikaner nie. Dit is, ons insiens, ’n instinkmatige reaksie van die groep in die belang van selfpreservasie. Dit is ook die bevinding van so ’n gesaghebbende sosioloog as Mecklin. In verband met dieselfde sosiale verskynsels in die Suidelike State van Amerika as die in Suid-Afrika, skryf hy: „The race discriminations which one meets at every turn in the South thus become in their last analysis a form of selfpreservation adopted by the group mind of the white. They often appear to the outsider cruelly unjust, and in individual cases perhaps they are; but the group mind which thinks in comprehensive terms, has identified with the white skin the exceedingly fundamental problem of the preservation of the unquestioned supremacy of social ideals, which are instinctively felt to be necessary to the integrity and persistence of the civilisation of the white.”⁶ Die geskiedenis bevestig hierdie opvatting: dit is aan die ontwikkeling van hierdie meerderwaardigheidskompleks dat die Afrikaner nie verbaster het nie. „To their feeling of superiority of blood it is due that the present colonies are not inhabited by a mass of improvident and worthless mongrells.”⁷

Die keersy, soos ons reeds aangedui het, van die gevoel van rasesuperioriteit is die handhawing van ’n sterke sosiale kleurskeidingslyn, wat bereken is om elke vorm van maatskaplike gelykstelling te voorkom. Die gevoel teen gelykstelling het vroeg in die geskiedenis van die Afrikaner tot besondere intensiteit ontwikkel; en het bevoorbeeld onder ander bygedra om die reaksie teen die Britse beleid van ’n eeu gelede in verband met die inboorlinge, in die rigting van die Groot Trek te stuur. Anna Steenkamp gee onder die redes vir die

⁵ Sien S. G. Millin, *General Smuts*, p. 247.

⁶ *Democracy and Race Friction*, p. 15.

⁷ *Theal History before 1795*, deel III, p. 375.

DIE SOSIALE GEWETE.

Trek aan die verontwaardiging oor die „gelykstelling met die Kristenen” van die gekleurdes. Sy bestempel dit as „strydig met de wetten van God en 't natuurlik onderscheid van afkomst en geloof.”⁸ Walker bevestig dit: „If any one cause, other than economic pressure, can be named as the cause par excellence of the Great Trek, it is fear of the equality.”⁹ Seidel dui die intensiteit van die gevoel wat rondom die kleurlyn gewef is in die volgende sin aan: „Die Buren würden sich eher Mann für Mann abschlagen lassen, als dass sie in ihrem Staate die Gleichberechtigung der Farbigen mit den Weissen anerkennen würden.”¹⁰

Die erkenning en handhawing van kleurverskille is vir die Afrikaner iets fundamenteels. Op elke aspek van die samelewing het dit sy invloed. 'n Oorsig van die verskillende afdelings van die Reg bring aan die lig dat ons regstelsel vir n' groot deel bestaan in stipulasies vir die handhawing van kleurverskille. In ons Sake-reg bevoorbeeld word blankes verbied om grond te besit in naturelle gebiede. In die Vrystaat weer mag inboorlinge nie grondbesitters word nie. In ons Verbintenis-reg mag naturelle in die myne nie werk nie behalwe onder toesig van blankes. In die Publieke-reg word teen die inboorlinge gediskrimineer daarin dat vir blanke kinders daar verpligte onderwys is, maar nie vir kinders van inboorlinge nie. In ons strafreg, in die kieswette, in spoorwegregulasies, in die drankwette en in die vereistes van die siviele diens laat hierdie element in die sosiale gewete van die Afrikaner hom onmiskenbaar geld. In die alledaagse lewe, word sover moontlik alle sosiale familiariteit vermy. Buite die noodsaaklike kontak wat arbeid in die diens van die blanke, of die doen van een of ander handelstransaksie meebring, soek die Afrikaner sy kontak met die nie-blanke tot 'n minimum te bring. Hy is vriendelik teenoor die nie-blanke, maar met behoud van die sosiale skeiding.

Die onbewuste motief wat agter die handhawing van die kleurlyn setel, is die instinktiewe drang tot die bestendiging van die eie ras, en die vermyding van verbastering. Ons kan dus verwag dat die kleurlyngevoel veral sal sterk wees waar dit geslagsgemeenskap tussen blank en nie-blank betref. Die sosiale gewete van die Afrikaner het nie genade vir wie hom besondig deur geslagtelike gemeenskap met inboorlinge of gekleurdes: wie hom hierin verlaag word deur die publieke opinie van die Afrikaner uit die gemeenskap van fatsoenlike blankes gestoot. Die vrug van sulke miscegenasie behoort nie meer tot die blankes nie: hy is 'n baster, 'n mulatto, 'n Zwischending.

⁸ Sien Voortrekkermense, deel II, p. 30.

⁹ History, p. 207.

¹⁰ Transvaal, p. 173.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

„We look upon the intermixture of black and white in South Africa,” sê Gen. Smuts, „as in every way the darkest spot of our civilisation.. Let it come to be considered the grossest violation of that social etiquette which is even more powerful than the law of self-respect for a white man to cohabit with a coloured woman.”¹¹

3. Iets uit die Geskiedenis van Kleurdiskriminasie.

Dit is vir ons doel nie van belang ontbloom nie om in kort op enige besonderhede in die ontwikkeling van die sterke kleurskeidingsgevoel by die Afrikaner te let.

Die eerste vryburgers en die amptenare van die O. I. Kompanjie het nie 'n kleurlynbeleid gehad nie. Daar was wel 'n gevoel van veragting vir die vuile Hottentotte, maar geen nadruk is daar gelê op kleur as 'n sosiale skeidingslyn nie. Die huwelik van Pieter van Meerhof met die Hottentottin Eva skyn die goedkeuring te geniet het sowel van die burgers as van die Kommandeur deur wie van Meerhof dadelik na die huwelik bevorder is. In die Resolusies van die Raad van Beheer aan die Kaap, onder datum 12 April 1664, word as rede vir die goedkeuring van hierdie huwelik gegee, „omdat door deese verbintenis vande voors. hottentoose tolkinne Eva met soo een fraeij nuchter borst van aansien deese Inlantse natie tot ons meer ende meer sullen geanimeert werden.”¹² En reeds van te vore was daar die huwelik van Jan Wouter met 'n vrygelate slavin. „Van Riebeeck.... in keeping with East India precedents, had recommended mixed marriages, and Jan Wouter had duly married Catharine, a freed woman.”¹³ Die houding van die O. I. Kompanjie word ook daarin gesien dat hy aan Simon van der Stel, die seun van 'n gekleurde Oosterse moeder, en dus 'n Eurasiaan, toegestaan het om sulke belangrike poste in sy diens te beklee.¹⁴ In die publieke opinie van daardie dae, ondanks dat daar geen gewetensbeswaar bestaan het teen slawerny nie, was dit nogtans die mening dat wanneer 'n slaaf of 'n inboorling die Christendom aangeneem het, hy met die blanke gelyk gestel moes word. Walker sê: „As early as 1656 it was recognised on East Indian analogy, that a black who professed Christianity was the equal of a white man, for though heathens could justly be enslaved, Christians could not.”¹⁵

¹¹ Sien S. G. Millin, General Smuts, p. 226.

¹² Kaapse Argief.

¹³ Walker, History, p. 44. In 'n brief van die Sieketrooster, van der Stael, lees ons: „Den 21en (1658) is Jan Woutersz., van Middelburch, adsistent voor den Raet deser fortresse, getrouwt met de swarte jonge dochter genaemt Catharyne Anthonis van Celagon in Bengale. God gelieve dezelve te zegenen.” Sien Spoelstra, Bouwstoffen, deel 1, p. 8.

¹⁴ Sien Theal, History before 1795, deel II, p. 247.

¹⁵ History, p. 75.

DIE SOSIALE GEWETE.

Die oorspronklike burgers het dus sonder enige vooropgestelde kleurlyngevoel hulle ontwikkeling van Suid-Afrika begin.¹ Maar spoedig het die kleurlyngevoel hom begin laat geld, en is van die Oos-Indiese voorbeeld afgesien. 'n Instinkmatige reaksie het begin teen sosiale gelykstelling wat so maklik oorgaan in verbastering. Daar was wel die uiterlike vuilheid en afskuwelike agterlikheid van die inboorlinge, wat noodwendig 'n mate van afskeiding moes bring tussen blank en nie-blank; maar dit is op grond van die instinkmatige afkeer teen geslagtelike omgang en verbastering dat die kleurlyngevoel intens begin word het. In die Dagregister gehou aan die Kaap word daar, onder datum 27 Nov. 1681, melding gemaak dat „een parthy lichtvaardige menschen 's Comps. dienaren onder dit garnisoen.... ook veel vry colonier off inwoonders desen plaats gantsch verbasterd van de vreesse Gods.... met een parthy slavinnen vleesche-lijke ulsten....” bot gevier het.¹⁶ Dit het begin duidelik word dat in belang van die beskawing en van rassesuiwerheid gelykstelling gevaarlik is; en reeds in 1685 is huwelike tussen blankes en volbloed inboorlinge verbied. Hoewel huwelike tussen blankes en basters nog toegelaat is, was daar al 'n gevoel van diskriminasie ook teen die wat uit gemengde huwelike ontspruit is. Ondanks die wette teen die omgang van blankes met slavinne of Hottentotvroue, so vertel Theal ons, was daar tog, as gevolg daarvan dat so vele mans nie getroud was nie, gevalle van onegte kinders verwek deur blanke vaders en nie-blanke vroue. Van hierdie kinders sê hy: „These naturally grew up as a class inferior to Europeans, but priding themselves upon being better than either pure Hottentots or negroes.”¹⁷

In die loop van die agtiende eeu het die kenmerkende houding van die Afrikaner teenoor die kleurling en die inboorling al duideliker geword en het dit begin om 'n wesenlike en operatiewe element in die volksgewete te wees. Nie alleen is daar 'n sosiale taboe op alle gemengde huwelike geplaas nie, maar alle sosiale familiariteit wat enigsins bloedvermenging sou kon aanmoedig, is deur die sosiale gewete veroordeel. Om hom te beskerm teen demoraliserende invloede en teen verbastering, was dit nodig dat hy sou bewus word van sy rasse-meerderheid: hy het hom bewus geword dat hy 'n baas is, wat nie mag toelaat dat hy met die inboorling gelykgestel sal word nie. Verbastering het daar wel plaasgevind, veral in Kaapstad, maar dit was in die reël nie die Afrikaners wat hierin aandadig was nie. Uitsonderinge was daar wel, maar as 'n nasie het die gevoel van sterke afkeuring van enige gelykstelling en sosiale omgang met die kleurlinge en inboorlinge reeds vroeg genoeg ontstaan om die Afri-

¹⁶ Kaapse Argief, Dagregister No. 9, p. 318.

¹⁷ History before 1795, deel II, p. 237.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

kaner teen verbastering op groot skaal te beskerm. Hierdie gevoel teen vermenging met die inboorlinge skyn in die binnelande nog sterker te gewees het as nader aan die Kaap. In die resolusies van die Politieke Raad staan daar, onder datum 19 April 1786, aangeteken dat gevrees word dat die „Ingezeetenen in de Verafgeleegene velden tot een woest en Barbaarsch volk zullen ontaarden,” maar in dieselfde resolušie word ook gekonstateer: „Dat gelijk wel voor als nog in 't geheel geene vermenging der Ingezeetenen met de Kaffers bekend is; en die met de afkomelingen der Hottentotten algexteerd heeft lang voor de gem. verre uitbreiding der Ingezeetenen also nu geen meerdere huwelijken met de reeds verbasterde Hottentottinnen geschieden als in vroegen jaren....” Die resolušie gaan dan voort: „Terwijl met opzigt tot de ontugt die door slegte Lieden met het vrouw volk der beiden gem. natiën mogt werden gepleegd.... geen ander middel te bedenken is, om zulx te beletten als een wreede verbanning van alle zodanige welkers vermenging behoord te werden geschuud.”¹⁸

Deur die sterke afkeur teen verbastering as die grond vir die kleurlynhouding het daar 'n definitiewe proses van uitskakeling plaasgevind. Die afstammeling van wie een of altwee ouers nie blank was nie, is nie meer as Afrikaners getel nie; en selfs die blanke vader of blanke moeder van 'n gekleurde kind, het sy aanspraak tot sosiale gelykheid met die blankes verbeur. Ons haal Theal aan, wat die toestand in die begin van die vorige eeu beskryf: „The repugnance with which uncivilised coloured people were regarded by the Dutch had this good effect, that it preserved the colonists from contamination of blood. There were indeed in the border districts a few hundred individuals born of Hottentot mothers by European fathers, but they were not permitted to associate with even the poorest or roughest families of graziers.”¹⁹

Vir die sosiale gewete van die Afrikaner het dit al meer en meer vanselfsprekend geword dat die fisiologiese onderskeid, en nie net die kulturele en beskawingsverskille nie, uit 'n godsdienstige en etiese oogpunt nie mag verontagsaam word nie. Verbastering kan alleen

¹⁸ Resolusies, No. c. 79, pp. 422—426. (Kaapse Argief).

¹⁹ History from 1795, deel I, p. 205. Onlangs was daar in die pers 'n lewendige stryd oor die vraag of die kleurlinge die vrug is van die „sonde” van die voorouers van die Afrikaners. Theal verseker ons dat aan die begin van die vorige eeu „Individuals of mixed European and slave blood were then very rarely seen, and the only mixture of European and Bantu was that which arose from shipwrecked seamen, and a few colonial renegades living in the Kaffir country. There was no such class of persons then in existence as that now usually known as Cape boys.... That class of the inhabitants only came into existence in considerable numbers after 1819, when a large proportion of the first battalion of the 60th regiment was discharged in Capetown, and thereafter associated almost exclusively with coloured people.” Ibid., p. 205.

DIE SOSIALE GEWETE.

vermy word in so 'n land as Suid-Afrika deur 'n besliste sosiale diskriminasie. Maar hierdie diskriminasie hoef nie te beteken, so voel die Afrikaner, onderdrukking nie. *Gelykheid in die aangesig van waarneembare verskille is 'n fiksie, wat die realistiese Afrikaner nie kan aanvaar nie*; maar met behoud van die natuurlike verskille is die Afrikaner gereed om mee te werk vir die opheffing en ontwikkeling van die kleurling en inboorling. Terwyl daar vasgehou word aan die uitgangspunt van die erkenning van wesenlike, objektiewe verskille is daar ook in die sosiale gewete aanwesig 'n duidelike besef van verantwoordelikhedsgevoel. Prof. MacMillan bevestig dit: „The leaders of the Dutch South Africans show an ever keener sense of responsibility towards the dark races.”²⁰ En wanneer die Afrikaner pleit vir 'n beleid van toenemende territoriale segregasie dan is dit nie sonder om te dink aan die belange ook van die inboorlinge nie. Gen. Smuts verseker ons: „This separation is imperative not only in the interests of a native culture and to prevent native traditions and institutions from being swamped by the more powerful organisation of the whites, but also for other important purposes, such as public health, racial purity and public good order.”²¹

4. Waarop Berus Rassediskriminasie?

Terwyl die Afrikaner met die grootste beslistheid oortuig is van die natuurlikheid van die sosiale kleurlyn, en sy gewete hom nie in die minste bestraf by die handhawing van die kleurlyn nie, word hy nogtans dikwels hieroor skerp veroordeel; en dit is ook moontlik om uit 'n abstrak sentimentele oogpunt 'n sterke aanklag teen die kleurlynbeleid op te stel. Maar dit is tog 'n merkwaardige feit dat die wêreld-oor waar rasse met verskillende kleur in groot getalle met mekaar in aanraking kom, ontstaan daar die verskynsel van kleurdiskriminasie. „With perfect uniformity throughout the whole history of the human race in the past we find strong anti-sociality appearing at the point where the light Aryan race comes into contact with darker races.... Irrespective of nationality or time the line at which light race meets dark is the line at which human sociality is found at the lowest ebb.”²² 'n Verskynsel wat so wyd voorkom berus ongetwyfeld nie bloot op willekeur nie. Wat is dan die grond waarop kleurdiskriminasie rus?

Daar is invloedryke skrywers wat alle rassegevoel, insluitende kleurdiskriminasie toeskryf aan onredelike willekeur. Hierdie skool

²⁰ The Cape Colour Question, p. 24.

²¹ Africa and Some World Problems, p. 93.

²² O. Schreiner, Thoughts on South Africa, p. 296.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

wat ons kan noem die van die *Onoordeelkundige Humanitêrianisme*,²³ beskou alle rassegevoel, alle kleuronderskeiding as onsedelik, onredelik, willekeurig, en 'n oorblyfsel van primitiewe en onbeskaafde toestande. Prof. Royce, bevoorbeeld, skryf: „Our so-called race-problems are merely the problems caused by our antipathies.”²⁴ Die gevoel van afkeer van sosiale omgang ook die van wit en gekleur, is geheel willekeurig. Gevalle van rasse-diskriminasie in welke vorm ook is volgens hom onredelik en kenmerkend van 'n onontwikkelde, primitiewe toestand. „They are childish phenomena in our lives, phenomena on a level with the dread of snakes or of mice; phenomena that we share with the cats and the dogs, not noble phenomena, but caprices of our complex nature.”²⁵ En Sir Sidney Olivier, sonder om onderskeid te maak tussen rassevooroordeel en rassegevoel, verklaar: „... Race-prejudice is a fetish of the man of short views...” a short-sighted and suicidal creed with no healthy future for the community that entertains it.”²⁶ Dr. J. Holloway skyn ook aan hierdie skool te behoort in sy opvatting van die kleurgevoel. Hy vereenselwig klasbewussyn met rasvooroordeel, en skakel dan alle fisiologiese verskille tussen rasse uit as van geen oorsakelike waarde in die ontstaan van rassetrots en rassegevoel. Hy skryf: „Race-prejudice and colour-prejudice have, in the last analysis nothing to do with race or colour. They are found as strongly inside the bounds of race and of colour as outside—Does not the Englishman who does not drop his H's get a cold shiver down his spine when somebody presumed to be of his class inadvertently drops his?... In South Africa the colour prejudice against the Japanese is much less than against the Chinese, and there was practically no antipathy to the Jews, until they started coming into the country in large numbers. What common factor is there in all these instances....? Is it not simply this—that in all cases.... it is due to the fact that the group in which it occurs either made their first acquaintance or obtained their first lasting impression of the other group from individuals who were either culturally or economically on a much lower level?... The ‘untouchables’, the lowest economic groups, the proletarian droppers op H's, the American Negroes, at one time all slaves, the South African Bantu, who first became known to the Whites as a primitive race.... have all come in for a large measure

²³ Sien Mecklin, *Democracy and Race Friction*, p. 127.

²⁴ *Race Questions*, p. 47.

²⁵ *Ibid.*, p. 48.

²⁶ *White Capital and Coloured Labour*, p. 173.

DIE SOSIALE GEWETE.

of 'race' or 'colour' prejudice.''²⁷

Hierdie beskouing wat Mecklin bestempel as 'n filosofiese *saltum mortale*²⁸ blink uit meer in sy sentimenteel-humanitêriaanse strekking as in sy wetenskaplike juistheid. Dit verwar begrippe soos rassevooroordeel, wat eties nie kan goedgekeur word nie, en die gesonde groepsbewussyn, die bewussyn van soort, wat Giddings beskryf as „The original and the ultimate ground of all social integrations from the lowest to the highest’’;²⁹ dit negeer fisiologiese en sielkundige onderskeide tussen rasse; en dit verontagsaam die uitspraak van die geskiedenis, wat by elke instansie, soos in die aanhaling hierbo uit Olive Schreiner aangedui, waar wit en gekleurd in groot getalle moet saam leef, bevestig dat rasse- en kleurdiskriminasie 'n uniforme sosiale verskynsel is.³⁰

Baie na verwant aan die teorie dat sosiale kleuronderskeiding te wyte is eenvoudig aan willekeurige vooroordeel, is die beskouing dat dit maar net berus op 'n verskil in die graad van beskawing en kultuur wat deur die onderskeie volke wat dit vertoon bereik is. Die *Kulturele Teorie* insake rassegevoel hou vol dat die rasse-probleem niks anders is nie as om die kulturele verskille tussen die verskillende rasse, ook die tussen wit en gekleurd, te verminder en weg te ruim.³¹ As die kulturele ongelykheid deur opvoeding en sosiale ontwikkeling verwyder is, so word beweer, is daar geen verdere etiese gronde vir die voortbestaan van kleurdiskriminasie nie. „....The physical, mental and moral qualities of the natives are potentially equal to those of the Europeans, and given the same educational advantages, the natives will prove themselves the equals of the whites.’’³²

Afgesien dat selfs by 'n oppervlakkige ondersoek dit blyk dat hierdie mening nie beantwoord aan 'n groot reeks van sosiale feite nie, berus dit baie blykbaar op 'n etiese abstraksie, wat nie die fisiologiese en antropologiese betekenis van kleur en ras in aanmerking neem nie. Verskille in liggaamsbou, van breinkas-kapasiteit en van

²⁷ American Negroes and South African Bantu, p. 20. Hierdie opstel is, sover my bekend, nie gepubliseer nie. Dr. Holloway het my goedgunstiglik insage gegee in die manuskrip.

²⁸ Democracy and Race Friction, p. 26.

²⁹ Principles of Sociology, p. 17.

³⁰ Vergelyk Mecklin, Democracy and Race Friction, p. 153: „Wherever the white of English stock has been brought into contact with masses of negroes and however the geographic, economic or political conditions have differed, we find two great outstanding facts always present, namely the stubborn refusal of the white to sanction race fusion and the strenuous insistence upon the supremacy of his group ideals.”

³¹ Sien Weatherly, Popular Science Monthly, aangehaal deur Mecklin, p. 128.

³² Sien C. T. Loram, The Education of the South African Native, p. 21.

³³ Vergelyk Boas, The Mind of Primitive Man, p. 115.

SOSIALE KLEURDISKRIMINASIE.

kleur, sowel as sielkundige verskille wat met die fisiologiese in verband staan, kan nie uit die weg geruim word nie deur 'n apriori idealisme nie.³³ In 'n oorsig van die liggaamlike en temperamentele trekke van die negro verklaar Mecklin „One thing it should teach us and that is the folly of trying to anglo-saxonise him utterly, regardless of those fundamental race characteristics that find such unmistakable expression in his religious life.”³⁴ Sir Langham Dale het in 1890, in sy verslag oor onderwys aan die parlement hom aldus uitgelaat: „Society, indeed, puts a marked line of demarcation between the two groups: Europeans and African aborigines. No legislation, no opinions about identity of origin, no religious sentiment about the effacement of the distinctions of white and black can delete the line. It is drawn in bold, ineffacable lines; and the demarcation will last because it is in accord with natural instincts of the two groups of people.”³⁵

Dit kom ons voor dat daar gewigtige gronde is om die *Antropologiese Teorie* dat rassegevoel en veral kleurdiskriminasie 'n instinktiewe basis het, as die mees aanneembare te beskou. Kleurgevoel is dan in die laaste instansie 'n instinkmatige reaksie in die belang van die handhawing van die integriteit van die groep. „Hence prejudice against colour may in its last analysis be prompted by the laudable instinct of group selfpreservation.... It is no accident of history that mongrel peoples are almost always characterised by instability of political institutions and a general inchoateness of civilisation.”³⁶ Die maatskaplike veroordeling en afsku van gemengde huwelike tussen blank en nie-blank is nie te wyte aan 'n onredelike gril nie, en ook nie net aan verskille in kulturele ontwikkeling nie, maar is die uiting van die ongeartikuleerde rede van die groepsinstink. Opmerklik is dit dan ook dat die verskynsel van verbastering, met weinig uitsonderinge, plaasvind tussen die minderwaardige elemente wat hulle selfrespek en groepsgevoel grotendeels verloor het. Van die werking van die kleurgevoel in Amerika verklaar G. Murphy: „It stands today as the most effective of all barriers between the baser tendencies of the lower elements of both races. It is a force conservative of racial integrity, of social purity and the public good.”³⁷

Die sosiale gewete van die Afrikaner het vroeg in die geskiedenis van Suid-Afrika begin te handel volgens hierdie instinkmatige drang,

³⁴ *Democracy and Race Friction*, p. 55.

³⁵ *Report to the Cape House of Assembly* (Parlementsbiblioteek).

³⁶ Mecklin, *Democracy and Race Friction*, p. 146.

³⁷ *Race Problems at the South*, p. 19. Vergelyk Holloway wat op p. 3 van sy reeds aangehaalde opstel dit bevestig: „Generally speaking....the best elements of both races (in Suid-Afrika) are strong in their condemnation of miscegenation.”

DIE SOSIALE GEWETE.

en het ondanks die beleid van gelykstelling wat oorspronklik deur die O. I. Kompanjie gevolg en aangemoedig is, 'n sterke kleurlyngevoel ontwikkel. Vir die Afrikaner is kleurdiskriminasie 'n vanselfsprekendheid; in die gesig van bestaande veskille van ras en kleur is dit vir hom 'n sedelike verpligting, met 'n sosiale sowel as 'n godsdiens-tige sanksie. „Geen gelykstelling!.... Nee, dit was geen hoogheids-waan van die kant van die Afrikaner nie, ook geen woede wat teen die naturel losgebreek het nie, maar die beskikking van God wat erken en gehuldig is, toe ons voorouers die vermengingsproses paal en perk gestel het. En ons as hulle kinders aanvaar met dankbaarheid die erfenis.”³⁸

Resumè.

Die houding van die Afrikaner teenoor die inboorling kan beskryf word as een van *maatskaplike realisme*. Rasseverskille word as aktueel erken, en op grond van bestaande rasse-ongelykhede word, in belang van self-preservasie, 'n duidelike kleurlyn gehandhaaf. Verskil in kleur is 'n korrelaat van verskil van ras. In die praktyk kom hierdie houding neer op die aandrang en handhawing van die meerderwaardigheid van die blanke ras en die blanke beskawing; en, hiermee nou verbind, die besliste vermyding en bestryding van alle vorms van sosiale gelykstelling tussen blank en nie-blank.

Ondanks die feit dat die O. I. Kompanjie oorspronklik 'n beleid van gelykstelling tussen blankes en gekerstende slawe of inboorlinge gevolg het, en selfs teenoor gemengde huwelike goed gesind was, het daar heel vroeg in die Suid-Afrikaanse geskiedenis 'n reaksie teen die gevaar van verbastering ontstaan in die rigting van duidelike kleurdifferensiasie.

Vir die Afrikaner is die grond van kleurdiskriminasie nie 'n willekeurige gril nie, en ook nie maar te wyte aan verskille van kulturele ontwikkeling nie. Dit berus op baie reële rasverskille; in belang van die selfbehoud van die Afrikaner het hy die plig om hierdie verskille te handhaaf.

³⁸ Dr. du Toit. Sien die Stigting van die Christelike-Nasionale Bond van Calviniste in Suid-Afrika, p. 46.

HOOFTUK XVIII.

BESLUIT.

In ons oorsig van die sosiale gewete van die Afrikaner het ons, so meen ons, die belangrikste karaktertrekke in oënskyn geneem. Die gewete, en veral die van 'n volk, is so 'n ingewikkelde sameweeftel van geesteselemente dat ons vir geen enkele oomblik wil voorgee dat ons die onderwerp in die eerste verte afgehandel het nie. Intendeel ons was telkemale verplig om onself te beperk. Ons studie is dus maar 'n aanduiding van die volkskarakter, en nie 'n volledige beskrywing nie. En terwyl ons bewus is dat sommige van ons konklusies moontlik bestry kan word, is dit ons beskeie mening dat die algemene strekking van ons behandeling die volkskarakter in 'n groot mate van juistheid weergee.

Die vraag wat ons nou nog in kort bestek hier wil behandel is: In welke rigtinge kan ons verwag dat die volksgewete sal ontwikkel in die onmiddellike toekoms? Die volksgewete wortel in die verlede, en beoordeel die hede met 'n etiese skat van ervaringe en oortuiginge wat soms uit die lang vervloë verlede dagteken; maar tog is die sosiale gewete plasties genoeg om geaffekteer te word deur moderne toestande; en is dit moontlik om by benadering uit die strekking van huidige omstandighede aan te dui waarskynlike wysiginge van die volksgewete in die onmiddellike toekoms.

Daar is, so kom dit ons voor, *veral drie* verskynsels wat in die maatskaplike lewe van Suid-Afrika in verband met die ontwikkeling van die volkskarakter, in aanmerking geneem moet word. Hierdie verskynsels is die vinnige industrialisasie van Suid-Afrika, die toenemende urbanisasie van die Afrikaner, en die verbasende kultuurbedrywigheid van die Afrikaanssprekendes.

Suid-Afrika wat feitlik tot 1910, behalwe wat die myne betref, geen industriële land was nie, het so op industrieel gebied toegeneem dat sy industrieë nou begin in die ooglopend te word. In 1911 was daar ongeveer 21,000 blankes in die verskillende nywerhede werksaam, terwyl daar volgens die census van 1926, sonder om die mynwerkers by te reken, nie minder as 115,531 blanke werkers in die industrieë werksaam was nie. Sedert 1926 is die tempo van industrialisasie aanmerklik versnel, en daar is alle tekens dat die ontwikkeling op hierdie gebied, wat Suid-Afrika betref, nog voorlê. Met die toenemende industrialisasie gaan daar gepaard die uitbreiding van wat genoem word die masjien-proses: die lewe word al meer en meer

DIE SOSIALE GEWETE.

gemeganiseer. Self die boer op sy verafgeleë plaas maak meer gebruik van die moderne uitvindsels, en word meer afhanklik daarvan. Hy word onbewus gemoderniseer en soms ook gesekulariseer: hy vertrou nou meer op sy gereedskap, en voel hom minder afhanklik van die Voorsienigheid. Met die nywerheidsontwikkeling het die stryd om te bestaan vir vele 'n nuwe en ongewone vorm aangeneem; 'n groot deel van die Afrikaners het begin te sink, en daar kom vinnig in wording 'n sterke Afrikaanssprekende proletariaat. Waar vroeër tussen Afrikaners net familie-verskille was, bestaan daar al sterke klasonderskeidings. Die verhouding tussen Afrikaners begin stywer en meer onpersoonlik te word.

Onafskeidelik verbind met die toenemende nywerheidsbedrywighede in ons land is daar die proses van urbanisasie of verstedeliking. Die vlug na die stede is die wêreld-oor 'n gevolg van die moderne industriële ontwikkeling; en Suid-Afrika is op hierdie reël nie 'n uitsondering nie. Ons het reeds êrens in hierdie studie die omvang van die urbanisasie van die Afrikaner aangedui. Vir die Afrikaner het hierdie proses ernstige gevolge. Vir vele Afrikaners is hulle trek na die stede die geleentheid tot sedelike verval. Ons is verseker deur 'n stadspredikant dat vele van die intrekkers uit die platteland gedurende die eerste ses maande of jaar van hulle verblyf in die stad, geneigd is om sedelik die spoor byster te raak. Hulle raak maklik sedelik verlore in die verbysterende gewoel en veelsydigheid van die stadslewe. Vele raak ook kerklik verlore. Ds. Albertyn wys daarop dat die sensus-opgawe (1926) van nege stede aantoon 'n syfer van 126,742 aanhangers van die N.G. Kerk teenoor slegs 104,616 aanhangers volgens die kerklike opgaaf van 1930.¹ Die wat losraak van die Kerk, raak ook vir die Afrikaner saak verlore: hulle raak *ontstam*, en vervreemd van hulle eie mense; hulle verloor die kenmerkende trekke van die Afrikaner. Dikwels maak die sedelik-gesonde leefwyse van die plattelander plek vir 'n onnatuurlik onafrikaanse houding. Die omstandighede van die platteland wat sedelike karakterkrag by die Afrikaner aangekweek het begin minder tel. Miskien oordryf MacNamara, maar dit moet tog erken word dat die platteland vir die ontwikkeling van die algemene sedes 'n gesonder atmosfeer bied as die stede. Hy skryf: „From our investigation of the subject we are convinced, that the third generation of city-bred persons, from a psychological point of view are inferior as a race to their ancestors. They may be more precocious than their rural brethren, but they are defective in some of the more prominent traits of character which have raised the English-speaking race to the high position which

¹ Die Armblanke-Vraagstuk, p. 49.

BESLUIT.

they now hold in the world.'’²

’n Groot deel van die geskiedenis van die Afrikaner is baanbrekersgeskiedenis; en pioniers in die ontwikkeling van ’n woeste land is in die reël nie kultuurmense nie. Daar is altyd vir die pionier gevaar dat hy alle kultuurtradisies sal verloor en minag. Was dit nie vir die plek wat die Bybel by die Afrikaners ingeneem het, sou hulle by die afwesigheid van andere kultuurmiddels, uit ’n etiese en algemene beskawingsoogpunt, seker tot diepe verval kan geraak het. Maar gelukkig het die Bybel nie alleen in die godsdienstige behoeftes voorsien nie, dit het die Afrikaner ook ’n kultuur gegee, wat wel ouderwets is, maar wat vatbaar is vir hoë ontwikkeling; en sedert Afrikaans tot sy reg gekom het in die volkslewe, het daar onder die Afrikaansspreekendes so ’n lewendige opbloeiing van die kultuur begin en is die algemene peil van verstandelike ontwikkeling van die Afrikaner so verhoog, dat dit te verwagte is dat die sosiale gewete daardeur baie beïnvloed sal word. Die Afrikaner het ’n tydperk van intense kulturele bedrywigheid ingegaan; en hy begin hom op elk gebied van die kunste en wetenskappe te laat geld. „Die Afrikaner wat gedurende die afgelope paar jaar nog nie van kultuur hoor praat het nie, moet ’n vreemdeling in Jerusalem wees. Die hou van kultuurkongresse, die viering van kultuurdae deur kultuurvereniginge en die stigting van ’n federasie van sulke liggame het die woord kultuur seker tot die verste uithoeke van Suid-Afrika gedra en bekend gemaak.’’³ Hy ken homself byna nie meer as die nasaat van die pionier soos Stuart hom in 1854 beskryf het: „De Europese kennis van het zogenaamde *savoir vivre* ontbreek hem geheel en al....Een ongeloovige aan den Bijbel schuwen zij. Zij hebben zeer weinig wetenschappelijke kennis, denken nog dat de aarde onbeweeglijk is of stilstaat omdat zij dit in den Bijbel vinden. Zij kunnen niet goed lezen of schrijven, en nog minder rekenen....Zelve geene wetenschappelijke kennis bezittende, zoo weten zij de kennis ook nog weinig te waarderen; van schilderen, muziek of dichtkunst hebben zij geen begrip.’’⁴

Waar die Bybel nou nie meer die enigste kultuurmiddel van die Afrikaner is nie, is dit te verwagte dat die godsdienstige sanksies wat so ’n belangrike plek in die sosiale gewete van die volk ingeneem het, van hulle krag sal verloor. Die Afrikaner redeneer nou meer in terme van die nuutste wetenskaplike teorieë: hy verlang al meer en meer dat sy Kerk wat hy nog lief het meer die moderne kennis en toestande in aanmerking sal neem. Omdat die fundamente van die karakter van die Afrikaner so diep en gesond, na ons meen, op

² The Origin and Character of the British People, p. 234.

³ S. P. E. Boshoff, Beschouwinge en Fenten, p. 1.

⁴ De Hollandsche Afrikanen, p. 211.

DIE SOSIALE GEWETE.

blywende godsdienstige en etiese waardes gelê is, verwag ons dat hy veel van die egte, tiperende elemente in die volkstradisies sal behou. Sy oriëntasie in die nuwe wêreldtoestande en gedagterigtinge—iets wat onvermydelik is—sal wel groot wysiginge in sy tradisionele lewens- en wêreldbeskouing teweegbring, maar die kern van sy karakter, waardeur hy as Afrikaner getipeer word, so meen ons, sal rigtinggewend bly. Die Afrikaner kan nie maklik van wat werklik waarde het in sy verlede geskei word nie.

Dit skyn ons dat daar geen vrees hoef te bestaan dat die Afrikaners as 'n aparte volk hulle nie sal kan handhaaf in Suid-Afrika nie. Olive Schreiner het in die donkere dae van 1901 toe die voortbestaan van die Afriknaers as volk nie moontlik geskyn het nie, verseker gewees dat daar binne 'n halwe eeu geen Afrikaanssprekende volk meer sou wees nie: „In fifty years, fight against it as we wish, there will be no Boer in South Africa, speaking the Taal save as a curiosity; only the great English-speaking South African people. This movement cannot be hindered, it cannot be stayed: it is inevitable.”⁵ Die Afrikaners het as 'n volk 'n wil om te lewe. Hulle het geweier om geangliseer te word. Elke poging tot anglisasie het by die Afrikaner 'n sterke reaksie in die rigting van selfhandhawing in die lewe geroep. Die intense kulturele bedrywigheid wat ons nou deurleef, het 'n groot deel van sy motief in die drang om die voortbestaan van die Afrikaanssprekende volk te verseker. Hy is besig om 'n eie kultuurrykdom in te samel, en kultureel te funksioneer. Solank 'n volk verenig is in dieselfde kerk, verbind is deur 'n gemeenskaplike taal, en verryk is deur 'n groeiende skat van kultuurvoortbrengsels, het hy 'n toekoms, selfs 'n vrugbare toekoms. Dan is daar nog die element van die fisiese omgewing: behalwe deur geestelike invloede, is die Afrikaner gevorm tot wat hy is deur Suid-Afrika self. Die Suid-Afrikaner is deur Suid-Afrika verafrikaans. Byna op dieselfde tyd toe Olive Schreiner geskryf het wat ons hierbo aangehaal het, het Ramsay MacDonald geskryf: „They (d.w.s. die Afrikaners) have assimilated South Africa; they are the native growth of the veldt, their roots are deep in its soil. In any race contest this gives them an enormous advantage, for it means that time is on their side; others change with the new conditions, they have long adapted themselves to the land.”⁶

As die Afrikaner met sy snelle vermeerdering van kennis, en sy uitbreiding van kultuurskatte, getrou bly aan die beste tradisies van sy verlede, en die blywende sedelike en godsdienstige waardes waarop die volkskarakter gebou is, handhaaf, is daar vir hom 'n groot toekoms, en wag hom nog 'n vrugbare taak.

⁵ *Thoughts on South Africa*, p. 323.

⁶ *What I saw in South Africa after the War*, p. 13.

BIBLIOGRAFIE.

Sommige van die boeke en dokumente geraadpleeg:—

1. Algemeen.

BAKER, E.	: National Character.
BOETNER	: The Reformed Doctrine of Predestination.
BOSANQUET	: Philosophical Theory of the State.
ELLWOOD	: Sociology in its Psychological Aspects.
GILLIN & BLACKMAR	: Outlines of Sociology.
GREEN	: Prologomena to Ethics.
GREEN	: Political Obligation.
HALL	: Morale.
HEUSSI	: Kompendium der Kirchengeschichte.
HEYMANS	: Psychologie der Vrouwen.
HULST EN HEMKES	: Oud en Nieuw Calvinisme.
JEFFS	: Concerning Conscience.
JOAD	: Commonsense Ethics.
KUYPER	: Het Calvinisme.
LEIGHTON	: The Individual and the Social Order.
MACNAMARA	: The Life and Character of the British People.
MAYNARD	: The Birth of Conscience.
MCDUGALL	: The Group Mind.
MCDUGALL	: Social Psychology.
MCDUGALL	: National Welfare and National Decay.
MECKLIN	: Introduction to Social Ethics.
MECKLIN	: Democracy and Race Friction.
PAULSEN	: A System of Ethics.
RICHARDSON	: Conscience.
RIVERS	: Psychology and Sociology.
SMALL	: General Sociology.
STODDARD	: Racial Realities in Europe.
VAN APELDORN	: Geschiedenis van het Nederlandsche Huwelijksrecht.
WHEELER	: The Racial Elements of European History.

2. Geskiedenis.

AGAR-HAMILTON	: The Native Policy of the Voortrekkers.
BEYERS	: Kaapse Patriotte.
BOSMAN	: Een Terugblik op Kerkelijke en Godsdienstige Toestanden in de Transvaal.
BROOKES	: The History of Native Policy in South Africa.

DIE SOSIALE GEWETE.

CACHET, F. L.	: De Worstelstryd der Transvalers.
CLOETE	: The History of the Boer Trek.
DREYER	: Die Kaapse Kerk en die Groot Trek.
DREYER	: Die Voortrekkers en hul Kerk.
GERDENER	: Ons Kerk in die Transgariep.
GERDENER	: Boustowwe vir die Geskiedenis van die Ned. Geref. Kerk in Transgariep.
GEYER	: Die Stellenbosse Gemeente in die Agtiende Eeu.
GIE	: Geskiedenis vir Suid-Afrika.
MALAN, J. H.	: Die Opkoms van 'n Republiek.
MARAIS	: De Nederduitsche Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika.
PRELLER	: Voortrekker Wetgewing.
PRELLER	: Historiese Opstelle.
SMIT	: Swartlandse Kerk.
SPOELSTRA	: Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduitsch - Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika.
SPOELSTRA	: Het Kerklyk en Godsdienstig Leven der Boeren na den Grooten Trek.
STOCKENSTRÖM	: Vrstelling van die Slawe.
THEAL	: History of South Africa before 1795.
THEAL	: History of Africa South of the Zambesi from 1795 to 1872.
THEAL	: Records of the Cape Colony.
THEAL	: Dokumenten over Zuid-Afrika.
VAN OORDT	: Zuid-Afrika.
WALKER	: A History of South Africa.

3. Lewensbeskrywinge.

BORCHERDS	: An Autobiographical Memoir.
BUTLER	: An Autobiography.
COLE	: Reminiscences of my Life.
DU PLESSIS	: Het Leven van Andrew Murray.
ENGELBURG	: Generaal Louis Botha.
FAURE	: My Life and Times.
FRY	: Emily Hobhouse.
GERDENER	: Sarel Cilliers.
KEET	: Tobie Muller.
KESTEL	: Christiaan de Wet.
KESTEL	: Het Leven van Prof. Hofmeyr.
The Memoirs of Paul Kruger.	
LEVI	: Smuts.
MILLIN	: General Smuts.
NEAME	: General Hertzog.
PRELLER	: Piet Retief.

BIBLIOGRAFIE.

SPENDER	: General Botha.
VAN DER MERWE	: M. T. Steyn.
VAN OORDT	: Paul Kruger.
VOS	: Merkwaardig Verhaal.
WALKER	: Lord de Villiers and his Times.
WEINTHAL	: Sir Joseph B. Robinson.

4. Werke wat Betrekking het op Suid-Afrika.

ABBOT	: Tommy Cornstalk.
AFRICANUS	: The Transvaal Boers.
ALBERTYN	: Die Armblanke-Vraagstuk in Suid-Afrika.
ATCHERLEY	: A Trip to Boerland.
AYLWARD	: The Transvaal of Today.
BARROW	: An Account of the Travels into the Interior of South Africa.
BARNARD, LADY A.	: South Africa a Century Ago.
BATTALIOU	: Letters on South Africa.
BESSELAAR	: Zuid-Afrika in de Letterkunde.
BOSHOFF	: Beskouinge en Feite.
BRAND-VAN WARMELO	: Het Concentratie Kamp van Irene.
BURCHELL	: Travels into the Interior of Southern Africa.
BIGELOW	: White Man's Africa.
BRYCE	: Impressions of South Africa.
BROOKES	: The Political Future of South Africa.
BROWNLEE	: Kaffir Life and History.
BOYCE	: Notes on South Africa.
BRUMMER	: Eerbied.
BARTER	: Zes Maanden in Natal.
BROWNE	: South Africa.
CALLAWAY	: South Africa from Within.
CACHET, F. L.	: Vyftien Jaar in Suid-Afrika.
COLQUHON	: The Afrikander Land.
COLE	: Myn Verblyf aan de Kaap de Goede Hoop.
COOLENBRANDER	: De Afkomst der Boeren.
CUMBERLAND	: What I think of South Africa.
CLAIRMONTE	: The Afriander.
DAVITT	: The Boer Fight for Freedom.
DE VILLEBOIS MAREUIL	: War Notes.
DOYLE	: The Great Boer War.
DU PLESSIS, C. N. J.	: The Transvaal Boer.
DIXIE	: In the Land of Misfortune.
EVANS	: Black and White in South East Africa.
EYBERS	: Outydse Sketse en Stories.
FREEMANTLE	: The New Nation.
FREEMAN	: A Tour in South Africa.
FREDERICQ	: Zuid-Afrika.
FULLER	: South Africa at Home.

DIE SOSIALE GEWETE.

GARRET-FISCHER	: The Transvaal and the Boers.
GROSSKOPF	: Plattelandsverarming en Plaasverlating.
GRUSSENDORF	: Afrikanische Reisebilden.
HOFMEYER	: South Africa.
HOBHOUSE	: The Brunt of the War.
HILLIGAS	: Oom Paul's People.
JEPPE	: The Kaleidoscopic Transvaal.
KOLBE	: De Kaap de Goede Hoop.
KNIGHT	: South Africa after the War.
Koers in die Krisis.	
LE VAILLANT	: Reize in de Binnelanden van Afrika.
LORAM	: The Education of the South African Native.
LICHTENSTEIN	: Travels in Southern Africa.
LITTLE	: South Africa.
MACKINNON	: South African Traits.
MACKENZIE	: South Africa.
MACMILLAN	: The Cape Colour Question.
MARTIN	: Home Life on an Ostrich Farm.
MOLTENO	: Further South African Recollections.
MOODIE	: Ten Years in South Africa.
MACDONALD	: What I saw in South Africa after the War.
MALHERBE-BOUCKE	: Schwarz-Weiss.
MALAN, J. H.	: Boer en Barbaar.
MALHERBE, F.	: Humor.
MALHERBE, D. F.	: Afrikaanse Spreekwoorde.
MALHERBE, E. G.	: Onderwys en die Armblanke.
MILLIN	: The South Africans.
MALAN, F. S.	: Ons Kerk en Prof. du Plessis.
NIXON	: Among the Boers.
O'KULIS	: Die Boervrou.
O'KULIS	: Doppers.
ORPEN	: Reminiscences of Life in South Africa.
O'CONNOR	: The Africander Rebellion.
OOSTERHOFF	: Indrukken van 'n Reis naar Zuid-Afrika.
PRATT	: The Real South Africa.
PURVIS AND BRIGGS	: South Africa.
PIENAAR	: Taal en Poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging.
REGAN	: Boer and Uitlander.
REITZ	: On Commando.
SCHONKEN	: De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen.
SMITH	: South Africa Delineated.
SEIDEL	: Transvaal.
SPRUYT	: Afrikaners en Nederlanders.
STUART	: De Hollandsche Afrikanen.
SCULLY	: Reminiscences of a South African Pioneer.

BIBLIOGRAFIE.

SILBURN	: South Africa.
SMUTS	: Africa and some World Problems.
SCHREINER, O.	: Thoughts on South Africa.
SPOELSTRA	: Ons Volkslewe.
STOCKENSTRÖM	: Die Afrikaanse Vrou.
STOCKENSTRÖM	: Vername Persone.
SPARMAN	: Reize naar de Kaap.
TROLLOPE	: South Africa.
THUNBERG	: Travels in Europe, Africa and Asia.
TAMPLIN	: The Boers at Home.
Het Dagboek van Adam Tas (Uitgegeef deur Prof. Fouche).	
VAN DER WERFF	: Transvaal in Rouw en Roem.
VALLENTIN	: Die Buren und ihre Heimat.
Voortrekkermense (Die Burger-leeskringserie).	
VON WIELLIGH	: Eerste Skrywers.
WILCOCKS	: Die Armblanke.
WANGEMANN	: Süd-Afrika und seine Bewohner.
YOUNGHUSBAND	: South Africa Today.

5. Brosjures en Andere Bronne.

BRUMMER	: De Afrikaner en de Onzedelikheid.
BRUMMER	: De Afrikaanse Volksziel.
BRUMMER	: Die Wortel van die Afrikaanse Volkskarakter.
BRUMMER	: Die Afrikaanse Nasie.
FOUCHE	: Die Evolusie van die Trekboer.
HOLLOWAY	: American Negroes and South African Bantu.
MALHERBE	: Waar staan ons?
Acta Synodi.	
<i>De Kerkbode.</i>	
<i>Die Huisgenoot.</i>	
<i>Ons Klyntji</i> (1898).	
<i>North American Review</i> (1900).	
<i>Cape Monthly Magazine</i> (Des. 1877).	
Die Publieke Pers.	
Argiefstukke (Kaapse Argief):	
Resolusies van die Politieke Raad.	
Dagregisters.	
Plakkate.	

REGISTER.

- Acta, N.G. Sinodes, bls. 85, 192, 193, 219.
- Afhanklikheid, bls. 213.
- Afrikaans, bls. 7, 113, 127.
- Afstamming van die Afrikaners, bls. 48 v.v.
- Agterdog, bls. 97.
- Albertyn, Ds. J. R., bls. 172, 175, 242.
- Alkohol, bls. 200.
- Altruïsme, bls. 167.
- Amerikanismus, bls. 168.
- Angliskasie, bls. 95, 124 v.v., 178.
- Antipatie teen Engelse, bls. 120.
- Armblanke, bls. 87, 103, 154, 212.
- Armoede, bls. 210 v.v.
- Antropologiese teorie, bls. 239.
- Aristoteles, bls. 25, 42.
- Atcherly, bls. 131.
- Baker, E., bls. 93, 95.
- Bar, bls. 205.
- Barnard, Lady A., bls. 106.
- Barrow, bls. 109, 137.
- Battaliou, bls. 52, 126.
- Belastingstelsel van O.I.K., bls. 115.
- Berustingshouding, bls. 80 v.v.
- Beyers, bls. 116.
- Biblioteke, bls. 165.
- Biografie, bls. 5.
- Boer, Boere, bls. 48, 135 v.v., 158, 183, 219.
- Boerdery, bls. 48, 54, 85, 135 v.v., 177.
- Boesmans, bls. 139 v.v.
- Boetner, bls. 69.
- Bosanquet, bls. 163.
- Botsing van belange, bls. 115, 120, 228.
- Brummer, Prof., bls. 55, 77, 131, 157, 161, 176, 215.
- Burchell, bls. 138, 144.
- Bybel, bls. 59 v.v., 144, 191, 243.
- Cachet, F. L., bls. 94, 96, 118, 203.
- Calvinisme, bls. 69 v.v., 95, 144, 152.
- Calvyn, bls. 69, 70.
- Chase, J. C., bls. 125.
- Cillie, Dr. G., bls. 178.
- Cloete, H., bls. 122.
- Cole, bls. 56, 146.
- Coolenbrander, bls. 50.
- Cust, bls. 2, 47, 126.
- Dale, Sir L., bls. 239.
- Dans, bls. 166.
- Davitt, bls. 89, 137.
- De Groot, Hugo, bls. 187.
- Demokrasie, bls. 117.
- Denasionalisasie, bls. 96, 109, 178.
- Deugde, bls. 41, 152, 158, 183.
- Diamante, ontdekking van, bls. 127.
- Digtheid van bevolking, bls. 138.
- Dissipline, bls. 108, 171.
- Dobbelary, bls. 206 v.v.
- Dominicus, bls. 60.
- Dopper, bls. 96, 100, 102.
- Dopstelsel, bls. 206.
- Drankmisbruik, bls. 200 v.v.
- Drankprobleem, bls. 201.
- Dreyer, Dr., bls. 65, 105, 172.
- Dubbelstemming, psigologiese, bls. 78.
- Du Plessis, Prof. J., bls. 101, 208.
- Eenvoudige lewenswyse, bls. 87, 130, 159.
- Eerlikheid, bls. 215, v.v.
- Egskeiding, bls. 154, 167, 190 v.v.
- Egskeidingsgronde, bls. 154, 191 v.v.
- Ellwood, bls. 167, 197.
- Etos, bls. 14, 21 v.v., 205, 211, 229.
- Euwels, bls. 196.
- Evans, bls. 144.
- Familielewe, Afrikaner, bls. 63, 166 v.v., 190.

REGISTER.

- Familiesin, bls. 131, 159, 170, 211.
 Fatalisme, bls. 86 v.v.
 Filantropie, bls. 119.
 Flegma, bls. 88, 114.
 Fouche, L., bls. 48, 216.
 Freud, bls. 182.
 Froude, bls. 225.
 Fuller, bls. 139, 141.
- Gasvryheid, bls. 137.
 Geboortebeperking, bls. 154, 189.
 Gelykstelling met inboorlinge, bls. 96, 119 v.v., 141, 160, 229 v.v.
 Genetiese faktor, bls. 112.
 Geografiese determinisme, bls. 129.
 Gerdener, Dr., bls. 65, 91, 121.
 Geslagslewe, bls. 152, 166, 182 v.v.
 Gewete, bls. 5, 17 v.v., 151. Sien ook Sosiale Gewete.
 Gewoonte, bls. 16, 22 v.v., 35. Sien ook Tradisie.
 Gereformeerde godsdiens, bls. 51, 69, 172. Sien Calvinisme.
 Gie, bls. 48, 96, 108, 117.
 Godsdiens, en die Afrikaner, bls. 58, 152 v.v.; en die kleurlyn, bls. 58, 94; en konserwatisme, bls. 98 v.v.
 Groepinstink, bls. 21, 138, 239.
 Groot Trek, bls. 82, 96, 123, 167.
 Grosskopf, Dr., bls. 104, 199, 223.
- Handel en die Afrikaner, bls. 54, 166.
 Heemrade, bls. 117.
 Hertzog, Gen., bls. 127.
 Heussi, bls. 70, 71, 75.
 Hobhouse, E., bls. 79.
 Hofmeyr, J. H., bls. 109.
 Hollands, Romeinse reg, bls. 50.
 Homogeniteit van Afrikaners, bls. 132, 145, 173.
 Hottentotte, bls. 49, 74, 233.
- Hugenote, bls. 49, 68, 113, 201.
 Huisgesin, bls. 165, 167. Sien Familielewe.
 Huisgodsdien, bls. 61, 145.
 Humanisme, bls. 78, 174, 237.
 Huwelik, bls. 166, 182, 186 v.v.
- Immigrasie, bls. 49, 124.
 Inboorlinge, bls. 74, 120, 139, 197, 234.
 Indiwiidualisme, bls. 71, 104 v.v.
 Industrialisasie, bls. 43, 128, 168, 241.
 Inhibisies, bls. 159, 171.
 Inrigtinge, bls. 41, 152, 163 v.v.
 Intellektualisme, bls. 180.
 Isolاسie, neiging tot, bls. 55, 95, 123.
- Jag, invloed van die, bls. 49, 53 v.v., 166.
 Jameson-episode, bls. 127.
 Jeppe, bls. 84, 143.
- Kaffers, bls. 74, 142, 230.
 Kafferwerk, bls. 103, 142.
 Kerk en die Afrikaner, bls. 60, 74, 145, 165, 171 v.v., 209, 212.
 Kerkbode, bls. 99, 147, 168, 204, 206.
 Kerksaak, bls. 101.
 Kerkskole, bls. 179.
 Kleurlinge, bls. 102; afkoms van, bls. 235.
 Kleurdiskriminasie, bls. 229 v.v. Sien ook Gelykstelling.
 Kleurlyn, bls. 58, 94, 160, 231.
 Kommandostelsel, bls. 117, 140, 166.
 Konserwatisme, bls. 98, v.v., 139, 154 v.v.
 Kruger, Paul, bls. 86, 97, 147.
 Kuiergewoonte, bls. 138.
 Kulturele teorie, bls. 238.
 Kultuur, bls. 74, 97, 143, 173, 178, 243.
 Kuyper, A., bls. 69, 70, 71.

REGISTER.

- Langenhoven, bls. 77, 131, 145, 171.
 Laster, bls. 82, 89, 218.
 Leierskap, bls. 5, 158, 165.
 Leighton, J. A., bls. 15, 17, 27, 33.
 Le Vaillant, bls. 204.
 Lichtenstein, bls. 55, 108, 137, 203.
 Liefdadigheid, bls. 211.
 Lutheranisme, bls. 68.
- MacDonald, R., bls. 81, 88, 107, 133.
 MacNamara, bls. 242.
 Malan, Dr. D. F., bls. 97.
 Malan, Prof. D. G., bls. 202, 206.
 Malan, J. H., bls. 125, 144.
 Malherbe, D. du T., bls. 113.
 Marais, Prof. J., bls. 68.
 Malherbe, E., bls. 176, 178, 179.
 Masjien-proses, bls. 241.
 Matigheid, bls. 202, 204.
 Mecklin, bls. 22, 27, 33, 47, 58, 70, 102.
 Minderwaardigheidsgevoel, bls. 103, 125, 156.
 Misdadigheid, bls. 100, 106, 198 v.v.
 Moederskap, bls. 188.
 Molteno, bls. 109.
 Moodie, bls. 132, 161.
 Moraal, gewoontes, bls. 22 v.v.; reflektiewe, bls. 25 v.v.
 Muller, Dr. T., bls. 156.
- Nagmaal, bls. 146.
 Nasionalisme, bls. 154, 229.
 Naturelle vraagstuk, bls. 229.
 Sien ook Kleurdiskriminasie en Kleurlyn.
 Nederlanders, bls. 50.
 Negrofiliste, bls. 96.
 Nixon, bls. 107.
- O'Kulis, bls. 61, 64, 94, 102, 122, 183.
- Oneerlikheid, bls. 115, 153, 215.
 Sien ook Slimmigheid.
 Onderwys, bls. 125, 176 v.v., 212, 232. Sien ook Skool.
 Ondeugde, bls. 5, 196.
 Ongeletterdheid, bls. 176.
 Onsedelikheid, bls. 197.
 Oos-Indiese Kompanjie, bls. 48, 50, 114, 216, 233.
 Opportunisme, bls. 158, 210.
 Oriëntering, nuwe, bls. 175.
 Ossewa, bls. 131, 167.
 Ou Testament, bls. 64 v.v., 94.
 Sien ook Bybel.
 Outokrasie, bls. 117.
- Partysug, bls. 109, 158.
 Patologie, sosiale, bls. 152, 196 v.v.
 Pers, bls. 147.
 Persoonlikheid, bls. 15, 17, 27 v.v., 182.
 Pienaar, Ds. H., bls. 207.
 Pienaar, Prof. E. C., bls. 127.
 Pionierslewe, bls. 55, 105, 129.
 Plakkate, bls. 53, 54, 217.
 Pligsgevoel, bls. 16, 157, 236.
 Politiek, bls. 97, 165.
 Predestasie, bls. 69, 77. Sien Uitverkiesing.
 Predikant, bls. 61, 69, 174, 221.
 Preller, bls. 59, 79.
 Proletariaat, bls. 242.
 Publieke opinie, bls. 36 v.v., 74, 202.
 Publieke reg, bls. 232.
 Puriteinse houding, bls. 81, 87, 105.
- Radikaal, bls. 155.
 Rasionalisme, bls. 120, 206.
 Rassegevoel, bls. 230; -haat, bls. 160, 228; -suiwerheid, bls. 234; -vermenging, bls. 94, 112; -verskille, bls. 230.
 Reaksie-stemming, bls. 160 v.v.
 Realisme, landelike, bls. 155 v.v., 188; maatskaplike, bls. 188, 228 v.v.

REGISTER.

- Reflektiewe beginsels, bls. 23.
 Regte, bls. 29, 117, 157 v.v.
 Regstelsel, bls. 232.
 Reitz, Kol., bls. 104.
 Retief, Piet, bls. 120, 153.
 Rewolusionêre optrede, bls. 118.
 Roepingsidee, bls. 64, 71, 93 v.v.
 Ross, D., bls. 117.
 Royce, Prof., bls. 237.
- Sake-reg, bls. 232.
 Samassa, bls. 81, 90.
 Sanksies, godsdienstige, bls. 78, 84, 90.
 Schonken, bls. 63, 91, 220.
 Schreiner, O., bls. 98, 113, 145, 236.
 Sedelikheid, bls. 2, 13 v.v.
 Segregasie, bls. 142, 236.
 Seidel, bls. 103, 152, 232.
 Sekularisme, bls. 91, 152, 174.
 Selfbehoud, bls. 74, 139, 228.
 Selfrealisasie, bls. 17.
 Selfstandigheid, bls. 55, 96, 103, 109, 130.
 Sending, bls. 121.
 Shepstone-anneksasie, bls. 127.
 Sielkunde van die veld, bls. 133 v.v.
 Silburn, bls. 109.
 Sinodale besluite, bls. 8, 85.
 Skelm, bls. 225.
 Skeptisme, bls. 24, 25.
 Skool, bls. 147, 165, 176 v.v.
 Slimheid, bls. 116, 153, 161, 218, 224.
 Smit, Ds. A. P., bls. 185.
 Smous, bls. 161, 226; smousgees, bls. 220.
 Smuts, Gen. J. C., bls. 82, 86, 90, 168, 203, 230.
 Soewereiniteit van God, bls. 70 v.v., 78; van die volk, bls. 108.
 Sondagsheiliging, bls. 154.
 Sosiale gewete, bls. 2, 32 v.v., 41, 111, 151, 155, 163, 171, 191, 209, 226.
 Sosiale psigê, bls. 1, 22, 32, 43; sin, bls. 173; sonde, bls. 183.
 Spoelstra, bls. 50, 199.
 Sport, bls. 166, 197.
 Spruyt, bls. 82, 97, 103.
 Staat, bls. 173.
 Staatslotery, bls. 208, 210.
 Steenkamp, Anna, bls. 120.
 Stellenbosch, bls. 209.
 Steyn, Ds. H. P. M., bls. 65.
 Steyn, Pres., bls. 68.
 Stockenström, E., bls. 129, 140.
 Strafreg, bls. 232.
 Stryd, industriële, bls. 156.
 Stuart, bls. 138, 146, 243.
 Sublimale strominge, bls. 89, 90, 225.
 Superioriteitsgevoel, bls. 102 v.v., 155, 229 v.v.
 Swarte Ommegang, bls. 120.
 Swartland, bls. 60, 176, 185.
- Taal, gehegtheid aan, bls. 156. Sien ook Anglisasie.
 Taaldualisme, bls. 178.
 Tas, Adam, bls. 116, 217.
 Theal, bls. 50, 51, 84, 131, 141, 144, 216.
 Thunberg, bls. 137.
 Totius, bls. 132, 240.
 Tradisie, bls. 22, 26, 56, 67, 74, 105, 143, 172.
 Tragedie, bls. 166.
 Trekkerstradisie, bls. 54, 132, 143.
 Twissug, bls. 108, 158. Sien ook Partysug.
- Uitverkiesing, bls. 64, 71. Sien ook Predestinasie.
 Urbanisasie, bls. 136, 242.
 Uys-manifesto, bls. 109.
- Vallentin, Dr., bls. 81, 89, 90, 112.
 Van Apeldoorn, bls. 187.
 Van der Stel, Simon, bls. 51, 53, 233.

REGISTER.

- Van Goens, bls. 51.
 Van Imhoff, bls. 55.
 Van Oordt, Dr., bls. 63, 64, 94, 97, 189.
 Van Rheede, bls. 51.
 Van Riebeeck, bls. 48.
 Veeboer, bls. 48, 116, 135. Sien Boer.
 Veeteelt-Kommissie, bls. 144, 185.
 Verafrikaansing, bls. 113.
 Verantwoordelikeidsin, bls. 40, 72.
 Verbastering, tussen wit en swart, bls. 232, 235, 239. Sien ook Kleurdiskriminasie.
 Verbintenisreg, bls. 232.
 Verkeersmoeilikhede, bls. 129. Sien ook Isolاسie.
 Verlating, kwaadwillige, bls. 192. Sien Egskeidingsgronde.
 Vlaktes, bls. 133, 159.
 Volhardingsvermoë, bls. 83 v.v.
 Volksiel, bls. 39.
 Volksleiers, bls. 5, 166.
 Voortrekkers, bls. 91, 121. Sien ook Groot Trek.
 Vos, Ds. M. C., bls. 60.
 Vryburgers, bls. 49, 111, 117.
 Vryheidsin van die Afrikaner, bls. 105, 106, 156.
 Waardigheid, bls. 155 v.v.
 Waarheidliewendheid, bls. 215 v.v. Sien ook Eerlikheid.
 Walker, Prof. E., bls. 48, 106, 120, 216, 232.
 Wangemann, bls. 113.
 Watervloed, bls. 134.
 Weemoed, bls. 82. Sien ook Berustingshouding.
 Wetteloosheid, bls. 106. Sien ook Misdadigheid.
 Wilcocks, Dr. R., bls. 86, 107, 230.
 Wilde diere, bls. 129, 134.
 Wundt, bls. 35.
 Wynbou, bls. 201. Sien ook Drankprobleem.

